

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLÂM EDEBİYATI BİLİM DALI

ÇOCUK TEMALİ TÜRK ATASÖZLERİ VE
DEYİMLERİ
(Derleme ve Tahlil)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Şule HAMŞIOĞLU

DANIŞMAN
Prof. Dr. Ahmet YILMAZ

KONYA-2020

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şule HAMŞIOĞLU		
	Numarası	18811001024		
	Ana Bilim /Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Çocuk Temalı Türk Atasözleri ve Deyimleri (Derleme ve Tahlil)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Şule HAMŞIOĞLU

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şule HAMŞIOĞLU		
	Numarası	18811001024		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ahmet YILMAZ		
Tezin Adı	Çocuk Temalı Türk Atasözleri ve Deyimleri (Derleme ve Tahlil)			

ÖZET

“Çocuk Temalı Türk Atasözleri ve Deyimleri, Derleme ve Tahlil” başlığı altında yaptığımız yüksek lisans tez çalışmasında çocuk ve aile ile ilgili Türk atasözleri ve deyimleri, çocuğun eğitim ve öğretimiyle, çocuk ve İslâm ile ilgili Türk atasözlerinin derlenip değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmamız giriş, çocuk ve aile ilgili atasözleri ve deyimler, çocuğun eğitim ve öğretimiyle, çocuk ve İslâm ile ilgili atasözleri ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır. Aile ve çocukla ilgili atasözleri bölümünde aile, çocuk ve çocuk varlığının olumlu ve olumsuz yönleri, çocuğun sosyal hayata katkısı; çocuğun akrabalarıyla ilişkilerini konu alan atasözleri ayrıntılarıyla işlenmiştir.

Çocuğun eğitim ve öğretimi ile ilgili atasözleri bölümünde ailenin çocuk eğitimindeki rolü, çocuk eğitiminin başlangıcı, özellikleri ve yöntemiyle ilgili atasözlerine, çocuk ve İslâm ile ilgili bölümde milli ve manevi değerler eğitimi, din eğitimi ve öğretimiyle ilgili atasözlerine yer verilmiş, bunların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Çalışmamızın sonuç bölümünde çalışmamıza konu olan atasözlerinin değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Atasözü, Deyim, Çocuk Eğitimi ve Öğretimi, Çocuk ve İslâm, Milli ve Manevi Değerler.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Şule HAMŞIOĞLU		
	Numarası	18811001024		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	History And Arts of Islam/ Turkish Islamic Literature		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ahmet YILMAZ		
Tezin Adı	Children Themed Turkish Proverbs and Idioms, Compilation and Analysis			

ABSTRACT

Turkish proverbs and idioms related to children and families, children and Islam, the education and training of children are aimed to be compiled and analysed in this master's thesis under the title of “Children Themed Turkish Proverbs and Idioms, Compilation and Analysis.”

Our study consists of introduction, children and family related proverbs and idioms, children's education and training, child and Islam related proverbs and conclusion sections. In the proverbs section about family and children, family, children and positive and negative aspects of children, children's contribution to social life, and proverbs about the children's relations with relatives are elaborated.

In the proverbs section about the education and training of the children, the proverbs related to the role of the family in children education, the beginning of their education, it's features and methods; in the section about children and Islam, proverbs related to the education of national and moral values, religious education and training were evaluated.

In the conclusion part of our study, evaluation of proverbs subject to our study is included.

Keywords: Children, Proverb, Idiom, Education and Training of Children, Children and Islam, National and Moral Values.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
ÖN SÖZ	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
AİLE VE ÇOCUK İLE İLGİLİ TÜRK ATASÖZLERİ	5
1.1. Ebeveynlerle İlgili Atasözleri	5
1.2. Çocuk ile İlgili Atasözleri	23
1.2.1. Çocuk Varlığının Olumlu ve Olumsuz Yönleri.....	32
1.2.2. Çocuğun Sosyal Hayata Katkısıyla İlgili Atasözleri	37
1.2.3. Kız ve Erkek Çocuklarla İlgili Atasözleri	40
1.2.4. Anne ve Çocuk İlişkileriyle İlgili Atasözleri.....	47
1.2.5. Baba ve Çocuk İlişkileriyle İlgili Atasözleri	49
1.2.6. Kardeşlerin Birbirleriyle İlişkileriyle İlgili Atasözleri	51
1.2.7. Çocukların Akrabalarıyla İlişkileriyle İlgili Atasözleri.....	55
1.2.8. Evlâtların Evliliğiyle İlgili Atasözleri	57
1.2.9. Gelinler ve Damatlarla İlgili Atasözleri	63
1.2.10. Öksüz ve Yetim Çocuklarla İlgili Atasözleri	69
1.2.11. Üvey ya da Evlâtlık Çocuklarla İlgili Atasözleri	75
İKİNCİ BÖLÜM	105
ÇOCUĞUN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ ATASÖZLERİ	105
2.1. Ailenin Çocuk Eğitimindeki Rolü ile İlgili Atasözleri	105
2.2. Çocuk Eğitiminin Başlangıcı, Özellikleri ve Yöntemiyle İlgili Atasözleri ..	113
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	123
ÇOCUK VE İSLÂM İLE İLGİLİ TÜRK ATASÖZLERİ	123
3.1. Milli ve Manevi Değerler Eğitimiyle İlgili Atasözleri.....	123
3.1.1. Adalet ve Doğruluk	124
3.1.2. Aile Birliğine Önem Verme	132
3.1.3. Akıl, Bilgi ve Bilimsellik	137
3.1.4. Alçakgönüllülük	158
3.1.5. Ar Duygusu	161

3.1.6. Barış.....	164
3.1.7. Cesaret	168
3.1.8. Cömertlik.....	171
3.1.9. Çalışkanlık.....	178
3.1.10. Dayanışma	193
3.1.11. Duyarlılık.....	197
3.1.12. Estetik	204
3.1.13. Hoşgörü	210
3.1.14. İyilik	214
3.1.15. Misafirperverlik.....	226
3.1.16. Özgürlük.....	232
3.1.17. Sağlık.....	235
3.1.18. Saygı.....	241
3.1.19. Sevgi.....	244
3.1.20. Temizlik.....	248
3.1.21. Vatanseverlik.....	251
3.1.22. Vefa	256
3.2. Din Eğitimi ve Öğretimiyle İlgili Atasözleri	262
3.2.1. İmanla İlgili Atasözleri.....	264
3.2.2. İbadetle İlgili Atasözleri.....	282
SONUÇ	289
KAYNAKÇA.....	293
ÖZ GEÇMİŞ	299

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e	: Adı geçen eser
Bk.	: Bakın
C.	: Cilt
DİA	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DLT	: Divânu Lügâti't-Türk
H.z.	: Hazreti
Haz.	: Hazırlayan
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
s.a.v.	: sallâllâhu aleyhi ve sellem
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yay.	: Yayınları
yy.	: yüzyıl
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
Akt.	: Aktaran
ÇP	: Çetin Pekacar
EKE	: E. Kemal Eyüboğlu
FFT	: Feridun Fazıl Tülbentçi
GG, YK	: Gurbandurdı Geldiyev, Yaşar Karayunusoğlu
İY, MG	: İbrahim Yoldaşev, Muhittin Gümüş
MES, İM	: M. Ertuğrul Saraçbaşı, İbrahim Minnetoğlu
MES	: M. Ertuğrul Saraçbaşı
MM, MG	: Mehman Musaoğlu, Muhittin Gümüş
MY	: Metin Yurtbaşı
MKB	: Milli Kütüphane Başkanlığı
ÖAA	: Ömer Asım Aksoy
ÖÇ	: Özkul Çobanoğlu

RST	: Recep S. Tatar
SK	: Selçuk Kırbaş
SŞ	: Serkan Şen
BAAD	: Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler
TMS	: Tekezâde Mehmet Said
ÜÇŞ	: Ülkü Çelik Şavk
VI	: Velet İzbudak
Zİ, MG	: Zeyneş İsmail, Muhittin Gümüş

ÖN SÖZ

Bir milleti diğer milletlerden ayıran ve onun var olmasını sağlayan kendine özgü kültürüdür. Kültürün devamı ve aktarımı da büyük ölçüde o milletin dili ve dildeki söz varlığı ile mümkündür.

Dünyanın zengin kültürlerinden biri olan Türk kültürünün söz varlığı içinde atasözleri ve deyimler oldukça önemlidir. Atasözleri ve deyimler, uzun bir zamanı ifade eder, doğup yaşadıkları ve yaşattıkları sosyo-kültürel dokunun oluşum ve gelişim süreci hakkında bilgiler verir.

Türk milletini kültüründen, tarihinden, dilinden, kendi diliyle ortaya koyduğu eserlerinden, gelenek ve göreneklerinden tanımak, öğrenmek mümkündür. Ancak Türk'ü en iyi atasözlerinden okuyabiliriz. Türk töresi, ilk söylendiği şekinden, pürüzleri temizlene temizlene kalıplaşarak bugüne gelen bu sözlerde gizlidir. Atasözleri ve deyimler Türk'ün kimliğidir, zekâsıdır, ruhudur.

Türk kültürünün bu çok önemli varlıkları, Türk'ün dilini, dinini, yaşadığı coğrafyayı, geleneğini, göreneğini, ailesini, büyüğünü, küçüğünü kısaca top yekun yaşama biçimini konu alır. Bizim de tez konumuz çocuk temalı Türk atasözleri ve deyimlerinin, çocuğun eğitim ve öğretimiyle, çocuk ve İslâm ile ilgili atasözlerinin derlenip tasnif edilmesi, bunların değerlendirilmesidir. Bu derleme ve değerlendirmede çocuk, evlât bağlamında ele alınmıştır.

Araştırmamıza temel oluşturan çocuk temalı Türk atasözleri ve deyimlerini derlemek ve tasnif etmekte

- 1) Çetin Pekacar, *Kumuk Türklerinin Atasözleri*
- 2) E. Kemal Eyüboğlu, *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler 1-2*
- 3) Feridun Fazıl Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri*
- 4) Gurbandurdı Geldiyev, Yaşar Karayunusoğlu; *Karşılaştırmalı Türkmen Atasözleri*
- 5) İbrahim Yoldaşev, Muhittin Gümüş; *Özbek Atasözleri*

- 6) Kaşgarlı Mahmut (Tercüme: Besim Atalay), *Divânü Lûgat-it-Türk*
- 7) M. Ertuğrul Saraçbaşı, İbrahim Minnetoğlu; *Türk Atasözleri Sözlüğü*
- 8) M. Ertuğrul Saraçbaşı, *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*
- 9) Mehman Musaoğlu, Muhittin Gümüş; *Azerbaycan Atasözleri*
- 10) Metin Yurtbaşı, *Sınıflandırılmış Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*
- 11) Milli Kütüphane Başkanlığı, *Türk Atasözleri ve Deyimleri 1-2*
- 12) Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*
- 13) Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*
- 14) Recep S. Tatar, *Bu Toprağın Atasözleri*
- 15) Selçuk Kırbaş, *Kırım-Tatar Atasözleri*
- 16) Serkan Şen, *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*
- 17) TDK Yayınları, *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler*
- 18) Tekezâde Mehmet Said, *Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye*
- 19) Ülkü Çelik Şavk, *Kırgız Atasözleri*
- 20) Velet İzbudak, *Atalar Sözü*.
- 21) Zeyneş İsmail, Muhittin Gümüş; *Kazak Atasözleri*

adlı eserleri esas aldık. İstifade ettiğimiz eser adlarının benzerliğinden dolayı eserin değil yazarının/yazarlarının adını/adlarını kısaltarak verdik. Komisyonca hazırlanan “*Türk Atasözleri ve Deyimleri 1-2*” sözlüğünü “MKB” ve “*Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler*” sözlüğünü “BAAD” şeklinde kısalttık. Türk dünyası ortak atasözlerinin Türkiye Türkçesindeki karşılığını verdik. İstifade ettiğimiz eserlerde bire bir aynı olan ifadelerden yalnızca birini tercih ettik. Derlediğimiz atasözleri ve deyimleri her bölümde alfabetik sıraya göre verdik.

Çalışmamız ön söz, giriş, üç bölüm ve sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmamızın amacı ve yöntemini açıkladık. Atasözü ve deyimlerin Türk kültürü açısından önemine değindik.

Birinci bölümde çocuk ve aile ile ilgili Türk atasözleri ve deyimlerine, ikinci bölümde çocuğun eğitim ve öğretimi ile ilgili Türk atasözlerine, üçüncü bölümde çocuk ve İslâm ile ilgili Türk atasözlerine yer verdik.

Sonuç bölümünde çalışmamız sonucunda ulaştığımız bilgileri dile getirdik.

Çalışmamız sürecinde her konuda bize rehber olan, bizden yardımlarını esirgemeyen, kurduğu her cümleyle bilgi ve kültür ufkumuzu zenginleştiren, tecrübelerinden istifade ettiğimiz, tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Ahmet Yılmaz'a müteşekkirim.

Şule HAMŞIOĞLU
Konya, 2020

GİRİŞ

Atasözleri bir milletin hayatı boyunca edindiği tecrübelerini; inançlarını, kültürlerini, değer yargılarını sözlü edebiyat vasıtasıyla kendinden sonraki kuşaklara aktaran özlü ve kalıplaşmış sözlerdir. Bu yüzden kültür ve edebiyatın hem kaynağı hem şahidi hem dayanağıdır.

İnsan, dünyanın her yerinde insandır. Değer yargısı olarak toplumlar değişiklik arz etse de aralarında duygu ve düşünce açısından benzerlikler mutlaka vardır. Türkler, tarih sahnesine çıktıkları ilk günden beri Asya'nın en doğusundan Avrupa'nın ortalarına, Karadeniz havzasından Akdeniz'in güneyine, Afrika ortalarına kadar hükmetmiş olmaları sebebiyle çok değişik milletlerle kültür alışverişinde bulunmuş bir toplumdur. Bu sebeple dillerinde farklı dönemlere, farklı milletlere ve farklı coğrafi bölgelere ve farklı siyasi dönemlere ait atasözleri de bulunmaktadır.

Dünya üzerindeki milletlerin atalarından kalma onlara yol gösteren, kendi kültürlerini aktaran nasihat içerikli sözleri vardır. “Farklı milletlerin ‘kanatlı söz’, ‘nasihat’, ‘cevherli söz’, ‘ibret verici söz’, ‘dilin gülzarı’, ‘halk mektebi’, ‘halk hikmeti’, ‘ruhun tabibi’, ‘akıl gözü’ ve benzeri anlamlar içeren isimler verdiği”¹ bu sözler, Türkiye Türkçesinde atasözü adını alır.²

Atasözü “atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler”³ şeklinde tanımlanmaktadır.

Sözel kültürde bir kişi tarafından ifade edilen atasözü nesilden nesile aktarılacak en güzel kalıp haline gelir, sözcüklerin cümle içindeki yeri ve kullanımı sabitleşir. Büyük bir halk kitlesinin asırlarca sürekliliğini koruyan zevki ve sağduyusunun göstergesi olan bu kalıp da değiştirilemez. Ayrıca atasözleri duru, kısacık,

¹ Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s. 3

² Geniş bilgi için bk. Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 343

³ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılâp Yayınları, Ankara, 1988, c. I, s. 37.

yoğun, ahenkli ve şiirsel oldukları için zihinde korunup başka zihinlere kolayca aktarılır.

“Her milletin atasözleri kendi varlığının ve benliğinin aynası gibidir. O milletin düşüncelerini, yaşayış biçimlerini, gelenek ve göreneklerini yansıtır. Milletlerin duygularını, kılık kıyafetlerini ve hatta zekâlarının keskin olup olmadığını atasözlerinden gözlemlemek ve anlamak mümkündür. Kısaca atasözleri milletlerin portresini çizer demek uygun olabilir.”⁴

Türk toplumu için atasözleri; millidir, kutsaldır, inandırıcıdır, rehberdir, genel kural niteliği taşır. “Atalar sözü Kur’an’a girmez, yanınca yelişür.”⁵ atasözü Türk toplumunun atasözlerine bakış açısını özetler.

Deyimler ise anlatımda etkileyici ve estetik bir tesir uyandırmak amacıyla iki veya ikiden fazla sözcüğün kalıplaşmasıdır. Bu sözcükler tek tek ya da birlikte gerçek anlamda kullanıldığı gibi mecaz anlamla da kullanılabilir.

Deyimlerle atasözleri, benzer özellikler gösterir. Her ikisi de kalıplaşmış sözler, kısa ve özlü anlatım araçlarıdır. Ancak atasözleri genel kural niteliğinde olduğu halde deyimler, bir durumu ya da kavramı belirtmek için bulunmuş özel bir anlatım kalıbıdır. Deyimlerin amacı, anlatıma estetik katmak ve onu çekici hale getirmek iken atasözlerinin amacı kendisine ulaşana yol göstermek, mesaj vermektir.

Deyim, “bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce”⁶ şeklinde tanımlanmaktadır.

Yirminci yüzyıla kadar “sav, mesel, darb-ı mesel, durûb-ı emsal, tabir” olarak adlandırılan atasözleri ve deyimlerin yazıya geçirilmiş ilk örneklerine Türklerin bilinen ilk yazılı eseri Orhun Âbideleri’nde (sekizinci yüzyıl) rastlanmaktadır. On birinci yüzyılda Kaşgarlı Mahmut *Dîvânü Lügâti’t-Türk* adlı ansiklopedik sözlükte,

⁴ Prof. Dr. Ahmet Yılmaz, “*Müstakim-zâde ve Durûb-ı Emsâlinin Türk Edebiyatındaki yeri ve Önemi*”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.6, 1999, s. 229.

⁵ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, yedinci baskı, İnkılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1993, s.15

⁶ Aksoy, *a.g.e.*, s. 52.

aynı yüzyılda Yusuf Has Hacib Türklerin bilinen ilk İslâmî eseri *Kutadgu Bilig*' de atasözleri ve deyimlere yer vermişlerdir.⁷

On birinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar atasözleri ve deyimler manzum ve mensur eserlerde kullanılagelmiş; atasözleri ve deyimlerin sözlü kültürel ortamdan yazılı kültürel ortama müstakil olarak aktarma çalışmaları Tanzimat ile başlamıştır. Atasözü ve deyimlerle ilgili bu çalışmalar iki kavramı birbirinden ayırmaksızın vermektedir.⁸ Hâlbuki Prof. Dr. Ahmet Yılmaz'ın da belirttiği gibi “atalarımızdan bizlere intikal ederek dilden dile dolaşan ve her fırsatta kullanılan kalıplaşmış sözlerden herhangi bir hüküm bildirene atasözleri, ders alınması amaçlanan diğer sözlere de deyim denir.”⁹

Hem atasözleri hem de deyimler bir milletin ortak kültür mirasıdır. Milletlerin hayatında kendilerine has bir yere, değere ve öneme sahiptirler. Bunlar içinde inançla, gelenek ve göreneklerle, bazı gerçeklerle, felsefi düşüncelerle, doğa olaylarıyla ilgili olanları; din, ahlâk, eğitim ve öğretim, çocuk (evlât) temalı olanları vardır. Günlük hayatta maruz kaldığı birçok hadise sonucu umumi hükümlere varan Türk milleti soyun devamı, kültürün sürekliliği, mutluluğun kaynağı olan çocuklara (evlâtlara) ve onların terbiyesine dair birçok atasözü ve deyimini hafızasında barındırmaktadır.

Tezimizin ilerleyen bölümlerinde çocuk ve aile ilgili atasözleri ve deyimler; çocuk eğitim ve öğretiminde istifade edilebilecek atasözleri ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

⁷ Geniş bilgi için bk. Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

⁸ Geniş bilgi için bk. Aydın Oy, “Atasözü”, *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, C.4, s.s. 44-46.

⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 226.

BİRİNCİ BÖLÜM

AİLE VE ÇOCUK İLE İLGİLİ TÜRK ATASÖZLERİ

1.1. Ebeveynlerle İlgili Atasözleri

Aile, bireylerin akrabalık ilişkisiyle birbirlerine bağlanması sonucu ortaya çıkan topluluktur. Aile toplumun ve devletin temel taşıdır. Dil, din ve kültürün varlığını devam ettirebilmesi ailenin varlığı ve bütünlüğünü muhafaza etmesiyle mümkündür, diyebiliriz.

Aile, bir kadınla bir erkeğin evlenmesiyle kurulur; aileyi oluşturan bireyler kültüre, zamana, inançlara, bölgeye, sosyal ve ekonomik yapıya göre değişiklik gösterir.

Türk kültüründe bir aile büyüğünün başkanlığında eş, evlât, gelin, damat, torun, amca, dayı, hala ve teyzelerden kurulu geniş ailenin yanı sıra bir de sadece anne, baba ve çocuklardan oluşan dar veya çekirdek aile vardır. İster geniş olsun ister çekirdek aile olsun ikisi de bir erkek ile bir kadının evlenmesiyle kurulur.

Türk kültür ve inançlarına göre evlilik, içinde korunmak üzere kurulan kaledir, kalenin temelleri sevgi ve şefkattir, kurucusu ve yöneticisi erkek, kaleye sığınan da kadındır.

Evlilik ilişkisinin temelinde sevgi ve şefkat olmalı ki eşler birbirlerinin yanında huzur ve güven bulsun. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Yine O'nun âyetlerindedir ki sizin için nefislerinizden zevceler yaratmış, kendilerine ısınırsınız diye aranızda bir sevgi ve esirgeme yapmış. Şüphesiz ki bunda âlimler için âyetler vardır."¹⁰, "Onlar sizin için bir libas, siz de onlar için bir libas mesabesindeyiz."¹¹ mealindeki âyetler, evlilik ve karı koca ilişkisini bu şekilde açıklar. Eşlerin birbirlerini huzur ve mutluluk kaynağı olarak görmelerini telkin eder.

Eşler birbiri için elbisedir. Elbise, insan vücudunu örter, onu her türlü zararlı etkiye karşı muhafaza eder. Kur'an'ın, elbise benzetmesindeki maksadı evlilik

¹⁰ Rum 30/21, Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, Yenda Yayın-Dağıtım, İstanbul, 2000, C.6., s. 264.

¹¹ Yazır, Bakara 2/187, *a.g.e.*, C. 2., s. 13.

ilişkisinin de manen vücutla elbisenin ilişkisi gibi olması gerekliliğini öğretmektir. Temelleri sağlam bir aile kurulması için karı-kocanın kalpleri ve ruhları iyice kaynaşmalı, onlar birbirlerini her türlü dış etkiden korumalıdır.¹²

Türk toplumundaki ailenin reisi erkektir. Erkek karar vermede yetkindir; ama baskıcı haklara sahip değildir. Kadın da karar vermede söz sahibidir. Türk ailesinde kadın, kocasının yanında değer görür, onunla birlikte çalışır, çocuklarını yetiştirir. Erkek kadını korur, kadın da erkeğe itaat eder.

Türk milletinin tarihe yön vermesi, geniş coğrafyalarda hâkimiyet kurması; aile sisteminin sağlam, kavrayıcı ve bütünleştirici nitelikte olmasına bağlanabilir.

Türklüğün, Türk kültürünün yansıması olan atasözlerinin derlendiği eserler incelendiğinde insanın dünyaya gelişinden dünyayı terk edişine kadar hayatın her safhasına dair pek çok atasözüne rastlanır. Bunlar arasında neslin devamında oldukça etkin bir yere sahip aile, anne-baba ve bunların birbirleriyle ilişkilerini yansıtan, onlara yön veren atasözleri oldukça fazladır.

Mutluluğa giden yolun evlilikten geçtiğini, evlenmenin hayırlı bir iş olduğunu, herkesin dolayısıyla Allah'ın ev, aile kurana yardım ettiğini vurgulayarak erkeği ve kadını evliliğe teşvik eder. Evlenecek kişilerin nikâh vasıtasıyla birbirlerine sevgiyle bağlanıp birbirleriyle anlaşacaklarını vurgulayarak adayları cesaretlendirir.

- 1) “Aile mutluluğa doğru bir anahtardır.” MY, s. 348
- 2) “Baba ile ana ile yaşlanılmaz.” MY, s. 188
- 3) “Bekârın parasını it, yakasını bit yer.” ÖAA, s.184
- 4) “Bekârlık maskaralık.” ÖAA, s. 184
- 5) “Beşiğe girmek, eşikten girmektir.” Zİ, MG, s. 81
- 6) “Erle hanımın toprağı bir yerden götürülmüş.” MM, MG, s. 180
- 7) “Hizmet ehli kadının kocası tez ölmez.” ÇP, s. 186
- 8) “İki gönül bir olursa samanlık seyran olur.” ÖAA, s. 322

¹² Bk. Mevdûdî, *İslâm'da Aile Hukuku*, (Çev. Memiş Tekin), 3. Baskı, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2011.

- 9) “Kadın söyler, kocası uyar.” ÇP, s. 172
- 10) “Kadına bakılıp kocası tanınır.” ÇP, s. 172
- 11) “Kadının aklını güzellik, erkeğin güzelliğini akıl süsler.” ÇP, s.172
- 12) “Kadının altı özelliği olmazsa almazlar, böylesi binde bir de bulunmaz.” ÇP, s. 172
- 13) “Kadının gülü erkeğin gününe açılır.” ÇP, s. 172
- 14) “Kadının kadrini bilen kocaya kadın şımarır.” ÇP, s. 173
- 15) “Kadının malı kazanda güzel.” ÇP, s. 172
- 16) “Karına başta öğret, çocuğuna ise sonda.” ÇP, s. 172
- 17) “Kavgasız ev, kopuzsuz (sazsız) düğün.” ÇP, s. 173
- 18) “Kavimsizle evlenme, kavimli varken.” ÇP, s. 173
- 19) “Kayınını hoş karşılamayan karısına yaranmaz.” ÇP, s. 174
- 20) “Korkağa kadın (eş) olmaktansa yiğitten kısır olmak iyi.” ÇP, s. 183
- 21) “Mert adam karısına sataşmaz.” ÇP, s. 175
- 22) “Nikâhta keramet vardır.” ÖAA, s. 397
- 23) “Varsa eşin rahattır başın, yoksa eşin zordur işin.” MY, s. 200

Türk atasözleri evlenmekte geç kalınmamasını, erken yaşta evlilik yapılmasının faydalarını işaret ederken evliliklerin rastgele yapılmamasını, evlilik konusunda acele kararlar verilmemesini de nasihat eder.

- 24) “Bekâr gözü kör gözü.” ÖAA, s. 184
- 25) “Çay kenarında bağ alan sele alıverir, kırkından sonra kız alan ele alıverir.” MY, s. 189
- 26) “Dul kadın tilki olur, şakak saçları çalı olur.” ÇP, s. 213
- 27) “Er davranan yol alır, er evlenen döl alır.” EKE, I, s. 91
- 28) “Er yanan ocak küllü olur.” EKE, I, s. 92
- 29) “Ergen gözü ile kız alma, gece gözü ile bez alma.” EKE, I, s. 92

- 30) “Erinenin oğlu kızı olmamış.” EKE, I, s. 92
- 31) “Erken evlenen oğul kızıyla kıvanır.” GG, YK, s. 195
- 32) “Erken evlenen, oğlan kıza sevinmiş.” SK, s. 62
- 33) “Erken kalkan işine sevinir, erken evlenen oğluna.” GG, YK, s. 195
- 34) “Erken kalkan yol alır, er evlenen döl alır.” ÖAA, s. 269
- 35) “Erligini öğren, sonra evlen.” EKE, I, s. 93
- 36) “Eşeğın bozunu alma, hırsızın kızını alma.” MY, s. 192
- 37) “Garıpten kıız alması kolaydır, saklaması çetindir; zenginden kıız alması çetindir, saklaması kolaydır.” MY, s. 193
- 38) “İhmalcinin oğlu, uşığı olmaz.” EKE, I, s. 134
- 39) “İnsan evlenmekle ağaç aşılınmakla döl alır.” MY, s. 436
- 40) “İven kıız ere varmaz, varsa da baht bulmaz. ÖAA, s. 335
- 41) “Kadıın alacaksın odun al.” ÇP, s. 171

Bu atasözü evlenmek isteyenlerin çeşitli hazırlıkları da yapması gerektiğini nasihat eder.

- 42) “Kadıın alırsan bakıp al, komşusundan sorup al.” ÇP, s. 172
- 43) “Kadıın alırsan balta al, adımlarını çabuk at.” ÇP, s. 171
- Bu atasözü, evlenen erkeğın çok çalışması gerektiğini ifade eder.
- 44) “Kadıın alırsan kayın anana bakıp al.” ÇP, s. 172
- 45) “Kadıın söyler, kocası uyar.” ÇP, s. 172
- 46) “Kadıına bakılıp kocası tanınır.” ÇP, s. 172
- 47) “Kadıının gülü erkeğın gününe açılır.” ÇP, s. 172
- 48) “Kadıının kadrini bilen kocaya kadın şımarır.” ÇP, s. 173
- 49) “Kadıının yıktığı er doğrulmaz, Tanrı'nın yıktığı bir doğrulmazsa bir doğrulur.” ÇP, s. 173
- 50) “Kadıınlar evin arka desteğı.” ÇP, s. 172
- 51) “Karına başta öğret, çocuğuna ise sonda.” ÇP, s. 172

- 52) “Karısından utanan evlâtsiz kalır.” ÇP, s. 172
- 53) “Kayınını hoş karşılamayan karısına yaranamaz.” ÇP, s. 174
- 54) “Kocamışın evlâdı olmaz.” MKB, II, s.70
- 55) “Sabahtan karnın doyuran, küçükten evlenen pişman olmamış.” MY, s. 199
- 56) “Ulu gözüyle kız al, ergen gözüyle at al.” ÖÇ, s. 451
- 57) “Utananın oğlu, kızı olmamış.” EKE, I, s. 231
- 58) “Üşenenin oğlu, kızı olmamış.” EKE, I, s. 233
- 59) “Yaya gözüyle at almak, bekâr gözüyle avrat almak hatadır.” EKE, I, s. 24

Bu dünyadan zevk almak, kadının güzelliği, iyiliği, temizliği, asaleti, hamaratlığı, doğurganlığı ile mümkündür. Kadın iffetli, asil, sadık, güzel, işveli, sevimli, iyi, zayıf, temiz, hamarat olmalı, ev işlerinden anlamalı; evdeşine her konuda destek olmalıdır. Akıllı, genç, yaşça erkekte küçük olmalıdır.

Soyun devamı ancak çocuk sahibi olmakla mümkündür, çocuk sahibi olmak için evlilik şarttır. Kadın çocuk bakımı ve terbiyesinde de bilgi sahibi olmalı; bu yüzden eş seçilecek kadın iyi araştırılmalıdır.

- 60) “Al kibar kızını, işlerin bulana bulana, al çitak kızını gezsün eylene eylene.” MKB, I, s.19
- 61) “At alacaksın aylarca istişare (danış) et, hatun alacaksın senelerce.” GG, YK, s. 38
- 62) “At alırsın bir ay danış, hanım alırsın bir yıl danış.” Zİ, MG, s. 49
- 63) “At alsın binip al, kız alsın görüp al.” SK, s. 40
- 64) “At alsın küheylanından al, kadın alacaksın akıl ile şuurlu al.” GG, YK, s. 38
- 65) “At alsın başlıdan, kız alsın carlıdan.” MKB, I, s. 35
- 66) “Atın kötü olsa satıp kurtulursun, eşin kötü olursa nasıl kurtulursun.” GG, YK, s. 45

- 67) “Atın kötü olursa ümidin gider, çocuğun kötü olursa dermanın gider, hanımın kötü olursa misafirin gider.” Zİ, MG, s. 59
- 68) “Atın obur olursa şanslısın, kadının obur olursa yandın.” GG, YK, s. 44
- 69) “Avrat lâzım kalçalı, oğlan doğursun aslan pençeli.” BAAD, s. 50
- 70) “Bez alırsan Musul’dan, kız alırsan asilden.” MST, s. 84
- 71) “Çingene kızı hatun olmaz, dilenmezse karnı doymaz.” BAAD, s. 78
- 72) “Eş aldığın zaman baş (akıllı) al, baş bulamazsan yaş (genç) al.” GG, YK, s. 46
- 73) “Eşik görenle evlenme, beşik görenle evlen.” GG, YK, s. 197
- 74) “Hanım almadan evlât arzusu eyleme.” MM, MG, s. 211
- 75) “Hanımın neredense gelip gidenlerin de oradan.” GG, YK, s. 48
- 76) “Hatunu iyi eden elindeki bebeği.” GG, YK, s. 178
- 77) “İyi hanım erini bey, kötü hanım ise zay eder.” MM, MG, s. 242
- 78) “İyi hanımlı ev cennettir.” MM, MG, s. 242
- 79) “Kadın alma, akraba (veli, arka çıkan) al.” GG, YK, s. 46
- 80) “Kadının ismeti, erin izzeti.” MM, MG, s. 246
- 81) “Kalçalı kadından pençeli oğul doğar.” BAAD, s. 154
- 82) “Kavun yersen mürrük ye, kız alırsan hamarat al.” GG, YK, s. 144
- Mürrük: küçük kalmış ama olgunlaşmış kavun, keleşe verilen addır.
- 83) “Kazan alırsan vurarak karı alırsan bilerek al.” Zİ, MG, s. 261
- 84) “Kazan alırsan vurup al, hatun alırsan durup al.” GG, YK, s. 146
- 85) “Kış gününün zevki kuru olsun, odunun; bu dünyanın zevki, güzel olsun, hatunun.” GG, YK, s. 173
- 86) “Kişizadeyi almak güç, geçinmek kolaydır.” MY, s. 198
- 87) “Maya budlu avrat al ki nar budlu oğlan doğursun.” BAAD, s. 180
- 88) “Pekmezi küpten, kadın kökten al.” EKE, I, s. 198
- 89) “Soyu soydan al, köpeği (sütü) mandıradan.” EKE, I, s. 211

90) “Tarlayı düz al, kadını kız al.” EKE, I, s. 223

91) “Ya köyünden ya soyundan.” BAAD, s. 220

Türk kültüründe aile kuracak kadın ve erkek arasında her bakımdan denklik olmalıdır. Türk ataları, denkliğin bozulduğu evlilikleri tasvip etmez. Evliliğin temeli sevgi ve şefkat olduğuna göre eşlerin kalplerine sevgi ve şefkatin hâkim olması ancak birbirlerine denklikleri ile mümkündür. Aile kuracak olan kadın ve erkek hem dinsel hem de sosyokültürel açıdan benzer olursa huzurlu ve mutlu olmaları garanti altına alınır. Eşlerin birbirlerine yakın özellikleri onların kaynaşmalarını kolaylaştırır.

92) “Alma şehirli kızını “hamam” der ağlar, alma köylü kızını “harman” der ağlar.” MM, MG, s. 42

93) “Davul dengi dengine diye çalar.” FFT, s. 167

Aile birliğinin kurulması kadar korunması da önemlidir. Türk atasözleri bu konuda kadına daha çok vurgu yapar, sorumluluk yükler. Evlenilecek kadının taşıması gereken vasıfları, onun aile yuvasına katkılarını, ailenin sürekliliğinde kadının rolü ve önemini somut ve net bir biçimde ifade eder. Evi güzelleştiren, saadet otağı yapan, yuva haline getiren kadındır. Kadınsız bir ev düşünülemez gibi yuvayı yapan da kadındır yıkan da. Aile birliğinin kaderi kadına bağlıdır.

94) “Avradın yıkmadığı ev, bin yıl dikili kalır.” EKE, I, s. 28

95) “Avrat düzdüğü evi Tanrı yıkmaz, avrat bozduğu evi Tanrı yapmaz.” EKE, I, s. 28

96) “Aygır at, mırmır avrat insanın evini yıkar.” RST, s. 18

97) “Dişi kuş yapar yuvayı, içini dışını sıvayı sıvayı.” MKB, I, s. 100

98) “Dişi kuştur yuvayı yapan.” MKB, I, s. 101

99) “Evi erkek yapar, yuvayı kadın.” MY, s. 192

100) “Evi ev eden avrat, yurdu şen eden devlet.” MY, s. 192

101) “Evi ev eden kadındır.” MY, s. 192

102) “Evlenirsen hatun olur, konsan (yerleşsen) yurt olur.” GG, YK, s. 28

103) “Hatunlu ev güldür, hatunsuz ev çöldür.” İY, MG, s. 98

- 104) “Kadın erkeğin eşidir, evinin güneşidir.” EKE, I, s. 146
- 105) “Kadın var, evde devlet var.” GG, YK, s. 47
- 106) “Kadını olmayanın yakını olmaz.” GG, YK, s. 48
- 107) “Kadının yıktığı er doğrulmaz, Tanrı'nın yıktığı bir doğrulmazsa bir doğrulur.” ÇP, s. 173
- 108) “Kadınlar evin arka desteği.” ÇP, s. 172
- 109) “Kadınli aile güldür, kadınsız aile çöldür.” İY, MG, s. 118
- 110) “Kadınsız ev, susuz değirmendir.” MM, MG, s. 246
- 111) “Un ile odun sahibi kadın.” RST, s. 165
- 112) “Yuvayı yapan dişi kuştur.” EKE, I, s. 247

Türk atasözlerinin, eş seçimi konusunda erkeği titiz davranmaya sevk ederken kadın için aynı hassasiyeti göstermemesi dikkate şayanıdır. “Kadın koca seçmez, sığır su seçmez.” bir atasözüyle bile olsa kadına eş seçme hakkı tanımaz.

Bu farklı bakış açısına rağmen karı koca birbirini tamamlar. Yuvayı kuran, devam ettiren, ev içi her türlü işi yapan, ekonomik dengeyi sağlayan, kocasına layık bir eş olan kadınsa onu emanet alan, koruyup gözetten, seven, mutlu eden, kimseye muhtaç etmeyen, onun itibar görmesini sağlayan erkektir.

Dünyada birbirine en yakın iki kişi, karı-kocadır. Onlar Kur'an'ın işaret ettiği gibi birbirlerinin elbisesidir. Bu yüzden Türk atasözleri, karı-koca anlaşmazlıklarının kısa sürdüğünü ifade eder, bu duruma müdahaleyi tasvip etmez.

- 113) “Ağaç ile kabuk arasına parmak sokulmaz.” MKB, I, s.10
- 114) “Arpa boylu kocamın dağ boyu kadar talebi var.” GG, YK, s. 32
- 115) “Atam evinde balık başı, erim evinde tavuk aşı.” MM, MG, s. 61
- 116) “Av avlayamayan tüfeğinden bilir, dönüp gelip hanımından bilir.” Zİ, MG, s. 62
- 117) “Avradı bed olanın sakalı tez ağarır.” EKE, I, s. 28
- 118) “Avradı eri saklar, peyniri deri.” EKE, I, s. 28
- 119) “Avradın mestûresin al, gözen çıkarsa taliin.” EKE, I, s. 28

Gözen; halk ağzında sevimli, işveli, güzel, anlamında kullanılan bir sözcüktür. Türk ataları, bu sözle kadının kapalı olanını almayı nasihat eder. Kadın, eğer işveli, güzel çıkarsa bu da erkeğin talihindedir.

120) “Baba evinden dirisi, koca evinden ölüsü (Baba evimden dirim çıksın, koca evimden ölüm çıksın).” EKE, I, s. 268 a

Türk kültüründe özellikle Anadolu’da kızlar, evlendirilip baba evinden çıkarken -yukarıdaki atasözüyle aynı doğrultuda- “Gelinliğinle çıktın, kefeninle girersin.” sözüyle uğurlanır. Amaç, kızın gelin gittiği evi benimsemesi, kurduğu yuvayı ayakta tutmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmaması gerektiğini vurgulamaktır.

121) “Baba/ evlât/ oğul ekmeği zindan ekmeği, koca/ er ekmeği meydan ekmeği” MY, s. 188

122) “Bir koca yedi oğula bedeldir.” MY, s. 189

123) “Boz ata, avrada, oğlana kulluk edenin yüzü ağarmaz.” MY, s. 189

124) “Buğdayın iyisi yerden, kadının iyisi erden.” SK, s. 50

125) “Buyurmadan tutan evlât, çağırmadan kalkan avrat, orada olur devlet.” MY, s. 189

126) “Çocuğa gençken öğret, eşine baştan öğret.” İY, MG, s. 58

127) “Çocuğun faydalı ise ekinin ekilmiş, karın iyi ise hayvanın besiyeye konmuş.” ÜÇŞ, s. 54

128) “Çocuk ciğer, er yürek.” SK, s. 44

129) “Damarsız bacak, çekişmedik karı koca olmaz.” MY, s. 189

130) “Darı kadar eri olanın Tanrı kadar hükmü olur.” MM, MG, s. 124

131) “Dumansız baca olmaz, kahırsız koca olmaz.” MY, s. 190

132) “Dumansız baca, çekişmedik karı koca olmaz.” MY, s. 190

133) “Er ateş olur, hanım; su.” MM, MG, s. 177

134) “Er cimri olunca avrat yüz­süz olur.” EKE, I, s. 91

135) “Er ekmeği meydan ekmeği, oğul ekmeği zindan ekmeği.” EKE, I, s. 91

- 136) “Er gelir ev taşar, er gider ev şaşar.” MY, s. 190
- 137) “Er getirir, kadın yetirir.” MY, s. 190
- 138) “Er gönlü ibrişim dolaşırsa açılmaz.” ÖAA, s. 268
- 139) “Er- hanım ipektir, araya giren köpektir.” MM, MG, s. 178
- 140) “Er ile avrat arasına giren nadim (pişman) olur.” MY, s. 190
- 141) “Er var, karının derdini çeker, karı var erin derdini çeker.” MY, s. 191
- 142) “Er; akan çaydır, hanım ise bent.” MM, MG, s. 177
- 143) “Ergene karı dövmesi kolay.” MY, s. 191
- 144) “Ergene karı/ avrat boşaması kolay.” MY, s. 191
- 145) “Ergene var ergene, tasasız gir yorgana.” MY, s. 191
- 146) “Erine göre bağla başını, tencerene göre kaynat aşını.” EKE, I, s. 92
- 147) “Erkek kuş gezer havayı, dişi kuş yapar yuvayı.” MY, s. 192
- 148) “Ersiz avrat, yularsız at.” EKE, I, s. 93
- 149) “Evlâdı olmayanın iftihar edecek bir şeyi yok, karısı olmayanın hiçbir şeyi yok.” ÇP, s. 65
- 150) “Halayıktan kadın olmaz, gül ağacından odun.” EKE, I, s. 118
- 151) “Hanım alsan bir belâ, onda doğar bin belâ.” Zİ, MG, s. 204
- 152) “İhlamurdan odun olmaz, beslemeden kadın olmaz.” EKE, I, s. 133
- 153) “Kadın eşik dibinde değil, beşik dibinde belli olur.” MY, s. 194
- 154) “Kadın ister ki bey doğura.” MY, s. 194
- 155) “Kadın kalırsa bey bulur, çocuk kalırsa mal bulur.” Zİ, MG, s. 249
- 156) “Kadın kocayı var sever, koca kadını sağ sever.” MY, s. 195
- 157) “Kadın yerden çıkmış değildir; erkeğin çocuğudur, erkek gökten inmiş değildir; kadının çocuğudur.” İY, MG, s. 118
- 158) “Kadının biri âlâ, ikisi belâ.” EKE, I, s.146
- 159) “Karın kötü olursa ecelin gelmeden ölürsün.” SK, s. 38
- 160) “Karın kuvvetli ise bahtın, karın kurnaz ise yandın.” ÜÇŞ, s. 40

- 161) “Karına iyi deme yoksulluk görmeyince.” MY, s. 195
- 162) “Kavaktan odun, halayıktan kadın.” EKE, I, s. 151
- 163) “Kendinden küçükten kız al, kendinden büyüğe kız verme.” EKE, I, s. 156
- 164) “Koca ekmeği meydan ekmeği, evlât ekmeği zindan ekmeği.” EKE, I, s. 167
- 165) “Koca iyi bir şey olsa adını gonca korlardı.” MKB, II, s.69
- 166) “Koca olsun da cüce olsun.” EKE, I, s. 167
- 167) “Kol tenden ayrılmaz, tırnak etten, söz işten ayrılmaz, er sözünden.” SK, s. 74
- 168) “Oğul ekmeği zindan ekmeği, koca ekmeği meydan ekmeği.” EKE, I, s. 191
- 169) “Oğul ekmeği, boğul ekmeği.” EKE, I, s. 191
- 170) “On dördümde kadın oldum, otuzumda odun oldum.” GG, YK, s. 241
- 171) “Aynalı martin pas mı tutar, elkızı yas mı tutar.”¹³
- 172) “Çocuk kalsa mal (ülke) bulur, kadın kalsa zengin (koca) bulur, sinek canını yaksa da nereye gitse yer bulur.” ÜÇŞ, s. 52
- 173) “Er, avradın tacıdır.” MM, MG, s. 177
- 174) “Er; akan çaydır, hanım ise bent.” MM, MG, s. 177
- 175) “Ere gitmek kolay, er donu dikmek zordur.” MM, MG, s. 178
- 176) “Eri olmayanın yeri olmaz.” MY, s. 191
- 177) “Erim, er olsun da yerim çalı dibi olsun.” EKE, I, s. 92
- 178) “Erin attığını el de atar, er tuttuğunu el de tutar.” EKE, I, s. 92
- 179) “Erin hanımın savaşı, yaz gününün yağışı gibidir.” MM, MG, s. 179
- 180) “Erine göre bağla başını, kazanına göre kaynat aşını.” MM, MG, s. 179
- 181) “Erini sayan kadın, halkını da sayar.” Zİ, MG, s. 168
- 182) “Erkeğe yürek gerek, hanıma direk gerek.” Zİ, MG, s. 168
- 183) “Erkeği olmayan evi rızkı olmaz.” MM, MG, s. 179
- 184) “Erkeğin dostu (yoldaşı) karısıdır.” GG, YK, s. 122

¹³ Kayseri yöresi atasözü, merhum Hatice Büyükgöncü'den nakledilmiştir.

- 185) “Erkeğin elinde çubuk, kadının elinde çocuk.” MY, s. 191
- 186) “Erkeğin kalbine giden yol midesinden geçer.” ÖAA, s. 269
- 187) “Erkek aslan dışısından/ dışısına bakar kuvvet alır.” MY, s. 191
- 188) “Erkek baş, kadın boyun olur.” Zİ, MG, s. 169
- 189) “Erkek eşeğinden, kadın eşiğinden/ döşeğinden belli olur.” MY, s. 191
- 190) “Erkek fedakâr, kadın vefakâr gerek.” MY, s. 191
- 191) “Erkek getirmeyi, kadın yetirmeyi bilmeli.” MY, s. 192
- 192) “Erkek gözü dört olur, kendinizi toplayın.” MY, s. 192
- 193) “Erkek kazanandır, kadın yuvayı kurandır.” MM, MG, s. 179
- 194) “Erkek kuş öter, dişi kuş yuva kurar.” MM, MG, s. 179
- 195) “Erkek sel, kadın/ avrat göl.” MY, s. 192
- 196) “Ersiz avrat, dizginsiz at gibidir.” MM, MG, s. 180
- 197) “Ersiz avrat, yularsız at.” MY, s. 192
- 198) “Eşeği yükü tutar, kadını kocası.” GG, YK, s. 124
- 199) “Eşeğin kötü ise sat, avradın kötü ise giydir.” MY, s. 192
- 200) “Eşekli ırgat, çocuklu avrat, ekili bağ.” EKE, I, s.257
- 201) “Eşik göreni alma, beşik göreni al.” SK, s. 63
- 202) “Et ile tırnak arasına giren yıyıp (kokup) çıkar.” EKE, I, s. 95
- 203) “Et ile tırnak arasına giren, eğilerek çıkar.” MM, MG, s. 183
- 204) “Et ile tırnak arasına girilmez.” EKE, I, s. 95
- 205) “Et ile tırnak, araya giren kırnak.” EKE, I, s. 95
- 206) “Evin direği erkek, duvarı kadın.” MY, s. 192
- 207) “Evinde karın güzel ise, geçiminde iyi ise, ne işin var düğün evinde bayram yerinde, gir oyna çık oyna; evinde karın çirkin ise, geçimin de bozuk ise, ne işin var ölü evinde, gir ağla, çık ağla.” MY, s. 192
- 208) “Gece yağar, gündüz açar yıl düzgünlüğü; kadın söyler, erkek dinler ev bozgunluğu.” MY, s. 193

- 209) “Getir varlığı, göstereyim karılığı.” MY, s. 193
- 210) “Gündüz bulut gece ayaz, yıl uğursuzluğu; hatun şişman er zayıf il uğursuzluğu.” GG, YK, s. 169
- 211) “Hanımı eri korur, peyniri deri.” MM, MG, s. 211
- 212) “Hanımı iyi yiğidin her zaman işi yolunda gider, hanımı kötü yiğidin işi yolunda gitmez.” Zİ, MG, s. 205
- 213) “Hanımı iyi yiğidin rızkı artar, hanımı kötü yiğidin akrabası kaçır.” Zİ, MG, s. 205
- 214) “Hanımı kötü yiğidin evi mezar, güveyi kötü yiğidin evi ahır gibidir.” Zİ, MG, s. 205
- 215) “Hanımı ölenin evi yanar.” İY, MG, s. 96
- 216) “Hanımın kötü olursa misafirin kaçır, oğlun kötü olursa kısmetin kaçır.” Zİ, MG, s. 206
- 217) “Herkesin karısı, canının yarısı.” MY, s. 194
- 218) “Horoz kadar eri olanın/ kocan olsun/ harman kadar yeri olur/ yerin olsun.” MY, s. 194
- 219) “İyi adam eşeğinden, iyi karı döşeğinden belli olur.” MY, s. 194
- 220) “İyi hanımlı ev cennettir.” MM, MG, s. 242
- 221) “İyi hatun ömür balı, kötü hatun can zevâli.” İY, MG, s. 116
- 222) “İyi koca karısını gül yaprak; kötü koca karısını kül toprak yaparmış.” MY, s. 194
- 223) “Kadın boyun, koca baş.” GG, YK, s. 47
- 224) “Kadın eli kaşık sapından kararır.” EKE, I, s. 146
- 225) “Kadın erkeğin eşidir, evinin güneşidir.” MY, s. 194
- 226) “Kadın gayretli olursa, er korkak olur.” GG, YK, s. 47
- 227) “Kadın koca seçmez, sığır su seçmez.” GG, YK, s. 47
- 228) “Kadın kocası, çiftçi tarlası ile (güzeldir)” GG, YK, s. 47

- 229) “Kadın kocasından, sofı pirinden.” GG, YK, s. 47
- 230) “Kadın malı, kapı mandalı.” EKE, I, s. 146
- 231) “Kadın ocak, koca maşa.” GG, YK, s. 47
- 232) “Kadın var, kocasını kara toprak eder, kadın var kocasını yeşil yaprak eder.” MY, s. 195
- 233) “Kadın yatakta, bebek beşikte sevilir.” MY, s. 195
- 234) “Kadın yerden çıkmış değildir, erkek çocuğu; erkek gökten inmiş değildir kadın yavrusu.” GG, YK, s. 49
- 235) “Kadını eve bağlayan altın şıkırtısı değil, beşik gıcırıtısıdır.” MY, s. 195
- 236) “Kadını yeşil yaprak eden de kocası, kara toprak eden de kocası.” MY, s. 195
- 237) “Kadının ahmağı kocasına darılandır.” MY, s. 195
- 238) “Kadının hükmettiği evde mutluluk olmaz.” MY, s. 195
- 239) “Kadının kurnazı çocuğunu kocasına baktırır.” MY, s. 195
- 240) “Kadının namusu erkeğin onurudur.” MY, s. 195
- 241) “Kadının şamdanı altın olsa, mumu dikecek erkektir.” MY, s. 195
- 242) “Karı bulunur ama kardeş bulunmaz.” MY, s. 195
- 243) “Karı hasta olacağına ben hasta olsam, ben öleceğime karı ölse.” MY, s. 195
- 244) “Karı koca arasına girilmez.” MY, s. 195
- 245) “Karı koca bir sözle yakın, bir sözle uzak.” MY, s. 195
- 246) “Karı- koca çift öküzdür.” İY, MG, s. 120
- 247) “Karı koca ipek, araya giren köpek.” MKB, II, s. 50
- 248) “Karı koca yatağa girince dargınlık biter.” MY, s. 196
- 249) “Karı- kocanın kavgası tülbentin kuruması gibidir.” İY, MG, s. 120
- 250) “Karı malı kapı mandalı/ hamam tokmağıdır.” MY, s. 196
- 251) “Karı malını yiyip de onmuş var mı?” MY, s. 196

- 252) “Karı, kocanın koltuk saatidir.” MM, MG, s. 250
- 253) “Karın (kendin, ailen, çoluğun çocuğun) kardeşten aziz.” GG, YK, s. 142
- 254) “Karın kötüyse donat, evin kötüyse sıvat.” MY, s. 196
- 255) “Karına dişini saydırma.” MY, s. 196
- 256) “Karısı karı olanın, kocası aslan olur; karısı karı olmayanın, kocası kara toprak olur.” GG, YK, s. 182
- 257) “Karısız evi, parasız erkeği, vur ateşe yansın.” MY, s. 196
- 258) “Karısız koca ölmez, fakat rahatlık da görmez.” SK, s. 38
- 259) “Karıyı koca tutar, peyniri deri.” GG, YK, s. 48
- 260) “Kişi kızı olma, kişi avradı ol.” EKE, I, s. 165
- 261) “Koca olsun da isterse cüce olsun.” MY, s. 198
- 262) “Kocadır gül eder, kocadır kül eder.” MY, s. 198
- 263) “Kocam gitti, evim şaştı, kocam geldi evim taştı.” MY, s. 198
- 264) “Kocam it olsun, getirdiği et olsun.” MY, s. 198
- 265) “Kocana göre bağla başını, harcına göre pişir aşını.” MKB, II, s. 70
- 266) “Kocana göre bağla başını, narına göre pişir aşını.” MY, s. 198
- 267) “Kocanın sözü unun özü.” RST, s. 122
- 268) “Kütüğe bak, dal budak yine gelir.” EKE, I, s. 177
- 269) “Maşa kadar eri olanın paşa kadar hatırı olur.”¹⁴
- 270) “Mert, hatununu kocatmaz; yiğit, atını yormaz.” İY, MG, s. 137
- 271) “Oğlun güder, karın sağarsa koyun olur.” MKB, II, s. 99
- 272) “Otuz oğlun olacağına bir oturak kocan olsun.” MY, s. 199
- 273) “Otuz oğlun olacağına, mert bir kocan olsun.” GG, YK, s. 243
- 274) “Süleyman’a sormuşlar, tatlılardan tatlı nedir, er avrat demiş; acılardan acı nedir, er avrat demiş.” EKE, I, s. 216
- 275) “Testi kadar kocası olanın, kulpu kadar hatırı olur.” MY, s. 200

¹⁴ Kayseri yöresi atasözü merhum Fatma Büyükgöncü’den aktarılmıştır.

276) “Tutamazsan kocan gider, bakamazsan hanımın.” GG, YK, s. 265

277) “Yahşi hatun dünya devleti.” ÖÇ, s. 465

Karı-kocanın/ anne-babanın birbirleri için ehemmiyetini vurgulayan atasözlerinin yanı sıra “Çocuk kalsa mal (ülke) bulur, kadın kalsa zengin (koca) bulur, sinek canını yaksa da nereye gitse yer bulur.”, “Aynalı martin pas mı tutar, elkızı yas mı tutar.” atasözleriyle de kocası ölen kadının tavrına olumsuz bir bakış açısı sergilenmektedir, diyebiliriz.

Ebeveynlerle ilgili Türk atasözlerinin özünü teşkil eden atasözü “Dünya bir geçimden ibarettir. Bu geçim dünyasının en güzel nimeti de kadındır.”¹⁵ hadis-i şerifinden mülhem “Yahşi hatun dünya devleti” atasözüdür. Kadın için de erkek için de akıl, din, soy, namus aynı ölçüde azizdir. Neslin devamı hususunda kadının yükü erkekten daha ağırdır, diyebiliriz. Kız çocuğunu da erkek çocuğunu da dünyaya getiren, yetiştiren annedir. O sadece bir eş değildir, bir çocuğun, bir gencin, bir yetişkinin annesi, büyükannesi; bir annenin evladı, büyükannelerin torunudur. Ailenin temel direğidir, merkezidir. Aile onunla, onun sevgisi ve merhametiyle ayakta durur. Aile bireyleri her zaman her yaşta her halde ona muhtaçtır. O; aile bireylerinin sığınağıdır, onları birbirine kenetleyen güçtür. Maddi ve manevi değerleri, dini, kültürü, ahlâkı öğretendir. O hayattır, devlettir.

Türk atasözleri, aile olmanın önemine, karı kocanın birbirlerine sevgiyle yaklaşmalarına, birbirlerini her yönden tamamlamalarına dikkat çektiği kadar anne babanın çocuklar için önemine, çocukların onlara saygı duymaları konusuna da dikkat çeker.

Türk kültürünün şekillenmesinde büyük rol oynayan İslâm inancı da ana babaya samimiyetle ve isteyerek iyilik etmeyi, itaati, onların hakkına saygı göstermeyi, onları razı etmek için çaba göstermeyi emreder. Kur’an-ı Kerim “Rabbin şunları kat’i ferman buyurdu: O’ndan başkasına ibadet etmeyin, ebeveyne güzellik edin ya birisi yahut ikisi de yanında ihtiyarlık haline gelirse sakın onlara ‘üff’ deme ve onları azarlama, ikisine de ikramlı söz söyle. İkisine de merhametten döşenerek kanat

¹⁵ Müslim, II, 1090. Akt.: Prof. Dr. İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, 8. baskı, Ankara, 2014, s. 347.

indir ve de ki ‘Rabbim, ikisine de merhamet buyur. Beni küçükken terbiye ettikleri gibi.’”¹⁶ ayetleriyle ana babaya nasıl davranılması gerektiğini öğretir. Kızgınlık, bikkınlık, hoşnutsuzluk gibi olumsuz duyguların dudaklardan dökülüşü ‘öf’ ünlemidir. Kur’an, evlâtları, ebeveynlerine karşı, bu ifadeyi kullanmaktan men eder.

Ebeveynler çocuklarını büyütürken sayısız güçlüklerle şikâyetsiz tahammül ederler. Kendi kendine bakmaktan aciz çocukların beslenmesi, bakımı, altlarının temizlenmesi; onları büyütürken ebeveynlerin bu uğurda uykusuz kalması kısaca ettikleri her türlü fedakârlık, ana babaya külfet gelmez. İşte İslâm inancı aynı hassasiyeti evlâtlardan bekler. Ana babaya kızmayı, onları azarlamayı, hatalarını yüzlerine vurmayı, akla gelecek her türlü kırıcı, rencide edici söz ve davranışı yasaklar. Onlara hitapta saygılı, şefkatli, merhametli olmayı emreder.

Türk İslâm inancına göre ana babayla konuşurken sadece sözlere değil jest ve mimiklere de dikkat etmek, sesi ve bakışları kontrol altına almak gerekir.

Ana babaya karşı mütevazı olmak, onlarla sohbet etmek, onlara hizmet etmek, dua etmek yine Türk kültür ve inancının gereğidir. Türk ataları bu inancı, kendilerinden sonraki kuşaklara aktarırken oldukça titiz davranmış, evlatların ana babaya karşı sorumluluklarının neler olduğunu sıralamışlardır.

278) “Altı abi birleşse baba olmaz, yedi yenge birleşse anne.” GG, YK, s. 28

279) “Altın, gümüşün eskisi olmaz; anne, babanın pahası.” GG, YK, s. 29

280) “Ana babanın duası ateşe suya düşürmez.” GG, YK, s. 39

281) “Ana gibi yâr olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz.” ÖAA, s. 145

282) “Ana hakkı ödenmez.” EKE, I, s. 15

283) “Ana hakkı Tanrı hakkı.” ÖAA, s. 145

284) “Ana razı, baba razı, peygamber razı.” GG, YK, s. 40

285) “Anam babam olursa olsun ama ağzı burnu olmasın.” GG, YK, s. 38

286) “Anan baban sağ iken hürmet et, öldükten sonra ziyaret et.” SK, s. 37

287) “Anan ile baban varken hacca gitme.” GG, YK, s. 39

¹⁶ İsrâ 17/23-24, Yazır, *a.g.e.*, C. 5, s. 330.

- 288) “Ananı sırtına yükleyip üç kez Kâbe’ye götürsen de borcunu ödemiş olmazsın.” SK, s. 37
- 289) “Anaya asi gelen onmaz.” BAAD, s. 41
- 290) “Anaya babaya hizmet, Tanrı’ya ibadet.” BAAD, s.41
- 291) “Anne babana nasıl hürmet edersen kendin de aynısını görürsün.” GG, YK, s. 37
- 292) “Anne babasını tanımayan Tanrı’sını tanımaz.” GG, YK, s. 37
- 293) “Anne babaya hürmet Allah’a ibadet.” GG, YK, s. 37
- 294) “Ata gözdür, oğul gözün ışığıdır.” MM, MG, s. 59
- 295) “Ata hakkı evlâda mirastır.” MM, MG, s. 59
- 296) “Ata-ana, altın kanattır.” İY, MG, s. 28
- 297) “Atana hürmet eyle, oğlun sana hürmet eder.” MM, MG, s. 62
- 298) “Atana nasıl bakarsan evlâdın da sana öyle bakar.” MM, MG, s. 62
- 299) “Atanın duası, ananın ahı.” MM, MG, s. 62
- 300) “Atanın önünden geçeni Allah sevmez.” BAAD, s. 47
- 301) “Atasına hayrı olmayanın kime ayrı olur?” MM, MG, s. 62
- 302) “Baba himmet, oğul hizmet. ÖAA, s. 173
- 303) “Baba ile annen Mekke ile edinendir.” GG, YK, s. 39
- 304) “Baba kazanç (gelir), kardeş dayanç (destek).” GG, YK, s. 37
- 305) “Baba saf, anne kap.” GG, YK, s. 40
- 306) “Baba sözü elmas, dediği yerde kalmaz.” GG, YK, s. 40
- 307) “Baba sözü kısmet, ana sözü rızık.” GG, YK, s. 40
- 308) “Babam öldü gücüm geçti, anam öldü bahtım söndü.” GG, YK, s. 38
- 309) “Babam verir yaşlılara, yaşlılar iyidir çocuklara.” İY, MG, s. 36
- 310) “Babanın sözü demir, ananın sözü hamur.” GG, YK, s. 39
- 311) “Babasına çektiren çocuğundan çeker.” GG, YK, s. 40
- 312) “Babasına hayır etmeyenin kimseye hayrı olmaz.” BAAD, s. 55

313) “Babasına saygı göstermeyenin oğlu da ona saygı göstermez.” SK, s. 43

314) “Babasını saymayan kişiyi çocuğu saymaz.” Zİ, MG, s. 70

315) “Büyüğe değen ulur, küçüğe değen utanır.” GG, YK, s. 295

316) “Büyüğünü bilmeyen Allah’ını bilmez.” BAAD, s. 71

317) “Büyüğünün sözünü dinlemeyen yorulur.” BAAD, s. 71

Türk atasözlerine göre ana baba sevgisi, ana baba hakkı her sevgiden her haktan üstündür, üstün olması gerektir. Ana baba özellikle ana hakkı, ödenmesi neredeyse imkânsız haktır. Ana babanın rızası, gönül hoşnutluğu Allah ve Peygamber’in rızası ile denk tutulur. Ana babasına iyi davranan evlât onların duasını alır, ana baba duası da evlâdı maddi ve manevi her türlü kötülükten muhafaza eder.

Bir evlât için en büyük zenginlik ana babasının varlığıdır. Ana baba evlât için altın kanattır. Dünya ve ahiret esenliğidir. Rahmettir, berekettir. Evlât onların hakkına riayet etmezse -ki atalar ana baba hakkının evlâda miras olduğuna dikkat çeker- onlara itaat etmezse, saygı göstermezse, isteyerek hizmet etmezse, şefkat ve merhamet göstermezse kendi de bunlardan mahrum kalır.

Türk atalarının “Büyüğünü bilmeyen Allah’ını bilmez.”, “Atanın önünden geçeni Allah sevmez.”, “Ana razı, baba razı, peygamber razı.” gibi sözleri anne baba hakkını sık sık gündeme getiren Hz. Muhammed’in “Allah’ın rızası, anne ve babanın rızasındadır. Allah’ın öfkesi de anne babanın öfkesindedir.”¹⁷ uyarısından mülhemdir, diyebiliriz.

1.2. Çocuk ile İlgili Atasözleri

Çocuk, Türkçe Sözlük’te “küçük yaştaki erkek veya kız, soy bakımından oğul veya kız, evlât”¹⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Eğitim bilimciler çocuk sözcüğünü “insan hayatının ergenlikten önceki dönemi” şeklinde tanımlar ve “ilk çocukluk veya küçük çocukluk (1-2 yaşına kadar), ikinci veya orta çocukluk (1-2 ile 7 yaş arası), üçüncü çocukluk veya son çocukluk (7 ile 12 yaş arası)”¹⁹ olmak üzere üçe ayırır.

¹⁷ Tirmizî, *Sünen*, Birr 3.

¹⁸ TDK, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2019, s. 556.

¹⁹ Paul Foulquie, (Çev. Cenap Karakaya), *Pedagoji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994, s. 78.

Çocuk gelişimiyle ilgili araştırmaları yaygınlık kazanan Piaget'e göre çocuğun her gelişim dönemi farklı bir yapı arz eder, özetle:

“1. Duygusal Devinim Dönemi (0-2 yaş): Bu dönemin temel özelliği bebeklerin çevrede uyaranları tanınmasına ve keşfetmesine yardım eden duygusal-devinim eylemlerinin gelişmesidir.

2. İşlem Öncesi Dönem (2-7 yaş): Yaklaşık olarak 2-7 yaşları arasında yaşanır ve bu dönemde simgesel işlevlerin geliştiği görülür. 2-4 yaşları arasında çocuk, göz önünde bulunmayan ve bu anlamda mevcut olmayan bir nesneyi ya da bir kişiyi temsil eden bir sözcük, simge ya da varlık geliştirmeye başlar. Dil yeteneğinin gelişmesi, taklide önem verilmesi ve ben merkezlik bu dönemin temel özelliğidir.

3. Somut İşlemler Dönemi (7-11 yaş): İlk zihinsel işlemlerin görülmeye başladığı dönemdir. Psikoloji açısından işlem içşelleşmiş eylemdir; zihnin yarattığı ya da kurduğu etkin şemalardır. Örneğin, çocuk nesnelere büyüklük ya da küçüklüklerine göre bir sıraya dizabiliyorsa ya da renk ve biçimlerine göre sınıflandırabiliyorsa bir işlem yapabiliyor demektir.

4. Soyut İşlemler Dönemi (11-20 yaş): Yaklaşık olarak 12 yaşlarında başlayan ve ergenlik yıllarının sonlarında tamamlanan bu dönemde, zihinsel yapılardaki en son ve en üst düzey niteliksel değişmeler oluşur. Düşünce en gelişmiş ve dengeli yapılara kavuşarak sistemli, düzenli, soyut ve bilimsel bir nitelik kazanır.”²⁰

Fiziksel ve bilişsel yönden farklı dönemlerde çeşitli yetkinlikler kazanan çocuk; istikbalin teminatı, Allah'ın insana hediyesi ve emaneti, dünyanın en saf, en temiz, en masum varlığıdır. Küçük şeylerle mutlu olur, kin tutmayı, nefret etmeyi bilmez, savunmasızdır, korunmaya muhtaçtır. Narin, kırılgan ve ebeveynlerine bağımlıdır. Oyun oynamaktan, sevmek ve sevilmekten bıkmaz.

Fiziksel ve ruhsal olgunluğa erişmediğinden sezgisel bilgiye sahip değildir. Bu yüzden iyi ile kötü ayrımı yapamaz, mantıklı düşünemez, sır saklamayı bilemez, güvenilir değildir.

²⁰ Yıldız Yenen Avcı, “Türk Atasözlerinde Çocuğa Bakış”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 6, S. 11, 2014 Güz, s. 206.

Çocuğun kim olduğunu irdeleyen Türk atasözleri incelendiğinde yukarıdaki nitelermelere uygun sonuçlarla karşılaşılır.

- 318) “Abdal düğünden, çocuk oyundan usanmaz.” EKE, I, s. 1
- 319) “Aç aman bilmez, çocuk zaman bilmez.” GG, YK, s. 11
- 320) “Aç çocuk tok çocukla oynamaz, tok çocuk acıkırım diye düşünmez.” Zİ, MG, s. 13
- 321) “Adam olacak çocuğun gönlü oyundadır.” Zİ, MG, s. 15
- 322) “Adam olacak çocuk bakışından bellidir.” TMS, s. 14
- 323) “Adam olacak oğlan doğuşundan bellidir.” EKE, I, s. 3
- 324) “Ağaç körpeyken karayelden korurlar.” MM, MG, s. 23
- 325) “Ağaç, meyveyi olana kadar büyütür.” MM, MG, s. 23
- 326) “Ağlayan çocuktan iş memul edilmez.” BAAD, s. 32
- 327) “Akıl yaşta değil baştadır.” MM, MG, s. 31
- 328) “Akıl yaşta olmaz, başta olur.” ÇP, s. 130
- 329) “Akıl, başın büyüklüğüne bağlı değildir.” MM, MG, s. 30
- 330) “Akıllı çocuk belendiğinde (beşikte) belli olur.” MM, MG, s. 32
- 331) “Akıllı çocuk, yaşlı cahilden iyidir.” MM, MG, s. 32
- 332) “Allah dört gözden ayırmasın.” MY, s. 125
- 333) “Altmış yaşındakinden sorma, altı yaşındakinden sor.” SK, s. 36
- 334) “Anasını emmeyen çocuk onmaz, anasını emmeyen mal onmaz.” Zİ, MG, s. 42
- 335) “At kulından (atın yavrusu), yiğit çocuktan (çıkır).” Zİ, MG, s. 51
- 336) “Bala işi yavaştır (çocuğun yaptığı iş tam olmaz).” GG, YK, s. 57
- 337) “Beşik çocuğu beş (kez) tüy döker.” ÜÇŞ, s. 65
- 338) “Bilmiyorsan adama sor, adam yoksa çocuğa sor.” Zİ, MG, s. 86

- 339) “Boyuna bakma eline bak, boy işlemez el işler.” SK, s. 51
- 340) “Büyükler evde söyler, çocuklar damda beyan eder.” BAAD, s. 71
- 341) “Çingene, ‘Çocuğumun hastalığı bir şey değil, huyunu değiştirir.’ demiş.” MY, s. 126
- 342) “Çocuğa dizgini verirsen köyün sükûnetini bozar.” Zİ, MG, s. 119
- 343) “Çocuğa göre çocuk olma.” ÇP, s. 239
- 344) “Çocuğa iş buyuran ardınca kendi gider.” EKE, I, s. 59
- 345) “Çocuğa iş, ardına sen düş.” ÖAA, s. 220
- 346) “Çocuğa iş, peşine düş.” BAAD, s. 79
- 347) “Çocuğa sır verme.” EKE, I, s. 59
- 348) “Çocuğa uyan çocuk olur.” MY, s. 127
- 349) “Çocuğu işe sal, ardınca sen var.” ÖAA, s. 221
- 350) “Çocuğu şefkat büyütür, kârı kâr büyütür.” Zİ, MG, s. 119
- 351) “Çocuğu yemek büyütmez, sevinç büyütür.” MM, MG, s. 116
- 352) “Çocuğu yolla b.k yemeye sen de git çok yemeye.” BAAD, s. 79
- 353) “Çocuğun ağzıyla yılan tut, onu da yalan tut.” BAAD, s. 79
- 354) “Çocuğun aradığı anne, koyunun aradığı gece.” GG, YK, s. 236
- 355) “Çocuğun baktığı malın otlığı temiz yenmez.” Zİ, MG, s. 119
- 356) “Çocuğun derdi de çocukçadır.” MM, MG, s. 116
- 357) “Çocuğun sekizinde dişi düşer, sekseninde adamın adama işi düşer.” ÜÇŞ, s. 53
- 358) “Çocuğun yediği helâl, giydiği haram.” EKE, I, s. 59
- 359) “Çocuğun yediği helâl, giydiği haram.” s. 221
- 360) “Çocuğun yediği helâl, giydiği haramdır.” MY, s. 127
- 361) “Çocuğunu su almaya gönder de ardından kendin git.” SK, s. 45

- 362) “Çocuğunu su almaya gönder de ardından kendin git.” SK, s. 45
- 363) “Çocuk ağzıyla yılan tut, onu da yılan tut.” BAAD, s. 79
- 364) “Çocuk atasından güçlüsünü bilmez.” MM, MG, s. 116
- 365) “Çocuk büyür akıllanır, kamış büyür şekerlenir.” EKE, I, s. 59
- 366) “Çocuk büyür, deli uslanmaz.” EKE, I, s. 59
- 367) “Çocuk çocukluğunu unutmaz, kel başındakini (giysisini).” GG, YK, s. 86
- 368) “Çocuk çocukluğunu, kış kışlığını yapar.” ÇP, s. 240
- 369) “Çocuk dolu eve şeytan pek az girer.” MY, s. 127
- 370) “Çocuk düşe kalka büyür.” EKE, I, s. 59
- 371) “Çocuk düştüğü yere bakar.” MM, MG, s. 116
- 372) “Çocuk gülmeye doymaz, tembel uykuya doymaz.” Zİ, MG, s. 120
- 373) “Çocuk Han’dan büyük, eyer deveden büyüktür.” Zİ, MG, s. 120
- 374) “Çocuk ile çıkma yola yükün düşerse güler.” EKE, I, s. 59
- 375) “Çocuk karı ile koca arasında altın toptur.” MY, s. 127
- 376) “Çocuk karıyla koca arasını bulur.” MY, s. 127
- 377) “Çocuk kısmı güle misal.” BAAD, s. 79
- 378) “Çocuk kısmı hem ağlatır hem güldürür.” MY, s. 127
- 379) “Çocuk kısmı hem dost hem düşmandır.” MY, s. 127
- 380) “Çocuk korunaklı yere meraklı.” GG, YK, s. 236
- 381) “Çocuk koşmayı düşerek öğrenir.” Zİ, MG, s. 120
- 382) “Çocuk ne görse onu yapar s. 44
- 383) “Çocuk över, kız sever.” EKE, I, s. 59
- 384) “Çocuk padişah tanımaz.” MY, s. 127
- 385) “Çocuk padişaktan güçlüdür.” GG, YK, s. 236
- 386) “Çocuk sözü şah sözünden hükümlüdür.” MM, MG, s. 116

- 387) “Çocuk sözün doğrusunu der.” MM, MG, s. 116
- 388) “Çocuk yıkıla yıkıla büyür.” BAAD, s. 80
- 389) “Çocuk, ağlamadan büyümez.” BAAD, s. 79
- 390) “Çocuk, beyden ve handan büyüktür.” GG, YK, s. 85
- 391) “Çocuk, çocuğa bakarak ağlar.” MY, s. 127
- 392) “Çocuk, çocuğun işi yarım yamalaktır.” Zİ, MG, s. 121
- 393) “Çocuk, çocuğun yaptığı iş eksik.” ÜÇŞ, s.52
- 394) “Çocuk, çocukluğunu yapmasa erken yaşlanır.” SK, s. 44
- 395) “Çocuk, yediye gelinceye kadar yerden dayak yer.” ÜÇŞ, s. 52
- 396) “Çocukla çıkma yola düşersen güler, düşerse ağlar.” BAAD, s. 79
- 397) “Çocukla çıkma yola, başına getirir bin türlü belâ.” BAAD, s. 79
- 398) “Çocukla fak kurulmaz.” EKE, I, s. 59
- 399) “Çocukla gitme işe, tut kulağın işe.” BAAD, s. 79
- 400) “Çocukla itin hatır kalmaz.” BAAD, s. 79
- 401) “Çocukla oynama yorulursun, közle oynama yanarsın.” Zİ, MG, s. 121
- 402) “Çocukla yoğurt yiyen ağzına yüzüne bulaştırır.” MY, s. 128
- 403) “Çocukla yola çıkma, eşeği yıkılırsa ağlar, eşekten düşersen güler.” MM, MG, s. 116
- 404) “Çocuklar oynamaktan, gençler işlemekten, ihtiyarlar da söylemekten yorulmaz.” MY, s. 128
- 405) “Çocuklar uyuya uyuya büyür, ihtiyarlar uyuya uyuya ölür.” EKE, I, s.59
- 406) “Çocuklarla fikir alışverişi yapsan da büyüklerle hesaplaş.” ÇP, s. 239
- 407) “Çocuklu evde sır durmaz.” SK, s. 45
- 408) “Çocuklu evde sır yok/ Hastalıklı evde ır (şarkı) yok.” ÜÇŞ, s. 53
- 409) “Çocukluk hükümdarlıktır, herkes boyun eğer.” GG, YK, s. 85

- 410) “Çocukluk ömrün baharındır.” MM, MG, s. 117
- 411) “Çocukluk, padişahlık/ İhtiyarlık, katılık.” ÜÇŞ, s. 52
- 412) “Çocuklukta görülen gizlenmez.” ÇP, s. 238
- 413) “Çocuklukta sevilen unutulmaz.” ÇP, s. 73
- 414) “Çocuktan al haberi.” EKE, I, s. 59
- 415) “Çoğu kocaya, azı çocuğa gösterme.” BAAD, s. 80
- 416) “Dadıya dayanan, evlât yüzüne hasret kalır.” MY, s. 128
- 417) “Dana büyür, ama çulu büyümez.” MY, s. 128
- 418) “Dana ne kadar büyüse gene anasını emer.” MY, s. 128
- 419) “Evlât aileye çeker.” GG, YK, s. 239
- 420) “Evlât kısmı şirin lokmadır, ne iyisinden geçilir, ne kötüsünden.” MY, s. 128
- 421) “Evlâtsiz yurt, odunsuz ocağa benzer.” MY, s. 129
- 422) “Gizli sözünü çocuklardan işitelim.” ÇP, s. 239
- 423) “Haberin doğrusunu oğlandan al.” MY, s. 129
- 424) “Hastayı döşeğe koyarlar, çocuğu beşiğe.” MM, MG, s. 214
- 425) “Herkes pişirdiğini soğutsun, doğurduğunu büyütsün.” MY, s. 129
- 426) “İt ekmeğe tamah eder, çocuk sevgiye.” MM, MG, s. 238
- 427) “Kazana yaklaşma karası bulaşır, çocuğa yaklaşma belâsı dokunur.” Zİ, MG, s. 261
- 428) “Kazanın kaynamasına, çocuğun oynamasına bak.” Zİ, MG, s. 262
- 429) “Keçi meler su içer, oğlan ağlar gün geçer.” GG, YK, s. 147
- 430) “Kedi yavrusu kendini anasının döşünde gizler.” MM, MG, s. 254
- 431) “Keli’n (havanın) başı tok ederse çocukların başı hop eder.” Zİ, MG, s. 264
- 432) “Koç olacak kuzu köm (ağıl) önünde belli olur.” BAAD, s. 169

- 433) “Komşuna iş gösterme, çocuğuna aş gösterme.” Ç.P. s. 228
- 434) “Koruk yemişle sevilir, çocuk yumuşla sevilir.” BAAD, s. 170
- 435) “Körpe sütsüz büyümez, pamuk susuz.” MM, MG, s. 267
- 436) “Kurdun kulağı avda, çocuğun kulağı gürültüde.” ÜÇŞ, s. 77
- 437) “Kurt yavrusu kurt olur, eşek yavrusu sıpa.” MM, MG, s. 268
- 438) “Küçük çocuk kuşun gölgesinde de donar.” Zİ, MG, s. 305
- 439) “Küçük kuzu sütle büyür.” Zİ, MG, s. 305
- 440) “Lafımı bil de beşikten beri konuş.” BAAD, s. 177
- 441) “Ne sorarsan çocuktan sor.” SK, s. 79
- 442) “Ocaktan ok da çıkar b.k da.” GG, YK, s. 240
- 443) “Oğlan ağlar ağlar susar.” GG, YK, s. 236
- 444) “Oğlan ağlar, gün geçer; keçi meler, su içer; kuzu meler, yıl geçer.” GG, YK, s. 236
- 445) “Oğlan çocuğu kulına bineceğim diyor, kız çocuğu oyuncak bebekle oynayacağım diyor.” Zİ, MG, s. 321
- 446) “Oğlan hep anneyi ister, yorgan hep geceyi.” GG, YK, s. 236
- 447) “Oğlan ne kadar ağlasa da dut vaktinde olgunlaşır.” GG, YK, s. 236
- 448) “Oğlana iş verirsen arkasından sen de git.” GG, YK, s. 236
- 449) “Oğlanın oğlan oyunu vardır, kızın kız oyunu.” MM, MG, s. 281
- 450) “Olacak adam on beşinde baş olur, olmayacak adam kırk yaşında da çocuk olur.” ÇP, s. 90
- 451) “Olacak şey civcivliğinden belli olur.” ÇP, s. 89
- 452) “Omsu (sevimli) çocuk, kendisini sevdirebilir.” BAAD, s. 187
- 453) “Oynaşmadan kuzu büyümez, oynamadan da çocuk büyümez.” Zİ, MG, s. 326
- 454) “Süt içen çocuk ağlamaz.” GG, YK, s. 120

- 455) “Taşın küçüğü büyümez, adamın küçüğü büyür.” MM, MG, s. 312
- 456) “Tay iken oynamayan at olmaz.” BAAD, s. 209
- 457) “Tazı büyür, çulu küçülür.” BAAD, s. 209
- 458) “Uşağı işe koş, sen de ardına düş.” ÖAA, s. 221
- 459) “Ya lele (baba, ağabey) şeleyi (demet) ya şele leleyi basar.” RST, s. 103
- 460) “Yaşına bakma, başına bak.” MM, MG, s. 328
- 461) “Yavru kuşun ağızı büyük olur.” MM, MG, s. 329
- 462) “Zenginin çocuğu tuza, fakirin çocuğu şekerle koşar.” ÇP, s. 81

Atasözleri incelendiğinde Türk kültüründe çocuk, karı koca/anne baba arasındaki sevgi bağını kuvvetlendiren, soyun devamını sağlayan bir meyvedir. Anne baba arasındaki sevgiyi pekiştiren çocuk, sevgiye ihtiyaç duyan, sevmekten ve sevilmekten bıkmayan varlıktır. Çocuk gelişiminde ilk şart sevgidir. Çocuk sevgisiz büyüyemez. Anne baba sevgi ve ilgisi ile büyüyen çocuklar, özgüveni yüksek, sorunları az çocuk olan çocuktur. Sevimliliğiyle kendini sevdiren çocuk, ruhsal ve bedensel gelişimini tamamlayana kadar büyükleri tarafından korunmaya muhtaçtır.

Çocuğun sağlıklı bir birey olarak sosyal hayata dâhil olmasında annenin payı daha büyüktür. “Anasını emmeyen çocuk onmaz, anasını emmeyen mal onmaz.” atasözünü hem annenin hem anne sütünün önemine gönderme olarak düşünebiliriz. Çocuğun ruhsal ve bedensel açıdan sağlıklı olması annesiyle kurduğu iletişimin sağlıklı olmasıyla mümkündür.

Türk ataları “Beşik çocuğu beş (kez) tüy döker.” sözüyle çocuk gelişiminde beş yaşına kadarki dönemin önemine işaret ederler. Beş yaş çocuğun yoğun gelişme dönemi olarak düşünülür ve çocuktaki değişimler vurgulanır. Çocuk bir gül gibi narindir. Çabuk hastalanabilir. Uyku ve beslenme düzeni dikkat ister.

Çocuğun gelişim aşamaları hakkında bilgi veren “Çocuğun sekizinde diş düşer, sekseninde adamın adama işi düşer.” sözüyle, insanların kaç yaşında olursa olsun birbirlerine muhtaç olabileceği buradaki benzetmeyle somutlaştırılmıştır.

Bir insanın sevdiği işi yapmaktan bıkmayacağı çocuğun oyuna doymayacağı eşleştirmesiyle ifade edilmiştir. Çocuk istekleri ve ihtiyaçları konusunda sabırsızdır, yokluktan anlamaz. Çocuğun oynadığı, ilgi duyduğu oyunlar yetişkin halinin bir provası gibi düşünülebilir. Çocuk cinsiyetinin gereği oyunlara ilgi duyar.

“At kulından, yiğit çocuktan (çıkar).” gibi atasözleri çocuğu minyatür bir yetişkin olarak değerlendirir.

Çocuk, bir işi tam olarak yapamaz; çünkü buna gücü yetmez. Biri onu bir iş için görevlendirdiyse müdahale etmek zorunda kalabilir. Çocuk sır saklamayı bilemez, çünkü onu sır olduğunun, saklanması gerektiğinin farkında değildir. Bu yüzden çocuğun yanında dikkatli konuşmak gerekir, aile içinde kalması gereken konuların çocuğun yanında konuşulması sakıncalıdır.

Çocuk, deneme yanılma yoluyla öğrenen bir varlıktır. İhtiyaçlarını ağlama yoluyla gösterir. Çocuk hem olumlu hem de olumsuz yönde kendinden beklenmeyen özellikler gösterebilir. Dâhil olduğu toplumun kültürünü zaman içinde öğrenir, ancak o zaman toplumsal statülerin farkına varır. Bu yüzden onun için toplumsal statüler önemli değildir. Türk ataları bu duruma “Çocuk padişah tanımaz.” gibi atasözleriyle dikkat çekmektedir.

Çocuğun aklıyla iş yapılmaz. Çocuğa uyup onun aklıyla iş yapan zor durumda kalabilir. Çocuğun her istediği yapmak her iki tarafa da zarar verebilir. Yaptıkları suç sayılarak çocuk cezalandırılmaz. Sonuç olarak Türk atalarına göre çocuğun değeri kim olduğunda değil kim olacağına gizlidir.

1.2.1. Çocuk Varlığının Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Doğum insan hayatının en önemli aşaması, neslin devamının sağlanması amacıyla bir insan yavrusunun dünyaya gelmesidir.

Türk kültüründe evliliğin amacı, çocuk sahibi olmaktır. Dolayısıyla evlilik doğumu gerektirmektedir. Karı kocanın saygınlığı çocuk sahibi olmalarına bağlıdır. Çünkü çocuk, evlilikte cinselliğin kanıtıdır. Kadının doğurganlığı, erkekliğin hakiki delilidir. Ayrıca çocuk sahibi olmamak soyun da sürmemesi anlamına geldiği için utanç verici bir durumdur.

Türk kültüründe doğum, her zaman mutluluk veren bir olaydır. Bu mutlu olayla aileye dâhil olan çocuk, ailenin meyvesi addedilir. Türk atasözleri ailenin meyvesini “çocuk, oğul, evlât, kız” sözcükleriyle ifade eder. Dünyaya gelen çocuğun aileyi sıkıntıya sokacağı düşüncesi hâkimdir. Çocuk, yeni ve ağır bir sorumluluktur. Rahmet, mutluluk, servet kaynağı olan çocuğun bakımı, büyütülmesi, yetiştirilmesi, sağlıklı ve iyi bir birey olarak topluma kazandırılması oldukça zahmetli bir süreçtir. Atalar “Ağılda oğlak doğsa ovada otu biter.” sözüyle bu süreçle ilgili ana babaları yüreklendirirken “Evlâdın var mı derdin var.,” “Çocuk büyütme taş kemirmek” gibi sözlerle de sürecin zahmetlerini haber vermektedir, diye düşünebiliriz.

- 463) “Ağacı besleyen toprak, toprağı besleyen yaprak.” RST, s. 148
- 464) “Ağılda oğlak doğsa ovada otu biter.” ÖAA, s. 120
- 465) “Altın evden can tatlı, namussuza ana babadan mal tatlı.” ÇP, s. 51
- 466) “Anasını babasını dinlemeyen evlât, kocasını saymayan avrat, üzengi ile yürüyen atı kapıda tutma hiç durma sat.” MKB, I, s. 27
- 467) “Anasını, atasını dinlemeyen evlât, üzengiye yatmayan at, kapıda saklama at.” MM, MG, s. 46
- 468) “Arkadan tay yetişmezse ata bahar gelmez.” RST, s. 39
- 469) “At binen atasını tanımaz.” MM, MG, s. 54
- 470) “Ata bindi atasını tanımadı, attan düştü atı tanımadı.” MM, MG, s. 58
- 471) “Ata oğluna bir bağ vermiş, oğul ataya bir salkım kıyamamış.” MM, MG, s. 60
- 472) “Ata-ananın yaşlılık vaktinde oğul elinden tutar.” MM, MG, s. 60
- 473) “Atanın çocuğı olma, ülkenin çocuğı ol.” s. 106
- 474) “Bal tatlı, baldan çocuk tatlı, çocuktan uyku tatlı.” S.K. s. 44
- 475) “Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz.” ÖAA, s. 192
- 476) “Bir baba dokuz oğlu (evlâdı) besler, dokuz oğul (evlât) bir babayı beslemez.” ÖAA, s. 193

- 477) “Bir develi ile bir oğlanlının yüreğinde yağ olmaz.” RST, s. 139
- 478) “Bir evde iki kız; biri biz, biri uvaldız” MM, MG, s. 96
- 479) “Can, ciğerden tatlı.” AA, s. 211
- 480) “Civcivli tavuk dikkatli olur.” P, s. 73
- 481) “irkin ocuk komđu da ola.” SK, s. 54
- 482) “ocuğu çok olanın derdi çok.” SK, s. 45
- 483) “ocuğu çok olanın derdi çok.” SK, s. 45
- 484) “ocuğum yok ağlayacak, orbam yok taşacak.” MKB, s. 83
- 485) “ocuğun iyisi gl, kötüsü bir pul.” GG, YK, s. 256
- 486) “ocuk ağrısı, ciğer ağrısı.” GG, YK, s. 256
- 487) “ocuk babasının başı, anasının gözyaşı.” BAAD, s. 79
- 488) “ocuk görmeyen ocuk kadrini bilmez.” SK, s. 44
- 489) “ocuk isteyen belâsını da istemek gerek.” s. 59
- 490) “ocuk iyi ise babana rahmet, kötü ise pederine lanet.” GG, YK, s. 256
- 491) “ocuk kıvancı, baba kıvancı” SK, s. 44
- 492) “ocuk, becerikli kadının bir elini bağlar, beceriksiz kadının iki elini.”
S.K. s. 44
- 493) “ocuklu kadın baş yolar.” P, s. 73
- 494) “ocuklu kargaya b.k bile yetmez.” GG, YK, s. 85
- 495) “ocuklunun ağzı, ocuksuzun gözü oynar.” BAAD, s. 80
- 496) “ocuklunun aş zevki, sığırlının g zevki olmaz.” GG, YK, s. 236
- 497) “ocuklunun beli rahattır.” GG, YK, s. 85
- 498) “ocuksuz da ağlar, çocuklu da.” MM, MG, s. 117
- 499) “ocuksuzun beli kırılır.” GG, YK, s. 85
- 500) “ocuksuzun bir derdi var, ocuklunun bin.” GG, YK, s. 86

- 501) “Çocuktan bahtın olsa yaşlandığında rahat edersin.” SK, s. 44
- 502) “Çok çocuk anayı şaşkın, babayı düşkün eder.” EKE, I, s. 59
- 503) “Devlet oğul, mal tahlıl, mülk değirmen.” MKB, I, s. 97
- 504) “Doğan ayı bitti say, doğan oğulu büyüdü say.” SK, s. 56
- 505) “Doğmadık oğlana ad komak olmaz.” EKE, I, s. 73
- 506) “Doğmadık sıpaya torba biçme.” MKB, s. 101
- 507) “Doğmamış çocuğa gömlek dikilmez.” SK, s. 56
- 508) “Doğuran avrat Azrail’i yenmiş.” ÖAA, s. 245
- 509) “Ekene, doğurana ne mutlu.” MKB, I. s. 84
- 510) “Eşeğe: ‘Sıpan oldu.’ demişler, ‘Sırtımdan yükümü alacak değil ya önümden yemimi alacak.’ demiş.” BAAD, s. 114
- 511) “Eşeği yoldan çıkararak sıpanın oynaması.” MKB, I, s. 93
- 512) “Evin iti ol, eniği olma.” MM, MG, s. 187
- 513) “Evin şenliği, içindeki sestem bilinir.” MKB, I. s. 96
- 514) “Evlâdı ben doğurdum, ama gönlünü ben doğurmadım.” ÖAA, s. 278
- 515) “Evlâdın var mı derdin var.” ÖAA, s. 278
- 516) “Geldi kovulmaz, doğdu boğulmaz.” EKE, I, s. 102
- 517) “Gözlü de ağlar, gözsüz de oğullu da ağlar, oğulsuz da.” GG, YK, s. 162
- 518) “Gündüz çocuk doğmasın, gece ölüm gelmesin.” GG, YK, s. 169
- 519) “Hamaratlığımı görürüm, kaynanan öldükten sonra; güzelliğini görürüm, bir çocuğun olduktan sonra.” GG, YK, s. 198
- 520) “Hamı tatlı, yetkini acı.” BAAD, s. 131
- 521) “Hayırsız evlât, baba ocağına incir diker.” EKE, I, s. 121
- 522) “Hayırsız evlât dermansız dertten beterdir.” MY, s. 129
- 523) “Her kimin evlâdı varsa başında büyük derdi var.” FFT, s. 285

- 524) “İl oğulsuz olmaz, yer gülsüz olmaz.” Zİ, MG, s. 224
- 525) “İlkim mülkümdür.” GG, YK, s. 191
- 526) “İyi çocuk anlayışlı, kötü çocuk eğlenceli olur.” Zİ, MG, s. 238
- 527) “İyi çocuk mutluluk, kötü çocuk üzüntü verir.” Zİ, MG, s. 238
- 528) “İyi evlâdın başında/Kısmet ile hazine oynar / Kötü evlâdın başında /
“Değnek ile kamçı oynar.” ÜÇŞ, s. 86
- 529) “İyi evlât ata ananın refahıdır.” MM, MG, s. 242
- 530) “İyi evlât babayı vezir, kötü evlât rezil eder.” ÖAA, s. 335
- 531) “İyi evlât tutar ananın malını, kötü evlât satar ananın malını.” BAAD, s.
150
- 532) “İyi kuzu körpe iken belli olur.” BAAD, s. 151
- 533) “İyi oğlan neyler baba malını?” MM, MG, s. 243
- 534) “İyi oğul anasına bir kucak odun getirir, kötü oğul anasına bir sürü koca
getirir.” BAAD, s. 151
- 535) “İyi oğul bilir ananın halini, kötü oğul satar baba malını.” MY, s. 129
- 536) “Kız pazarda satılmaz, oğlan atılmaz, çekeceksin.” MKB, II, s. 65
- 537) “Kim çocuk gömmemiş, kaygı görmemiş.” ÇP, s. 142
- 538) “Kötü evlât fazla parmağa benzer; kessen acıtır, kesmesen üzer.” ÇP, s. 231
- 539) “Kötü evlât hataya meyilli olur.” MM, MG, s. 267
- 540) “Kuzusu çok olanın sızısı çok olur.” EKE, I, s. 267
- 541) “Mal istersen bedeninden, evlât istersen belinden.” ÖAA, s. 386
- 542) “Mutlu ailede beşik boş durmaz.” İY, MG, s. 140
- 543) “Nasibini kozan bilme, kızdan bil.” ÇP, s. 152
- 544) “Oğlan yetir, kız yetir; yine şelegeği sen getir.” ÖAA, s. 399
- 545) “Oğlun var ise odaya, kızın var ise obaya koyma.” BAAD, s. 186

- 546) “Oğul anası gâh döşüne vurur, gâh başına.” MM, MG, s. 281
- 547) “Oğul kız başına derttir dert, dertsiz hayatı ne edeyim gayri.” GG, YK, s. 239
- 548) “Oğullu da ağlar, oğulsuz da.” GG, YK, s. 239
- 549) “Sen dost kazan; düşman ocağın başından çıkar.” ÖAA, s. 350
- 550) “Tek çocuk başa belâ.” GG, YK, s. 315
- 551) “Tek kız, kaya tuzu/ İki kız, eğlencelik kız / Üç kız ana baba için güç kız.” ÜÇŞ, s. 90
- 552) “Tek yavru evde duramaz.” GG, YK, s. 325
- 553) “Ya evlât bir ya ocak gür.” EKE, I, s.236
- 554) “Ya evlât bir ya ocak kör.” ÖAA, s. 463
- 555) “Yağan durmaz, doğan ölmez.” BAAD s. 219
- 556) “Yavrulu karga (veya tavuk) doymaz.” ÇP, s. 73
- 557) “Yavrulu karga b.k etmez, b.k etse de çok etmez.” ÇP, s. 73
- 558) “Zenginin parası çok, fakirin çocuğu.” SK, s. 47

Çocuk sahibi olmanın olumlu ve olumsuz yönlerini işaret eden Türk atasözleri, ana babanın evlâttan beklentilerine de vurgu yapar. Hayırlı ya da hayırsız evlât, evlât-mal ilişkisi doğrultusunda değerlendirilir. “Devlet oğul, mal tahıl, mülk değirmen.”, “Hayırsız evlât, baba ocağına incir diker.”, “İyi evlât babayı vezir, kötü evlât rezil eder.” Mal varlığından; çocuk sayısının çokluğundan ziyade çocuğun akıllı, hayırlı olması tercih edilir. Üzüntü çocuk sayısıyla doğru orantılıdır. “Ya evlât bir ya ocak kör.” bir hayırlı evlât, ata ocağının sönmemesi için yeterlidir.

1.2.2. Çocuğun Sosyal Hayata Katkısıyla İlgili Atasözleri

Aile bireyleri kuvvetli sevgi ve saygı bağlarıyla birbirlerine bağlanırlar. Bu bağ, ailenin teşekkülü sırasında karı koca arasında kurulur, aileye dâhil olan çocukların sevgisiyle de büyür. Ailede tadılan bu sevgi, şartsız ve karşılıksızdır. Sevginin, saygının, bağlılığın anlamı aile ortamında öğrenilir.

Türk ailesinde ailenin reisi disiplin ve gücün simgesi olan baba/kocadır ve aile bireyleri üzerindeki yetkileri aile birliğini korumaya yöneliktir.

Anne/kadın, babadan sonra seçkin bir yere sahip ikinci kişidir. Sevgi, saygı ve karşılıklı güven temeline dayalı olarak kurulan bu birliğin meyveleri ise çocuklardır.

Türk kültüründe çocuk, ailenin gücü, mevkii, korunması için sosyal bir ihtiyaçtır. Çocuk, hayat bulduğu ailede, hayatını idame ettirdiği toplumda çok önemli bir yere sahiptir. Ailenin adını çocuk yaşatır. Toplumların geleceği de çocuğa verdiği önem nispetindedir. Soyun, kültürün ve insanlığın devamı çocuğun varlığına bağlıdır.

Kur'an-ı Kerim çocuğu "O mal ve oğullar, dünya hayatının ziynetidir..."²¹ şeklinde tasvir eder. Türk toplumunun çocuğa bakış açısı da bu yöndedir.

Türk atasözlerine göre çocuk, Allah'ın ana babaya emanetidir, Allah'a şükürü gerekli kılan nimetlerdendir. Rızıktır, göz aydınlığıdır, mutluluk kaynağıdır.

Türk kültüründe çocuk, aileyi aile haline getiren, karı kocayı birbirine kenetleyen, onların dayanışmalarına vesile olan en önemli unsurdur. Ailenin devamı ve yaşlılığın garantisidir.

559) "Akılsıza rahatlık yok, oğulsuza devlet (soy) yok." GG, YK, s.25

560) "Altı oğul çok değil, bir oğul az değil." ÇP, s.51

561) "Aş lezzeti tuz ile yiğit kıvancı kız ile." SK, s. 39

562) "Atın rızkı ardındaki kunanı, yiğidin rızkı ardındaki evlâdı." Zİ, MG, s.60

563) "Bir karı ile bir koca, dırdır eder her gece." MM, MG, s. 97

564) "Bir yıl iş, bir yıl çocuk." ÇP, s. 88

565) "Çocuk bağır (ciğer) etidir." s. 116

566) "Çocuk baldan tatlıdır." MM, MG,

567) "Çocuk evin gülü." SK, s. 44

568) "Çocuk kalbin gülü, gözün nuru." GG, YK, s. 236

569) "Çocuk kariyla koca arasını bulur." MY, s. 127

²¹ Kehf 18/46, Yazır, *a.g.e.*, C.5, s. 393.

- 570) “Çocuk olan evde can sıkıntısı (veya bedbaht) yok.” ÇP, s. 238
- 571) “Çocuk, bağır eti ile denk.” ÜÇŞ, s. 51
- 572) “Çocuk, evin meyvesidir.” BAAD, s. 79
- 573) “Çocuklar hayatın çiçekleridir.” MM, MG, s. 117
- 574) “Çocuklu ev gülistan, çocuksuz ev kabristan.” ÜÇŞ, s. 53
- 575) “Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar.” GG, YK, s. 85
- 576) “Çocuklu ev, bahtlı ev.” ÜÇŞ, s. 53
- 577) “Çocuklu ev, gülmenin ruhu/ çocuksuz ev, kıvancın kıtlığı.” ÜÇŞ, s. 53
- 578) “Çocuklu ev, padişahlı ev.” ÜÇŞ, s. 53
- 579) “Çocuksuz ev, çepersiz bahçeye benzer.” BAAD, s. 80
- 580) “Çocuksuz ev, rahat kabir.” ÇP, s. 240
- 581) “Çocuksuz ömür tuzsuz aş.” SK, s. 45
- 582) “Çocuksuzun ömrü kömür.” SK, s. 45
- 583) “Dört göz, bir evlât içindir.” BAAD, s. 96
- 584) “Elim gözüm, oğlum kızım.” BAAD, s. 107
- 585) “Elimin eti, gözümün kökü.” GG, YK, s. 119
- 586) “Erkek çocuk ana babaya dayanak.” SK, s. 79
- 587) “Erkek çocuk doğur, şımarıp yat.” ÇP, s. 110
- 588) “Evin yakışığı çocuktur, sofranın yakışığı konuk.” MM, MG, s. 187
- 589) “Evlât can yangımıdır.” MM, MG, s. 187
- 590) “Evlât gönül meyvesidir.” MM, MG, s. 187
- 591) “Evlât insanın mabedidir.” MM, MG, s. 187
- 592) “Evlât pencereden düşen ışıktır.” MM, MG, s. 187
- 593) “Evlât sermayedir.” MM, MG, s. 187
- 594) “Evlâtları yetişen kişi köyde tanınır.” ÇP, s. 65
- 595) “Evlâtları yetişen kişiye halk hayran olur.” ÇP, s. 65
- 596) “Evlâtsiz adamın gönlünün hoşluğu olmaz.” Zİ, MG, s. 172

- 597) “Günün zevki çoluk çocuk, gece zevki yorgan döşek.” GG, YK, s.170
- 598) “İnsanın meyvesi, çocuk.” GG, YK, s. 12
- 599) “Kim çocuk doğurmamış, nasip bilmemiş.” ÇP, s. 142
- 600) “Körpe kuzu, evinin tuzu.” BAAD, s. 173
- 601) “Nasibini kozdan bilme, kızdan bil.” ÇP, s. 152
- 602) “Oğlan dense ev dolar.” ÇP, s. 216
- 603) “Oğlan olsun kız olsun, eli ayağı düz olsun.” SK, s. 79
- 604) “Oğlu olan altın tabaktan yemek yer.” SK, s. 79
- 605) “Oğul doğunca gün doğar.” SK, s. 94
- 606) “Oğullu baba ölmez.” RST, s. 84
- 607) “Oğulsuz ocakta tütün tütmez.” BAAD, s. 186
- 608) “Oğulun kızın iki gözün.” GG, YK, s. 239
- 609) “Yanını çocuğun tutsun.” ÇP, s. 235
- 610) “Yaşamak çocuğa umut.” ÇP, s. 238
- 611) “Yaşamayı çocuktan bil.” ÇP, s. 238

Toplumların sürekliliği toplumun en küçük yapı taşı olan, sağlam aileyle mümkündür. “Yaşamayı çocuktan bil.” diyen Türk ataları, aile olmayı çocuğun varlığına dayandırır.

1.2.3. Kız ve Erkek Çocuklarla İlgili Atasözleri

Türk atasözleri toplumsal cinsiyet farkı açısından değerlendirildiğinde neslin devamı, aile adının sürekliliği bakımından erkek çocuk, kız çocuğuna tercih edilmektedir, denebilir. Bu tercihin nedeni bazı endişeler ve beklentiler olabilir. Erkek evlât, anne adayını için oldukça önemlidir. Anne adayının aile içindeki yeri ve değeri erkek evlâtlarla farklılaşır. Aileye gelin adıyla katılan saygınlığı düşük yeni üyenin saygınlık kazanması erkek çocuk doğurmasına bağlıdır. Erkek çocuk, gelin eve gelmez beklenendir: “Gelin eşikte, oğlan beşikte.” atasözü bu beklentiyi gözler önüne serer. Erkek çocuk, onu dünyaya getiren kadın için övünç vesilesidir; çünkü erkek çocuk dünyaya getirmek her kadına özgü bir durum değildir “Oğlan doğuran övünsün,

kız doğuran dövünsün.”, “Oğlanı her karı doğurmaz, er karı doğurur.” atasözleri bu durumu özetler.

Erkek çocuk büyüyüp yetişkin bir birey olduğunda ailesinin geçimini üstlenecek, dar günlerinde, sıkıntılı durumlarında onlara bakacak, yardımcı olacaktır “Buğdayım var deme ambara girmeyince, oğlum var deme yoksulluğa ermeyince.” atasözü bu durumu dile getirir.

“Kaz, kız, kımız cana şifadır.”, “Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz.” ve benzeri atasözleri de kız çocuk sahibi olmanın talep edildiğine ve bunun ehemmiyetine işaret eder. Türk atasözlerine göre kız evlât öz evlât ama zor evlâttır. “Kız yükü, tuz yükü.” atasözü kız taşımanın zor olduğunu vurgular. Halk arasındaki yaygın inanışa göre anne adayını sürekli uykuya ihtiyaç duyar ve hareketleri yavaşlarsa kız doğacağına kanaat getirilir.

Kız evlâtların korunması, kollanması, yetiştirilmesi, terbiye edilmesi, namusu, ahlâkı, evliliği büyük sorumluluk gerektirir. “Kız doğuran tez kocar.”, “Kızın var, sızın var.” atasözlerini bu açıdan değerlendirmek mümkündür.

“Kızını dövmeyen dizini döver.” atasözünde işaret edildiği gibi kız çocuğunun eğitimi ve denetimi önemlidir. Ayrıca kızlar, yaradılışça, erkeklere göre daha nahif olduğundan korunmaya muhtaçtır “Kızı sakla gözün gibi, oğlanı sakla ağzındaki dil gibi.”, “Naz kıza yakışır.”, “Oğlun pazar aşını tatmasın, kızın komşu evinde yatmasın.” atasözleri bu duruma dikkat çeker.

Türk toplumunda kadının saygınlığı eş ve anne oluşuyla doğru orantılıdır. Bu yüzden kız çocuğuyla ilgili Türk atasözlerinin çoğunluğu onun evliliği ile ilgilidir. Kız çocuğu, içine doğduğu ailenin konuğu olarak değerlendirilir. “Kız beşikte (kundakta) çeyiz sandıkta.” atasözü bu bakış açısının göstergesidir, diyebiliriz.

Kız çocuklarla ilgili Türk atasözleri:

612) “Bir ev (gemi) donanır, bir kız (çıplak) donanmaz.” ÖAA, s. 195

613) “Bir evde iki kız olacağına dağda domuz olsun.” BAAD, s. 64

614) “Bir kız bir oğlanındır MM, MG, s. 97

615) “Bir kıza kurban olsun dokuz koca, bin karı.” MM, MG, s. 97

- 616) “Çok sözün azı iyi, kız çocuğunun nazı iyi.” SK, s. 54
- 617) “Edepsiz doğan oğlandan, akıllı doğan kız daha iyidir.” Zİ, MG, s. 156
- 618) “Gelin olmayan kızın vebali amcası oğlunun boynuna.” ÖAA, s. 286
- 619) “İğneli kız ersiz (elinden her işi gelen becerikli kız evde kalır). ÇP, s. 135
- 620) “İğneli kız saadetlidir.” ÇP, s. 135
- 621) “İğneli kız, saadetsiz.” ÇP, s. 135
- 622) “Kaz, kız, kıımız cana şifadır.” GG, YK, s. 146
- 623) “Kımız alıp içenindir, kız alıp koçanıdır (kucaklayanındır).” GG, YK, s. 172
- 624) “Kız evlât öz evlâttır, derdini döktüğün devlettir.” RST, s. 132
- 625) “Kız kundakta, çeyiz sandıkta.” ÖAA, s. 362
- 626) “Kız çocuğu, babası için yıldız; annesi için güneştir.” Zİ, MG, s. 276
- 627) “Kız dediğin kaledir, yıkılırsa çürük çaput olur.” BAAD, s. 165
- 628) “Kız doğuran tez kocar.” EKE, I, s. 160
- 629) “Kız evde tanınır, ipek tezgâhta.” EKE, I, s. 160
- 630) “Kız evde, oğlan işte.” EKE, I, s. 160
- 631) “Kız evi, naz evi.” ÖAA, s. 362
- 632) “Kız evin konuğudur, vakit gelir gider.” MM, MG, s. 259
- 633) “Kız gönlü iplikdir, boyanıp ipek olmaz; oğlan gönlü ipektir, düğümlense çözülmez.” GG, YK, s. 174
- 634) “Kız güldü ben güldüm, yüreğinin sırrını bildim.” GG, YK, s. 174
- 635) “Kız huyu ile, oğul edebi ile.” GG, YK, s. 174
- 636) “Kız iken altın kız, nasıl oldu da kötü kadın oldun.” GG, YK, s. 174
- 637) “Kız ile tuza kıtlık yok.” GG, YK, s. 174
- 638) “Kız kucakta, çeyiz bucakta.” ÖAA, s. 362

- 639) “Kız yükü, tuz yükü.” GG, YK, s. 176
- 640) “Kızdır nazdır, bin altın azdır; oğlandır oktur bir kürek b.ktur.” EKE, I, s. 160
- 641) “Kızı kendi keyfine bırakırsan ya davulcuya gider ya zurnacıya.” MM, MG, s. 259
- 642) “Kızı kızken görme, gelinken gör; gelinken görme, beşik ardında gör.” ÖAA, s. 362
- 643) “Kızı kim istetmez, kımızı kim içmez.” ÖÇ, s. 349
- 644) “Kızı koydun beşiğe, çeyizini çek eşiğe.” MM, MG, s. 259
- 645) “Kızı olan kır aşar.” GG, YK, s. 174
- 646) “Kızı olan köyün Hızır’ı olur.” Zİ, MG, s. 276
- 647) “Kızı olan tez kocar.” EKE, I, s. 160
- 648) “Kızı olanın isteği bitmez.” GG, YK, s. 174
- 649) “Kızı olanın nazı var, oğlu olanın malı mülkü.” GG, YK, s. 175
- 650) “Kızı ölmek, geniş evi boş kalmak.” ÇP, s. 180
- 651) “Kızı sakla gözün gibi, oğlanı sakla ağızındaki dil gibi.” BAAD, s. 166
- 652) “Kızı sorana ver, kımızı susayana.” İY, MG, s. 127
- 653) “Kızım beşikte olsun, çeyizi sandıkta olsun.” SK, s. 73
- 654) “Kızım evde, huyu dışarıda.” GG, YK, s. 175
- 655) “Kızım oldu kızılıcığa hasret kaldım.” BAAD, s. 166
- 656) “Kızım, altın halkam.” GG, YK, s. 175
- 657) “Kızın baştan çıkanı, yuları yok at imiş.” SK, s. 74
- 658) “Kızın canı kırk olur.” GG, YK, s. 176
- 659) “Kızın gönlü kıldır; sırtmaçlansa da çözülür, oğlan gönlü ipektir düğümlense de çözülmez.” GG, YK, s. 175
- 660) “Kızın güzeli, karakterinden.” ÇP, s. 181

- 661) “Kızın güzelliği yedi eksikliğini kapatır.” GG, YK, s. 175
- 662) “Kızın malı, karın suyu gibidir.” Zİ, MG, s. 277
- 663) “Kızın on beşe geldikte kendin koca ara.” FFT, s. 366
- 664) “Kızın sırrını ailesi bilir.” GG, YK, s. 175
- 665) “Kızın uzun saçlısı, tarlanın ufak taşlısı.” MKB, II, s. 66
- 666) “Kızın var, sızın var.” BAAD, s. 166
- 667) “Kızın vurduğu, Hüda'nın verdiği.” GG, YK, s. 176
- 668) “Kızını dövmeyen dizini döver.” ÖAA, s. 362
- 669) “Kızlı evde iş kalmaz.” GG, YK, s. 174
- 670) “Kolayına kaçan kadın kız doğurur.” GG, YK, s. 31
- 671) “Naz kıza yakışır.” İY, MG, s. 142
- 672) “Obur kız dışından güzel görünür.” GG, YK, s. 185
- 673) “On beşindeki kız ya erde gerek ya yerde.” ÖAA, s. 400
- 674) “Övünge kız düğünde halkı (kendine) güldürür.” ÇP, s. 147
- 675) “Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün başlısı.” ÖAA, s. 442
- 676) “Yedi fersiz oğuldan, bir ferli kız iyidir.” MM, MG, s. 331

Erkek çocuklarla ilgili atasözleri:

- 677) “Bir oğlu ile bir devesi olanın gönlü rahat olamaz (hep korku içinde yaşar).” GG, YK, s. 76
- 678) “Buğdayım var deme ambara girmeyince, oğlum var deme yoksulluğa ermeyince.” ÖAA, s. 207
- 679) “Buhara'da oğlu olanın burada beli sağlam (dik).” GG, YK, s. 83
- 680) “Erkek çocuk doğur, rahat uyu.” GG, YK, s. 122
- 681) “Maşa kadar oğlu olanın, paşa kadar yeri olur.” BAAD, s. 180

- 682) “Oğlan (çocuk) oğlandır, eğer peygamber ise (peygamber de olsa).”
EKE, I, s. 190
- 683) “Oğlan büyüse saz arar, kız büyüse söz arar.” GG, YK, s. 237
- 684) “Oğlan doğuran ok gibi kız doğuran b.k gibi.” BAAD, s. 185
- 685) “Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün.” EKE, I, s. 190
- 686) “Oğlan kanatlı at olsa kız kanatlı kuştur.” SK, s. 79
- 687) “Oğlan ocaktan, ayran bucaktan.” BAAD, s. 185
- 688) “Oğlan olsun da keçeden olsun.” BAAD, s. 185
- 689) “Oğlan olsun deli olsun; ekmek olsun kuru olsun.” ÖAA, s. 399
- 690) “Oğlan yerde duran bayrak, kız gökte uçan kuğudur.” Zİ, MG, s. 321
- 691) “Oğlana bahane yok, borcu harcı yoksa.” ÇP, s. 217
- 692) “Oğlana değen utanır.” GG, YK, s. 236
- 693) “Oğlandır oktur, altın direktir, her eve bir oğlan gerektir.” RST, s. 122
- 694) “Oğlandır oktur, bir kese çoktur.” BAAD, s. 185
- 695) “Oğlandır oktur, her evde yoktur.” EKE, I, s. 190
- 696) “Oğlanı her karı doğuramaz, er karı doğurur.” EKE, I, s. 190
- 697) “Oğlanı olana örnek, kız olana töre (gerek).” ÇP, s. 217
- 698) “Oğlanın yaktığı çirayı kız da yakar.” GG, YK, s. 239
- 699) “Oğlu babaya, kız anaya yardıır.” MKB, II. s. 99
- 700) “Oğlu olanın yeri var, kız olana kadri.” GG, YK, s. 237
- 701) “Oğlu olmayanın gelini olmaz.” ÇP, s. 217
- 702) “Oğlu olmayanın kız askere gider.” ÇP, s. 217
- 703) “Oğlu olmayanın kız sürüye (veya ayak takımına) karışır.” ÇP, s. 217
- 704) “Oğlu ölse bel öder, karısı ölse el öder.” ÇP, s. 217
- 705) “Oğlum deli malı neylesin, oğlum akıllı malı neylesin.” ÖAA, s. 129
- 706) “Oğlum evde, hırsızlığı dışarı; kızım evde ahlâkı dışarı.” ÇP, s. 217

- 707) “Oğlum oldu, gülüm oldu, everdim elin oldu; ayırdım komşum oldu.”
BAAD, s. 186
- 708) “Oğlum olsun da ot kökü olsun.” BAAD, s. 186
- 709) “Oğlun korkak ise kahramanlık türküsü öğret.” ÇP, s. 217
- 710) “Oğlun pazar aşısı tatmasın, kızın komşu evinde yatmasın.” ÖÇ, s. 394
- 711) “Oğul bala doğdu baht doğdu, kız bala doğdu belâ doğdu.” EKE, I, s. 191
- 712) “Oğul doğunca gün doğar.” SK, s. 94
- 713) “Oğul evlenene kadar oğul, kız ölene kadar kız.” GG, YK, s. 239
- 714) “Oğul ganimet, kız esir.” GG, YK, s. 239
- 715) “Oğul meyvedir, ata bağban.” MM, MG, s. 281
- 716) “Oğul olmayan kadında sümek (temiz yün yumağı) olmaz.” Zİ, MG, s. 321
- 717) “Oğul olsun da b.k böcüğünden olsun.” MM, MG, s. 186
- 718) “Oğul, atanın ekinini eker.” MM, MG, s. 281
- 719) “Oğullu er ölmemiştir, oğulsuz dünyaya gelmemiştir.” GG, YK, s. 239
- 720) “Oğulsuz ev, ateşsiz ocak.” GG, YK, s. 239
- 721) “Şirvan’da oğlu olanın gönlü rahat olur.” GG, YK, s. 281
- 722) “Yiğit oğul civan eyler atayı.” MM, MG, s. 337
- 723) “Yiğit oğul düşmana yenilmez.” MM, MG, s. 337
- 724) “Yüceltirsene oğlunu, yüceltirler seni.” GG, YK, s. 295
- 725) “Yüz tilki bir aslanın yerini, yedi oğul bir babanın yerini tutmaz.” MM, MG, s. 342

Türk atasözlerinde erkek evlât, ebeveynlerin güvencesidir, zenginliğidir. Erkek evlât, annesi için itibardır. Erkek evlât sahibi olmak her kadına nasip olmaz, erkek evlâdı olan kadın övünmelidir. Erkek evlâdı olmayanın ocağı sönmüştür.

Kız evlât, nazlıdır, korunmaya muhtaçtır. Evlilikle ilişkilendirildiği için ona hep konuk gözüyle bakılır. Ev işlerinden kız evlât sorumludur. Kız evlâdın edepi,

namuslu, çalışkan olması beklenir. Korunmaya, kollanmaya ihtiyacı olan da kız evlâtlardır.

1.2.4. Anne ve Çocuk İlişkileriyle İlgili Atasözleri

Anne, çocuğu olan kadındır. Türk kültüründe anne sevginin, şefkatin, merhametin, sembolüdür. Anne ile çocuk birbirlerini tamamlayan iki varlıktır. Çocuk anneyle anne de çocukla anlam kazanır. Annelik kadının toplumdaki saygınlığını yükseltir. Çocuk da anne vasıtasıyla hayata yönelir.

Türk toplumunda annelik, kadının üstlendiği en kutsal vazife olarak algılanır. Bu annelik yaklaşımı aile yapısını güçlendirir, aileyi oluşturan diğer bireylerin görevlerini hakkıyla yerine getirmesine destek olur.

Türk atasözleri incelendiğinde anneye verilen değer yanında ondan beklentilerin de neler olduğu öğrenilebilir:

726) “Ağlarsa anam ağlar, başkası yalan ağlar.” ÖAA, s. 122

727) “Ana babanın dileği ateşe suya düşürmez.” SK, s. 36

728) “Ana bedduası tutmaz.” SK, s. 37

729) “Ana besler hurmayla, eloğlu karşılar yarmayla”. ÖAA, s. 144

730) “Ana ciğerden yana, baba dağda bir oba. BAAD, s. 40

731) “Ana çeker zahmeti, baba alır rahmeti. BAAD, s. 40

732) “Ana evin direğidir.” MM, MG, s. 44

733) “Ana evlâdını atmış, yar başında tutmuş.” MY, s. 46

734) “Ana gönlü çocukta, çocuğun gönlü havada.” ÇP, s. 51

735) “Ana ile kız ardı yanı cız. BAAD, s. 40

736) “Ana ile kız dövüşmüş komşu da sahi sanmış. BAAD, s. 40

737) “Ana ile kız helva ile koz.” ÖAA, s. 146

738) “Ana kalbi gevrek olur.” MM, MG, s. 44

739) “Ana kızını sevgili, akşam oluncaya kadar.” ÇP, s.53

740) “Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar.” ÖAA, s. 146

- 741) “Ana kızına taht kurmuş, baht kuramamış.” ÖAA, s. 146
- 742) “Ana kızına taht, ata oğluna baht verir.” MM, MG, s. 45
- 743) “Ana olduğunda kişi (adam) anası ol.” MM, MG, s. 45
- 744) “Ana över, baba sever.” EKE, I, s. 253
- 745) “Ana sütü gibi helâl.” EKE, I, s. 15
- 746) “Ana var kat kat, ana var yalın kat.” EKE, I, s. 15
- 747) “Ana yüreği, dağ çiçeği.” MM, MG, s. 45
- 748) “Ana, çocuğu yüzünden canını ateşe atar.” MM, MG, s. 44
- 749) “Ana, evlâdından geçmez.” TMS, s. 46
- 750) “Anadan gören inci dizer; babadan gören sofraya yazar.” ÖAA, s. 145
- 751) “Anadan olur daya, hamurdan olur maya.” ÖAA, s. 145
- 752) “Analı kuzu, kınalı kuzu.” ÖAA, s. 146
- 753) “Anam ekmeğine kuru, ayranına duru demem.” EKE, I, s. 15
- 754) “Ananı sırtına yükleyip üç kez Kâbe’ye götürsen de borcunu ödemiş olmazsın.” SK, s. 37
- 755) “Ananın bahtı kızına.” ÖAA, s. 147
- 756) “Ananın bastığı yavru incinmez.” EKE, I, s. 16
- 757) “Ananın canı evlâttadır.” MM, MG, s. 45
- 758) “Ananın eli yumuşak olur.” SK, s. 37
- 759) “Anasından ayrılan kuzuyu kurt yer.” MM, MG, s. 46
- 760) “Annenin dediğini yapmayan, muradına ermemiş.” ÇP, s.51
- 761) “Atası ölen yetim kalmaz, anası ölen yetim olur.” MM, MG, s. 62
- 762) “Horoz ne kadar öterse ötsün, civciv tavuğun dıkdıkına bakar.” ÖAA, s. 316
- 763) “İnsanı insan yapan annedir.” ÇP, s.44
- 764) “Kırk kadın bir olsa doğuran çeker zahmetini.” BAAD, s. 164

Türk atalarına göre çocuk varlığının vesilesi olan anne; sevginin, bağlılığın ve güvenin merkezidir. Anne evlâdını beslemek, korumak, eğitmek, ona yol göstermek, örnek olmak zorundadır. Ancak bir annenin elinden gelen gücünün yettiği kadardır.

Mesela, kız evlâdın aile çatısı altında kişilik gelişimine katkı sağlayan anne onun mutluluğuna katkı sağlayamaz. Erkek çocuğa nispetle kız çocuk yazgısını annesiyle paylaşır. Kız evlat, annenin sırdaşı, arkadaşı; gerçekleştirmemiş hayallerinin aracıdır. “Ana ile kız helva ile koz.” özdeşliği annesinin hayatının benzerini yaşamaya hazırlanan kız evlatları anlatır.

Türk ataları “Ana var kat kat, ana var yalın kat.” sözüyle annelik görevini gereği gibi yerine getiren annelerin yanı sıra bu görevi gereği gibi, sağlıklı olarak yerine getiremeyen annelere de dikkat çeker.

Anne ile baba sözcüğünü birlikte kullanan atasözlerinde annenin önce söylenmesi anne sevgisi ve hakkının baba sevgisi ve hakkından üstün olduğu, anneye duyulan ihtiyacın babaya duyulan ihtiyaçtan fazla olmasıyla yorumlanabilir. Ayrıca anneden ayrılık evlât için ızdıraptır. Bu ayrılıkta annenin yemekleri, acı sözleri dahi özlenir; anneye yöneltilen incitici eleştirilerden pişmanlık duyulur.

1.2.5. Baba ve Çocuk İlişkileriyle İlgili Atasözleri

Baba, çocuğu olan erkektir. Türk ailesinde anne-baba ve çocuk arasındaki ilişki himaye, itaat, sevgi ve saygı esasına dayanır. Baba devlettir, anne yurttur, ev ocaktır. O ocağın tütmesi de çocuğun varlığıyla mümkündür.

Türk atasözlerine göre evin reisi olan babanın birincil görevi, ailenin geçimini sağlamaktır. Evlâttan beklenen de babaya saygıdır. Kız çocuğa örneklik eden anne, erkek çocuğa örneklik eden de babadır.

765) “Baba çocuğu olma, el çocuğu ol.” ÇP, s.59

766) “Baba eder, oğlu öder.” ÖAA, s. 173

767) “Baba kardeşi attan in, ana kardeşi başköşede otur.” ÇP, s. 61

768) “Baba kardeşi, mal kardeşi; ana kardeşi, can kardeşi.” ÇP, s. 61

769) “Baba koruk yer, oğlunun dişi kamaşır.” ÖAA, s. 173

770) “Baba malı mal olmaz, el emeği olmasa.” ÇP, s. 60

771) “Baba malı tez tükenir, evlât gerek kazana.” ÖAA, s. 173

772) “Baba ocağının nasibini tahıl ambarından gör.” ÇP, s. 62

- 773) “Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş.” ÖAA, s. 174
- 774) “Baba, arkana destektir.” ÇP, s.59
- 775) “Babadan at binenin atı olmasa da ünü olur.” ÇP, s. 60
- 776) “Babadan olmakla at binilmez, anadan olmakla kürk giyilmez.” ÇP, s. 60
- 777) “Babalar girse konuk; çıksa yabancı.” ÇP, s. 60
- 778) “Babaların kahramanlıkları, oğulların kanatları.” ÇP, s. 60
- 779) “Babam öldü bir acı, hayır ettim, iki acı.” ÇP, s.60
- 780) “Baban ayı ise sen arslan ol.” ÇP, s. 61
- 781) “Baban ile övünme, adın ile övün.” ÇP, s. 61
- 782) “Babana sen hürmet etmezsen kim hürmet eder?” ÇP, s. 61
- 783) “Babandan fazlasını bil, ama arkasından yürü.” ÇP, s. 61
- 784) “Babanın adını tutan, oğulluğunu unutmuş.” ÇP, s. 60
- 785) “Babanın korkaklığı oğluna yüz karası.” ÇP, s.61
- 786) “Babanın öğrettiği (çocuk) ok yapar, ananın öğrettiği (çocuk) elbise yapar.” ÇP, s. 62
- 787) “Babanın yiğitliği oğluna yük.” ÇP, s. 61
- 788) “Babanın yoksul olduğunu söyleme, can sağlığı da zenginliktir.” MM, MG, s. 75
- 789) “Babası ölen yarı yetim, anası ölen gerçek yetim.” ÇP, s.61
- 790) “Babası ölmek, Ashartavı²² yıkılmak.” ÇP, s. 61
- 791) “Babasını hasıra koymuş, basmayı kendine almış.” ÇP, s.61
- 792) “Babasını öldüreni oğlu unutmaz.” ÇP, s.61
- 793) “Babasız ana olmaz, anasız çocuk olmaz.” ÇP, s. 62

²² Dağıstan’da bir dağ.

794) “Bir baba dokuz oğul besler, dokuz oğul bir babayı besleyemez.” MM, MG, s. 94

795) “Koca öküz olmazsa uşağın (çocuğun) karnı doymaz.” RST, s. 104

796) “Meşhur babadan zayıf (korkak) oğul olmasın.” ÇP, s. 63

Türk atalarına göre çocuğu beslemek, korumak, büyütmek, ona sağlam bir kişilik kazandırarak onu sosyal hayata dâhil etmek ailenin görevidir. Anne ve babanın her türlü tavrı, çocuğu etkiler. Bu yüzden bilhassa anne, çocuğunu daha anne karnındayken haramdan korumaya özen gösterir. Çünkü Türk kültüründe çocuğun besleneceği haram lokmanın kişiliğine etkisi olacağına inanılır. “Baba koruk yer, oğlunun dişi kamaşır.” atasözü bu durumu vurgulamaktadır, diyebiliriz.

Atasözlerinde çocuk, ailenin reisi olan babaya saygı göstermelidir. Ancak çocuğun babaya itaat göstermesinin yanı sıra “Bir baba dokuz oğul besler, dokuz oğul bir babayı besleyemez.”, “Babam öldü bir acı, hayır ettim, iki acı.” sözlerinde olduğu gibi yaşanan tecrübeler de yer verilir. Buna karşılık evlât (oğul) kendi hayatını kurmalı, kişilikli bir insan olmalı, babasının mal varlığı, makamı, mevkii ile övünmemeli; babadan kalan miras, mal mülk çabuk tükeneceği için çalışkan olmalıdır.

Bir evlâdın en büyük desteği babasıdır. Fakat babalık vazifesini gereğince yerine getiremeyen babalar da vardır.

1.2.6. Kardeşlerin Birbirleriyle İlişkileriyle İlgili Atasözleri

Kardeş, Türkçe Sözlük’te “aynı anne babadan doğmuş veya anne babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adı”²³ şeklinde tanımlanmaktadır.

Kardeşlerin birbirleriyle ilişkilerinin Türk atasözlerine yansıması:

797) “Abi, kardeşin varsa kardeşim yok deme; eltin varsa kumam yok deme.”

GG, YK, s. 17

798) “Abiden baba olmaz, yengeden anne.” GG, YK, s. 17

799) “Abiden, kardeşten sıkıntı var da usanç yok.” GG, YK, s. 17

²³ TDK, *a.g.e.*, s. 1325.

- 800) “Abim var, ne derdim var.” GG, YK, s. 17
- 801) “Abimin elâ gözü, yengemin soğuk sözü.” GG, YK, s. 17
- 802) “Abinin, kardeşin kadrini yalnız olunca anlarsın; anne babanın kadrini çocuğun olunca anlarsın.” GG, YK, s. 17
- 803) “Abinin, kardeşin sıkıntısı olmaz; sıkıntısı olsa da usancı olmaz.” GG, YK, s. 17
- 804) “Ağabey kardeş dalaşır, ata binse yaraşır.” SK, s. 32
- 805) “Ağabey kardeş kimde yok, ilişkide olmasa yabancı kadar yok.” GG, YK, s. 102
- 806) “Ağızdan burun yakın, kardeşten karın yakın.” BAAD, s. 32
- 807) “Allah kardeşi kardeş, keselerini ayrı yaratmıştır.” MM, MG, s. 41
- 808) “Anadan doğmayan kardeş sayılmaz.” MM, MG, s. 45
- 809) “Bacı, bacının altına it eniği atmış.” BAAD, s. 55
- 810) “Bacı, bacıyı sevse erini almaz; kardeş, kardeşi sevse avradını almaz.” BAAD, s. 55
- 811) “Bağdat gibi şar, kardeş gibi yar olmaz.” BAAD, s. 56
- 812) “Bağdat gibi şehir olmaz, kardeş gibi yar olmaz, ana baba hiçbir yerde bulunmaz.” BAAD, s. 56
- 813) “Bahar yağışından kız, kardeşinden bellidir.” MM, MG, s. 78
- 814) “Bir evde iki kız, biri çuvaldız biri biz.” ÖAA, s. 195
- 815) “Bir kardeş (dayanamaz) durmaz bir de anne.” GG, YK, s. 74
- 816) “Bir kardeş yanar bir de anne.” GG, YK, s. 74
- 817) “Düşmanın yoksa kardeşin de mi yok?” BAAD, s. 99
- 818) “Eloğlu elde çok, evlât belde çok ille de kardeş ille de kardeş.”²⁴
- 819) “Er eldendir oğul belden, aralıkta kardeş bulunmaz.” MM, MG, s. 178

²⁴ Kayseri yöresi atasözü, Sevgi Öner'den nakledilmiştir.

- 820) “İki kardeş bir evde geçinememiş, yedi bacanak bir çavdar gölgesinde geçinmiş.” BAAD, s. 144
- 821) “İki kardeş dövüşmüş, içine deliler karışmış.” BAAD, s. 144
- 822) “İki kardeş savaşmış, ebleh buna inanmış.” ÖAA, s. 322
- 823) “İnsana kardeş gibi yar; Irak gibi diyar olmaz.” TMS, s. 49
- 824) “Kanlım olsun da kardeşi olsun EKE, I, s. 148
- 825) “Kardeş arasına söz katan sözüyle kalır.” BAAD, s. 156
- 826) “Kardeş bana ait, akli kendisine.” GG, YK, s. 102
- 827) “Kardeş cübbemin başı, evlât yüreğimin başı.” GG, YK, s. 102
- 828) “Kardeş demiş bakmamış, kayın demiş bakmış.” BAAD, s. 156
- 829) “Kardeş doğrulmuş kuyruk.” GG, YK, s. 102
- 830) “Kardeş ile alışveriş yapma, dostun ile at koşma.” GG, YK, s. 101
- 831) “Kardeş ile dünür olma olursan da hemşehri (bir yerde) olma.” GG, YK, s. 101
- 832) “Kardeş kardeş ile buluşur, başkasına belâ bulaşır.” GG, YK, s. 101
- 833) “Kardeş kardeşe kale, kardeşsizlik ne belâ.” GG, YK, s. 102
- 834) “Kardeş kardeşe kaledir, kadrini bilmezse belâdır.” GG, YK, s. 102
- 835) “Kardeş kardeşi atmış, yar başında tutmuş.” ÖAA, s. 344
- 836) “Kardeş kardeşi bıçaklamış, dönmüş yine kucaklamış.” EKE, I, s. 150
- 837) “Kardeş kardeşi yaratmış, rızkını ayrı yaratmış.” BAAD, s. 156
- 838) “Kardeş kardeşin başı, evlât yüreğin başı.” GG, YK, s. 102
- 839) “Kardeş kardeşin kötü gününü istese de ölümünü istemez.” MM, MG, s. 249
- 840) “Kardeş kardeşin ne öldüğünü ister ne onduğunu.” EKE, I, s. 150
- 841) “Kardeş kardeşten ümitlidir.” GG, YK, s. 102
- 842) “Kardeş kötü, pay yarısı.” BAAD, s. 156
- 843) “Kardeş mezarı yok, karı mezarı çok.” BAAD, s. 156
- 844) “Kardeş yahşi olaydı Allah özüne halk ederdi.” EKE, I, s. 150

- 845) “Kardeş yürek yağı, karı çarık bağı.” BAAD, s. 156
- 846) “Kardeş, kardeşi atmış, yar başından tutmuş.” EKE, I, s. 150
- 847) “Kardeş, kardeşi bıçaklamış dönmüş yine kucaklamış.” ÖAA, s. 344
- 848) “Kardeş, kardeşi isterse karısın almaz; bacı, bacıyı isterse yerine varmaz.” BAAD, s. 156
- 849) “Kardeş, kardeşin etini yer, kemiğini bir araya koyar.” BAAD, s. 156
- 850) “Kardeş, kardeşin ne öldüğünü ister ne onduğunu.” ÖAA, s. 344
- 851) “Kardeş, kardeştir ama minci para iledir.” BAAD, s. 156
- 852) “Kardeşe bakarlar, bacısını alırlar.” MM, MG, s. 249
- 853) “Kardeşe tövbe yok, kötüye köy (oba).” GG, YK, s. 101
- 854) “Kardeşi kardeş yaratmış, cebini ayrı yaratmış.” EKE, I, s. 150
- 855) “Kardeşi kardeş yaratmış, rızkını ayrı yaratmış.” ÖAA, s. 344
- 856) “Kardeşi olan serbest konuşur; kardeşi olmayan bakınarak konuşur.” GG, YK, s. 102
- 857) “Kardeşi olmayan garip olur.” EKE, I, s. 150
- 858) “Kardeşim olsun da kanlım olsun.” ÖAA, s. 344
- 859) “Kardeşin büyüğü peder, küçüğü evlât yerine geçer.” FFT, s. 339
- 860) “Kardeşin düşmanlığı karşıdan düşman çıkıncaya kadardır.” BAAD, s. 156
- 861) “Kardeşin kardeşe zararı olmaz, dövüşür, küser ama bıkmaz.” GG, YK, s. 101
- 862) “Kardeşinden bezen karanlıkta kalır.” SK, s. 70
- 863) “Kardeşine bak, bacısını al.” EKE, I, s. 150
- 864) “Kardeşten karın yakın (kulaktan burun yakın).” ÖAA, s. 345
- 865) “Karı bulunur ama kardeş bulunmaz.” EKE, I, s. 150
- 866) “Karın, kardeşten yakın.” ÖAA, s. 346
- 867) “Kazanırsan dost kazan, düşmanı anan da doğurur.” EKE, I, s. 152
- 868) “Kız kardeşi ölmek, ciğeri kopmak.” ÇP, s. 179

869) “Kocan seni görünüşte sever, erkek kardeşin içten sever.” ÇP, s. 112

870) “Oğlan kardeşi ölmek, bahçenin gülü solmak s. 217

871) “Yolda yoldaş, evde kardeş.” MM, MG, s. 339

872) “Yoldan ileri yoldaş, evden ileri kardeş.” MM, MG, s. 339

Türk atasözlerinde “kardeş-kardeş” ilişkilerinde iletişimden kaynaklanan bazı bozukluklar ve problemlere işaret edilmiştir. Kardeşler hem birbirlerine gönülden bağlıdır hem de karşıdırlar. Aile içinde çekişmeleri, kavgaları, birbirlerinden yakınmaları en üst seviyeye ulaştığı halde dışarıda birbirlerinin koruyucusudurlar.

1.2.7. Çocukların Akralarıyla İlişkileriyle İlgili Atasözleri

Türk kültüründe dayı annenin, amca babanın erkek kardeşine; teyze annenin, hala babanın kız kardeşine verilen addır. Bazı yörelerde bibi, teyze ve halanın; emmi, amcanın yerine kullanılan sözcüklerdir.

Yakın akraba olan emmi, dayı, hala, teyze Türk atasözlerine şöyle yansımaktadır:

873) “Amca baba yarısı.” ÖAA, s. 144

874) “Amca çocuklarının oku yayı başkadır, anası olan kızın bohçası başkadır.” GG, YK, s. 17

875) “Bacı oğludur; hak almaz, dayıdır, kuzunun dişisini verir.” MM, MG, s. 76

876) “Bin hala toplansa bir ananın yerini vermez.” MM, MG, s. 92

877) “Bin teyze bir annenin yerini tutmaz.” GG, YK, s. 229

878) “Dayı görmemiş, zanneder ki Şahkulu da bir dayıdır.” MM, MG, s. 124

879) “Dayı ile dağ dolan, amca ile bağ dolanma.” MM, MG, s. 124

880) “Dayının beyi olacağına babanın kulu ol.” GG, YK, s. 94

881) “Dayısı olan oğlanın başı diktir.” GG, YK, s. 94

882) “Deli kız dayısından gizlenir.” MM, MG, s. 129

883) “Emmim dayım kesem, elimi soksam yesem.” EKE, I, s.90

- 884) “Emmim, dayım hepsinden aldım payım.” EKE, I, s. 90
- 885) “Er dayıya, kız bibiye çeker.” BAAD, s. 111
- 886) “Er yiğit dayıya çeker.” BAAD, s. 113
- 887) “Faydasız kardeşten yeğen, çakmaksız tüfekten söven yeğdir.” BAAD, s. 119
- 888) “Hanım kız halasına benzer, iyi oğlan dayısına.” MM, MG, s. 212
- 889) “İnsanlarda kayın, hayvanlarda koyun sevilir.” EKE, I, s. 139
- 890) “Kardeş kardeşe gerek, kardeşten doğan kime gerek.” GG, YK, s. 102
- 891) “Katıra “Baban kimdir?” diye sorduklarında “Anamın erkek kardeşi at.” diye cevap vermiş.” ÇP, s. 166
- 892) “Kel kız, teyzesinin saçıyla övünür.” ÖAA, s. 356
- 893) “Oğlan dayıya çeker, kız halaya.” MM, MG, s. 281
- 894) “Teyze anne yarısıdır.” EKE, I, s. 227

Atasözlerinde emmi, dayı, hala, teyze yakın akrabalarıdır. Bu yakın akraba ilişkilerinde beklentilerin karşılanması “Emmim dayım kesem, elimi soksam yesem.” sözüyle ifade edilir. “Emmim, dayım hepsinden aldım payım.” sözü ise beklentilere karşılık bulunmadığı takdirde ortaya çıkan bir sorunu işaret eder.

Dayı sözcüğü, sadece annenin kardeşini değil aynı zamanda anne tarafından akraba olan hemen bütün erkekleri kapsayan bir akrabalık sözcüğüdür. “Dayı olmak, dayılık” otoriteden çok karşılıklı sevgi, anlayış ve bağlılıktır. Amcadan çok dayıya yakınlık duyulur.

Atasözlerinde teyzenin, çocuğa ilgi ve şefkati çocuğun annesinin ilgi ve şefkatine benzediğine vurgu yapılırken halanın anne yerine geçemeyeceği ifade edilir.

Yakınlarının değerlerinden kendisine pay çıkarmaya çalışan kişilerin durumu da “Kel kız, teyzesinin saçıyla övünür.”, “Katıra “Baban kimdir?” diye sorduklarında “Anamın erkek kardeşi at.” diye cevap vermiş.” gibi sözlerle aktarılır.

1.2.8. Evlâtların Evliliğiyle İlgili Atasözleri

Türk toplumunda aile, kültür ve inançların da tesiriyle çok hassas ve önemli bir sosyal birimdir. Ailenin kurulması evliliğe bağlıdır.

Evlenme çağına gelen evlâtlar ebeveynleri tarafından evliliğe teşvik edilir. Ebeveynler evlâtların mutluluğunu evliliğe, çoluk çocuk sahibi olmaya dayandırırılar. Hatta “mürüvvetini görmek” deyiminin söyleniş gayesi de budur, diyebiliriz.

Evlenmeyi teşvik eden Türk kültürü bekârlığı yerer. Türkçe Sözlük’te “evlenmemiş kimse...”²⁵ şeklinde tanımlanan Arapça bekâr sözcüğü, DLT’de erğen maddesinde “ergen, bekâr”²⁶ şeklinde geçmektedir. “Ergenin donu elli arşın bezden dikilmez.” ya da “Ergene elli arşın bez don olmaz.” atasözü de bekâra yabancı kimsenin öğüt vermeyeceği, onun iyiliğini istemeyeceği şeklinde açıklanmış, bu atasözünün evliliği emretmek maksadıyla söylendiği bilgisine yer verilmiştir.

Türk atasözleri incelendiğinde de bekârlığa pek iyi yaklaşıldığı söylenemez. “Bekârlık sultanlıktır.” atasözünün dışındaki atasözleri bekârlık konusunda “Bekârlık, maskaralık” atasözünden de anlaşılacağı üzere alaycı bir tavır sergiler.

Bekârlığa olumsuz yargılarla yaklaşan atasözleri, “Bekârın parasını it, yakasını bit yer.” gibi ifadelerle bekâr bireyin yaşam tarzından kesitler sunar. Konuyla ilgili atasözleri:

895) “Acele eden kız kocaya varıp gönenmez.” GG, YK, s. 186

896) “Al görmüşün kızını, tutsun dolana dolana; al görmemişin kızını, tutsun ilene ilene.” MY, s. 187

897) “Alınacak kız ay gibi görünür.” GG, YK, s. 30

898) “Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.” ÖAA, s. 147

899) “Anasına yakın kızıdan; ormana yakın domuzdan ırak olur.” BAAD, s.41

900) “Anasının övdüğü kızını alma, halkın övdüğü kızından kalma.” SK, s. 37

901) “Annesinin övdüğü kızından kaç, yengesinin övdüğüne kucak aç.” GG, YK, s. 121

²⁵ TDK, *a.g.e.*, s. 295.

²⁶ Atalay, *a.g.e.*, C. I, s. 117.

- 902) “Annesinin övdüğünü alma, köyün övdüğünü bırakma.” ÇP, s.51
- 903) “Arpayı, buğdayı taşlı yerden, kızı kardeşli yerden.” ÖAA, s. 153
- 904) “Aslını bilmeden söz söylemezler, neslini bilmeden kız vermezler.” İY, MG, s. 25
- 905) “Aşın yedirmeden övme, kızını evlendirmeden.” GG, YK, s. 34
- 906) “At alacak ile oğul evlendirecek olana Allah yardım eder.” GG, YK, s. 38
- 907) “At alacaksan aylarca istişare (danış) et, hatun alacaksan senelerce.” GG, YK, s. 38
- 908) “At alsan aslını sor.” GG, YK, s. 38
- 909) “At alsan binip al, kız alsan görüp al.” SK, s. 40
- 910) “At alsan küheylanından al, kadın alsan akıllısından al.” GG, YK, s. 38
- 911) “At beslenirken kız istenirken.” ÖAA, s. 160
- 912) “At gider izi kalır, kız gider nazı kalır.” SK, s. 40
- 913) “At ver barış, kız ver bozuş, derler.” MY, s. 187
- 914) “Atasının evinde az kalmış, biraz da atın üstünde saklayın.” MM, MG, s. 63
- 915) “Ateş kalır, köz olur; kız kalır, söz olur.” MM, MG, s. 63
- 916) “Babasını gör de oğluna kız ver.” SK, s. 41
- 917) “Bekârın ahmağı toyda kız beğenir.” MY, s. 188
- 918) “Bekârın mekânı sorulmaz.” MY, s. 188
- 919) “Buğdayım var deme, ambara dökmeyince, evlâdım var deme, evlenmeyince.” MM, MG, s.102
- 920) “Çekingen kız evde kalır.” GG, YK, s. 195
- 921) “Çeyizi çok diye kız alma.” ÇP, s. 191
- 922) “Deve kadar kız yetiştirip düğme kadar yağ tatmadım.” GG, YK, s. 113
- 923) “Düğün evinde kız, yaylada öküz beğenilmez.” RST, s. 155
- 924) “Ere giden kızların dili altında şeker olmalı.” MM, MG, s. 178
- 925) “Ere gitmek kolay, er donu dikmek zordur.” MM, MG, s. 178

- 926) “Erken evlenen oğlan kıza sevinmiş.” SK, s. 62
- 927) “Eşik göreni alma, beşik göreni al.” SK, s. 63
- 928) “Evin yakışığı gelindir.” MM, MG, s. 187
- 929) “Evlenecek kıızın başı kavgalı olur.” MM, MG, s. 188
- 930) “Evlenecek kıızın kulakları sağır, dili lâl, gözleri kör olmalı.” MM, MG, s. 188
- 931) “Evlenen kıız çığden (ikramdan) uzak.” GG, YK, s. 90
- 932) “Evlenilecek kıız ay görünür, evi saray görünür.” SK, s. 33
- 933) “Evlenmemiş kıız halk gelini, evlenmemiş oğlan halk damadı.” GG, YK, s. 90
- 934) “Gülüne bak da goncasını al.” SK, s. 65
- 935) “İki gömleği yıkamaktan bir gömleği yıkamak daha iyi.” ÇP, s. 106
- 936) “İki sevenin yaptığı kulübe, duvarına balta saplanmaz kaledir.” ÇP, s. 106
- 937) “İyi kıız, yabancıyı yakın eder; kötü kıız, kıyameti.” GG, YK, s. 310
- 938) “İyi kıızı uzağa ver, adı duyulsun; kötü kıızı uzağa ver, uzak olsun.” GG, YK, s. 309
- 939) “İyiye verirsen kıızını sever, sayar, sultan eder; kötüye verirsen kıızını döver, söver, talan eder.” GG, YK, s. 306
- 940) “Kaçan kıızın güğümü kapı önünde kalır.” ÇP, s. 166
- 941) “Kıız alan gözüyle görmesin, kulağı ile işitsin.” MM, MG, s. 259
- 942) “Kıız çocuğun kısmeti kırk yerde.” SK, s. 73
- 943) “Kıız çocuk el evinin çırağı.” SK, s. 73
- 944) “Kıız çocuk misafirdir.” SK, s. 73
- 945) “Kıız dediğin kapı şakşahısı: gelen çalar, giden çalar.” BAAD, s. 165
- 946) “Kıız erken büyüse ana babasını hor eder.” SK, s. 73
- 947) “Kıız evi naz evi.” MM, MG, s. 259
- 948) “Kıız evi, umut evi; oğlan evi, unut evi.” BAAD, s. 165
- 949) “Kıız evi, vezir evi.” BAAD, s. 166

- 950) “Kız evlâdı yerine düşerse bir eğerli at, yerine düşmezse bir uyuz it.”
BAAD, s. 166
- 951) “Kız evlendirirsen çırılçıplak kalırsın.” ÇP, s. 181
- 952) “Kız gittiği, oğlan bittiği yerde ekmek yer.” BAAD, s. 166
- 953) “Kız güzel diye kötülerden kız alma; kız çirkin diye iyilerden kız almazlık etme.” ÇP, s. 179
- 954) “Kız karıyınca dayı boynuna düşer.” BAAD, s. 166
- 955) “Kız nazdır, bin kese azdır.” BAAD, s. 166
- 956) “Kız olan eve kırk at bağlanır.” SK, s. 73
- 957) “Kız satımı, hıyar satımı.” BAAD, s. 166
- 958) “Kıza gelir yüz kişi, alıp gider bir kişi.” SK, s. 73
- 959) “Kızı güzel olanın ayağı yukarıda olur.” BAAD, s. 166
- 960) “Kızı olanın nazı var.” SK, s. 73
- 961) “Kızı tuzla, sandığı düzle.” BAAD, s. 166
- 962) “Kızı, kızken görmeyeyim: Bir beşik, iki beşik, üç beşik, dört beşik sonra göreyim.” BAAD, s. 166
- 963) “Kızım beşikte olsun, çeyizi sandıkta olsun.” SK, s. 73
- 964) “Kızın güzel olsun oğul bulunur.” SK, s. 74
- 965) “Kızın utangaçlığı evleninceye kadar.” ÇP, s. 181
- 966) “Kızından kurtulmadan oğlunu evlendirme.” ÇP, s. 180
- 967) “Kızını seven kocaya, oğlunu seven hocaya vermesin.” BAAD, s. 166
- 968) “Kızlar gelin olmayı masal sanır, atı binince koşar sanır.” BAAD, s. 166
- 969) “Kızlar yaşlandıkça burnunun yeli iner.” BAAD, s. 166
- 970) “Kızlar, başkasının duvarının taşı (yani Kızlar başka bir ailenin müstakbel üyesidir).” ÇP, s. 180
- 971) “Kızları kırk kişi ister, birisi alır.” ÇP, s. 181
- 972) “Nisan gelse buz durmaz, dünür gelse kız durmaz.” SK, s. 38
- 973) “Oğlan büyür koç olur, kız büyür hiç olur.” BAAD, s. 185

- 974) “Oğlan olduğu yere, gelin geldiği yere.” BAAD, s. 185
- 975) “Oğlana çocukluğunda kız veren çok olur.” MM, MG, s. 281
- 976) “Oğlum oğul olsun, ona bulunmayan kız olsun.” MM, MG, s. 281
- 977) “Oğlun büyüyünce soya, kızın büyüyünce uzağa.” ÜÇŞ, s. 187
- 978) “Oğluna kız arayacağına, kızına oğlan ara.” MM, MG, s. 281
- 979) “Oğluna kızını aşığıdan al, kızını yükseğe ver.” ÇP, s. 217
- 980) “Oğlunu nazlı alıştırma, gelinini şımartma.” ÇP, s. 217
- 981) “Oğlunu seven anne gelinini de sever.” ÇP, s. 217
- 982) “Oğul evin sahibi, kız gölgesi.” GG, YK, s. 239
- 983) “Oğulsuza rahat yok, bekâra huzur.” G.G, Y.K. s. 239
- 984) “On beş yaşı biten kız erde iyi, erde olmazsa mezarda iyi.” ÇP, s. 153
- 985) “Otur kızım yerini bul.” GG, YK, s. 242
- 986) “Övülmeyen kız oturup kalır.” SK, s. 77
- 987) “Sabahtan karnını doyuran, küçükken evlenen aldanmamış.” ÖAA, s. 417
- 988) “Taş düştüğu yerde dursun, kız gittiği yerde.” GG, YK, s. 93
- 989) “Uzağı yakın eden babaya rahmet, yabancıyı akraba yapan kıza rahmet.”
GG, YK, s. 30
- 990) “Ya yanağın alı ya babanın malı.” EKE, I, s. 237
- 991) “Yaşlanan kız er erkek seçmez.” SK, s. 71
- 992) “Yetişkin kız yerinde güzel.” ÇP, s. 250
- 993) “Yetişkin kızın gözüne eyerlenmiş at görünmez.” ÇP, s. 250
- 994) “Yetişmiş kız kocadan korkmaz.” GG, YK, s. 329
- 995) “Yiğite ver kızını Mevlâ verir rızkını.” EKE, I, s. 245

Türk atasözlerine göre bekârlık hoş karşılanmayan bir durumdur. Evlenme zamanı gelen kız ya da erkek evlâtlar bu zamanı geçirmeden evlendirilmelidir.

Ebeveynler, evlâtlarının eş adaylarını etraflı bir şekilde araştırmalıdır. Oğluyla evlendirecekler kızın soyunu, huyunu, terbiyesini, özellikle annesini ve annesi, akraba ve komşularıyla ilişkisini araştırmalıdır. Türk kültüründe kızın erkek kardeşi önemlidir.

Kız çocuklar, babalarından ziyade erkek kardeşlerinden korkar ve onlara saygı duyarlar. Çünkü baba gün boyu işteyken kız kardeşin hareketlerini erkek kardeş kontrol eder, sınırlar, belirler. Bu yüzden kardeşli yerden kız alınması tavsiye edilir.

Evliliklerde eş adaylarından kızın araştırılmasına oldukça önem verildiği halde erkeğin araştırılmasına o kadar önem verilmemiştir. Bunun sebebi gelin adayının aynı zamanda anne adayı olmasıdır, diyebiliriz.

Atasözlerinde kızın nazlı olduğuna, olması gerektiğine dikkat çekilir. Kız makamı naz makamıdır. Kızı istemeye birçok kişi gelir. Kız tatlı dilli, güzel yüzlü olmalı. Duymaması gereken şeyleri duymamalı, görmemesi gereken şeyleri görmemeli, çok konuşmamalıdır. Allah evliliği kader etmişse erkek evine, gelin adayının kendisi ay, evi saray gibi görünür.

Evlilik her iki taraf için de fedakârlık gerektirir. Kız evlât eğer kötü bir aileye gelin gitmişse zayıflar, yüzüne bakılmaz hâle gelir. Evlilik her hal de kızı yıpratır. Atalar, kızını seven kocaya vermesin, şeklinde nasihat etmeyi de ihmal etmezler. “İki gömleği yıkamaktan bir gömleği yıkamak daha iyi.” atasözünde de vurgulandığı üzere evlenmek, daha fazla çalışmayı gerektirir.

Evlilik çağının geçirilmemesini vurgulayan atalar, bir evde bu çağa gelmiş kız ve erkek evlât varsa kızın evlenmesine öncelik tanınmasını öğütlerler. Erkek evlâdın evlenmekte geç kalması koçlukla, kız evlâdın geç kalması hiçlikle özdeşleştirilir. Bir kıza dünür gelmeye başlamışsa o kızın evlilik çağı gelmiş demektir. Dünürlerin gelip gitmesi kesilmeden kızın evlendirilmesi gerekir. Gelin adayı kızın ya güzelliği ya da babasının zenginliği aranan esaslardan biridir. Kız yaşlanmışsa kendisini isteyen kim olursa olsun evlenmelidir, eşini seçmeye, beğenmeye hakkı yoktur.

Türk kültüründe devlet, vatan, ev, aile kutsaldır. Bu yüzden, evlenene Allah yardım eder, inancı hâkimdir.

Evlâtların çocukları torunlar da ayrıca mutluluk kaynağıdır. Türk atalarının toruna bakış açısı “Evlât kemik, torun ilik.”²⁷ sözüyle özetlenebilir.

996) “Baba yanar oğula, oğul dayanır oğula.” BAAD, s. 55

²⁷ Kars yöresi atasözü, M. Akif Hamşioğlu’ndan aktarılmıştır.

- 997) “Çocuğum beni sevsin diyorsan çocuğun çocuğunu sev.” GG, YK, s. 58
- 998) “Çocuğun değeri çocuğu olunca bilinir.” ÇP s. 74
- 999) “Çocuğuna çocuğu benzer.” ÇP, s. 74
- 1000) “Dedenin elinden torun tutar.” MM, MG, s. 125
- 1001) “Dedenin yüzünü ağartan torunudur.” MM, MG, s. 125
- 1002) “Erkek çocuk, dedesinin dayağıdır.” GG, YK, s. 122
- 1003) “Ninenin vurması acıtmaz.” ÇP, s. 41
- 1004) “Oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü.” EKE, I, s. 399
- 1005) “Oğul sever oğlu, oğul de sever oğlu.” RST, s. 20
- 1006) “Oğul süt, torun kaymak.” GG, YK, s. 239
- 1007) “Torun gördüm, ay gördüm.” GG, YK, s. 18
- 1008) “Torun, evlâttan tatlıdır.” MM, MG, s. 316

1.2.9. Gelinler ve Damatlarla İlgili Atasözleri

Gelin “Türkçe Sözlük”te “evlenmek için hazırlanmış, süslenmiş kız veya yeni evlenmiş kadın, aileye evlenme yoluyla girmiş olan kadın”²⁸; damat “evlenmekte olan bir erkeğe, evlenme töreni sırasında verilen ad, güveyi, bir kızın ailesinden olan büyüklere göre kızın kocası, güveyi”²⁹; kaynana ve kaynata ise “kocaya ve kadına göre birbirlerinin annesi, kayınvalide, hanımanne”³⁰, “kocaya veya kadına göre birbirlerinin babası, kayınbaba, kayınpeder, babalık”³¹ olarak tanımlanmaktadır.

Gelin, damat konulu Türk atasözleri:

- 1009) “Ağlamayan gelinin gözüne soğan suyu sürerler.” MY, s. 186
- 1010) “Ananın dediği dağa taş, gelinin dediği gele başa.” BAAD, s. 41
- 1011) “Ananın dostu damat, babanın dostu evlât.” BAAD, s. 41
- 1012) “Annesiz gelin yavaş, anneli gelin görgüsüz.” GG, YK, s. 121

²⁸ TDK, *a.g.e.*, s. 920.

²⁹ *a.g.e.*, s. 590.

³⁰ *a.g.e.*, s. 1368.

³¹ *a.g.e.*, s. 1369.

- 1013) “Annesiz her gün yetim, babasız düğünde yetim.” GG, YK, s. 121
- 1014) “Annesizi gelin etme, babasızı damat.” GG, YK, s. 121
- 1015) “Araması gayret, getirmesi şöhret, geçinmesi mihnet.” MY, s. 187
- 1016) “Ay yüzlü kızımdan ayı yüzlü gelinim yahşi.” GG, YK, s. 51
- 1017) “Baba evim meydan imiş, kayın evim zindan imiş.” GG, YK, s. 38
- 1018) “Babamın evinde bu da o da yoktu.” GG, YK, s. 39
- 1019) “Damadın başköşesinden oğlun eşiği yeğdir.” GG, YK, s. 153
- 1020) “Damadın kovsa kapıdan kaç, oğlun kovsa başköşeye geç.” GG, YK, s. 153
- 1021) “Damadın kötü ise kızından bil, kızın kötü ise kendinden.” GG, YK, s. 153
- 1022) “Damat geldi, han geldi GG, YK, s. 153
- 1023) “Damat kaynata toprağındandır.” SK, s. 74
- 1024) “Damattan murat eşiği yeğdir.” GG, YK, s. 153
- 1025) “Damattan murat olmaz, külden imaret.” GG, YK, s. 153
- 1026) “Delice kızdan, delice gelin olur.” MM, MG, s. 129
- 1027) “Eloğlundan oğul olmaz.” MM, MG, s. 170
- 1028) “Elden oğul, külden tepe olmaz.” BAAD, s. 105
- 1029) “Eloğlu oğul olmaz, çam ağacı ağıl olmaz.” BAAD, s. 109
- 1030) “Erken evlendirdiğim oğlumdan, erken kalkıp yaptığım işten.” GG, YK, s. 195
- 1031) “Gelin altın taht getirmiş, çıkıp üstünde oturmuş.” GG, YK, s. 148
- 1032) “Gelin bahtı, er devleti (rızkı).” GG, YK, s. 148
- 1033) “Gelin benim süpürgemdir, nere koysam oturur.” MM, MG, s. 196
- 1034) “Gelin de kaynana olur.” SK, s. 72
- 1035) “Gelin eşikte, oğlan beşikte.” EKE, I, s. 103
- 1036) “Gelin evin yakışığıdır, celâlidir, bezeğidir.” MM, MG, s. 196
- 1037) “Gelin gelse gel git çoğalır.” GG, YK, s. 149

- 1038) “Gelin gelse ıraktan, ilişkiler düzenli olur; gelin gelse yakından, katmer katmer söz olur.” GG, YK, s. 149
- 1039) “Gelin gitti yerine, kalan kızlar yerine.” EKE, I, s. 103
- 1040) “Gelin oldum, kaynanaya yaranamadım; kaynana oldum geline.” GG, YK. s. 149
- 1041) “Gelin ölse ilde var, oğul ölse nerde var?” GG, YK, s. 149
- 1042) “Gelin sözü kazma gibi batır, oğul sözü batman kadar.” GG, YK, s. 149
- 1043) “Gelin var gelir getirir, gelin var gider getirir.” MM, MG, s. 196
- 1044) “Gelin yaşmaklanır, dili (sesi) dağ aşar GG, YK, s. 149
- 1045) “Gelin, geldiği ocağa çeker.” GG, YK, s. 149
- 1046) “Geline dil yok, kaynanada insaf.” GG, YK, s. 149
- 1047) “Gelinden kız olmaz, damattan oğlan.” GG, YK, s. 149
- 1048) “Gelinden kız olmaz.” MM, MG, s. 196
- 1049) “Geline bak (değer ver), gelecek yıl.” GG, YK, s. 150
- 1050) “Geline bakın geline, söyler ne gelirse diline.” GG, YK, s. 149
- 1051) “Geline iyi muamele edilirse hamarat olur.” ÇP, s. 119
- 1052) “Gelini ayağından, çobanı sopasından.” ÇP, s. 119
- 1053) “Gelini edepsiz olursa, anası yanık olur.” ÇP, s. 119
- 1054) “Gelini edepsizin oğlu asi olur.” ÇP, s. 119
- 1055) “Gelini geldiği zaman gör, çeyizini serdiği zaman gör.” GG, YK, s. 149
- 1056) “Gelini gelin eden vardıği ailedir.” GG, YK, s. 149
- 1057) “Gelinim iyi ise oğlum da iyi olur.” ÇP, s. 119
- 1058) “Gelinim var diye sevinme, iş buyursa erinme.” GG, YK, s. 149
- 1059) “Gelinimin ayağı, çobanımın sopası (uğurlu olsun).” GG, YK, s. 149
- 1060) “Gelinimin çiğnediğini oğlum yutar.” ÇP, s. 119
- 1061) “Gelinin bir ise oturur yersin, iki ise koşarak.” GG, YK, s. 149
- 1062) “Gelinin büyüğü olmaz, kaynının küçüğü olmaz.” ÇP, s. 119
- 1063) “Gelinin dini yok, kaynananı imanı.” EKE, I, s. 103

- 1064) “Gelinin gelişini, oğulun doğuşunu beklemek hoştur.” GG, YK, s. 150
- 1065) “Gelinin gönlü her doğurduğunu han ister.” GG, YK, s. 150
- 1066) “Gelinin hakkı tabakta kalır (Gelinin obur olması iyi değildir, anlamında).” GG, YK, s. 150
- 1067) “Gelinin kötüsü ise oğlundan bil, damadın kötü ise kızından.” GG, YK, s. 150
- 1068) “Gelinin yanağı, ekmeğin kenarı.” GG, YK, s. 150
- 1069) “Gelinin yüzünü gelince görürüz.” ÇP, s. 119
- 1070) “Gelinine haset eden kaynana gün görmez.” ÇP, s. 119
- 1071) “Gelinine ilensen oğluna değer, damadına ilensen kızına.” GG, YK, s. 150
- 1072) “Gelinini çiğneyen kaynana gelinsiz kalır.” ÇP, s. 119
- 1073) “Gelinini çiğneyen oğlunu yer, güveyini çiğneyen kızını yer.” ÇP, s. 119
- 1074) “Genç gelin övünür, yaşlı kayın dövünür GG, YK, s. 322
- 1075) “Gezgin kızdan gelin olmaz.” MM, MG, s. 198
- 1076) “Güvey kapısı, cehennem çukuru.” ÇP, s. 122
- 1077) “Güveyin yeri kapı arkası.” ÇP, s. 122
- 1078) “Güzel gelin, güzel gelin, bir çocuğun olsun göreyim; hamarat gelin, hamarat gelin, kaynanan ölsün göreyim.” GG, YK, s. 159
- 1079) “İç güveyisi iç ağrısı.” E.K.E s. 133
- 1080) “İyi erkeğin güveyi başköşede olur.” ÇP, s. 242
- 1081) “İyi gelin sırdaş olur.” GG, YK, s. 309
- 1082) “İyi gelin, gelin; kötü gelin yalın (alev).” GG, YK, s. 309
- 1083) “İyi ise aldığın (evlendiğin) gülmezden önce güldürür, kötü ise aldığın (evlendiğin) ölmezden önce öldürür.” GG, YK, s. 308
- 1084) “İyi kızdan, iyi gelin olur.” MM, MG, s. 242
- 1085) “Kaldın mı oğul eline, müdara eyle geline.” ÖAA, s. 340
- 1086) “Kavgasız çocuk olmaz, küsmeyen gelin.” GG, YK, s. 297
- 1087) “Kaynana bir çiçektir, her sözü gerçektir.” MM, MG, s. 252

- 1088) “Kaynana böcü, oğlu cici.” EKE, I, s. 151
- 1089) “Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar.” EKE, I, s. 151
- 1090) “Kaynata değerli olur.” ÇP, s. 174
- 1091) “Kaynatam devletli olsun, kaynanam sahavetli (cömert)” EKE, I, s. 151
- 1092) “Kedinin izine, gelinin yüzüne.” EKE, I, s. 153
- 1093) “Kırda ölürse güvey ölsün; evde ölürse gelin ölsün.” ÇP, s. 177
- 1094) “Kırmızı elbiselim sağ olsa salınıp gelir sarı kız (Oğlum varsa kız bulmak mesele değildir, anlamında).” GG, YK, s. 172
- 1095) “Kız anası köşe minderi, oğlan anası kapı yaması.” BAAD, s. 165
- 1096) “Kız benim, bahtı başkasının.” GG, YK, s. 175
- 1097) “Kız büyüse haya gider, iğini alır kayaya gider.” GG, YK, s. 175
- 1098) “Kız çocuğu, on iki yaşına gelse ya kocaya ya mezara.” GG, YK, s. 175
- 1099) “Kız elin, oğul ilindir.” GG, YK, s. 174
- 1100) “Kız evin gülü, oğul bülbülü.” GG, YK, s. 175
- 1101) “Kız gönlü kızmış kazan.” GG, YK, s. 174
- 1102) “Kız götürür, oğul getirir.” GG, YK, s. 174
- 1103) “Kız kapısı, şah kapısı; bini gelir, biri götürür.” GG, YK, s. 174
- 1104) “Kız saklayacağına tuz sakla.” GG, YK, s. 175
- 1105) “Kız satarak zengin olan yok.” GG, YK, s. 175
- 1106) “Kız yabanın (dışarının), oğlan evindir.” GG, YK, s. 174
- 1107) “Kızı güzel olanın gönlü gökte.” GG, YK, s. 175
- 1108) “Kızı methederek evlendirirler, gelinin iyisini gören az olur.” BAAD, s. 166
- 1109) “Kızı olan altına doymaz.” GG, YK, s. 174
- 1110) “Kızı saklama saf olur, ipeği saklama yün olur.” GG, YK, s. 176
- 1111) “Kızım erginliğe yetti, evime düşman yetti.” GG, YK, s. 175

- 1112) “Kızım evi, kışlam evi, güveyim kıya bakmasa; oğlum evi yaylam evi, kıl yılanı sokmasa.” BAAD, s. 166
- 1113) “Kızın başlık parası, kırağı gibidir.” GG, YK, s. 174
- 1114) “Kızın gözü altında.” GG, YK, s. 176
- 1115) “Kızın kırk tane neşteri vardır.” GG, YK, s. 176
- 1116) “Kızın yaşı geçse ya köleye varır ya dula.” GG, YK, s. 174
- 1117) “Kızımı övenden kaç, yengesi öveni alıp kaç.” GG, YK, s. 175
- 1118) “Kızlı ev dünürsüz olmaz.” GG, YK, s. 175
- 1119) “Kızlı eve kırk at bağlanır.” GG, YK, s. 174
- 1120) “Kızlı evin köpeği susmaz.” GG, YK, s. 175
- 1121) “Köpek yaşlansa kadı olur, kız yaşlansa nazlı olur.” GG, YK, s. 200
- 1122) “Kötü damat kayıncı, kötü kadın kocacı.” GG, YK, s. 318
- 1123) “Kötü gelin, vardığı evde kendini misafir sanır.” GG, YK, s. 318
- 1124) “Kötü gelinin iyiliği iki kere olur; biri geldiğinde, biri öldüğünde.” GG, YK, s. 318
- 1125) “Oğlan doğduğunda, gelin geldiğinde heyecanlıdır GG, YK, s. 237
- 1126) “Oğlanın yanında ateş var, kızın yanında yabancı.” GG, YK, s. 239
- 1127) “Oğlum zengin olsun, eşi sevinsin.” GG, YK, s. 237
- 1128) “Oğlunla tartışırsan evinin başköşesine geçip otur, damadınla tartışırsan kıra git.” GG, YK, s. 237
- 1129) “Oğlunu seven gelinini de sever, kızını seven eniştesini de.” MM, MG, s. 281
- 1130) “Oğlununkini şakalaşp yersin, kızınınkini düşünerek.” GG, YK, s. 237
- 1131) “Oğulun iyisi saygılı, gelinin iyisi edalı.” GG, YK, s. 239
- 1132) “Talihli olanın gelini ölür, talihsiz olanın oğlu ölür.” GG, YK, s. 108
- 1133) “Tuzlu tuzsuz oğlumun evi.” SK, s. 94
- 1134) “Zengin gelin olacağına, fakirin kızı ol.” SK, s.47

Türk atasözleri incelendiğinde gelin kaynana ilişkilerine olumlu bakıldığı söylenemez. Gelinin davranışları; aldığı terbiyenin, ailesinin aynasıdır. Bu yüzden gelin alırken ailesini özellikle annesini iyi araştırmak gerekir. Annesinin eğitmediği kızıdan iyi gelin olmaz. Delice kızın gelinliği iyi olur. Gelin güzel ve iyi huylu ise kocası mutlu olur. Gelin eve gelir gelmez ondan beklenen çocuk sahibi olmasıdır. Gelirken saygınlığı neredeyse hiç olmayan kadının anne olduktan sonra saygınlığı artar.

Gelinin iyiliği ya da kötülüğüne hemen karar verilmesi yanlıştır, bunun için uzun süre gelinin davranışlarının gözlemlenmesi gerekir. Gelinin iyiliği ya da kötülüğü gelin geldiği ailenin ona yaklaşımıyla belli olur. Gelin gelene kadar kaynanaya mutluluk verir, geldikten sonra anlaşmazlıklar başlar. Gelinin geleceğini, erkek evlât doğuracağını hayal etmek daha güzeldir. Gelinin canı tez ve çalışkan olanı, az yiyeni, sır saklamayı bilen makbuldür. Ayrıca kayınvalidelerin geline eziyet etmemeleri, gelinlerin de onlara saygılı davranmaları nasihat edilir.

Damat ise güvey, eloğlu gibi tanımlarla anılır. Gelin kaynata ilişkilerine pek değinmeyen Türk ataları kaynana/kaynata-damat ilişkilerinden bahseder. Damat eloğludur. Damadın sevilmesi, ona önem verilmesi kıza duyulan sevginin göstergesidir. Damat karısını ne kadar mutlu ederse kaynana/kaynatası tarafından da o kadar sevilir. Damatların davranış bakımından genellikle kaynatalarına benzediği vurgulanır.

Gelin de damat da eşlerini mutlu ettiği sürece sevilip sayılırlar. İçgüveysi tabir edilen, damadın kız evine gelip yerleşmesi durumu da tasvip edilmez. Gelinden kız, damattan oğul yeğdir.

1.2.10. Öksüz ve Yetim Çocuklarla İlgili Atasözleri

Türkçe Sözlük'te “anası veya hem anası hem babası ölmüş olan (çocuk)”³² olarak tanımlanan öksüz sözcüğü, ilk kez Orhun Abideleri'nde “Kül Tigin öksüz kır (at)ına binip dokuz er(i) mızrakladı.”³³ şeklinde annesiz anlamıyla bir at için kullanılmıştır. İlk İslâmî eserlerden başlayarak babası ölmüş çocuk anlamında

³² TDK, *a.g.e.*, s. 1842.

³³ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 38.

kullanılan Arapça yetim³⁴ sözcüğü Türkçe Sözlük'te de “babası ölmüş olan (çocuk), babasız”³⁵ olarak tanımlanmaktadır.

Annesiz, babasız çocuk kimsesiz çocuktur. Türk İslâm kültüründe kimsesiz çocukların gözetilip korunmaları ve sosyal hayata kazandırılmalarına çok önem verilmektedir. Bu çocuklara eziyet edenlerin, onların hakkını gasp edenlerin dünya ve ahiret hayatında yeri olmayacağı inancı hâkimdir.

Öksüz ve yetim çocuklarla ilgili Türk ataları da şu sözleri söylemişlerdir:

- 1135) “Analı çocuğun kendisi tok, anasız çocuğun gözü tok.” SK, s. 37
- 1136) “Analı çocuğun kendisi tok, anasız çocuğun gözü tok.” SK, s. 37
- 1137) “Analı kızın işi, anasız kızın dişi görünür.” MM, MG, s. 45
- 1138) “Analı kuzu, kınalı kuzu.” ÖAA, s. 146
- 1139) “Anası olmayanın babası olmaz.” BAAD, s. 41
- 1140) “Anasız arı bal toplamaz.” SK, s. 37
- 1141) “Anasız çocuk evde, babasız çocuk çölde diken olur.” MM, MG, s. 46
- 1142) “Anasız çocuk, kanatsız kuş gibidir. BAAD, s. 41
- 1143) “Anasız kuzu melemez. BAAD, s. 41
- 1144) “Anasız oğlanın teyzesi çok olur GG, YK, s. 121
- 1145) “Anasız toklunun sahibi çoktur.” GG, YK, s. 121
- 1146) “Anneli kız, belli (akıllı) kız; annesiz kız, deli kız GG, YK, s. 120
- 1147) “Annelinin rengi bağlardaki güle benzer, annesizin rengi ocaktaki küle benzer GG, YK, s. 116
- 1148) “Annesi olmayanın dayısı olmaz GG, YK, s. 116
- 1149) “Annesiz oğlanın dayısı olmaz, babasız oğlanın akrabası GG, YK, s. 121
- 1150) “Arkasız olanın ayağına vurmuşlar ‘Ah, arkam!’ demiş, karnına vurmuşlar yine ‘Ah, arkam!’ demiş.” TMS, s. 18
- 1151) “Atalı yetim arsız yetim, analı yetim nazlı yetim.” Zİ, MG, s. 54

³⁴ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I (Metin)*, TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 166

³⁵ *a.g.e.*, s. 2584.

- 1152) “Atası olmayanın sahibi zor çıkar.” BAAD, s. 47
- 1153) “Atası ölen yetim kalmaz, anası ölen yetim olur.” MM, MG, s. 62
- 1154) “Atasız çocuk, damsız ev gibidir.” MM, MG, s. 63
- 1155) “Atasız ev, duasız; anasız ev, korunmasızdır.” Zİ, MG, s. 56
- 1156) “Atasız oğlun ağzı bozuktur.” Zİ, MG, s. 56
- 1157) “Atasız uşak (evlât) yularsız eşek (gibidir).” BAAD, s. 47
- 1158) “Baba öksüzü öksüz değil de ana öksüzü öksüz.” BAAD, s. 55
- 1159) “Babalı çocuk arsız yetim/ Anneli yetim, nazlı yetim.” ÜÇŞ, s. 34
- 1160) “Babalı çocuk gururlu olur, babasız çocuk çekingen olur.” Zİ, MG, s. 69
- 1161) “Babalı çocuk kulak yer/ Yetim çocuk toynak yer s. 34
- 1162) “Babalı oğul, efendili kul.” ÜÇŞ, s. 34
- 1163) “Babalı yetim hor yetim, analı yetim zor yetim.” GG, YK, s. 38
- 1164) “Babalı yetim tam yetim, analı yetim yarım yetim.” Zİ, MG, s. 69
- 1165) “Babasız düğünde yetim, anasız her gün yetim.” GG, YK, s. 41
- 1166) “Babasız evlat bir yetim, anasız evlat iki yetim.” GG, YK, s. 41
- 1167) “Babasız kalan öksüz değildir, anasız kalan öksüzdür.” SK, s. 43
- 1168) “Babasız oğlan oynamaz, ateşsiz kazan kaynamaz.” GG, YK, s. 41
- 1169) “Babasız oğlan yetim, anasız oğlan esir.” GG, YK, s. 41
- 1170) “Babasız oğul bakımsız, annesiz kız nikâhsız.” ÜÇŞ, s. 36
- 1171) “Bakü yetim esir meskenidir.” MM, MG, s. 79
- 1172) “Dul kadın yetim korur, sığırcıya minnet eder.” MM, MG, s. 158
- 1173) “Dul kadının kendisi yetimdir, ama yetimlere anadır.” MM, MG, s. 158
- 1174) “Öksüz çocuğun bağında yağ olmaz.” TMS, s. 56
- 1175) “Öksüz çocuk aşka doymaz.” SK, s. 79
- 1176) “Öksüz çocuk göbeğini kendi keser.” TMS, s. 56
- 1177) “Öksüz güler mi? Meğerki yanıla!” TMS, s. 57
- 1178) “Öksüz kuzu toklu (öveç) olmaz.” ÖAA, s. 406
- 1179) “Öksüz neden güler? Yanılır da güler.” ÖAA, s. 406

- 1180) “Öksüz oğlak beslersen ağzını burnunu yağ eder; yetim çocuk beslersen ağzını burnunu kan eder.” ÇP, s. 159
- 1181) “Öksüz oğlan (çocuk) göbeğini kendi keser.” ÖAA, s. 40
- 1182) “Öksüz oğlanın bağı yağ bağlamaz.” EKE, I, s. 193
- 1183) “Öksüz ölmez, örselenir BAAD, s. 189
- 1184) “Öksüz yemek bulsa burnu kanar.” TMS, s. 57
- 1185) “Öksüze acır çok amma yemek verir yok.” EKE, I, s. 193
- 1186) “Öksüze vurmuşlar vay arkam (anam), demiş.” EKE, I, s. 193
- 1187) “Öksüzü ağlatma.” SK, s. 79
- 1188) “Öksüzü doyur da ne yapacağına karışma.” EKE, I, s. 193
- 1189) “Öksüzün alınına güneş doğmaz BAAD, s. 189
- 1190) “Öksüzün bağı yanık olur.” EKE, I, s. 193
- 1191) “Öksüzün başı yerde gerek BAAD, s. 189
- 1192) “Öksüzün boynu bükük olur.” EKE, I, s. 193
- 1193) “Öksüzün dili acı olur.” SK, s. 79
- 1194) “Öksüzün karnı doymaz.” EKE, I, s. 194
- 1195) “Öksüzün nesi olur, memesiz de büyür.” EKE, I, s. 194
- 1196) “Öksüzün sitemi sert olur.” SK, s. 79
- 1197) “Öksüzün şeytanı dokuz olur.” EKE, I, s. 194
- 1198) “Sıra yetime geldiğinde kaşığın sapı kırılır.” MM, MG, s. 298
- 1199) “Sıra yetime geldiğinde ya herifin parası biter ya mumun yağı.” MM, MG, s. 298
- 1200) “Yaş kuruyunca yetim unutulur.” ÜÇŞ, s. 97
- 1201) “Yavşak büyür bit olur, öksüz büyür it olur.” BAAD, s. 222
- 1202) “Yedi atasını bilmemek yetimliğin sebebidir.” Zİ, MG, s. 390
- 1203) “Yetim başı tutacağına domuz başı tut.” BAAD, s. 225
- 1204) “Yetim büyür, felek utanır.” BAAD, s. 225
- 1205) “Yetim çocuk kincidir.” Zİ, MG, s. 395

- 1206) “Yetim demiş: “Ben güldüm.” felek demiş “Ben neredeyim?” BAAD, s. 225
- 1207) “Yetim der sakla beni, büyük olayım vurayım seni.” BAAD, s. 225
- 1208) “Yetim doyduğunu bilmez, kötü öleceğini.” GG, YK, s. 328
- 1209) “Yetim doymadan türkü söylemez.” ÇP, s. 249
- 1210) “Yetim gömleğinin kolu kısa sandım ama asıl kısa olan yetimin kendi eliymiş.” GG, YK, s. 329
- 1211) “Yetim gözü kaşıқта, oduncunun gözü kocaman odunda.” GG, YK, s. 328
- 1212) “Yetim hakkı yedi taşı deler geçer.” EKE, I, s. 244
- 1213) “Yetim hakkı, Allah’ın oku.” GG, YK, s. 328
- 1214) “Yetim hem kendi ekmeğini yer hem kişi minnetini çeker.” GG, YK, s. 328
- 1215) “Yetim karnı yedi göz olur.” Zİ, MG, s. 395
- 1216) “Yetim kayıran (doyuran) çok olur, sıhmasını (içlik/don) giydiren yok olur.” RST, s. 178
- 1217) “Yetim kız gittiği yerde kalır.” GG, YK, s. 328
- 1218) “Yetim kızın düğününü yağmur bozar. GG, YK, s. 328
- 1219) “Yetim kızın yengesi çoktur.” Zİ, MG, s. 395
- 1220) “Yetim kuzu süte doymaz.” GG, YK, s. 328
- 1221) “Yetim malı ateşten gömlektir.” EKE, I, s. 244
- 1222) “Yetim oğlan hor olur, tepesinden yol olur, yetimin gezdiği sokaklar geniş olsa bile dar olur.” GG, YK, s. 329
- 1223) “Yetim oğlan it olur, ölmezse yiğit olur.” GG, YK, s. 329
- 1224) “Yetim oğlan kendi göbeğini kendi keser.” GG, YK, s. 329
- 1225) “Yetim oğlan korkak olur, yetim kuzu semiremez.” GG, YK. s. 329
- 1226) “Yetim oğlana öğüt veren çok ama odun veren yok.” GG, YK, s. 329
- 1227) “Yetim olarak yetişen ilerler.” Zİ, MG, s. 395
- 1228) “Yetim yensiz olur.” ÇP, s. 249

- 1229) “Yetim yetim demeyiniz, yetim hakkı yemeyiniz.” İY, MG, s. 182
- 1230) “Yetime “hey!” de çok denir.” ÇP, s. 249
- 1231) “Yetime acıyan çok ama ekmek veren yok.” EKE, I, s. 244
- 1232) “Yetime de gün doğar, önce cibinlik boğar.” ÇP, s. 249
- 1233) “Yetime kiminsin diye sorulsa, aş vereninim der.” ÇP, s. 249
- 1234) “Yetime öğüt veren çok olur, ekmek veren az.” MM, MG, s. 333
- 1235) “Yetime yedi külçe (küçük ekmek).” GG, YK, s. 328
- 1236) “Yetime yetim deme, onun hakkını yeme.” GG, YK, s. 328
- 1237) “Yetimi deve üstünde köpek ısırır.” GG, YK, s. 328
- 1238) “Yetimi döv, söv ama giyeceğini yırtma.” GG, YK, s. 329
- 1239) “Yetimi dövme, elbisesini yırt.” ÇP, s. 249
- 1240) “Yetimin ağzı aş bulunca burnu kanar.” GG, YK, s. 328
- 1241) “Yetimin ağzı aşı kavuştuğunda başı taşa değer.” MM, MG, s. 333
- 1242) “Yetimin aşısı yarı yarıya pişer.” GG, YK, s. 328
- 1243) “Yetimin ekmeği koynuna yaraşır.” ÇP, s. 249
- 1244) “Yetimin gönlü yarım.” GG, YK, s. 328
- 1245) “Yetimin hakkı, belânın oku.” GG, YK, s. 328
- 1246) “Yetimin hakkını yiyeceğine belânın okunu ye.” GG, YK, s. 328
- 1247) “Yetimin karnı doysa da gözü doymaz.” GG, YK, s. 328
- 1248) “Yetimin malını alan muradına ermez.” ÇP, s. 249
- 1249) “Yetimin yedi abisi var, yedi yengesi.” GG, YK, s. 328
- 1250) “Yetimin yedi karnı olur.” ÇP, s. 249
- 1251) “Yetimin yengesi çok.” GG, YK, s. 329
- 1252) “Yetimlerin bayramı, yeni gömlek giydikleri zaman.” GG, YK, s. 329
- 1253) “Yetimliği çok yaşayan, çok çağrılmazsa “efendim” demez; açlığı çok yaşayan, kendisi doymadan “buyrun” demez.” Zİ, MG, s. 395
- 1254) “Yetimlikten zengin çıkarsa ayran vermez içmeye, terzilikten zengin çıkarsa makas vermez biçmeye.” GG, YK, s. 329

Türk atasözlerinde öksüz ve yetim çocukların hakkını yemek suretiyle ah alanların akıbetine işaret edilmiştir. Öksüz ve yetim hakkı yiyenlerin hem dünya hem ahiret hayatı mahvolmuştur, mutlaka bu suçlarının, günahlarının cezasını çekeceklerdir.

Öksüz ve yetim çocuklar oldukça hassastırlar. Onları incitmemeye özen göstermeli, onlara hitap ederken bile dikkatli olunmalıdır. Onlara sahip çıkmak, onları koruyup gözetmek kültür ve inancın gereğidir. Kimsesiz oldukları için sosyal hayatta hem maddi hem manevi birçok güçlüğe göğüs germek zorunda olan bu çocuklara sadece acımak yerine onlara kol kanat gerilmelidir.

Annesiz, babasız büyüyen öksüz ve yetim çocuklar, onların sevgisinden mahrum kalmanın acısını ömür boyu hissederler. Bu yüzden mutsuzdurlar, kendilerine güvenleri yoktur. Öksüz ve yetim çocuklara hayatları boyunca talihin gülmeyeceği algısı da yüksektir.

Annesizlikle, babasızlığın zorluğunu eşit tutan atasözlerinin yanı sıra çocuk için annenin babadan daha önemli olduğunu vurgulayan atasözleri de mevcuttur. Bunlar, çocuğun annesiyle kurduğu sevgi, şefkat ve güven bağlarını babasıyla kuramayacağına işaret eder.

Kimsesiz büyüyen öksüz ve yetimler, terbiyeden de yoksun olacakları için “Atasız uşak (evlât) yularsız eşek (gibidir).”, “Yavşak büyür bit olur, öksüz büyür it olur.” gibi atasözlerinde onlara dair olumsuz yargılara da yer verilmiştir.

1.2.11. Üvey ya da Evlâtlık Çocuklarla İlgili Atasözleri

Türkçe Sözlük'te üvey “yalnız yasaca akraba sayılan, aralarında kan bağı bulunmayan, öz olmayan”³⁶ şeklinde tanımlanmaktadır.

Türk kültüründe üvey anne “analık”, üvey baba “babalık” terimleriyle ifade edilir. Analık ve babalığa olumlu roller yüklenmez. Türk atasözleri bu konuyla ilgili şu tespitlere yer verir:

1255) “Ana üvey olunca baba gâvur olurmuş.” BAAD, s. 41

³⁶ TDK, *a.g.e.*, s. 2457.

- 1256) “Ana, analık olursa baba da babalık olur.” BAAD, s. 40
- 1257) “Analı kuzu gökte gezer, anasız kuzu yerde gezer.” B.A.A.D s. 40
- 1258) “Analı oğlak yarda oynar, anasız oğlak yerde oynar.” BAAD, s. 40
- 1259) “Analık fenalık (kara yamalık).” ÖAA, s. 146
- 1260) “Analık pekmez getir, banalık; babalık dibi getir kapalık.” BAAD, s. 40
- 1261) “Anasız çocuk, kanatsız kuş gibidir.” BAAD, s. 41
- 1262) “Anasız kuzu melemez.” BAAD, s. 41
- 1263) “Annen üvey olursa baban, öz baban gibi olmaz.” M.M., Y.K. s. 121
- 1264) “Ayrı kardeş, yabancı komşudur.” MM, MG, s. 72
- 1265) “Baba bir kardeşim attan in/ Anne bir kardeşim eyere bin.” ÜÇŞ, s. 34
- 1266) “Baba bir, altı (kardeş) olmaktansa ana bir, iki (kardeş) ol.” ÜÇŞ, s. 34
- 1267) “Baba evinde üvey ana, er evinde kaynana.” MM, MG, s. 75
- 1268) “Babası ayrı olanla tavşan avlama.” ÜÇŞ, s. 36
- 1269) “Bir babadan altı olacağına, bir anneden iki ol.” GG, YK, s. 40
- 1270) “Çam ağacından ağıl olmaz, el çocuğundan oğul olmaz.” ÖAA, s. 216
- 1271) “Ormana girmeye cadı, eve girmeye üvey anne bırakmıyor.” ÇP, s. 46
- 1272) “Üvey ana ekmeği, demirdendir tokmağı.” EKE, I, s. 196
- 1273) “Üvey ana, ölüyorsan su vermez.” SK, s. 79
- 1274) “Üvey anne kabrinden el sallar.” GG, YK, s. 248
- 1275) “Üvey anne ödden acı.” GG, YK, s. 248
- 1276) “Üvey annenin iyisi de güzel olmuyor.” s. 158
- 1277) “Üvey annenin özlüğü olsa da düzlüğü olmaz.” s. 158
- 1278) “Üvey kızım güleni, öz kızım öleni.” GG, YK, s. 248
- 1279) “Üvey öz olmaz, kemha bez olmaz.” EKE, I, s. 233
- 1280) “Üveyden öz olmaz, ketenden bez olmaz.” BAAD, s. 215
- 1281) “Üveye etme, özünde bulursun; geline etme, kızında bulursun.” ÖAA, s. 456
- 1282) “Üveyin adı yitsin, yabancıısı ondan da öte gitsin.” GG, YK, s. 248

1283) “Üveyin özü olmaz, köreğin gözü olmaz.” BAAD, s. 215

Türk atasözlerinde üvey anne “analık” kötüdür, ona iyi bakılmaz, ondan iyi şeyler beklenmez. Üvey anne, ekmek verirken dahi “Övey ana ekmeği, demirdendir tokmağı.” sözüne istinaden kötüdür, acımasızdır. Onun gerçekten annelik yapması zordur. Buna karşılık üvey babalar fazla kötülenmez. Bu durumda annenin koruyucu vasfı ön plana çıkar ve kendi çocuklarını üvey babaya ezdirmeyeceği düşünülür.

Geçimi sağlamak için bütün gününü dışarıda geçiren öz babalar çocuklarından uzak kaldığı için çocuklar, üvey annelerin merhametine bırakılmıştır. “Üveye etme, özünde bulursun; geline etme, kızında bulursun.” gibi sözler de üvey anneyi uyarıcı niteliktedir.

Türk kültüründe özellikle İç Anadolu’da öksüz kız çocuklarına sahip çıkma, onları evlât edinme geleneği vardır. “Kız” tabir edilen sekiz on yaşlarındaki öksüz kız çocukları, zengin aileler tarafından ev işlerine yardımcı olmak amacıyla eve alınır. Bu kızların on yaşından büyük olmamasına dikkat edilirdi. Bunun sebebi o çocukları kendi aile kültürleriyle terbiye etmek istemeleridir. Ailenin beslemesi olarak aile efradıyla birlikte yaşayan bu kız çocuklar, evin hanımı tarafından yetiştirilir, ev işlerinde ona yardımcı olurlardı. Bu çocuklar asla horlanmaz, onlara itina gösterilir, evlenme çağına geldiklerinde evlendirilir. Evlenme sırasındaki bütün ihtiyaçları, masrafları besleme oldukları ev tarafından karşılanır. Evlenip giden “Kız”lar asla unutulmaz, evin hanımı onlarla irtibatı kesmez, onları kendi çocuğu gibi korur, gözetir. Eğer bir kısmetleri çıkıp evlenmemişlerse hayatlarının sonuna kadar aynı evde yaşarlar, yaşlanıp iş yapamayacak hale gelmişlerse de evin hanımı, onları mutlaka koruyup gözetirdi. Bu duruma işaret eden herhangi bir atasözüne rastlanmamıştır.

Bu bölümle ilgili deyimler:

1) “Açgözlü taya çocuğu (daya) çocuğu.” EKE, II, s. 2

Herhangi bir şeye doymak bilmeyen çocuk kullanılan bir deyimdir.

2) “Adam etmek.” MES, I, s. 27

Bir çocuğu yetiştirip topluma faydalı hale getirmeyi ifade eden deyimdir.

3) “Adam evlâdı.” EKE, II, s. 3

İyi bir ailenin iyi yetiştirdiği, eğittiği asil ruhlu çocuk, anlamında kullanılan bir deyimdir.

4) “Adam olmak.” MES, I, s. 28

Bir çocuğun iyi yetişerek topluma faydalı hale gelmesini ifade eden deyimdir.

5) “Adam olmasına daha dokuz fırın ekmek ister.” TMS, s. 13

Bir çocuğun yetişip topluma faydalı bir birey olması için uzun bir sürecin gerektiğini ifade eden deyimdir.

6) “Adı yok olmak.” SŞ, s. 76

7) “Agucuk bebek.” MES, I, s. 37

Büyüdüğü halde bebek gibi davranan çocuklar için söylenen bir deyimdir.

8) “Ağaç deresi, ciğer yarası.” BAAD, s. 236

Evlâdı ölen anne babaların duyduğu acıyı ifade eden deyimdir.

9) “Ağlar uşağım yok, anırır eşeğim yok.” BAAD, s. 237

Deyimdeki ağlayan uşak ve anıran eşek sorumluluğu ifade etmek için mecaz anlamda kullanılmıştır. Çocukları, kocası herhangi bir sebeple artık yanında olmayan bir kadının yalnızlığını ifade etmek için dile getirdiği bir deyimdir, diyebiliriz.

10) “Ağzı burnu iğdeden, dünürler gelmiş Niğde’den.” BAAD, s. 238

Kız çocuğun güzelliğini ifade eden bir deyimdir.

11) “Ağzı süt kokmak.” MES, I, s. 48

Çok genç ve tecrübesiz anlamında bir deyimdir.

12) “Aile babası.” MES, I, s. 60

Evine, ailesine düşkün baba.

13) “Aile ocağı.” MES, I, s. 61

Bir ailenin hayatını idame ettirdiği ev.

14) “Aile planlaması.” MES, I, s. 61

“Ailede çocuk edinmeyi sınırlayan devlet politikası”nı ifade eden deyim.

15) “Aile reisi.” MES, I, s. 61

Aileden sorumlu kimse. Türk toplumunda aile reisi babadır.

16) “Aile yuvası.” MES, I, s. 61

17) “Ak bahtlı, altın tahtlı olasın.” BAAD, s. 237

Evlâdın iyi bir evlilik yapması temennisiyle dile getirilmiş deyimdir.

18) “Akıl baliğ olmak.” ÖAA, s. 549

Bireyin çocukluk çağını geçirip ergenliğe ulaştığını ifade eder.

19) “Akılsız babanın sersem oğlu.” BAAD, s. 241

20) “Akı başında” SŞ, s. 68

21) “Akraba ve taallukat.” MES, I, s. 75

Yakın ya da uzak akrabaların hepsi, anlamında kullanılan bir deyimdir.

22) “Allah bağışlasın.” MES, I, s. 89

Evlâdın ya da sevilen bir kişinin kötülüklerden korunması temennisiyle kullanılan deyimdir.

23) “Allah bahtından güldürsün. MES, I, s. 89

Evlilik çağına gelmiş kız çocukların mutluluk dileği olarak kullanılan bir deyimdir.

24) “Allah dört gözden ayırmasın.” MES, I, s. 91

Çocuğun annesiz, babasız kalmamasını, onlarla birlikte büyümesini temenni eden deyimdir.

25) “Allah ekenden, doğurandan razı olsun.” EKE, II, s. 23

Hayırlı bir evlâdın anne babasına edilen duadır.

26) “Altımdan bir yılan çıktı, döndü döndü beni soktu.” BAAD, s. 247

Bir insanın yakınlarından gördüğü zararı ifade etmek için kullandığı deyimdir.

27) “Altın tohum.” SŞ, s. 69

28) “Altın topu (gibi kız, oğlan).” EKE, II, s. 25

29) “Altını değiştirmek.” MES, I, s. 105

30) “Altını ıslatmak.” MES, I, s. 105

31) “Amcamla dayım, hepsinden aldım payım.” MES, I, s. 108

32) “Ana ata sofrasında büyümemiş.” ÖAA, s. 572

Anne babanın eğitiminden geğmemiş, görgü kurallarından habersiz çocuk.

33) “Ana baba (bir) kardeşler.” ÖAA, s. 572

34) “Ana baba evladı.” EKE, II, s. 25

Sevgili, kıymetli çocuk.

35) “Ana eke ufak yapar köfteyi, çocuklar kurnaz ikişer alır köfteyi.” BAAD, s.248

36) “Ana karnına düşmek.” MES, I, s. 109

İnsan hayatının başladığı ilk an’ı ifade eden deyimdir.

37) “Ana kucağı.” EKE, II, s. 25

Annenin şefkat ve merhamet dolu yanı.

38) “Ana kuzusu (anasının körpe kuzusu).” ÖAA, s. 572

Pek küçük, henüz kucakta taşınan ya da pek nazlı yetiştirilmiş çocuk.

39) “Ana rahmine düşmek.” MES, I, s. 110

40) “Ana sütü gibi (helâl etmek).” EKE, II, s. 25

41) “Ana tarafı (tarafından).” MES, I, s. 110

42) “Ana yarısı.” EKE, II, s. 25

43) “Ana yüreği.” MES, I, s. 110

44) “Anadan doğma.” MES, I, s. 110

45) “Anadan irfan.” BAAD, s. 248

Doğuştan bilgili.

46) “Anadan yeni doğmuş gibi olmak.” MES, I, s. 110

47) “Analar beleğe (kundağa) sarmamış.” BAAD, s. 248

Zeki, becerikli, hareketli çocuklar için kullanılan bir deyim.

48) “Analar neler doğurmuş.” MES, I, s. 111

Bir kimsenin meziyetlerini ifade için kullanılan deyim.

49) “Analı babalı büyüsün.” MES, I, s. 111

50) “Analı kızlı.” MES, I, s. 111

51) “Analık elinde kalmış.” BAAD, s. 249

52) “Analık etmek (birine).” MES, I, s. 111

53) “Analık usta, yumağı ufak yapar; çocuklar usta, ekmeği çifte kapar.”
BAAD s. 249

54) “Anam olsun ağzı olmasın, babam olsun eve gelmesin.” BAAD, s. 249

55) “Anamdan dayım değil, babamdan soyum değil.” BAAD, s. 249

56) “Anamın ak sütü gibi helâl olsun.” MES, I, s. 111

57) “Anamın aş tandırın başı.” MES, I, s. 111

58) “Anamın ilki olacağına, dağlarda tilki olaydım.” BAAD, s. 249

İlk çocuk, tecrübesiz anne babanın çocuğudur. Bu deyim de ilk çocuk olmanın sıkıntılarını dile getirir, diyebiliriz.

59) “Anan belli, baban belli; nereden geldin dandın gülü.” BAAD, s. 249

60) “Anan erik, baban koruk, sen nereden geldin a teberik?” BAAD, s. 249

Olumsuz yönleriyle tanınan anne babayı ağızda kekremsi bir tat bırakan erik ve koruğa benzeten deyim, onlardan dünyaya gelen evladı da armağan olarak nitelendirir.

61) “Anan turp, baban şalgam (sen içinde gülbeşeker), (sen nereden çıktın gülbeşeker?)” ÖAA, s. 573

62) “Anan turp, baban şalgam, sen içinde gülbeşeker.” MES, I, s. 111

63) “Anası (onu) kadir gecesi doğurmuş.” MES, I, s. 112

64) “Anası danası.” MES, I, s. 112

65) “Anası ne ki danası ne ola?” BAAD, s. 250

66) “Anası sarımsak babası soğan.” EKE, II, s. 27

Görgüsüz bir aileden yetişen çocuk için kullanılan deyimdir.

67) “Anasının oğlu.” BAAD, s. 250

68) “Anasının ateşi başında.” TMS, s. 47

69) “Anasının eğirdiği, babasının dokuduğu.” EKE, II, s. 27

Anadan atadan görülen, gelenek ve göreneklere uygun.

70) “Anasının karnında dokuz ay on gün nasıl beklemiş.” TMS, s. 47

71) “Anasının kızı.” MES, I, s. 113

72) “Anasının önüne geçen dana.” BAAD, s. 250

73) “Anasının pişirdiğini yer.” TMS, s. 47

74) “Anasız babasız kardeş.” EKE, s. 27

Kardeş kavramının önemini vurgulayan bir deyimdir, diyebiliriz.

75) “Aralık biti.” BAAD, s. 251

Küçük çocukları ifade için kullanılan bir deyimdir.

76) “Arı bana n’eyledi, balı n’eylesin.” BAAD, s. 252

77) “Asarıp basarmak” BAAD, s. 443

Çocuğu büyütmek, yetiştirmek, anlamındadır.

78) “Aslı hu, nesli hu.” MES, I, s. 129

Aslı ne ise kendisi de öyle anlamında bir deyimdir.³⁷

79) “Aslı insan” SŞ, s. 73

³⁷ Deyimin ortaya çıkış hikâyesi için bk., İskender Pala, *İki Dirhem Bir Çekirdek*, 25. Basım, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.

80) “Aslından sıska, ne yapsın muska.” BAAD s. 254

81) “Ateş parçası.” MES, I, s. 135

82) “Ay dede.” MES, I, s. 140

83) “Ay parçası.” MES, I, s. 140

Çok güzel ve beyaz tenli kız çocukları için söylenen deyimdir.

84) “Aya “Sen doğma; ben doğuyorum” demek.” MES, I, s. 141

85) “Ayağı sekili olmak (kadınlar ve kızlar için soyundan lekeli olmak).”
BAAD, s. 445

86) “Ayaklı canavar.” ÖAA, s. 601

“Yürümeye yeni başlayıp da ulaşabildiği her şeye zarar veren çocuklar” için kullanılan deyim.

87) “Baba değil, tırabzan babası.” ÖAA, s. 609

Evlâtlarına hayrı olmayan baba için kullanılan deyim.

88) “Baba dostu.” EKE, II, s. 43

89) “Baba evi.” MES, I, s. 159

90) “Baba mirası.” EKE, II, s. 43

91) “Baba nasihati.” EKE, II, s. 43

92) “Baba ocağı (yurdu)” ÖAA, s. 610

Bir insanın, yıllardan beri ailesinin malı olup da içinde yaşadığı ev, vatan.

93) “Baba olmak (baba için).” MES, I, s. 159

94) “Baba tarafı.” MES, I, s. 159

95) “Baba yarısı (amca).” MES, I, s. 159

96) “Babadan kalma.” MES, I, s. 160

97) “Babadan oğula.” MES, I, s. 160

98) “Babalı kızlı.” EKE, II, s. 43

99) “Babalı yetim.” MES, I, s. 160

Babası tarafından terk edilmiş çocuk.

100) “Babamın oğlu.” EKE, II, s. 43

101) “Babanın canı için.” ÖAA, s. 609

Şu an hayatta olmayan babanın ruhunu mutlu etmek için bana bu iyiliği yap, anlamında bir deyim.

102) “Babasının canına rahmet.” EKE, II, s. 43

103) “Babasının hayrına.” EKE, II, s. 43

104) “Babasının ocağını tüttürmek.” BAAD s. 263

105) “Babasının oğlu.” ÖAA, s. 610

106) “Babasının sakalına tavşan asmak.” BAAD s. 445

Bir evlâdın, avcılık konusunda babasını geçtiğini işaret eden deyim.

107) “Babasının tarlasını ıslatmadan geçmek” BAAD s. 445

Hayırsız evlât için söylenen bir deyimdir.

108) “Bacağından çarık olmamak.” BAAD s. 445

Evlilik çağına gelmiş kız evlâtlar için söylenen değeri olmamak anlamında bir deyimdir.

109) “Bacak kadar boyu var, türlü türlü huyu var.” ÖAA, s. 610

Küçük yaşta olduğu halde çeşit çeşit huylar edinmiş bir çocuk için söylenmiş bir deyimdir.

110) “Bacak kadar.” ÖAA, s. 610

“Küçücük ufacık çocuk.”

111) “Bacası tütmek.” MES, I, s. 162

Ailenin düzenli bir şekilde yaşamasını ifade eder.

112) “Bacası tütmez olmak.” MES, I, s. 162

“Ailesi dağılmak ya da büyük bir felaket uğramak.” Anlamında bir deyimdir.

113) “Badi badi, yürümek.” ÖAA, s. 610

Çocuğun bacaklarını açarak ördek gibi yürümesini tasvir için kullanılan bir deyimdir.

114) “Bastığı yeri bilmemek.” MES, I, s. 172

Yaşın verdiği heyecanla aşırı davranışlarda bulunan gençler için söylenmiş deyimdir.

115) “Baş baş yap.” MES, I, s. 173

“Bebeklerin Allahasımarladık anlamında ellerini başlarına götürmelerini sağlamak için” söylenen deyimdir.

116) “Baş göz olmak.” MES, I, s. 177

Evlenmeyi ifade eden deyimdir.

117) “Başımın ameli, sırtımın semeri.” BAAD s. 266

118) “Başımın bahtı evimin tahtı.” EKE, II, s. 60

Eşlerin birbirine göre durumunu, birbirlerine bakış açısını ifade için kullanılan deyimdir.

119) “Başında kavak yeli esmek.” MES, I, s. 186

Sorumluluk duygusundan uzak bir gencin zevk ve eğlence aramasını ifade eden deyimdir.

120) “Başını bağlamak.” MES, I, s. 188

Evlendirmek anlamında kullanılır.

121) “Bebek beklemek.” MES, I, s. 195

122) “Bebek oynamak.” MES, I, s. 196

123) “Belinden gelmek.” ÖAA, s. 632

Birinin çocuğu olarak dünyaya gelmeyi ifade eden deyimdir.

124) “Benden olmasın. Annemden olsun.” BAAD s. 269

125) “Benim oğlum bina okur, döner döner okur.” MES, I, s. 201

126) “Beşliğini sallamak.” EKE, II, s. 77

127) “Beşik kertmesi.” EKE, II, s. 77

Henüz beşikteyken ebeveynler tarafından nişanlanan bebekler için kullanılan deyimdir.

128) “Bıyığı (bıyıkları) terlemek.” MES, I, s. 209

Erkek çocukların ergenlik çağına girme belirtilerini işaret eden deyimdir.

129) “Bıyıkları ele almak (geçmek).” MES, I, s. 210

“Delikanlılık çağına girmeyi” ifade eder.

130) “Bir damla.” ÖAA, s. 645

Pek küçük çocukları tasvir için söylenir.

131) “Bir evin oğlu.” BAAD s. 274

132) “Bir içim su.” MES, I, s. 223

Genellikle kız evlâtların güzelliğini, zarafetini anlatmak için kullanılan deyimdir.

133) “Bir karında yatmış, bir memeden emmiş olmak.” ÖAA, s. 648

Birbiriyle kardeş olmak anlamındadır.

134) “Bir karış çocuk.” EKE, II, s. 82

135) “Bir koyuncuğum olsa, güden oğlum olsa.” BAAD s. 275

136) “Bir köroğlu, bir ayvaz.” ÖAA, s. 648

“Bir karı bir koca, çoluk çocuk yok” anlamındadır.

137) “Bir oğlum, bir kızım, et yer çuha giyerim.” BAAD s. 275

Az sayıda çocuk sahibi olmanın rahatlığını ifade için söylenir.

138) “Bir yastığa baş koymak.” MES, I, s. 231

Bir kadınla bir erkeğin evli olmasını anlatır.

139) “Bir yastıkta kocamak.” MES, I, s. 231

“Karı koca birlikte uzun bir ömür sürmek.” anlamında kullanılır.

140) “Biri eşikte, biri beşikte.” MES, I, s. 233

Küçük küçük ve birbirinin peşi sıra doğan belirtmek için söylenir.

141) “Boğa gibi.” MES, I, s. 235

“Çok güçlü, genç erkek.”

142) “Boy atmak.” ÖAA, s. 659

143) “Boya çekmek.” ÖAA, s. 659

139, 140. deyimler çocuğun kilo almaksızın boyunun uzamasını anlatır.

144) “Boynunda (boyunda) olmak.” MES, I, s. 249

Çocuğun anne karnında olmasını ifade eder.

145) “Boyu bacadan mı aştı?” ÖAA, s. 660

Kız çocuğun henüz evlenecek yaşa gelmediğini ifade için kullanılan deyimdir.

146) “Boyu peceden aşmak.” BAAD s. 279

147) “Boyunca çocuğu olmak.” MES, I, s. 251

Yetişkin çocuklara sahip ebeveynler için kullanılan deyimdir.

148) “Böyle baba, böyle oğul.” BAAD s. 279

149) “Böyle kuşun böyle kuyruğu olur.” BAAD s. 279

150) “Böyle tilkinin böyle kuyruğu olur.” BAAD s. 279

151) “Bu sıırım nerden, şu murdar gönden.” ÖAA, s. 667

Kötü bir insanın kendi gibi kötü çocuğunu ya da eğittiği kötü bir kişiyi ifade için kullanılan deyimdir.

152) “Buluğa ermek.” MES, I, s. 257

153) “Burnundan düşmüş.” MES, I, s. 260

Ebeveynlerinden birine çok benzeyen çocuğun durumunu ifade için kullanılan deyim.

154) “Büyümüş de küçülmüş.” ÖAA, s. 669

Konuşması ya da davranışları büyüklere benzeyen çocuklar için söylenir.

155) “Cahillik etmek.” MES, I, s. 267

Gençliği sebebiyle hata etmek anlamına gelir.

156) “Can kökü (can bağı).” SŞ, s. 92

157) “Candan daha üstün” SŞ, s. 111

158) “Canı gibi sevmek.” SŞ, s. 110

159) “Cennet kuşu.” TMS, s. 105

Ergenlik çağına gelmeden vefat eden çocukları anlatmak için kullanılan deyimdir.

160) “Cici mama.” MES, I, s. 289

“Kadınlarla düşüp kalkmaya başlayan toy bir erkekten söz edilirken onun bu ilişkilerine verilen addır.”

161) “Ciğer acısı.” EKE, II, s. 110

162) “Ciğer acısı.” ÖAA, s. 681

“Çocuğu ölen anne babanın duyduğu acıyı” ifaden eden deyimdir.

163) “Ciğer ateşi.” BAAD s. 285

164) “Ciğer canlı.” ÖAA, s. 681

“Çocuklarına çok düşkün” anlamında kullanılan deyimdir.

165) “Ciğer köşem (ciğerimin köşesi).” MES, I, s. 290

Ebeveynlerin çocukları için söylediği sevgi sözüdür.

166) “Ciğer parçası (ciğer-pâre).” EKE, II, s. 110

167) “Ciğer, hepsi bir ciğer.” BAAD s. 285

Ebeveynlerinin eşit olarak sevdiği, merhamet ettiği çocukları ifade eden deyimdir.

168) “Ciğeri (yüreği) sızlamak, (içi burkulmak).” ÖAA, s. 682

169) “Ciğeri dağlanmak.” ÖAA, s. 661

170) “Ciğeri kebab olmak.” ÖAA, s. 662

171) “Ciğeri yanmak.” ÖAA, s. 682

172) “Cihana gelmek.” MES, I, s. 291

173) “Cücük olup (soğandan) (meydana) çıkmak.” EKE, II, s. 114

174) “Cücüklü soğan.” EKE, II, s. 114

Çocuklu anne.

175) “Çarşafa girmek.” MES, I, s. 301

“Eskiden, yeni yetişen kız için çarşaf giymeye başlamak.”

176) “Çengelde kokmuş etim yok.” MES, I, s. 308

Gelinlik çağına gelmiş kızın evlendirilmesinde acele edilecek bir durum olmadığını, uygun bir talibi çıkana kadar bekletilebileceğini anlatan deyimdir.

177) “Çiçeği burnunda.” EKE, II, s. 119

Çok genç.

178) “Çitlembik gibi.” MES, I, s. 318

“Ufak tefek, sevimli, esmer kız çocukları” ifade için kullanılan bir deyimdir.

179) “Çocuğa kalmak.” MES, I, s. 319

Evli kadının hamileliğini ifade için kullanılan deyimdir.

180) “Çocuğu olmak.” MES, I, s. 319

181) “Çocuk aklı.” MES, I, s. 319

182) “Çocuk aldirmek.” MES, I, s. 319

183) “Çocuk dünyaya getirmek.” MES, I, s. 319

184) “Çocuk düşürmek.” SŞ, s. 155

185) “Çocuk gibi sevinmek.” MES, I, s. 319

186) “Çocuk gibi.” MES, I, s. 319

187) “Çocuk kundakta, gelin duvakta.” BAAD s. 291

188) “Çocuk olmak.” MES, I, s. 319

189) “Çocuk oyuncağı haline getirmek.” ÖAA, s. 697

190) “Çocuk oyuncağı.” EKE, II, s. 120

191) “Çocuk yapmak.” MES, I, s. 319

192) “Çoluk çocuğa karışmak.” EKE, II, s. 121

193) “Çoluk çocuğa karışmak.” ÖAA, s. 698

194) “Çoluk çocuk elinde kalmak.” EKE, II, s. 121

195) “Çoluk çocuk elinde kalmak.” ÖAA, s. 698

196) “Çoluk çocuk sahibi olmak.” MES, I, s. 321

197) “Çoluk çocuk.” ÖAA, s. 698

198) “Çoluk var çocuk yok döner taşı öter kuşu yok.” MY, s. 62

198, 363, 364, 367, 368, 369, 371. deyimler çocuksuzluğu ifade eden deyimlerdir.

199) “Dağların gelin ablası (anası).” MES, I, s. 327

200) “Daha çelik çomak oynar.” TMS, s. 142

201) “Damat girmek.” MES, I, s. 322

202) “Damat olmak.” MES, I, s. 322

203) “Dayak arsızız.” ÖAA, s. 707

204) “Dededen yok izanı, nereden bilsin nizamı.” BAAD s. 296

205) “Deli kızın çeyizi gibi.” MES, I, s. 341

206) “Deli Raziye.” MES, I, s. 342

207) “Dolağını boynuna dolamak.” BAAD s. 457

Anne ve babasına saygısızlık eden çocuklar için kullanılan deyimdir.

208) “Döllü döşlü.” EKE, II, s. 147

209) “Dört kaşlı.” MES, I, s. 385

“Bıyığı yeni terleyen delikanlılar” için söylenen deyimdir.

210) “Duluğu sirkeli.” BAAD s. 307

Kimsesiz ve öksüz kız çocuklarını ifade eden deyimdir.

211) “Durduğu yerde duramaz (duramamak).” MES, I, s. 389

“Çok yaramaz, zeki çocuklar” için söylenen bir deyimdir.

212) “Dünkü çocuk.” EKE, II, s. 149

Deneyimsiz gençleri ifade için kullanılan deyimdir.

213) “Dünür düşmek (bir kıza).” MES, I, s. 394

214) “Dünür gezmek.” MES, I, s. 394

215) “Dünür gitmek.” MES, I, s. 394

216) “Dünya evine girmek.” EKE, II, s. 150

217) “Dünyasına doymamak.” MES, I, s. 398

218) “Dünyaya gelmek.” ÖAA, s. 739

219) “Dünyaya getirmek.” EKE, II, s.152

220) “Dünyaya gözlerini açmak.” EKE, II, s. 152

221) “Düşük yapmak.” SŞ, s. 192

222) “Düz duvara tırmanmak.” MES, I, s. 402

Çok yaramazlık eden çocuğu ifade için kullanılır.

223) “Efendi baba.” MES, I, s. 406

“Eskiden kimi ailelerde çocukların babaları, gelinlerin kayınpederleri için kullandıkları saygı sözü.”

224) “Eğdik dalını, aldık gülünü.” BAAD s. 309

225) “Eksik doğmak.” ÖAA, s. 747

“Bir bebeğin organları iyice gelişmeden, vaktinden önce dünyaya gelmesini anlatan deyimdir.

226) “El avuca sığmaz, haşarı.” TMS, s. 45

227) “El bebek gül bebek.” MES, I, s. 413

“Çok sevilen, el üstünde tutulan, şımartılan, nazlı çocuk için söylenen” deyimdir.

228) “El bende.” MES, I, s. 413

Birbirlerine el ile dokunup kaçarak oynanan çocuk oyununda el ile dokunulduğu sırada söylenen sözdür.

229) “El kızı.” EKE, II, s. 160

230) “El oğlu.” EKE, II, s. 160

231) “El üğüntüsü, tekne kazıntısı.” BAAD s. 318

232) “Ele gelmek.” ÖAA, s. 752

Bir bebeğin kucağa alınabilecek kadar büyümesini anlatır.

233) “Elinde büyümek.” MES, I, s. 428

234) “Eline doğmak (birinin bir kimse).” MES, I, s. 429

235) “Eline doğmak (Büyümüş bir çocuk, birinin).” ÖAA, s. 759

236) “Eline gelmek (birisi).” MES, I, s. 431

“Bir kimseye bakıp büyütülmek üzere” evlâtlık verilmeyi anlatmak için kullanılan deyimdir.

237) “Elini almak.” MES, I, s. 432

Bir çocuğun büyüüp çalışabilecek, ailesine katkıda bulunabilecek yaşa geldiğini ifade için kullanılan deyimdir.

238) “Emeksiz (evlât) (üvey çocuk).” EKE, II, s. 173

239) “Er evlâdı.” EKE, II, s. 173

240) “Er kişi.” EKE, II, s. 173

241) “Er oğlu er.” EKE, II, s. 173

242) “Er olsun gelsin.” EKE, II, s.173

- 243) “Ere varmak.” MES, I, s. 440
 244) “Ere vermek.” MES, I, s. 440
 245) “Eşeğimiz kunnadı, sıpamız arttı.” BAAD s. 320
 246) “Eşek kadar olmak.” EKE, II, s. 175
 247) “Eşek sıpası.” MES, I, s. 447
 248) “Eşekten evvel ahıra girmek.” BAAD s. 321

Bir çocuğun büyüğünden önce harekete geçmesini yeren deyimdir.

- 249) “Eti benim, kemiği senin.” EKE, II, s. 176
 250) “Eti senin, kemiği benim.” EKE, II, s. 176
 251) “Eti senin, kemiği benim.” ÖAA, s. 773

Eğitilmek üzere bir hocaya emanet edilen çocuğun velisi tarafından hocaya söylenen sözdür. Hocanın çocuğun eğitimi için gerekirse çocuğa her türlü eziyeti edebileceğinin ruhsatı mahiyetinde bir deyimdir.

- 252) “Ev bark olmak.” EKE, II, s. 177
 253) “Ev bark.” MES, I, s. 452
 254) “Evcilik oynamak.” ÖAA, s. 774
 255) “Evde kalmak (kız için).” MES, I, s. 454

Gelinlik çağı geldiği halde evlenememiş kızlar için söylenir.

- 256) “Evin erkeği.” MES, I, s. 455
 257) “Evin şenliği.” EKE, II, s. 177
 258) “Evlâdü iyal.” MES, I, s. 455

“Çoluk çocuk”

- 259) “Evlât acısı gibi içine çökmek.” EKE, II, s. 177
 260) “Evlât acısı gibi.” MES, I, s. 455
 261) “Evlât acısı.” EKE, II, s. 177
 262) “Evlât canlısı.” EKE, II, s. 177

- 263) “Evlât edinmek.” ÖAA, s. 776
 264) “Evlâtlığa kabul edilmek.” EKE, II, s. 177
 265) “Evlâtlıktan tard etmek.” EKE, II, s. 177
 266) “Evlenmek (evlenip) barklanmak.” MES, I, s. 455
 267) “Evli barklı.” MES, I, s. 456
 268) “Galiba kız doğdu.” EKE, II, s. 185

Bazı yörelerde kız çocuğun doğumu pek sevinçle karşılanmaz, bu yüzden kimse konuşmaz. Oturma meclisindeki sessizliği bu duruma benzeterek ifade eden deyimdir.

- 269) “Gelin almak.” MES, I, s. 488
 270) “Gelin etmek.” MES, I, s. 489
 271) “Gelin olmak (bir kız).” MES, I, s. 489
 272) “Genç irisi.” EKE, II, s. 188
 273) “Geyik etine girmek.” MES, I, s. 493

Bir genç kızın çocukluk çağından çıkararak olgunlaşmasını anlatan deyimdir.

- 274) “Göbeğini kesmek (yeni doğmuş bebeğin).” MES, I, s. 499
 275) “Göbek adı.” ÖAA, s. 797

Bebeğin doğundan hemen sonra, göbeği kesilirken ebe tarafından bebeğe konulan ilk addır.

- 276) “Gömleğinden (gömlekten) geçirmek.” ÖAA, s. 799

“Birini evlât edinmek, evlât olarak kabul etmek, kendisinden bir parça durumuna getirmek” anlamındadır.

- 277) “Görücü gezmek.” MES, I, s. 510
 278) “Görücü gitmek.” MES, I, s. 510
 279) “Görücüye çıkmak (kız).” MES, I, s. 510
 280) “Göz aydına gitmek.” EKE, II, s. 207

281) “Göz aydınlığı.” SŞ, s. 144

282) “Göz aynası (olmak).” EKE, II, s. 207

Süt çocuğunun alıştığı kişi.

283) “Gözü açılmamış sığırcık yavrusu.” MES, I, s. 526

284) “Gözüm kaşım bana yeter, babamın adı beni satar.” BAAD s. 338

285) “Guguk yapmak.” ÖAA, s. 824

Çocukların biriyle eğlenmek ya da birini kızdırmak amacıyla bir elin parmaklarını açarak ve başparmağı burun ucuna dayayarak guguk diye bağırmasını anlatan deyimdir.

286) “Gününü görmek.” ÖAA, s. 830

Emek verdiği, büyüttüğü birinin o kişiye rahat bir hayat sağlamasını anlatan deyimdir.

287) “Güvey girmek.” MES, I, s. 551

288) “Ham tıraş.” BAAD s. 342

Ergenlik çağına henüz girmiş erkek çocuk için söylenir.

289) “Hanım evlâdı.” EKE, II, s. 237

290) “Hanım hanımcık.” EKE, II, s. 237

291) “Hap etmek (yapmak).” MES, I, s. 569

“Çocuk dilinde yemek, yutmak” anlamında bir deyimdir.

292) “Hakkını yedirmek (hakkını vermek) SŞ, s. 107

293) “Has bahçenin gülü.” EKE, II, s. 238

294) “Hayatın baharı.” MES, I, s. 587

295) “Hih demiş (anasının, babasının) burnundan düşmüş.” ÖAA, s. 857

296) “Horanta (ev halkı) çok, az yetmiyor, çok artmıyor.” BAAD s. 348

297) “İçgüveyi (içgüveysi) girmek.” MES, I, s. 623

Bir erkeğin karısının ailesiyle oturmak üzere evlenmesini anlatır.

298) “İçli dışlı olmak (biriyle).” MES, I, s. 634

299) “İki analı oğlak gibi.” BAAD s. 352

300) “İki canlı.” EKE, II, s. 255

301) “İki köyü bir eşeğe bindirmek” BAAD s. 467

Çocukların evi dağıttığı durumlarda söylenen deyimdir.

302) “İlk göz ağrısı.” ÖAA, s. 879

Anne-babalık duygusunu tattıran, ilk doğan evlât.

303) “İnsan evlâdı.” EKE, II, s. 260

304) “İp ipullah sivri külâh.” ÖAA, s. 882

305) “İtten kuzu doğmuş.” BAAD s. 357

306) “Kaçışı tayken belli olmak.” BAAD s. 359

307) “Kan çekmek.” ÖAA, s. 904

308) “Kan kardeşi.” ÖAA, s. 906

309) “Kanı delirmek (oyynamak): bülüğ çağına ermek.” BAAD s. 469

310) “Kardaş değil kara taş.” ÖAA, s. 911

311) “Kardaşım ağa avradı hatırım, almaz beni kulluğa satın.” ÖAA, s. 911

Bir kişiye kardeşinin bile yardım elini uzatmadığı durumlarda kullanılan bir deyimdir.

312) “Kardeş payı.” MES, II, s. 737

313) “Kardeş, kardeşe düşman o da olduğuna pişman.” BAAD s. 363

314) “Karnı burnunda.” EKE, II, s. 295

315) “Kaşık düşmanı.” EKE, II, s. 296

316) “Kendini bilmek.” ÖAA, s. 923

317) “Kendini bulmak.” ÖAA, s. 923

318) “Kesmez köfte (üzerinde çok durulan fakat gelişemeyen çocuklar için söylenir).” BAAD s. 368

- 319) “Kestane (koz) kabuğundan çıkmış (da) kabuğunun beğenmemiş.” ÖAA, s. 925
- 320) “Kınalı kuzu.” EKE, II, s. 308
- 321) “Kırkları karışmak (çocukların).” MES, II, s. 781
- 322) “Kısmet (kısmeti) çıkmak (kız, kadın için).” MES, II, s. 782
- 323) “Kısmet beklemek.” MES, II, s. 782
- 324) “Kız almak.” MES, II, s. 787
- 325) “Kız evi.” MES, II, s. 787
- 326) “Kız gibi.” MES, II, s. 787
- 327) “Kız istemek.” MES, II, s. 787
- 328) “Kız kaçırmak.” MES, II, s. 787
- 329) “Kız kızan.” MES, II, s. 788
- 330) “Kız kurusu.” MES, II, s. 788
- 331) “Kız oğlan kız.” MES, II, s. 788
- 332) “Kız vermek.” MES, II, s. 788
- 333) “Kızı kırsrağı.” EKE, II, s. 312
- 334) “Kızı, kırsrağı.” ÖAA, s. 932
- 335) “Kocaya varmak (kız, kadın için).” MES, II, s. 796
- 336) “Kocaya vermek.” MES, II, s. 796
- 337) “Koç yiğit.” MES, II, s. 797
- 338) “Koyununda yılan beslemek.” MES, II, s. 803
- 339) “Kökü ne ki köçeği ne olsun?” BAAD s. 375
- 340) “Kör ocak.” MES, II, s. 808
- 341) “Körpe kuzu.” EKE, II, s. 316
- 342) “Kösteği kırmak.” ÖAA, s. 940
- Çocuğun yürümeye başlamasını ifade eden deyimdir.
- 343) “Kucak çocuğu.” MES, II, s. 813

- 344) “Kucak gülü.” BAAD s. 376
- 345) “Kurbağa kırıntısı gibi (yaşları birbirine yakın çocuklar).” BAAD s. 377
- 346) “Kuzucuklarla kırılmak.” BAAD s. 379
- 347) “Küçüğe su, büyüğe yol.” BAAD s. 379
- 348) “Küçük ama kemikli.” BAAD s. 379
- 349) “Kül öksüzü.” EKE, II, s. 327
- 350) “Mahalle çocuğu.” EKE, II, s. 332
- 351) “Mahallebi çocuğu.” MES, II, s. 852

“Nazlı büyütülmüş çocuk”

- 352) “Mahallebici (İstanbul çocuğu).” EKE, II, s. 332
- 353) “Maşa kadar.” MES, II, s. 861
- 354) “Mektep çocuğu.” MES, II, s. 866
- 355) “Mektep kaçağı.” MES, II, s. 866
- 356) “Meme vermek (çocuk emzirmek)” SŞ, s. 100
- 357) “Memede olmak.” MES, II, s. 867

Anne sütüyle beslenir durumda olan bebek için kullanılan deyimdir.

- 358) “Memeden kesmek (çocuğu).” MES, II, s. 867
- 359) “Mürüvvetini görmek.” ÖAA, s. 970

Anne baba için evlâdının güzel günlerini görmekten mutluluk duymasını ifade eden deyimdir.

- 360) “Ne bileyim atam, bende matem.” BAAD s. 388
- 361) “Nur topu gibi.” MES, II, s. 911

“Güzel, bakımlı, sağlıklı, sağlıklı, küçük çocukları nitelendirmek için kullanılan” deyimdir.

- 362) “Ocağı kör kalmak.” ÖAA, s. 983
- 363) “Ocağı sönmek.” MES, II, s. 914

- 364) “Ocağı tütme.” MES, II, s. 914
- 365) “Ocağın batsın.” MES, II, s. 914
- 366) “Ocağına darı ekmek.” ÖAA, s. 983
- 367) “Ocağına incir dikmek (ocağını söndürmek).” MES, II, s. 914
- 368) “Ocağına su koymak.” MES, II, s. 915
- 369) “Ocağında ağaç çıkmak.” BAAD s. 391
- 370) “Ocağını söndürmek.” ÖAA, s. 983
- 371) “Oğlan doğur, kız doğur, hamurunu sen yoğur.” BAAD s. 391
- 372) “Oğlan evi.” MES, II, s. 915
- 373) “Oğlan evinde ses yok, kız evi dambul dambul.” MES, II, s. 915
- 374) “Oğlan kız vermek.” SŞ, s. 155
- 375) “Oğlandan kızdaki kesilmek.” BAAD s. 391
- 376) “Oğlum bin değil, ocağım kör değil.” BAAD s. 392
- 377) “Oğul balı (torun)” ÖAA, s. 984
- 378) “Oğul, uşak.” EKE, II, s. 347
- 379) “Oğulluk almak (evlât edinmek).” SŞ, s. 155
- 380) “Oğulluk vermek (evlâtlık vermek).” SŞ, s. 155
- 381) “On doğurmuş Osman anası.” ÖAA, s. 987

Kendisi henüz çocuk olduğu halde başından çok şey geçmiş gibi her şeyi biliyor, anlamında bir deyimdir.

- 382) “Onmuş babanın güngörmüş evlâdı mıyım?” BAAD s. 393
- 383) “Oynar, oynar üstü cıncık.” BAAD s. 394
- 384) “Öğüt almak.” SŞ, s. 155
- 385) “Öksüz anası.” EKE, II, s. 351
- 386) “Öksüz mü büyüdün, kapaksız mı kaydın?” BAAD s. 395
- 387) “Öksüz sevindirmek.” EKE, II, s. 351
- 388) “Öksüze kaftan biçmek.” EKE, II, s. 351

- 389) “Ölüm yok yasım var, çocuğum yok sesim var.” BAAD s. 396
- 390) “Önünde öleyim de çiyinde gideyim (büyükler tarafından sevilen küçüklere söylenir).” BAAD s. 397
- 391) “Parmak kadar çocuk.” EKE, II, s. 357
- 392) “Paşa çayı.” MES, II, s. 961
- 393) “Pay vermek.” MES, II, s. 962
- “Çocuğun büyüğüne çıkışması.”
- 394) “Pend almak.” SŞ, s. 162
- 395) “Sabi sübyan.” EKE, II, s. 364
- “Çocuk” yerine kullanılan bir deyimdir.
- 396) “Saçı bitmedik yetim hakkı.” EKE, II, s. 201
- 397) “Saçı bitmedik yetim.” MES, II, s. 994
- “Doğalı çok olmamış yetim.” anlamındadır.
- 398) “Sarı kız sancağanlan, yetmiş iki ençeğenlen (çoluk çocuklu kalabalık).” BAAD s. 407
- 399) “Sekiz evin sergelesi, dokuz evin bir tanesi.” BAAD s. 408
- 400) “Sidikli şişe okkası beşe.” BAAD s. 411
- “Yatağına işeyen çocuklarla alay için kullanılan” bir deyimdir.
- 401) “Sokak çocuğu.” EKE, II, s. 375
- 402) “Son kesen (son çocuk).” BAAD s. 412
- 403) “Soyu kesik.” MY, s. 62
- 404) “Sulbünden gelmek (birinin).” MES, II, s. 1055
- 405) “Sünnet etmek.” MES, II, s. 1061
- 406) “Süt ananın yoğurt oğlu.” TMS, s. 164
- 407) “Süt çalmak (çocuğu).” ÖAA, s. 1055

Bozulmuş süt içen çocuğun hastalanmasıyla söylenen deyimdir.

- 408) “Süt çocuğu.” MES, II, s. 1064
 409) “Süt kuzusu.” EKE, II, s. 383
 410) “Süt kuzusu.” ÖAA, s. 1055
 411) “Süt sevinci” SŞ, s. 175
 412) “Sütten kesmek (kesilmek) (bebek için).” MES, II, s. 1064
 413) “Sütü sümüğü pak.” ÖAA, s. 1055

Temiz anne babadan doğan çocuğu ifade etmek için kullanılan deyimdir.

- 414) “Sütüne havale.” TMS, s. 165
 415) “Taş doğurmak.” EKE, II, s. 390
 416) “Taş ufağı değil, insan ufağı.” BAAD s. 418
 417) “Tatlı belâ.” ÖAA, s. 1066
 418) “Tay durmak.” ÖAA, s. 1068

Yürümeye başlamak üzere olan çocuğun denge sağlamaya çalışarak bir iki saniye ayakta durabilmesini anlatan deyimdir.

- 419) “Tayı, anasını geçti.” BAAD s. 419
 420) “Tekne kazıntısı.” ÖAA, s. 1069

“Yaşı ilerlemiş kadının son çocuğu”

- 421) “Tıpış tıpış yürümek.” ÖAA, s. 1074
 422) “Tıpış tıpış.” EKE, II, s. 397
 423) “Tohumu yayılmak.” SŞ, s. 195
 424) “Tok evin aç kedisi.” ÖAA, s. 1076

“Evde yemediğini yabancı yerde isteyen çocuk” için söylenir.

- 425) “Topaç gibi (çocuk için).” MES, II, s. 1124
 426) “Tosun gibi.” EKE, II, s. 399
 427) “Tüyü çekmek.” EKE, II, s. 402

428) “Ufak uşak, bit yavşak (çoluklu çocuklu kalabalık).” BAAD s. 423

429) “Uşaklık kılmak.” SŞ, s. 196

430) “Üstüne (üzerine) düşmek.” ÖAA, s. 1090

“Çocuğu sevme ve korumada çok ileri gitmek”

431) “Üstüne (üzerine) geçirmek.” ÖAA, s. 1090

432) “Veled-i zina.” EKE, II, s. 410

433) “Velilere peti düşer.” BAAD s. 427

434) “Yakadan geçirmek.” ÖAA, s. 1102

“Evlâtlık olarak almak.” anlamındadır.

435) “Yalı uşağı.” MES, II, s. 1182

“Deniz kıyısı yerlerde doğup büyümüş kimse” için kullanılan deyimdir.

436) “Yaş on yedi, gönül ‘Kalk oyna!’ dedi.” BAAD s. 431

437) “Yaşı ne başı ne.” EKE, II, s. 420

438) “Yaşı yaşını, başı başını aşmak.” MES, II, s. 1195

“Evde kalmış kız” anlamındadır.

439) “Yaşına doymamak.” MES, II, s. 1195

“Çok genç yaşta ölmek.”

440) “Yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı.” ÖAA, s. 1111

441) “Yedi kazan mayası (çok yaramaz çocuk).” BAAD s. 433

442) “Yelin attığı, yağmurun serptiği”³⁸

Çok akıllı ve hareketli çocukları tasvirde kullanılan bir deyimdir.

443) “Yeni gelin gibi kırıttıyor.” TMS, s. 377

444) “Yetim ağlar, derdi çörek.” BAAD s. 435

445) “Yetim kuzu.” EKE, II, s. 427

³⁸ Kayseri yöresine ait deyim, merhum Cevher Öner Bozkurt’tan aktarılmıştır.

446) “Yetim sevindirmek.” EKE, II, s. 427

447) “Yumruk kadar çocuk.” ÖAA, s. 1126

448) “Yüzünü gözünü açmak (çocuğun).” ÖAA, s. 1137

“Bir çocuğa cinsel konular anlatmak” anlamında bir deyimdir.

449) “Zamane çocuğu.” EKE, II, s. 456

450) “Zurna ıslanmak.” BAAD s. 490

Küçük çocuğun sürekli ağladığını ifadede kullanılan bir deyimdir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUĞUN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ ATASÖZLERİ

2.1. Ailenin Çocuk Eğitimindeki Rolü ile İlgili Atasözleri

Türkçe Sözlük'te eğitim, “çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme, terbiye”³⁹ şeklinde tanımlanır. Eğitimin terimsel anlamı ise “bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla istedik yönde değişme meydana getirme süreci”⁴⁰dir. Bireyin dünyaya geldiği andan itibaren başlayan ve hayatı boyunca devam eden eğitim, bazen planlı bazen de tesadüfe dayalıdır.

Bireyin doğuştan getirdiği özellikler, ailesi, çevresi, okulu eğitiminde etkilidir, bu durumdan eğitimin öğretimi de kapsadığı anlaşılabilir.

Türk toplumu, eğitim ve öğretime her zaman çok önem vermiştir. Türklerin bilinen ilk yazılı eseri Orhun Âbideleri, onların eğitim ve öğretime verdiği öneme delil teşkil etmektedir, diyebiliriz. Türklerin destan çağından yazılı tarih çağına taşındığı kültür varlıkları olan bu âbidelerin içeriği dikkate alındığında yazılış amacının, Türk milletinin eğitim ve öğretimi olduğu gözlemlenir. Bilge Kağan'ın “Türk beyleri, milleti, bunu işitin! Türk milletini toplayıp il tutacağını burada vurdum. Yanılıp öleceğini yine burada vurdum. Her ne sözüm varsa ebedi taşa vurdum. Ona bakarak bilin...”⁴¹ sözleri bu durumu destekler mahiyettedir. Özellikle “Ona bakarak bilin.” ifadesi, Türk kağanının, milletini eğitmeye verdiği öneme işaretidir. Bilge Kağan, bu âbideler vasıtasıyla çağlar ötesinden Türk milletine seslenerek Türk kültüründe eğitimin sürekliliğini de göstermiştir.

Eğitimde yöneticilerin, ailenin sorumlulukları; eğitimin ilke, yöntem ve teknikleri ile ilgili bulgulara⁴² da rastlanan âbidelerde; konargöçer yaşam süren, etrafi düşman toplumlarla çevrili Türklerde amaç, alp insan yetiştirmektir. Çünkü

³⁹ TDK, *a.g.e.*, s. 761.

⁴⁰ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitime Giriş*, Gül Yayınevi-Sevinç Matbaası, Ankara, 1984, s. 17.

⁴¹ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, II. Baskı, Boğaziçi Yayınları:1, İstanbul, 1986, s. 19.

⁴² Bk. Cem Topsakal, “Orhun Yazıtlarının Eğitim Bilimleri Açısından İncelenmesi”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 8, 2018, ss. 296-312.

bağımsızlıklarını koruyabilmek için savaşmak zorunda kalacaklardır. Her Türk evlâdı, düşmanını tanıyacak, onun tuzaklarına aldanmayacak, planlarını bilecek ve en önemlisi töresini unutmayacak, vatanına, bağımsızlığına sahip çıkacaktır.⁴³ O zamanın ihtiyaçları bu eğitimi gerektirmektedir. Amaç ne olursa olsun topluma yararlı evlât yetiştirmenin kaynağı, kuşkusuz ailedir.

Türk İslâm kültürünün bilinen ilk eseri *Kutadgu Bilig*'de de çocuk eğitimi ile ilgili, şu öğütlere yer verilir: “Senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma. Sütninesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut; oğlun kızın temiz büyür ve uzun ömürlü olur. Oğul-kıza bilgi ve edep öğret; bu, her iki dünyada onlar için faydalı olur. Ey kutlu er, oğluna kız al, kızını ere ver, tasasız yaşa. Oğula bütün faziletleri öğret; o, bu faziletler ile ileride mal sahibi olur. Oğulu başıboş dolaşmaya bırakma; başıboş kalırsa her tarafa gider ve yazık olur.”⁴⁴ Böylelikle çocuk terbiyesinde ailenin önemi vurgulanır. Çünkü eğitim, sevgi ve sabır işidir. Annenin çocuğuna gösterdiği merhameti, hiçbir kadın gösteremez. Bu, Allah'ın bir hikmetidir. Çocuk da büyük bir bağlılıkla anneyi sever. İşte ikisi arasındaki iletişim bu merhamet ve bağlılıkla kurulur. Konuşmayı bilmeyen çocuk, bu bağlılıkla ilk terbiyesini annesinden alır. Sevginin kaynağı anne, sonra baba ise eğitimde en büyük sorumluluk ailenin sorumluluğudur, diyebiliriz.

Türk ataları da bu önemi şu sözleriyle ifade ederler:

1284) “Ağaca (taşa) çıkan keçinin dala bakan (ağaca çıkan) oğlağı olur.”

ÖAA, s. 118

1285) “Ağacın çürüğü özünde olur.” RST, s. 9

1286) “Ağaç ağdığı yöne gider, kötü aslına çeker.” GG, YK, s. 17

1287) “Ağaç kendi kökünden su içer.” GG, YK, s. 17

1288) “Ağaç, kendi kökü üzerinde biter.” MM, MG, s. 23

1289) “Ak koyunun kara kuzusu da olur.” ÖAA, s. 132

1290) “Ak şeker, kara şeker, bir damar soya çeker.” ÖAA, s. 133

⁴³ Bu konularla ilgili tezimizin “Milli ve Manevi Değerler Eğitimiyle İlgili Atasözleri” başlığı altında daha geniş bilgi verilecektir.

⁴⁴ Arat, *a.g.e.*, II, s. 326 (4504-4509).

- 1291) “Aksar seker, soydur çeker.” RST, s. 51
- 1292) “Alma soysuzun kızını, sürer anasının izini.” ÖAA, s. 142
- 1293) “Ana sütüyle girmeyen dana sırtıyla girmez.” SK, s. 37
- 1294) “Anadan gören don biçer, babadan gören ok atar.” SK, s. 37
- 1295) “Ananın döktüğünü çocuk toplar.” MM, MG, s. 45
- 1296) “Ananın geçtiği köprüden kızı da geçer.” s. 45
- 1297) “Ananın gittiği yere çocuk da gider.” SK, s. 37
- 1298) “Ananın kurduğu salıncakta kız da sallanır.” SK, s. 37
- 1299) “Anası soğan, babası sarımsak; kendisi gelişken olmaz ya.” BAAD, s. 41
- 1300) “Anası söyler, kızı tamamlar.” TMS, s. 47
- 1301) “Anasının gezdiği ağaçları, çocuğu budak budak gezer.” MM, MG, s. 46
- 1302) “Anneden eğri doğanı kalıba koysan da düzelmez.” GG, YK, s. 120
- 1303) “Aptal alsan soylu doğar.” GG, YK, s. 18
- 1304) “Arabanın ön tekerleği nereden geçerse art tekerleği de oradan geçer.”
ÖAA, s. 148
- 1305) “Arabanın önü nereye giderse arkası da oraya gider.” SK, s. 38
- 1306) “Arıkuşu dudu olmaz bir kantar şeker yese.” RST, s. 26
- 1307) “Armut, ağacından uzak düşmez.” MM, MG, s. 50
- 1308) “Armut, dalının dibine düşer.” ÖAA, s. 153
- 1309) “Asil kuşun yavrusu, önüne konulmadan yem yemez.” SK, s. 39
- 1310) “Aslandan doğan, aslandır.” EKE, I, s. 19
- 1311) “Aslı bal ise bal olur gider.” BAAD, s. 45
- 1312) “Aslı ne ise nesli de odur.” EKE, I, s. 19
- 1313) “Aslına çekmeyen haramzade.” BAAD, s. 45
- 1314) “Aslında olan tırnağında getirir.” BAAD, s. 45
- 1315) “At katır doğmuş, nesli bozulmuş.” MM, MG, s. 57
- 1316) “Atalar ne ekmişlerse oğullar onu biçerler.” MM, MG, s. 61

- 1317) “Ataların ektiği oğullara mirastır.” MM, MG, s. 61
- 1318) “Atan soğan, anan sarımsak, nereden oldun gülbeşeker?” MM, MG, s. 62
- 1319) “Atası neyse ötesi odur.” RST, s. 80
- 1320) “Atası turşu yemiş, çocuğunun dişi kamaşmış.” MM, MG, s. 62
- 1321) “Atasına benzemeyen dürüst değildir.” MM, MG, s. 62
- 1322) “Atasını kuduz ısırılmış, oğlunu yılan sokmuş.” MM, MG, s. 62
- 1323) “Atasını, anasını görmeseydim, kendisine han derdim.” MM, MG, s. 63
- 1324) “Ateşi çek, külüne bak.” MM, MG, s. 63
- 1325) “Atı atası ile tanırırlar, katırı anası ile.” MM, MG, s. 64
- 1326) “Attan at olur, itten it.” BAAD, s. 49
- 1327) “Baba hüneri, çocuğa miras.” SK, s. 43
- 1328) “Baskısız yongayı yel alır; sahipsiz tarlayı sel alır.” ÖAA, s. 180
- 1329) “Beyaz koyundan kara kuzu da doğar.” GG, YK, s. 21
- 1330) “Bir ağaçta gül de biter diken de.” GG, YK, s. 73
- 1331) “Bir anneden iyi de doğar, kötü de.” GG, YK, s. 74
- 1332) “Bir çamdan hem dama direk hem ahıra kürek olur.” RST, s. 58
- 1333) “Bir Köroğlu var, bir de kör kişinin oğlu.” MM, MG, s. 98
- 1334) “Bir ocaktan okluk da çıkar b.kluk da.” ÖAA, s. 199
- 1335) “Cılk yumurtadan cücük çıkmaz.” BAAD, s. 74
- 1336) “Cins, cinse çeker.” EKE, I, s. 56
- 1337) “Çakal eniği kurt olmaz, aslı kurt gerek.” BAAD, s. 75
- 1338) “Çakal, babasından iri olmaz.” BAAD, s. 75
- 1339) “Çakaldan kurt olmaz, gene kurdoğlu kurt gerek.” BAAD, s. 75
- 1340) “Çerçi kızı boncuğa âşıktır.” ÖAA, s. 217
- 1341) “Çift sürerken küçük öküz büyük öküze uyar.” RST, s. 161
- 1342) “Çingene kızı hatun olmaz, dilenmezse karnı doymaz.” BAAD, s. 78

- 1343) “Çocuğun başına aydar (çocuğun tam tepesinin üzerindeki uzun saç) koyan kendisi değil babasıdır.” Zİ, MG, s. 119
- 1344) “Çocuk atadan doğar, akıl kendinden doğar.” Zİ, MG, s. 120
- 1345) “Çocukluğunu bilmeyen çocuğu ile düzenlik edemez.” RST, s. 7
- 1346) “Daldan kopan elma, ağacın dibine düşer.” MM, MG, s. 122
- 1347) “Deli ineğin deli de buzağısı olur.” MM, MG, s. 128
- 1348) “Deliden deli doğar.” BAAD, s. 86
- 1349) “Deliden deli, tavuktan piliç olur.” BAAD, s. 86
- 1350) “Deliden veli, veliden deli olur.” BAAD, s. 86
- 1351) “Dikenden gül çıkar, baldan zehir.” GG, YK, s. 98
- 1352) “Domuzdan toklu doğmaz.” ÖAA, s. 246
- 1353) “Eğri dişiden doğru köpek doğmaz.” GG, YK, s. 116
- 1354) “Ekmeğin iyisi deneden, yiğidin iyisi anadan olur.” BAAD, s. 102
- 1355) “Ekmek mayadan, kız anadan.” BAAD, s.103
- 1356) “Ekmek pazıdan olur, kuzu koyundan olur.” BAAD, s. 103
- 1357) “Elma ağacından elma, armut ağacından armut düşer.” MM, MG, s. 175
- 1358) “Elma, kendi ağacından uzağa düşmez.” MM, MG, s. 175
- 1359) “Enik büyür it olur, yavşak büyür bit olur.” BAAD, s. 111
- 1360) “Enik havlaya havlaya köpek olur.” MM, MG, s. 177
- 1361) “Er koyunun er kuzusu olur.” BAAD, s. 113
- 1362) “Erken gelen yazdan, kendi başına büyüyen kızdan kork.” BAAD, s. 112
- 1363) “Evliyadan hınzır peydahlanır.” BAAD, s. 118
- 1364) “Gözsüzden gözlü doğar, dilsizden dilli doğar, ille deli soy kovar.” ÖAA, s. 295
- 1365) “Her kısrığın doğurduğu at olmaz.” RST, s. 94

- 1366) “Her kütükten çıra çıkmaz.” RST, s. 127
- 1367) “Her ot, kendi kökünden biter.” BAAD, s. 137
- 1368) “Isırgan, ocağında biter.” ÖAA, s. 319
- 1369) “İki kötüden iyi doğarsa, dengi olmaz.” ÇP, s. 107
- 1370) “İt ataya benzer, er dayıya.” BAAD, s. 148
- 1371) “İt yavrusu it olur.” MM, MG, s. 239
- 1372) “İtten kuzu türemez (doğmaz).” BAAD, s. 150
- 1373) “İyi babadan kötü oğul çıkar mı?” MM, MG, s. 241
- 1374) “İyiden kötü doğar azmak için, kötüden iyi doğar geçmek için.” SK, s. 97
- 1375) “Kara sığırın da sidiği ak, kara tavuğun da yumurtası ak.” GG, YK, s. 137
- 1376) “Katır çifte atar, çünkü atası eşektir.” MM, MG, s. 251
- 1377) “Katrandan olmaz şeker olsa da cinsine çeker.” ÖAA, s. 350
- 1378) “Keçinin otladığı yerde oğlağı da otlar.” SK, s. 58
- 1379) “Kedi oğlu miyavlayarak doğar.” BAAD, s. 161
- 1380) “Kenarın dilberi ne kadar nazik olsa nazenin olamaz.” TMS, s. 280
- 1381) “Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya varır ya zurnacıya.” ÖAA, s. 362
- 1382) “Koyundan, ot yiyen kuzu doğar; itten, b.k yiyen it doğar.” Zİ, MG, s. 286
- 1383) “Kör ineğin kör buzağısı olmaz ya, deli ineğin deli buzağısı olur.” BAAD, s. 172
- 1384) “Körden gözlü, topaldan ayaklı, deliden deli.” ÖAA, s. 373
- 1385) “Kurşun erimekle civa olmaz.” ÇP, s. 183
- 1386) “Kurt yavrusu evcilleştirilemez.” GG, YK, s. 165
- 1387) “Kurt yavrusunu beslemekle it olmaz, karga yavrusunu beslemekle kartal olmaz.” Zİ, MG, s. 303
- 1388) “Küheylan b.k saçmaz mı?” ÖAA, s. 381

- 1389) “Leylek yavrusunu uçuruncaya kadar neler çeker.” MY, s. 171
- 1390) “Mal iyesine oğul babasına çeker.” BAAD, s. 179
- 1391) “Nesil nesilden tanınır.” ÇP, s. 206
- 1392) “Oğlan atadan öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi.”
ÖAA, s. 398
- 1393) “Oğul atadan görmeyince sofrayı salmaz.” ÖÇ, s. 394
- 1394) “Oğul kalkar, babaya bakar.” RST, s. 186
- 1395) “Ot, kökün üstünde göğeri.” BAAD, s. 188
- 1396) “Ot, kökünden ağsar.” BAAD, s. 187
- 1397) “Ot, köküne buğday, sapına çeker.” BAAD, s. 188
- 1398) “Otu çek, köküne bak.” ÖAA, s. 403
- 1399) “Ölürse yer beğensin, kalırsa el beğensin.” ÖAA, s. 408
- 1400) “Pisten has da doğar, hastan pis de doğar.” ÇP, s. 152
- 1401) “Pisten iyi de olur.” ÇP, s. 152
- 1402) “Sakar kısrağın, yalama tayı olur.” BAAD, s. 198
- 1403) “Salhane köpeğinden kurtçu enik doğmaz.” BAAD, s. 198
- 1404) “Sebzeci oğlu sebze satar.” TMS, s. 158
- 1405) “Serece kuşu, bülbül olmaz girse altın kafese.” RST, s. 26
- 1406) “Sıçan yavrusu çuval deler.” ÇP, s. 97
- 1407) “Sıçandan doğan çuvalı dibinden deler.” BAAD, s. 200
- 1408) “Sıçandan doğan kendirük (çul, dağarcık) keser.” BAAD, s. 200
- 1409) “Soğanın acısını yiyen bilmez, doğrayan bilir.” ÖAA, s. 429
- 1410) “Soy asma, soyuna çeker.” ÖAA, s. 431
- 1411) “Soydum ekim soyuna çekti, soyundum ekim yine soyuna çekti.”
BAAD, s. 202
- 1412) “Soydur çeker, topaldır seker.” BAAD, s. 202
- 1413) “Soysuzdan asil olmaz, boyunca altın olsa.” MM, MG, s. 300

- 1414) “Soysuzdan asil olmaz, kaçan kızdı hanım.” MM, MG, s. 300
- 1415) “Şahin gözünü ette açmış, karga gözünü b.kta açmış.” ÖAA, s. 436
- 1416) “Tay at oluncaya kadar sahibi mat olur.” MY, s. 172
- 1417) “Ten çekmese can çeker, can çekmese kan çeker.” SK, s. 90
- 1418) “Tuzdan tuzlu, baldan tatlı olur.” ÇP, s. 214
- 1419) “Velitten pelit, pelitten velit olur.” BAAD, s. 217
- 1420) “Yavşak büyür bit olur, enik büyür it olur.” BAAD, s. 222
- 1421) “Yılandan yılan olur, akrepten akrep.” GG, YK, s. 337
- 1422) “Yumurta yiyen kancığın, kurt boğan eniği olmaz.” BAAD, s. 228
- 1423) “Yumurtadan çıkan yine yumurta çıkarır.” ÖAA, s. 479

Türk atasözlerine göre ebeveynler, yaşadıkları toplum kesiminin değer yargılarına göre kız ve erkek çocuklarıyla farklı iletişim kurarlar. Türk kültüründe özellikle kırsal kesimde ailelerin umudu, beklentilerinin karşılık bulacağı evlât, erkek evlâttır. Bu yüzden erkek evlâda kız evlâttan daha çok değer verilir. “Devlet oğul, mal tahıl, mülk değirmen.”; “Babalı oğul, efendili kul.” gibi atasözleri erkek evlâdın aile içindeki yeri ve önemine dikkat çeker. Erkek evlât, ailenin direği, zenginliği, itibarı ve adını devam ettirecek evlâdıdır. Ancak aile içinde baba ciddi ve mesafeli olduğundan baba-çocuk ilişkisi kolay kurulamaz. Buna rağmen baba erkek evlâdı etkiler. Çünkü evlâtların ilk örnekleri anne babalarıdır. Erkek evlât babasını gözlemleyerek erkek gibi davranmayı, kız evlât da annesini gözlemleyerek kadın gibi davranmayı öğrenir. Bu süreçte evlâtlar, anne babanın kişilik özelliğini taklit etmenin yanı sıra dinî, ahlâkî ve kültürel değerlerini, ölçülerini benimserler. “Oğul atadan görmeyince sofrı salmaz.”, “Babanın sanatı oğula mirastır.” “Oğlan atadan (babadan) öğrenir sofrı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi.” gibi atasözleri bu gerçeğe işaret etmektedir.

Çocukları terbiye etmek, onlara sağlam bir kişilik kazandırmak ailenin çocuğa karşı sorumluluklarından biridir. Çocuk terbiyesinin başlangıç noktası ailedir. Bu başlangıç kesintiye uğramadan devam eder. Çocuk, varsa diğer aile üyelerinin, özellikle anne babasının hal ve tavırlarını gözlemleyerek, sözlerini işiterek kişilik, edep ve ahlâk yönünden şekillenir.

Çocuk, iyi ve kötü alışkanlıklarının çoğunu ailesini taklit yoluyla kazanır. Ailenin yapısı, kültürü, inançları, genetik özellikleri çocuk terbiyesini olumlu veya olumsuz yönden etkiler. “Ağaca çıkan keçinin dala bakan oğlağı olur.” atasözü söz konusu durumu özetler niteliktedir. “Keçi” anne-baba, “oğlak” çocuk yerine kullanılarak “çocukların anne-babalarını taklit ettikleri/edecekleri, örnek aldıkları/alacakları” vurgulanmıştır.

Ebeveynlerine benzeyen, onları örnek alan evlâtlar olduğu gibi onlara benzemeyenler de vardır. İyi ebeveynlerden kötü evlâtlar, kötü ebeveynlerden de iyi evlâtlar olabilir. Anne babası ne olursa olsun, çocuğun kaderi başkadır. Ayrıca “Ölürse yer beğensin, kalırsa el beğensin.” gibi atasözleri, evlâtların hayattayken insanlığa yararlı birer fert olmaları; öldüklerinde de iyi anılmaları için ebeveynlerin onları iyi yetiştirmesi gereğini vurgular. “Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya varır ya zurnacıya.”, “Baskısız yongayı yel alır; sahipsiz tarlayı sel alır.” gibi atasözleri, evlâtlarını kontrol edemeyen, onlara sahip çıkamayan ebeveynler ileride çok pişman olur; “Leylek yavrusunu uçuruncaya kadar neler çeker.”, “Soğanın acısını yiyen bilmez, doğrayan bilir.”, “Tay at oluncaya kadar sahibi mat olur.” gibi atasözleri de çocuk eğitimi, ebeveynler için zorlu bir süreçtir, mesajı vermektedir diyebiliriz.

2.2. Çocuk Eğitiminin Başlangıcı, Özellikleri ve Yöntemiyle İlgili Atasözleri

Türk atasözleri, insanın kalıtımla yani doğuştan getirdiği ya da çok küçük yaşta edindiği bazı davranışların eğitim ve öğretimle değiştirilmesinin çok zor hatta imkânsız olacağına dikkat çeker. Bu yüzden çocuk eğitimine erken yaşlarda başlamak gerektiğini, ihtar eder. Bu konuda en büyük sorumluluk, anne babanıdır. Anne baba, çocuk terbiyesinde çok hassas davranmalı, sevgi ve otorite arasında denge kurmalıdır.

Ailede başlayıp okulda devam eden eğitim sürecinde öğreten ve öğrenenin de sorumlulukları vardır.

1424) “Acele yürüyen yolda kalır.” ÖAA, s. 107

1425) “Acıkan yanağından, susayan dudağından belli olur.” RST, s. 23

1426) “Açtırırsan arsız olur, acıktırırsan hırsız olur.” SK, s. 31

- 1427) “Afiyet ola demekle deniz içilmez.” RST, s. 45
- 1428) “Ağacı körpeyken karayelden korurlar.” MM, MG, s. 23
- 1429) “Ağaç yaş iken eğilir.” MKB, I, s. 10
- 1430) “Ağır git ki yol alsın.” ÖAA, s. 121.
- 1431) “Ağlamakla yar ele girmez.” ÖAA, s. 122
- 1432) “Akçe akıl öğretir, don yürüyüş.” ÖAA, s. 127
- 1433) “Akıntıya kürek çekme, kuru yere ekin ekme.” RST, s. 41
- 1434) “Âlim unutmuş kalem unutmamış.” ÖAA, s. 137
- 1435) “Allah dağları bile alçaklı yüksekli yaratmış.” MY, s. 41
- 1436) “Anadan kara yumurta neylesin, eskiden arığa yeme neylesin.” RST, s. 108
- 1437) “Araba ile tavşan avlanmaz.” ÖAA, s. 149
- 1438) “Arkadaşını söyle, kim olduğunu söyleyeyim.” ÖAA, s. 152
- 1439) “Arpa eken buğday biçmez.” ÖAA, s. 153
- 1440) “Aş tuz ile tuz oran ile.” Vİ, s. 45
- 1441) “Aşk olmayınca meşk olmaz.” ÖAA, s. 157
- 1442) “Aşure yemeye giden kaşığı cebinde taşır.” ÖAA, s. 157
- 1443) “At, at oluncaya kadar sahibi mat olur.” ÖAA, s. 160
- 1444) “Atı zapt eden gemidir.” MY, s. 456
- 1445) “Atına bakan ardına bakmaz.” MY, s. 456
- 1446) “Ava gelmez kuş olmaz, başa gelmez iş olmaz.” ÖAA, s. 165
- 1447) “Ayağa almadık taş olmaz, başa gelmedik iş olmaz.” ÖAA, s. 167
- 1448) “Ay ışığında ceviz silkilmez.” RST, s. 48
- 1449) “Ayı sevdiği yavrusunu hırpalır.” MY, s. 456
- 1450) “Azıksız yola çıkanın iki gözü el torbasında kalır.” ÖAA, s. 171
- 1451) “Babasından mal kalan, mertegi içinden bitmiş sanır.” ÖAA, s. 174
- 1452) “Bağa bak, üzüm olsun, yemeye yüzün olsun.” ÖAA, s. 175

- 1453) “Bağırmakla yükselinse idi eşek paşa olurdu.” ÇP, s. 176
- 1454) “Bahar gelmeyince bülbül ötmez.” RST, s. 34
- 1455) “Bakmakla usta olursa köpekler kasap olurdu.” ÖAA, s. 177
- 1456) “Bal bal demekle ağız tatlanmaz.” ÖAA, s. 177
- 1457) “Balcının var bal tası, oduncunun var baltası.” ÖAA, s. 177
- 1458) “Balık derini insan dikkati sever.” ÇP, s. 75
- 1459) “Baskısız tahtayı yel alır, yel almazsa sel alır.” Vİ, s. 16
- 1460) “Başağı dik ekenin tanesi olgun olmaz.” RST, s. 46
- 1461) “Benim oğlum bina okur, döner döner yine okur.” MKB, I s. 56
- 1462) “Beşikte giren mezarda çıkar.” MY, s. 273
- 1463) “Bilmeyenin elinden al, bilen eline ver.” RST, s. 38
- 1464) “Boş torba ile at tutulmaz.” ÖAA, s. 205
- 1465) “Bulan ana değil, bakan ana.” SK, s. 89
- 1466) “Can çıkmayınca huy çıkmaz.” ÖAA, s. 212
- 1467) “Çalı çırpıyla ev yapılmaz.” RST, s. 65
- 1468) “Çalı tepesinden sürüklenmez.” RST, s. 155
- 1469) “Çiğnenmeden yutulmaz.” ÖAA, s. 219
- 1470) “Çivisiz tahtayı rüzgâr alır.” MY, s. 456
- 1471) “Çubuk iken çıt demeyen, hezen iken küt demez.” RTS, s. 188
- 1472) “Çocuğu doğurmak bir kere güç, terbiye etmek bin kere güç.” SK, s. 45
- 1473) “Çocuğu suya düşse anası ateşte pişer.” SK, s. 45
- 1474) “Çocuğu yapmayı bildin, bakmayı da bil.” SK, s.45
- 1475) “Çocuğumu ağlatmayayım dersen kendin ağlarsın.” SK, s. 45
- 1476) “Çocuğun ayıbı ana babasında.” SK, s. 45
- 1477) “Çocuğun bulunduğu yerde kov (dedikodu, gıybet) olmaz.” ÖAA, s. 221
- 1478) “Çocuğuna beşikte öğret.” SK, s. 45

- 1479) “Çocuğunu küçükken terbiye et.” SK, s. 45
- 1480) “Çocuğunu öpsen annesinin hatırını kazanırsın.” SK, s. 45
- 1481) “Çocuğunu şımartırsan başına biner.” SK, s. 45
- 1482) “Çocuk düşe düşe büyür.” SK, s. 44
- 1483) “Çocuk kundakta, gelin duvakta terbiye olur.” MY, s. 456
- 1484) “Çocuklu evde gıybet olmaz.” MM, MG, s. 117
- 1485) “Çocuktan kıyamadım, büyüdü tepemedim.” MY, s. 456
- 1486) “Çok koşan çabuk yorulur.” ÖAA, s. 223
- 1487) “Çok versen arsız olur, az versen hırsız olur.” SK, s. 54
- 1488) “Çubuğu yaş iken eğmek gerek.” MY, s. 176
- 1489) “Dağ başına harman yapma, savurursun yel için, sel önüne değirmen yapma, öğütürsün sel için.” ÖAA, s. 226
- 1490) “Dağ başına kış gelir, insan başına iş gelir.” ÖAA, s. 226
- 1491) “Dağ ne kadar yüce olsa yol üstünden aşar.” ÖAA, s. 227
- 1492) “Dal fidanken eğilir.” MY, s. 456
- 1493) “Dalında eğilmeyen budağında eğilmez.” SK, s. 55
- 1494) “Darı unundan baklava, incir ağacından oklava olmaz.” ÖAA, s. 229
- 1495) “Dek duran danayı canavar yemez.” RST, s. 138
- 1496) “Demir tavında dövülür.” ÖAA, s. 233
- 1497) “Dervişe ‘Bağdat’ta pilav var.’ demişler, ‘Yalan değilse irak değil.’ demiş.” ÖAA, s. 237
- 1498) “Diken arasında büyüyen gülden sakın.” SK, s. 90
- 1499) “Dikensiz gül olmaz.” ÖAA, s. 241
- 1500) “Dirgene dayanmayan porsuk harmana giremez.” RST, s. 45
- 1501) “Dittiri yavrum dittiri, arpa unudan katmer mi olur dipdiri.” RST, s. 58
- 1502) “Dokuzunda ne ise doksanında da odur.” EKE, I, s. 74
- 1503) “Düğün sesle, ölü yasla yakıştır.” RST, s. 27

- 1504) “Düş uykudan sonra olur.” ÖAA, s. 254
- 1505) “Düşün be adam düşün, eşek mi alınır kışın” RST, s. 15
- 1506) “Edep en hayırlı mirastır.” TMS, s. 203
- 1507) “Eğri dikilen taze nihâl; büyürse doğrulmak muhâl.” TMS, s. 33
- 1508) “Ek tohumun hasını, çekme yiyecek yasını.” ÖAA, s. 259
- 1509) “Ekin ekersen herk et, değirmene gidersen er git.” RST, s. 21
- 1510) “Ekmeğin büyüğü hamurun çoğundan olur.” ÖAA, s.259
- 1511) “Ekmekten kaşık olur ama her yoğurdun hakkına değil.” ÖAA, s. 259
- 1512) “Emek olmadan (emeksiz) yemek olmaz.” ÖAA, s. 267
- 1513) “Enik it olur, it kart olur.” ÇP, s. 125
- 1514) “Enik, köpek oluncaya kadar köpek yaşlanır.” ÇP, s. 125
- 1515) “Eşeğin yanında duran buzağı bozulur.” ÇP, s. 116
- 1516) “Ev danası öküz olmaz.” RST, s. 108
- 1517) “Evde konuk olduğunda çocuğa kızmazlar.” MM, MG, s. 186
- 1518) “Filizken eğilmeyen, ağaç olunca eğilmez.” ÇP, s. 98
- 1519) “Gemsiz ata dizgin olmaz.” MY, s. 456
- 1520) “Göğe direk denize kapak olmaz.” ÖAA, s. 289
- 1521) “Gönülsüz kadın alımsız oğlan doğurur.” ÇP, s. 122
- 1522) “Gönülsüz yenen aş, ya karın ağrıtır ya baş.” ÖAA, s. 291
- 1523) “Gündüz uçmayan sinek, gece ayran kazanına düşer.” RST, s. 15
- 1524) “Halayıktan kadın olmaz, gül ağacından odun.” EKE, I, s. 118
- 1525) “Her ağaca dayanılmaz.” EKE, I, s. 122
- 1526) “Her ağacın meyvesi olmaz.” EKE, I, 122
- 1527) “Her ağaçtan düdük olmaz, al haberi zurnadan.” EKE, I, s. 122
- 1528) “Her ağaçtan kaşık olmaz.” EKE, I, s. 122
- 1529) “Her ağızda bir dua var.” EKE, I, s. 122
- 1530) “Her ağlamanın bir gülmesi var.” EKE, I, s. 122

- 1531) “Her arı bal yapmaz.” EKE, I, s. 123
- 1532) “Her cefanın safası, her safanın cefası.” EKE, I, s. 123
- 1533) “Her çalından palaz çıkmaz.” EKE, I, s. 123
- 1534) “Her çiçeğin bir kokusu vardır.” EKE, I, s. 123
- 1535) “Her düdük istediğin gibi ötmez.” EKE, I, s. 124
- 1536) “Her inişin bir yokuşu, her yokuşun bir inişi vardır.” ÖAA, s. 308
- 1537) “Her insan kaldıracabileceği taşı kucaklar.” RST, s. 39
- 1538) “Her işin bir ehli vardır.” EKE, I, s. 125
- 1539) “Her kazılan yerden su çıkmaz.” EKE, I, s. 125
- 1540) “Her kemalin bir zevali vardır.” EKE, I, s. 125
- 1541) “Her şeyin vakti var, horoz bile vaktinde öter.” ÖAA, s. 312
- 1542) “Her şeyin yakışığı, tarhana kaşığı.” RST, s. 58
- 1543) “Her vaktin bir padişahı vardır.” ÖAA, s. 313
- 1544) “Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır.” ÖAA, s. 313
- 1545) “Her yumru koz olmaz.” Vİ, s. 13
- 1546) “Her zaman çiğdem çıkmaz; bazen de küsküç kırılır.” ÖAA, s. 313
- 1547) “Her zaman gemicinin istediği rüzgâr esmez.” ÖAA, s. 314
- 1548) “Herkes sakız çiğner ama çıtlatamaz, Kürt kızı tadını çıkarır.” ÖAA, s. 311
- 1549) “Herkesin yediği dişine göredir.” RST, s. 35
- 1550) “Hesapsız kasap ya bıçak kırar ya masat.” ÖAA, s. 314
- 1551) “Hırsızlığı da öğren başucunda dursun.” ÖAA, s. 315
- 1552) “Horozun uçacağı yer küllüğe kadardır.” RST, s. 44
- 1553) “Huy canın altındadır.” ÖAA, s. 316
- 1554) “Huylu huyundan vazgeçmez.” ÖAA, s. 317
- 1555) “İki tımar bir yem yerine geçer.” MY, s. 456
- 1556) “İnsan göre göre, ata süre süre öğrenir.” RST, s. 91

- 1557) “İnsan yedisinde neyse yetmişinde de odur.” EKE, I, s. 138
- 1558) “İsin yanına varan is, misin yanına varan mis kokar.” ÖAA, s. 328
- 1559) “İte bir kez vur ölsün, bir daha vur dirilsin.” Vİ, s. 29
- 1560) “İtle yatan bitle kalkar.” ÖAA, s. 334
- 1561) “İyi iş altı ayda çıkar.” ÖAA, s. 336
- 1562) “İyi kuzu ağılın kapısında belli olur.” RST, s. 41
- 1563) “Kadını aşından tanı / Çocuğu başından tanı.” ÜÇŞ, s. 40
- 1564) “Kadını baştan, çocuğu genç yaştan öğret.” GG, YK, s. 48
- 1565) “Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan.” ÖAA, s. 359
- 1566) “Kırkından sonra saza başlayan kıyamette çalar.” ÖAA, s. 360
- 1567) “Kış gününün bir günü vardır, avlayabilen avlar, avlayamayan miyavlar.” RST, s. 29
- 1568) “Kızını dövmeyen dizini döver.” ÇP, s. 180
- 1569) “Kızını komşularında yatırma.” ÇP, s. 180
- 1570) “Kızının karakterini kızlardan sor.” ÇP, s. 180
- 1571) “Kişi arkadaşından bellidir.” FFT, s. 371
- 1572) “Kişi refikinden azar.” ÖAA, s. 366
- 1573) “Koç olacak kuzu gider de koçun yanına yatar.” RST, s. 49
- 1574) “Koç olacak kuzunun alını tumbek olurmuş.” GG, YK, s. 154
- 1575) “Köpek suya düşmeyince yüzmeyi öğrenemez.” ÖAA, s. 372
- 1576) “Körle yatan şaşılı kalkar.” ÖAA, s. 374
- 1577) “Kulağuzsuz kuş uçmaz. (Rehbersiz yola gidilmez.)” Vİ, s. 13
- 1578) “Kuru ağaç eğilmez, kart meşe bükülmez.” MY, s. 457
- 1579) “Kuru gayret çarık eskidir.” ÖAA, s. 379
- 1580) “Kuru gayret, adamı bitli eyler.” Vİ, s. 43
- 1581) “Kuş var eti yenir, kuş var et yer.” Vİ, s. 13
- 1582) “Lafla peynir gemisi yürümez.” ÖAA, s. 383

- 1583) “Merdiven ayak ayak çıkılır.” ÖAA, s. 389.
- 1584) “Minareyi yaptırmayan yerden bitmiş sanır (bitti beller).” ÖAA, s. 390
- 1585) “Oğlağı ye, oğluna duyurma.” BAAD, s. 185
- 1586) “Oğlan buğday, kız çavdar gibi büyür.” RST, s. 110
- 1587) “Oğlan yer, oyuna gider; çoban yer koyuna gider.” BAAD, s. 185
- 1588) “Oğlunu dövmeye kesesini, kızın dövmeyen dizini döver.” MY, s. 457
- 1589) “Olacak çocuk beşiğinde belli.” SK, s. 80
- 1590) “Olacak çocuk, on yaşında baş olur.” SK, s. 80
- 1591) “Olmayacak oğlan bitmeyecek tarlaya tohum eker.”
- 1592) “Öd ağacından odun, beslemeden kadın olmaz.” EKE, I, s. 193
- 1593) “Öğrenmek için yaşa, yaşamak için öğren.” SK, s. 79
- 1594) “Öğrenmek kolay, öğretmek zor.” SK, s. 79
- 1595) “Öküz ölür çift kalır, eşek ölür yük kalır.” RST, s. 29
- 1596) “Öküzün büyüğünü döverler.” MY, s. 457
- 1597) “Özen gösterirsen ayva ağacı da tomurcuklanıp helva verir.” ÇP, s. 132
- 1598) “Rehbersiz yola gidilmez.” Vİ, s. 13
- 1599) “Soğuk demir dövülmez.” MM, MG, s. 300
- 1600) “Şahin ile deve avlanmaz.” ÖAA, s. 436
- 1601) “Şahin küçük, et yer; deve büyük, ot yer.” ÖAA, s. 436
- 1602) “Şahin küçüktür ama koca turnayı havadan indirir.” ÖAA, s. 436
- 1603) “Tabak, sevdiği deriyi yerden yere çarpar.” ÖAA, s. 440
- 1604) “Tahsil-i kemâlât, kem âlât ile olmaz.” MY, s. 172
- 1605) “Tarlaya saban, koyuna çoban gerekir.” RST, s. 16
- 1606) “Tavuk kaza bakmış da k.çını yırtmış.” ÖAA, s. 445
- 1607) “Tay besleyen, ata biner.” RST, s. 49
- 1608) “Tazısız ava giden, tavşansız eve döner.” RST, s. 17

- 1609) “Tekede koç hüneri olmaz.” MM, MG, s. 314
- 1610) “Tekkeyi bekleyen çorbayı içer.” ÖAA, s. 446
- 1611) “Tende biten teneşirde gider.” SK, s. 91
- 1612) “Terazi var tartı var, her işin bir vakti var.” RST, s. 7
- 1613) “Topalla gezen aksamak öğrenir.” ÖAA, s. 449
- 1614) “Uğurun gözle, oku at (Hedefi görmeden oku atma).” Vİ, s. 31
- 1615) “Uzak yeri urganla ölçme.” EKE, I, s. 232
- 1616) “Üzüm üzümüne baka baka kararır.” ÖAA, s. 457
- 1617) “Üzüm olacak asma kökünden belli olur.” RST, s. 48
- 1618) “Vurursan duyur, yedirirsen doyur.” RST, s. 51
- 1619) “Yaş yetmiş, iş bitmiş.” ÖAA, s. 469
- 1620) “Yavrulu ördek gölden gidemez, çocuğu genç olan yurdundan gidemez.” İY, MG, s. 178
- 1621) “Yerdiğin oğlan yer tutar.” EKE, I, s. 243
- 1622) “Yerinde tekdir baş ağrıtmaz.” MY, s. 457
- 1623) “Yol ile giden yorulmaz.” ÖAA, s. 478
- 1624) “Yolu ile giden yorulmaz.” MM, MG, s. 339
- 1625) “Yorganına göre kösil.” Vİ, s. 23
- 1626) “Yovşanı beslemekle çimen olmaz.” MM, MG, s. 340
- 1627) “Yularsız ata binilmez, yularsız deve yenilmez.” MY, s. 457
- 1628) “Yüz verme arsız olur, az verme hırsız olur.” ÖAA, s. 481
- 1629) “Zahmetsiz rahmet olmaz.” ÖAA, s. 482

Türk atasözlerine göre bireyi eğitmek, ona iyi ve gerekli alışkanlıkları kazandırmak köklü ve sağlam bir eğitimle mümkündür. İyi ve gerekli alışkanlıklar kazanmanın en uygun çağı çocukluk çağıdır. Bu çağda kaliteli bir eğitimin temelleri atılmamışsa sonraki çağlarda olumlu sonuçlar almak güçleşebilir. “Can çıkmayınca huy çıkmaz.”, “Ağaç yaş iken eğilir.”, “Her şeyin vakti var, horoz bile vaktinde öter.” gibi atasözleri bu duruma işaret etmektedir.

Çocuğu topluma yararlı bir birey olarak yetiştirmeye gayret göstermek, bilgili kılmak, onun eleştirel düşünmesini sağlamak, çalışkan ve üretken bir birey olarak topluma dâhil olmasını sağlamak gerekir. Bunun zor ve zahmetli bir süreç olduğu “Zahmetsiz rahmet olmaz.”, “Soğanın acısını yiyen bilmez, doğrayan bilir.” gibi atasözleriyle ifade edilmiştir. Güzel, gerekli, yararlı her iş gibi öğrenme de zorluklara katlanmadan gerçekleşemez. Öğrenme aşamasında her birey, kendi özellikleri ve gücü ölçüsünde sürece dâhil olur. “Arpa eken buğday biçmez.”, “Darı unundan baklava, incir ağacından oklava olmaz.” gibi atasözlerinin bu duruma dikkat çektiğini söyleyebiliriz.

“Dağ ne kadar yüce olsa yol üstünden aşar.”, “Her inişin bir yokuşu, her yokuşun bir inişi vardır.” doğrultusundaki atasözleri, öğrenme birçok zorluğu beraberinde getirdiği için öğrenenin azimli olması gerektiğine, her zorluğun bir başı ve sonu olduğuna dikkat çekerek öğreneni yüreklendirmeyi amaçlayan atasözleridir, diyebiliriz.

“Ağır git ki yol alsın.”, “Merdiven ayak ayak çıkılır.”, “Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır.”, “Aşk olmayınca meşk olmaz.” gibi atasözleriyle de öğrenmenin aşama aşama gerçekleştiğine, kişiye özgü olduğuna, öğreticinin bu durumu göz önünde bulundurması, öğrenenin kapasitesine göre bir yöntem seçmesi, ayrıca öğreneni öğrenmeye istekli hale getirmesi gerektiğine işaret edilmektedir.⁴⁵ Ayrıca “Eşeğin yanında duran buzağı bozulur.” gibi atasözleri de eğitimde etkileşimin önemini belirtir, diyebiliriz.

⁴⁵ Bk., Ahmet Saban, “*Türk Atasözlerinin Bakış Açısıyla Eğitim*”, Milli Eğitim, S. 203, Yaz 2014, ss. 37-54.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOCUK VE İSLÂM İLE İLGİLİ TÜRK ATASÖZLERİ

3.1. Milli ve Manevi Değerler Eğitimiyle İlgili Atasözleri

Bir toplumda benimsenen ve yaşatılan sosyal, beşerî, dini kaynaklı her türlü duygu, davranış ve kurala değer diyebiliriz. Her millet kendine özgü kültürüyle var olur. Bir milleti millet yapan, yaşatan; o milletin topyekûn yaşam biçimi olan kültürüdür. Kültürün temeli de milli ve manevi değerlerdir. Her birey içine doğduğu toplumun değerleriyle kuşatıldığı için milli ve manevi değerler; milleti oluşturan bireylerin kimlikleridir, şekillendiricileridir, diyebiliriz. Milli ve manevi değerler, bireyin bilincinde yer eden, davranışlarını yönlendiren, sosyal hayattaki rolünü belirleyen unsurlardır.

Bir milleti millet yapan, diğer milletlerle arasındaki farkı belirleyen kendine özgü milli kültürüdür. Bir millet dili, dini, yaşayışı, mitolojisi, gelenek görenekleri ve değerleriyle diğer milletlerden farklı olur.

İnsanlar, bir arada yaşama ve millet olma bilincine değerleri sayesinde erişir. Değerler insanları bir arada tutar, onların aynı ülkü uğrunda hizmet etmelerini sağlar. Bir birey, milli ve manevi değerlerine sadakati nispetinde milletine bağlanmış olur.

Milli ve manevi değerlerine sıkı sıkıya bağlı Türk milleti -bu sayede- milli benliğini asırlarca muhafaza edebilmiştir. Milli ve manevi değerleri benimsemek, korumak ve geliştirmek Türk Milli Eğitiminin genel esasları içinde yer almıştır. Buna göre “Türk Milli Eğitiminin genel amaçlarından birincisi Türk milletinin bütün fertlerini; Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk milletinin millî, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmektir.”⁴⁶

⁴⁶ METK, 1739 Sayılı Kanun, 1973.

Bir insan yavrusunun sosyal ilişki kurduğu ilk insan annesi, daha sonra aile bireyleri ve nihayet sosyal hayattaki diğer insanlardır. Sosyal bir varlık olan insan, hayatını bir topluluk veya toplum içinde idame ettirir. Aynı toplumda yaşayan insanların iletişim ve etkileşimleri ortak değerlerin ortaya çıkmasını sağlar.

Toplumların güçlü olmaları, mevcudiyetlerini asırlarca muhafaza etmeleri değerlerini muhafaza etmelerine ve gelecek kuşaklara aktarmalarına bağlıdır, diyebiliriz.

Toplumunu oluşturan bireylerin eğitiminde, kültürel öğeler ve ortak değerler çok önemli bir yere sahiptir. Değerler, insanlara dâhil oldukları toplum için önemli ve öncelikli olan amaçları, tercih edilmesi gerekli olan davranışları kazandırır. Sosyal düzenin sürekliliği ve refahın temini için değerlerin muhafaza edilmesi ve sonraki kuşaklara aktarılması oldukça önemlidir.

İnsanların sadece manevi kaynaklardan beslenerek ortaya çıkan, hiçbir şekilde maddi karşılığı olmayan bu değerlerin kalıcı olması, toplumdan silinip gitmemesi sağlanmalıdır.

İnsan hayatını anlamlı kılan, ruhsal dengeyi koruyan, kişiliği kuvvetlendiren, millî ve manevi değerler, Türk İslâm medeniyetinin esasını teşkil eder. Araştırmamıza konu olan ve çocuğa kazandırılması gereken bu değerler adalet ve doğruluk, aile birliğine önem verme, akıl, bilgi, bilimsellik; alçakgönüllülük, ar duygusu, barış, cesaret, cömertlik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, estetik, hoşgörü, iyilik, misafirperverlik, özgürlük, sağlık, saygı, sevgi, temizlik, vatanseverlik, vefa başlıkları altında incelenecektir.

3.1.1. Adalet ve Doğruluk

Doğruluk, Türkçe sözlükte “doğru ve dürüst olma durumu, doğru olana yakışır davranış, dürüstlük, adalet; düşüncenin gerçeğe uyuşması, yargı ve önermelerin gerçeğe uygun olması”⁴⁷ şeklinde tanımlanır. Doğruluk samimiyet, dürüstlük, adaletli olma gibi kişilik özelliklerine sahip olmayı belirtir. Doğru insan samimidir, dürüstdür, adaletlidir. Adalet ise Türkçe sözlükte, “yasalarla sahip olunan hakların herkes

⁴⁷ TDK, *a.g.e.*, s. 692.

tarafından kullanılmasının sağlanması, türe; hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme; herkese kendine uygun olanı verme, doğruluk”⁴⁸ şeklinde tanımlanır.

Doğruluk ve adalet; birbirinden ayrı düşünölemeyen, bireysel ve toplumsal yapıyı düzenleyen, eşitlik ilkesine uygun yaşamayı sağlayan değerlerdir. Bireye kazandırılması gereken temel değerlerdendir. Sosyal ilişkilerde doğru ve adil olmayan davranışlar sergilemek, bireylerin sağlıklı iletişim kurmalarına mâni olabilir. Bu durum da güven duygusunu ortadan kaldırır. Güven duygusunun ortadan kalkması huzursuzluk ve mutsuzluğa sebep olur.

Doğruluk ve adalet; huzurlu, mutlu, başarılı toplumların temelidir. Doğruluk ve adalet, İslâm dininin de özünü teşkil eder. İslâm inancına göre doğruluk, insanın sözleriyle hareketlerinin çelişmemesi, özü ile sözünün bir olmasıdır. Doğru insan karşısındakine güven verir, onun haklarına riayet eder. Allah, insanı eşref-i mahlûkat olarak yaratmış ve kulundan, hayatını doğruluktan ayrılmadan idame ettirmesini istemiştir. Toplumsal münasebetlerin sağlıklı bir şekilde yürütölebilmesi için de doğruluk değerine vurgu yaparak şöyle buyurmuştur: “Ey o bütün iman edenler, Allah’tan korkun ve sağlam söz söyleyin ki işinizi yoluna koysun ve günahlarınızı mağfîret buyursun. Her kim de Allah’a ve Resûlü’ne itaat ederse o hakikat en büyük murada ermiştir.”⁴⁹, “Haberiniz olsun ki ‘Rabbimiz Allah’ deyip de sonra doğru gidenler yok mu, onların üzerlerine melekler iner: ‘Korkmayın, mahzun olmayın, vaat olunup durduğunuz cennet ile neşe-yâb olun.’”⁵⁰ Bu âyetlere göre insan, işlerinde ve sözlerinde doğru olmalıdır ki işleri düzelsin, günahları bağışlansın, en sonunda da iman edenlere vaat edilen cennete kavuşabilsin. Allah, “Ey bütün iman edenler, Allah’tan korkun ve sadıklarla beraber olun.”⁵¹ âyetiyle de insanın adaletten, doğruluktan ayrılmamasını, doğrularla beraber olmasını emreder. Çünkü iman eden kimse, doğruluktan ve adaletten ayrılmayan kimsedir.⁵²

İslâm inancına göre doğruluk, imandan sonraki en önemli değerdir. Bu konuyla ilgili bir rivayete göre “Abdullah oğlu Süfyan şöyle demiştir: Peygamberimize: ‘Ey

⁴⁸ TDK, *a.g.e.*, s. 24.

⁴⁹ Ahzab 33/70-71, Yazır, *a.g.e.* C. 6, s. 353.

⁵⁰ Fussilet 41/30, *a.g.e.*, C. 6, s. 560.

⁵¹ Tevbe 9/119, *a.g.e.*, C.4, s. 466.

⁵² Bk. Nisa 4/135.

Allah'ın Rasûlü, İslamiyet hakkında bana öyle bir öğüt ver ki sizden sonra artık kimseden bir şey sormaya ihtiyacım kalmasın.' dedim. Bunun üzerine Peygamberimiz: 'Allah'a inandım de, sonra dosdoğru ol.' buyurdu."⁵³ Peygamberimizin İslâmiyeti iman ve doğruluk olarak iki ana bölüme ayırması dikkate şayandır. Ayrıca Hz. Peygamber, "Onun için emrolunduğun gibi dosdoğru ol, sen ve beraberinde tevbe eden de aşırı gitmeyin. Çünkü O, her ne yaparsanız basîrdir."⁵⁴ emrinin özellikle "dosdoğru ol" emrinin kendisini ihtiyarlattığını ifade etmesi⁵⁵ doğruluğun önemini anlatmaya yeter, diyebiliriz. Hz. Peygamber'in "emin" güvenilir olmasını temin eden özelliği de doğruluğudur.

İslâm dininin bu kadar önem verdiği doğruluk ve adalet değerine Türk ataları da neredeyse aynı ölçüde değer vermişlerdir. Türk dilinin bilinen ilk yazılı eseri olan Orhun Abideleri'nde adil olma değeri yazısız yasalar, töre anlamıyla karşılığını bulmuştur: "...Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku bilgili imiş tabîî, cesur imiş tabîî. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabîî. İli tutup töreyi düzenlemiş..."⁵⁶. Orhun Abideleri'nde devletin varlığı, sürekliliği törenin varlığına yani doğruluk ve adaletin varlığına dayandırılmıştır.

Türk İslâm inancının bu kadar ehemmiyet verdiği doğruluk değeri, Türk atasözlerinde aynı ilgi ve değeri görmüştür. Doğruluk; adalet, hak, dürüstlük gibi farklı sözcüklerle ifade edilmiştir. Çalışmamıza kaynaklı eden sözlüklerden derlediğimiz ve çocuğa kazandırılması gereken doğruluk ve adalet değerine ilişkin Türk atasözleri:

1630) "Adalet güçlü ecelden." ÇP, s. 45

1631) "Adalet olmayan yerde ecelsiz ölünür." ÇP, s. 45

1632) "Adalet, dünyanın temelidir." FFT, s. 24

1633) "Adaletle iş gören adaletsizden korkmaz." ÇP, s. 45

1634) "Adaletli doğruyu söyler, adaletsiz değiştirip söyler." Zİ, MG, s. 14

1635) "Adaletsiz olursa bey onmaz, hanımsız olursa ev onmaz." Zİ, MG, s. 14

⁵³ Müslim, İman, 13.

⁵⁴ Hûd 11/112, Yazır, *a.g.e.*, C. 5, s. 49.

⁵⁵ Tirmizî, Tefsiru Sûre, 56/6.

⁵⁶ Ergin, *a.g.e.*, 1986, s. 34.

- 1636) “Adam odur ki vaadinden dönmesin.” MM, MG, s. 19
- 1637) “Ağlayanın malı gülene hayır etmez.” ÖAA, s. 123
- 1638) “Allah, doğrunun yardımcısıdır.” ÖAA, s. 138
- 1639) “Allah’ın bildiği kuldan saklanamaz.” ÖAA, s. 138
- 1640) “Arap at, kıl çulun içinde de belli olur.” RST, s. 9
- 1641) “Ardıcın közü olmaz, yalancının sözü olmaz.” ÖAA, s. 150
- 1642) “Başına kılıç gelse de doğrusunu söyle.” SK, s. 46
- 1643) “Bin divana çekseler de doğruya zeval olmaz.” MM, MG, s. 92
- 1644) “Biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar.” ÖAA, s. 197
- 1645) “Böyle gerek danaya, buzağının hakkını yemeye.” ÖAA, s. 206
- 1646) “Doğru ağacı ocağa koymazlar.” MM, MG, s. 148
- 1647) “Doğru hesaba dağlar da baş eğer.” MM, MG, s. 148
- 1648) “Doğru işe doğru yürü.” ÇP, s. 216
- 1649) “Doğru konuş, semiz çık.” Zİ, MG, s. 139
- 1650) “Doğru söyleyen kazanır.” Zİ, MG, s. 139
- 1651) “Doğru söz akan suları durdurur.” MM, MG, s. 148
- 1652) “Doğru söz katarından belli olur.” ÖAA, s. 245
- 1653) “Doğru söz yemin istemez.” ÖAA, s. 245
- 1654) “Doğru söze halk inanır, boş söze geveze inanır.” Zİ, MG, s. 139
- 1655) “Doğru yaşa, yüz yaşa.” MM, MG, s. 150
- 1656) “Doğru yolda yıkılan tez kalkar.” MM, MG, s. 150
- 1657) “Doğru yoldan çıkan tez durur.” SK, s. 56
- 1658) “Doğru yoldan giden yorulmaz.” MM, MG, s. 150
- 1659) “Doğru yolun yolcusu kaybolmaz.” MM, MG, s. 150
- 1660) “Doğru, eğriyi keser.” MM, MG, s. 148

- 1661) “Doğrudan aç görmedim, eğriden tok.” SK, s. 25
- 1662) “Doğruluğa dağlar da boyun eğer.” SK, s. 25
- 1663) “Doğruluk dost kalesidir.” MM, MG, s. 151
- 1664) “Doğruluk dost kapısı.” ÖAA, s. 244
- 1665) “Doğruluk insanı hiçbir zaman utandırmaz.” MM, MG, s. 151
- 1666) “Doğruluk sarsılsa da yıkılmaz.” SK, s. 25
- 1667) “Doğruluk uzar, kırılmaz.” MM, MG, s. 151
- 1668) “Doğruluktan kaçma.” Zİ, MG, s. 139
- 1669) “Doğrunun yolu geniştir.” SK, s. 25
- 1670) “Doğrusunu söylersen güzel söylemiş olursun.” Zİ, MG, s. 139
- 1671) “Doğruya Hak yardımcı.” SK, s. 25
- 1672) “Doğruya leke düşmez.” MM, MG, s. 151
- 1673) “Doğruya yol her yerde açık.” SK, s. 25
- 1674) “Dürüst adamın atı zayıflamaz, elbisesi eskimez.” Zİ, MG, s. 146
- 1675) “Dürüst bey, halk içindir, zalim bey yeme içme içindir.” Zİ, MG, s. 147
- 1676) “Dürüst dost canını korur, kötü dost malını korur.” Zİ, MG, s. 147
- 1677) “Dürüst dostla ilgilen, önüne koy güzel aş.” Zİ, MG, s. 147
- 1678) “Dürüst insanın önü parlak, haramzadenin yüzü çirak.” Zİ, MG, s. 147
- 1679) “Dürüst iş yoldan çıkarmaz, haram iş ondurmaz.” Zİ, MG, s. 147
- 1680) “Dürüst iş, halka ulaştırır, kurnazlık halktan uzaklaştırır.” Zİ, MG, s. 147
- 1681) “Dürüst meslek, er yoldaşdır.” Zİ, MG, s. 147
- 1682) “Dürüst olursan adam olursun.” Zİ, MG, s. 147
- 1683) “Dürüstçe kazandığın ömür boyu yeter, kandırıp kazandığın sele yeter.” Zİ, MG, s. 147

- 1684) “Dürüstlüğün adımı altı kulaçtır, haram işin adımı yarım kulaçtır.” Zİ, MG, s. 148
- 1685) “Dürüstlük dost güzelliğidir, temizlik yemek güzelliğidir.” Zİ, MG, s. 148
- 1686) “Düz yolda yıkılan tez kalkar.” SK, s. 94
- 1687) “Eğri bay olmaz, doğru zay olmaz.” RST, s. 33
- 1688) “Eğri otur, doğru söyle.” ÖAA, s. 257
- 1689) “Fakirin en güçlü silahı doğruluktur.” ÇP, s. 237
- 1690) “Hak deyince akan sular durur.” ÖAA, s. 300
- 1691) “Hak yerde kalmaz.” ÖAA, s. 300
- 1692) “Hak yerini bulur.” ÖAA, s. 300
- 1693) “Hakikat ateşte yanmaz, suda batmaz.” SK, s. 34
- 1694) “Hakikati söyleyen er tanınır, yemininden dönen hor tanınır.” Zİ, MG, s. 201
- 1695) “Hakkını er yemez, ikinci yer (toprak) yemez.” Zİ, MG, s. 202
- 1696) “Hakkını taşıyan, haksızlığa baş eğmez.” RST, s. 18
- 1697) “Haklı söz haksızı Bağdat’tan çevirir.” ÖAA, s. 300
- 1698) “Haksız dökülen kan yerde kalmaz.” ÇP, s. 45
- 1699) “Haramın temeli olmaz.” ÖAA, s. 302
- 1700) “Hesabı doğru olanın işi aydınlık olur.” ÇP, s. 133
- 1701) “İyiliğın başı doğruluk.” ÇP, s. 243
- 1702) “Kendin düz isen eğri gölgeden korkma.” ÇP, s. 163
- 1703) “Tuz ekmek hakkını bilmeyen kör olur.” ÖAA, s. 450
- 1704) “Yanlış hesap Bağdat’tan döner.” MM, MG, s. 327
- 1705) “Yaralı kuşa tüfek atılmaz.” RST, s. 114

1706) “Zor (zulüm) kapıdan girince görenek (merhamet) bacadan çıkar.”
DLT, III, s. 120

1707) “Zulüm ile âbâd olan bir gün gelir berbat olur.” MM, MG, s. 349

Hak, adalet, doğruluk, dürüstlük değerleri Türk atasözlerinde bu şekilde karşılık bulurken adaletsizlik ve yalancılık da yerilir.

Bir insanın söyledikleri ile yaptıklarının birbiriyle çelişmesi, özü ile sözünün bir olmaması, doğru sözlülüğün zıttı olan yalancılık, adaletin zıttı olan zulüm hem İslâm dininde hem Türk kültüründe yerilir. Doğruluğun ve adaletin önemini vurgulayan Kur’ân-ı Kerim, kulları zulümden, adaletsizlikten sakındırır. “Sakın, Allah’ı zalimlerin yaptıklarından gafil sanma. Onları, ancak öyle bir güne tehir eder ki o gün gözler belerir.”⁵⁷ âyeti ve “Mazlumun bedduasından kork. Çünkü mazlumun bedduası ile Allah arasında hiçbir engel yoktur.”⁵⁸ hadis-i şerifi İslâm inancının adaletsizliğe bakışını yansıtır. “Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste.”, “Ah alan onmaz.” gibi Türk atasözleri de aynı konuyu işaret eder, insanları zulmetmekten sakındırır. Mazlum, zulme uğramış kimsedir, güçsüz ve çaresiz olduğundan kendisine yapılan haksızlık karşısında elinden gelen tek şey, bedduadır. Bu beddua da Allah katında karşılıksız kalmaz.

1708) “Ah alan onmaz.” ÖAA, s. 124

1709) “Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste.” ÖAA, s. 142

1710) “Azan kuşun ömrü az olur.” RST, s. 31

1711) “Eğer yalan ateşte yakılsaydı ağaç iki kat ucuz olurdu.” ÇP, s. 105

1712) “Hile ile iş gören mihnet ile can verir.” ÖAA, s. 315

1713) “İyi yalan bu yalan, fili yuttu bu yılan.” ÇP, s. 245

1714) “Yalan ayak tutar, ama yürümez.” MM, MG, s. 325

1715) “Yalan çabuk, hakikat yavaş duyulur.” Zİ, MG, s. 379

1716) “Yalan çillenir, ama bitmez.” MM, MG, s. 325

⁵⁷ İbrahim 14/42, Yazır, *a.g.e.*, C. 5, s. 206.

⁵⁸ Buhâri Zekât, 63.

- 1717) “Yalan ile gerçek arası dört parmaktır, gznle görürsen gerçek, kulağınla işitirsen yalan.” Zİ, MG, s. 379
- 1718) “Yalan söylemek canına düşman, canından önce arına düşman.” Zİ, MG, s. 379
- 1719) “Yalan söylemek insanlık değil, o erkeklerin de işi değildir.” Zİ, MG, s. 379
- 1720) “Yalan söyleyip fayda bulursan sonunda zararını çekersin, doğru söyleyip zarar görürsen sonunda fayda bulursun.” Zİ, MG, s. 379
- 1721) “Yalan söyleyip yüzün kararacağına doğru söyleyip yüzün yaralı olsun.” Zİ, MG, s. 380
- 1722) “Yalan yandırır, hakikat kandırır (dozurur).” Zİ, MG, s. 380
- 1723) “Yalan yüz kızartır.” MM, MG, s. 325
- 1724) “Yalancı çok ant içer.” MM, MG, s. 325
- 1725) “Yalancı davacı kadıyı utandırır, yalancı ocuk aileyi utandırır.” Zİ, MG, s. 380
- 1726) “Yalancı söyler, yanındakiler dinler.” P, s. 230
- 1727) “Yalancı, saygın yerde bir kere oturur.” P, s. 228
- 1728) “Yalancı, şahidi uzakta ister.” MM, MG, s. 325
- 1729) “Yalancı, şahit olarak ölüyü tutar.” P, s. 230
- 1730) “Yalancının ateşi yanmaz.” P, s. 230
- 1731) “Yalancının şahidi yanında olur.” P, s. 230
- 1732) “Yalancının altında yere suya basmayan boş atı olur, doğru söyleyenin altında yrmeyecek boz atı olur.” Zİ, MG, s. 380
- 1733) “Yalancının doğrusuna da inanılmaz.” P, s. 230
- 1734) “Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış.” MM, MG, s. 326
- 1735) “Yalancının hafızası olmaz.” MM, MG, s. 326

- 1736) “Yalancının ipiyle kuyuya inen kuyuda kalır.” MM, MG, s. 326
- 1737) “Yalancının menzili olmaz.” MM, MG, s. 326
- 1738) “Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.” ÖAA, s. 465
- 1739) “Yalancıyı sözünden değil, gözünden bil.” Zİ, MG, s. 380
- 1740) “Yalancının şahidi çok, aramaya gitsen biri bile yok.” Zİ, MG, s. 381
- 1741) “Yalancının yapısına hırsızın kapısına bakma.” SK, s. 98
- 1742) “Yalancıyı evine kadar kovarlar.” MM, MG, s. 326
- 1743) “Yalancıyı kaçtığı yere kadar kovalamalı.” ÖAA, s. 465
- 1744) “Yalandan nefret etmeyen kötünden de nefret etmez.” ÇP, s. 230
- 1745) “Yalanı bir kere söyleyen de yalancı.” ÇP, s. 230
- 1746) “Yalanın ayağı kısa olur.” ÇP, s. 230
- 1747) “Yalanın dayağı kötü dokunur.” ÇP, s. 230
- 1748) “Yalanın ömrü az olur.” MM, MG, s. 326
- 1749) “Yalanın postu yok.” ÇP, s. 230
- 1750) “Yalanla pilav pişse deniz kadar yağı benden.” MM, MG, s. 326

Türk atasözlerine göre adalet ve doğruluk, bir toplumda bulunması gereken en önemli değerdir. Toplumlar doğruluk ve adalet değeriyle varlıklarını sürdürebilir. Adaletin, dürüstlüğü olmadığı yerde insanlık da yoktur. İnsan, doğruluğu dürüstlüğü ölçüsünde değer kazanır.

3.1.2. Aile Birliğine Önem Verme

Aile, bir toplumun vazgeçilmez en küçük yapı taşıdır. Toplumların sağlıklı ve güçlü olması, ailenin sağlıklı ve güçlü olmasıyla mümkündür.

Aileyi oluşturan bireyler, evlilik, kan ve akrabalık bağlarıyla birbirlerine bağlanırlar. Evlilik, eşler arasındaki bağ; kan bağı, çocuklar ve ebeveynler arasındaki bağıdır. Aile yapısının temelini oluşturan, aile bireyleri arasındaki biyolojik ve hukuki bağlılıktır.

Aile bireyleri aynı çatı altında yaşar. Ev ve ailenin ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılan ortak bir gelir vardır. Aile bireylerinin sahip oldukları özellikler doğrultusunda farklı sorumlulukları vardır. Bireyler bu sorumlulukları gereği gibi yerine getirirse aile içi ilişkiler sağlıklı olur.

DPT. VI. 5 yıllık Kalkınma planı özel ihtisas komisyonu raporuna göre “Aile kan bağılılığı, evlilik ve diğer yasal yollardan aralarında akrabalık ilişkileri bulunan ve çoğunlukla aynı evde yaşayan bireylerin cinsel, psikolojik, sosyal, kültürel ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı topluma uyum ve katılımlarının sağlandığı temel bir toplumsal birimdir.”

Toplumun çekirdeğini oluşturan aile insanlıkla aynı yaşadadır, diyebiliriz. “Ey bütün o insan kümeleri, sakının o Rabbinize karşı gelmekten ki sizleri tek bir nefisten yarattı. Ondan eşini yarattı da ikisinden birçok erkekler ve dişiler üretti...”⁵⁹ âyeti ışığında insanın kurduğu ilk sosyal grubun aile, onun en önemli iki üyesinin karı koca; erkek/baba, kadın/anne ve çocuklardan teşekkül eden ilk ailenin de Hz. Âdem’in ailesi olduğunu anlıyoruz. Hz. Âdem ve Havva çocuklar dünyaya getirerek çoğalmışlardır. Dolayısıyla nesli devam ettirme duygusu aile birliğini korumada oldukça etkili bir duygudur.

Türk kültürü, toplumun temelini oluşturan aileye verdiği önemle varlığını sürdürebilmiştir. Göçebe bir toplum olmasına, değişik kültür ve dinlerle tanışmasına rağmen tarih sahnesine çıktığı günden beri varlığını, kültürünü sürdürmesinin sırrı, aile bağlarında saklıdır, diye düşünebiliriz. “Yukarıda Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş, Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İlteriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak... Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi, o Tanrı, kağan (olarak) oturttu tabii.”⁶⁰ Türk tarihinin, Türk töresinin, Türk kültürünün ilk yazılı kaynağı olan Orhun Abideleri’nde “anne babayı beraber alan bu ifadeler, Türk milletinin ‘aile’ temeli üzerine kurulduğunu göstermektedir. Metinde geçen isimlere dikkat edilecek olursa, kağan ismi olarak zikredilen İlteriş, ‘ili, devleti belirli bir

⁵⁹ Nisâ 4/1, Yazır, *a.g.e.*, C. 2., s. 483.

⁶⁰ Ergin, *a.g.e.*, 1986, ss. 21-24.

düzene oturtan, derleyip toplayan'; İlbilge ise 'ilin bilgisi, âlimi, fikir danışılan kişi' manasındadır."⁶¹ Türk kültüründe anne ve babanın önemi buradaki isimlerin manasında gizlidir.

Aile birliğini oluşturan ve bu birliğin devamını sağlayan diğer unsurlar sevgi ve saygıdır. Saygı "değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye, karşı dikkatli, özenli, ölçülü, davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram; başkalarını rahatsız etmekten çekinme duygusu"⁶² olarak tanımlanır. Saygı duymak, saygı duyduğun varlığa değer vermektir. "Yine O'nun âyetlerindedir ki sizin için nefislerinizden zevceler yaratmış, kendilerine ısınırınız diye aranızda bir sevgi ve esirgeme yapmış..."⁶³ âyeti de eşler arasındaki sevgi ve saygının Allah tarafından var edildiğine işaret eder.

Türk kültüründe aile kutsaldır, aile bireyleri kuvvetli sevgi ve saygı bağlarıyla birbirlerine bağlıdır. Bu bağ, ailenin teşekkülü sırasında karı koca arasında kurulur, aileye dâhil olan çocukların sevgisiyle şartsız ve karşılıksız olarak büyür. Türk ailesi her zaman dayanışma içindedir. Büyüklere karşı sonsuz saygı duyulur. Sorunlar büyüklerin tecrübe ve yardımları vasıtasıyla çözümlenir.

Aile bireyleri arasındaki sevgi; saygıyla desteklenmezse, aile bireyleri durumlarına ve üstlendikleri role göre sorumluluklarını yerine getirmemezse aile birliği tehlikeye girer. "Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş...Küçük kardeş büyük kardeşini bilmezdi, oğlu babasını bilmezdi. Öyle kazanılmış, düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı."⁶⁴ Türk ataları aile birliğinin tehlikeye girmesini devletin çöküşüyle bir tutmuştur.

Aile birliğinin tehlikeye girmesini "Dağılacak evden refah gider, babasından adalet gider, çocuğundan namus gider, kadını küfürbaz, gelini hırsız olur." Türk ataları bu şekilde açıklar. Aile birliğinin devamı adaletli, namuslu olmakla, güzel söz

⁶¹ Gülin Ögüt Eker, "Yazılı Kaynaklarda Türk Ailesi", Atatürk Kültür Merkezi, Erdem Dergisi, C.13, S. 37, Türk Halk Kültürü Özel Sayısı-I, Ankara, 2002, ss. 131-157.

⁶² TDK, *a.g.e.*, s. 2047.

⁶³ Rum, 30/21, Yazır, *a.g.e.*, C. 6, s. 264.

⁶⁴ Ergin, *a.g.e.*, 1986, ss. 21-24.

söylemekle yani kısaca sevgi ve saygıyla mümkündür. Toplumun çekirdeği olan aile ne kadar mutlu ve huzurlu olursa toplum da o kadar mutlu ve huzurlu olur, diyebiliriz. Türk ataları bu durumu da “Âlemdeki huzur, hanemdeki huzurdur.” sözüyle özetler.

Tezimizin birinci bölümünde zikrettiğimiz bütün atasözlerini, aile birliğine önem verme değeriyle ilgili atasözleri kapsamında düşünebiliriz.

Türk atalarının aile birliğine verdiği önemi belirten ve çocuk eğitiminde kullanılabilecek sözleri:

- 1751) “Ağaç damarlarına dayanır, insan akrabalarına.” SK, s. 91
- 1752) “Ailenin izzeti, hayatın lezzetidir.” İY, MG, s. 16
- 1753) “Ailesinin kadrini bilmeyen el obasının da kadrini bilmez.” MM, MG, s. 28
- 1754) “Âlemdeki huzur, hanemdeki huzurdur.” İY, MG, s. 19
- 1755) “Ana bir (veya öz) arkadaş gerek. ÇP, s.51
- 1756) “Ana çocuğuna iki gözle bakar, baba bir gözle.” SK, s. 36
- 1757) “İnsana ata, ana gibi yar olmaz.” TMS, s. 49
- 1758) “Ananın çıktığı dala kız salıncak kurar.” BAAD, s. 41
- 1759) “Anneden sonra kız kardeş, aziz kardeş.” ÇP, s.51
- 1760) “Balta sapından ayrılmaz.” Zİ, MG, s. 73
- 1761) “Baş yarılrsa börk içinde, kol kırılrsa yen içinde.” Zİ, MG, s. 73
- 1762) “Beş parmağın hangisini kessen acımaz.” EKE, I, s. 39
- 1763) “Burun yüzden düşmez.” ÖAA, s. 208
- 1764) “Dağılacak evden refah gider/ Babasından adalet gider/ Çocuğundan namus gider/ Kadını küfürbaz, gelini hırsız olur.” ÜÇŞ, s. 80
- 1765) “Dam yanarsa sıçan da yanar.” RST, s. 44
- 1766) “Dört atanın dördü de hak.” ÖAA, s.249
- 1767) “Düzensiz aileden kaç.” ÇP, s. 153

- 1768) “Et tırnaktan ayrılmaz.” TMS, s. 8
- 1769) “Etle tırnak araya giren kırnak.” TMS, s. 9
- 1770) “Etlı tırnaklı ayrılmaz.” DLT I, s. 155
- 1771) “Ev bizim, sır bizim.” MM, MG, s. 185
- 1772) “Ev sözsüz olmaz, orman çakalsız.” MM, MG, s. 185
- 1773) “Eveceğizim evceğizim, saklar benim halceğizim.” ÖAA, s. 277
- 1774) “Herkesi delisi evinde, derdi karnında.” ÖAA, s. 310
- 1775) “Kadının ömürlük yoldaşın.” SK, s. 69
- 1776) “Kaplumbağa kabına bakıp, kendi evim, kendi sarayım, demiş.” SK, s. 70
- 1777) “Nine evin kütüğüdür.” MM, MG, s. 279
- 1778) “Tartışma olan evde bereket olmaz.” ÇP, s. 112
- 1779) “Torsuktan ürken kısarak olmaz, çoktan bölünen ev onmaz.” Zİ, MG, s. 366
- 1780) “Yaddan kardeş, itten yoldaş olmaz.” ÇP, s. 240
- 1781) “Yokuştan yılmayan at, kocaya bağlı avrat, ataya düşkün evlât, her üçü ulu devlet.” MES, İM, s. 311
- 1782) “Erken kalkmayan avrat, söz dinlemeyen evlât, mahmuzla giden at, kapında varsa kaldır at.” MES, İM, s. 167
- 1783) “Evi yapan da anne, yıkan da anne.” MES, İM, s. 334
- 1784) “Uşaksız ev, barsız ağaca benzer.” MES, İM, s. 344

“Bekârlık sultanlıktır.” gibi evlenmeyi reddeden bir atasözümüz bulunmakla beraber Türk atasözleri aile kurmayı kutsal saydığından bekârları evliliğe teşvik eder. Evlenene, aile kurana Allah’ın yardım edeceğini vurgular. Erkek ve kadın evlenip aile kurmanın ilk gereğini yerine getirir. Karı koca aynı çatı altında yaşamaya başlar. Bu çatı mahremiyeti sağlama, korunma, sığınma yeridir. “Eveğizim eveğizim saklar

beni halceğizim.”, “Herkesin delisi evinde, derdi karnında.” gibi atasözlerimiz ev hayatının mahremiyetine işaret eder.

Evlenmeyi, ev kurmayı teşvik eden Türk atasözleri soyun devamı, dolayısıyla toplumun devamlılığı için çocuk sahibi olmayı “Uşaksız ev, barsız ağaca benzer.”, “Evlâdı olmayanda merhamet olmaz.” gibi sözlerle ifade eder.

Kadın/anne, erkek/baba birbirlerini sevmeli, birbirlerine saygı duymalıdır. Ev içindeki her şey ailenin sırrıdır, bunlar dışarıya çıkarılamaz. Çocuklar, sadece anne babalarına değil, büyüklerine de saygılı olmak zorundadırlar. Anne babalarına karşı sorumlulukları Tanrı’ya karşı sorumlulukları kadar kutsaldır.

3.1.3. Akıl, Bilgi ve Bilimsellik

Akıl Türkçe sözlükte “düşünme, anlama, kavrama gücü, us, öğüt, salık verilen yol, düşünce, kanı, ruh”⁶⁵ olarak tanımlanır. Akıl; duyularla kazanılan bilgileri değerlendirir, olaylar arasında irtibatlar kurar, bunlarla da yeni bilgiler üretir.

Yaratıcı tarafından insana bahşedilmiş en kıymetli hazine akıldır. İnsan, aklıyla düşünür, bilir, öğrenir, davranışlarını kontrol eder; durum ve olayları denetler, yargılar. İyi ile kötüyü, güzel ile çirkini akıl sayesinde ayırt eder. Akıllı insan doğru, mantıklı, vicdana uygun hareket eder. Aklı ile çevresini yaşanabilir hale getirir. Aklıyla bilir, bulur, öğrenir, öğretir, düşünür, biriktirir ve biriktirdiklerini de kendinden sonraki nesillere aktarır.

Akıl, insanı bilgisizlikten kurtarır, ona doğru yolu gösterir. Akıl bilginin, bilimselliğin kaynağıdır. Akıl topraksa bilgi onun verdiği mahsuldür, diyebiliriz.

Songar’a göre⁶⁶ akıl, “insanın diğer canlılar arasındaki üstünlüğünü sağlayan kudrettir.” Akıl, insanın hayat mücadelesinde başarılı olmasını sağlar. İnsanın bilinçaltındaki çatışmalarını, iç âlemini düzenler. İnsan ruhunu çapraşık arzular, korku, ahlâksız eğilimler gibi birçok zararlı etkiden korur.

⁶⁵ TDK, *a.g.e.*, s. 62.

⁶⁶ Ayhan Songar, *Çeşitleme*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1981, s. 26.

Gazâlî aklı, “kişilik kuvvetler”inin içinde izah edip “insanın bilinci ve idrak edici latifesi” olarak da tarif eder.⁶⁷

İnsanın kendisine ve tabiata anlam vermesinde aklın etkisi büyüktür. İnsan aklı sayesinde dinî ve ahlâkî değerleri öğrenir, özümser. Akıl, insanı Allah’a bağlar. Kur’ân-ı Kerim’e göre insan, aklıyla insandır, insanın bütün eylemleri aklıyla anlam kazanır, onun sorumlu olmasını gerektiren de aklıdır.⁶⁸

Kur’ân-ı Kerim’de Allah: “Andolsun biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”⁶⁹ buyurmaktadır.

Türklerin bilinen ilk İslâmî eseri olan Kutadgu Bilig, insanoğlunun kendi değerine bilgi ve akıl ile ulaştığını konu eder. Buna göre bilgi her şeyin üstündedir, ona değer biçilemez, üstün bir varlıktır, bir erdem, bir güçtür. İnsanoğlu bilgiyle övünebilir. Bilgi akılla elde edilir, akılı da bize Tanrı vermiştir. Akıl karanlık gecede bir meşaledir, bilgi insanı aydınlatan bir ışıktır. İnsan ancak akılla yükselir, bilgiyle büyür. İnsanın saygı görmesi akıl ve bilgiyle mümkündür. Bilgisiz kişi bir avuç balçıktır. Akılsız, bilgisiz kişi kendini yükseltmez. Akıllı ve bilgili insanın aslı, özü, sözü her şeyi değerlidir. İnsanoğlu yeryüzündeki her şeye bilgiyle erişir. Akıllı insanın sözleri de çok değerlidir, övülmeye ve dinlemeye lâyıktır. Bilgi en büyük zenginliktir, asla fakir olmaz. Bilgi ve akıl kişiye köstektir, kösteklenen kişi yakışıksız işler yapmaz. Bilgisizin bildiği ve yaptığı kendisine düşmandır. Bilgili insana bilgisi yeter, bilgisizin yaptıkları da kötü arkadaş olarak kendisine yeter.⁷⁰

Konu ile ilgili Türk atasözleri akıl ve bilgiye önem vermenin yanı sıra insanlar arasındaki zekâ farklılığına “Akıl, akıldan üstündür.” sözüyle dikkat çeker. “Akılsız başın cezasını ayaklar çeker.” sözüyle insanın akla uymayan davranışlarının kendi bedenine zarar verebileceğini vurgular. “Akıl olmayınca başta ne kuruda biter ne yaşta” gibi sözlerle aklın olumlu davranış geliştirmedeki önemine değinir. “Akı para

⁶⁷ Gazâlî, *İhyâ-i Ulûm-id-din*, (çev. Ali Arslan) Arslan Yayınları, İstanbul, 1979. C.6, s. 10

⁶⁸ Bk. Bakara 2/44, 76; Âl-i İmrân 3/65; Ârâf 7/169; Yûnûs 10/16; Hûd 11/51; Enbiyâ 21/10, 67; Mâide 5/58; Haşr 59/14

⁶⁹ İsrâ 17/70, DİB Yayınları, a.g.e., s. 309.

⁷⁰ Bz. Agop Dilâçar, 908. *Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi*, 5. Baskı, Ankara 2016.

ile satılmaz.”, her insan akılı kendi benliğinin bir parçası olarak taşır. İnsan aklını kullanmayı bilirse “Akıl kişiye sermayedir.”

Olumsuz herhangi bir durum ya da olay karşısında olumlu davranış geliştirme “Göz var görmek için, akıl var bilmek için.” sözleriyle ifade edilir. “Akıl için yol birdir.” sözünden de tecrübelerden, olaylardan ders alan insanın akıllı insan olduğu sonucuna varmak mümkündür.

1785) “Akçe peşinde koşan borca batar, bilim peşinde koşan rızka batar.” Zİ, MG, s. 25

1786) “Akçe zenginliği görünceye kadar akıl zenginliği ölünceye kadardır.” Zİ, MG, s. 25

1787) “Akıl adama sermaye (O da gide gelmeye).” ÖAA, s. 127

1788) “Akıl değişir, bilim yaklaşır.” Zİ, MG, s. 25

1789) “Akıl düşer mi düştüğü zindana bir daha.” MY, s. 14

1790) “Akıl eskimeyecek giyimdir, bilim tükenmeyecek madendir.” Zİ, MG, s. 25

1791) “Akıl gevher bahasız, ahmak hasta çaresizdir.” Zİ, MG, s. 26

1792) “Akıl görmedikten sonra gözün görmesinden fayda yok.” ÇP, s. 127

1793) “Akıl için tarik birdir.” ÖAA, s. 128

1794) “Akıl ile alınmayan mal akılın alır, sonra kendini alır.” ÇP, s. 127

1795) “Akıl ile edep ikizdir.” İY, MG, s. 17

1796) “Akıl insanın görkemi, nakil (atasözü); sözün yakışığıdır.” Zİ, MG, s. 26

1797) “Akıl insanın görkemi, sabır aklın arkadaşıdır.” Zİ, MG, s. 26

1798) “Akıl kişiye sermayedir.” ÖAA, s. 128

1799) “Akıl merhametin babası.” ÇP, s. 129

1800) “Akıl olmayınca başta ne kuruda biter ne yaşta.” ÖAA, s.130

1801) “Akıl ortağı ortak, mal ortağı kaypak.” ÖAA, s.130

1802) “Akıl pazarda satılmaz.” Zİ, MG, s. 26

1803) “Akıl satın alınmaz.” ÇP, s. 129

- 1804) “Akıl tepesi altın tepesidir.” ÇP, s. 130
- 1805) “Akıl tükenmez, altın çürümez.” Zİ, MG, s. 26
- 1806) “Akıl yaşta değil, baştadır.” Zİ, MG, s. 26
- 1807) “Akıl yoldan çıkmaz, bilim eskimez.” Zİ, MG, s. 26
- 1808) “Akıl, akıldan üstündür.” ÖAA, s. 128
- 1809) “Akıl, insanın altın tacıdır.” İY, MG, s. 17
- 1810) “Akıldan büyük zenginlik de ilimden büyük hazine de yok.” ÇP, s. 127
- 1811) “Akıldan yakın dost mu var? Zİ, MG, s. 26
- 1812) “Akılla kazanılan itibar sonuna dek gider, haramla kazanılan itibar ölümüne yeter.” Zİ, MG, s. 27
- 1813) “Akıllı adam erinmez, kuvvetli adam sürünmez.” Zİ, MG, s. 27
- 1814) “Akıllı adam konuşursa doğru çıkar, ahmak adam konuşursa kavga çıkar.” Zİ, MG, s. 27
- 1815) “Akıllı adam şaşırmaz, dürüst adam sözünden caymaz.” Zİ, MG, s. 27
- 1816) “Akıllı adam yaptığı işe inanır, ahmak adam gördüğü düşe inanır.” Zİ, MG, s. 27
- 1817) “Akıllı adam yüksekten konuşmaz.” MM, MG, s. 31
- 1818) “Akıllı adam, söyletmeden anlar, akbaba fırsat vermeden vurur.” Zİ, MG, s. 27
- 1819) “Akıllı adamın bir günü, ahmağın bin gününden iyidir.” MM, MG, s. 31
- 1820) “Akıllı baş belâsız, doğru yol garezsiz olur.” MM, MG, s. 32
- 1821) “Akıllı baş her şeyden fayda çıkarır.” MM, MG, s. 32
- 1822) “Akıllı başta saç durmaz.” SK, s. 34
- 1823) “Akıllı bildiğini söylemez, deli söylediğini bilmez.” MM, MG, s. 32
- 1824) “Akıllı bin yaşar, ahmak bir yaşar.” Zİ, MG, s. 28
- 1825) “Akıllı binerse at da sıçramaz.” ÇP, s. 129
- 1826) “Akıllı bir defa aldanır.” MM, MG, s. 32

- 1827) “Akıllı çocuk, yaşlı cahilden iyidir.” MM, MG, s. 32
- 1828) “Akıllı dil ile aptal el ile.” ÇP, s. 129
- 1829) “Akıllı düşmandan korkma, deli dosttan kork.” MM, MG, s. 32
- 1830) “Akıllı gam yer, deli kamçı.” MY, s. 12
- 1831) “Akıllı iş, kanatlı kuş.” SK, s. 34
- 1832) “Akıllı işine bakar, cahil dişine.” MM, MG, s. 33
- 1833) “Akıllı kemal arar, cahil mal.” MM, MG, s. 33
- 1834) “Akıllı kendisinin hem hizmetçisidir hem de paşası.” ÇP, s. 129
- 1835) “Akıllı kişiyi falcılar sevmez.” MM, MG, s. 33
- 1836) “Akıllı mağrur olmaz.” ÇP, s. 129
- 1837) “Akıllı oğlan neyler ata malını, akılsız oğlan neyler ata malını.” ÖAA, s.129
- 1838) “Akıllı olmanın belgesi zengin olunca haddini aşmamaktır, derecesinden taşmamaktır.” Zİ, MG, s. 29
- 1839) “Akıllı söylemeden düşünür, akılsız düşünmeden söyler.” ÖAA, s.130
- 1840) “Akıllı üstün, işi üstün; vakti değerlendiren kişi üstün.” ÇP, s. 127
- 1841) “Akıllı yiğit aklına göre iş yapar, aptal yiğit kolay işi güç yapar.” Zİ, MG, s. 29
- 1842) “Akıllı yiğit düşünceli, ahmak yiğit eğlencecidir.” Zİ, MG, s. 29
- 1843) “Akıllı yiğit her işin temelini düşünür, ahmak yiğit kazanacağı menfaatini düşünür.” Zİ, MG, s. 29
- 1844) “Akıllı yoksul, ahmak varlıktan iyidir.” MM, MG, s. 33
- 1845) “Akıllı, adama el verir.” MM, MG, s. 31
- 1846) “Akıllıdan akılsız söz bekleme.” ÇP, s. 128
- 1847) “Akıllılık insanlık özelliklerinden en asilidir.” ÇP, s. 129
- 1848) “Akıllının ağzı kalbinde olur, ahmağın kalbi ağzında.” MM, MG, s. 33
- 1849) “Akıllının canını, aptalın sözü sıkar.” ÇP, s. 129

- 1850) “Akıllının eli işler, akılsızın dili işler.” İY, MG, s. 18
- 1851) “Akıllının öfkesi işinde.” ÇP, s. 129
- 1852) “Akıllının önünde ahmağın ardında yürü.” Zİ, MG, s. 30
- 1853) “Akıllının sözü kısa, söyleyiverirse nüsha.” Zİ, MG, s. 30
- 1854) “Akıllının zannı cahilin hakikatinden iyidir.” MM, MG, s. 34
- 1855) “Akıllıya dayanan yıkılmaz.” ÇP, s. 128
- 1856) “Akıllıya ima yeter.” ÇP, s. 128
- 1857) “Akıllıya işaret ahmağa dayak.” Zİ, MG, s. 30
- 1858) “Akıllıya işaret et, deliye kötek.” MM, MG, s. 34
- 1859) “Akıllı keskin olanın eli altındır.” SK, s. 34
- 1860) “Âlim akılla ilerler, cahil akılla geriler.” Zİ, MG, s. 35
- 1861) “Âlim aklın ışığıdır.” Zİ, MG, s. 30
- 1862) “Âlim halk için gözünü verirse yiğit halk için özünü verir.” Zİ, MG, s. 36
- 1863) “Âlim insan halkın ışığıdır.” ÇP, s. 48
- 1864) “Âlim işaretle anlarsa cahil dayakla anlar.” Zİ, MG, s. 36
- 1865) “Âlim işe cömert, söze cimri olur.” ÇP, s. 49
- 1866) “Âlim olmaktan adam olmak zor.” ÇP, s. 48
- 1867) “Âlim olursan âlem senindir.” İY, MG, s. 20
- 1868) “Âlim, halka muallim.” ÇP, s. 48
- 1869) “Âlimin öfkesi olmaz.” ÇP, s. 49
- 1870) “Âlimin ölmesi âlemin ölmesi ile birdir.” ÇP, s. 49
- 1871) “Âlimin sözüne bak, iyinin özüne.” Zİ, MG, s. 30
- 1872) “Altmış, yetmiş akı başından gitmiş.” MY, s. 14
- 1873) “Anlayan bir kıldan nem kapar.” MY, s. 14
- 1874) “Anlayana bir söz yetişir, görmek isteyene bir göz.” MY, s. 14
- 1875) “Anlayana kul ol, anlamayana ağa olma.” MY, s. 14
- 1876) “Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az.” MY, s. 14

- 1877) “Ar eden kâr etmez.” FFT, s. 58
- 1878) “Arif isen bir gül yeter kokmaya, cahil isen gir bahçeye yıkmaya.” MY, s. 14
- 1879) “Arife tarif gerekmez” MY, s. 14
- 1880) “Aşa doysam da başa (akla) doymadım.” ÇP, s. 55
- 1881) “Başta ilim, gökte güneş gibidir.” ÇP, s. 78
- 1882) “Baştan önce taş akla vurmaz.” ÇP, s. 78
- 1883) “Bildiğin bir dokuz, bilmediğin doksan dokuzdur.” Zİ, MG, s. 83
- 1884) “Bildiğini konuş, bilmediğin seni kötü duruma düşürür.” MM, MG, s. 91
- 1885) “Bileği güçlü olan bir kişiyi yıkar, bilgisi olan bin kişiyi yıkar.” SK, s. 25
- 1886) “Bilen biri, bilmeyen yüzü söyler.” ÇP, s. 84
- 1887) “Bilen dört, bilmeyen dert bağlar.” ÇP, s. 84
- 1888) “Bilen ile bilmeyen bir olmaz.” FFT, s. 111
- 1889) “Bilen işler, bilmeyen parmağını dişler.” ÇP, s. 84
- 1890) “Bilen söylemez, söyleyen bilmez.” MM, MG, s. 91
- 1891) “Bilenler oynamış dönüyor, bilmeyenler sallanıyor.” ÇP, s. 84
- 1892) “Bilgi aklın aynasıdır.” MM, MG, s. 91
- 1893) “Bilgi insanın bezedir.” MM, MG, s. 91
- 1894) “Bilgine dünya aydınlık, cahilin günü gariptir.” Zİ, MG, s. 83
- 1895) “Bilgine yakın ol, cahile dikkat.” Zİ, MG, s. 83
- 1896) “Bilgini görürsen saygı göster, cahili görürsen sabret.” Zİ, MG, s. 83
- 1897) “Bilim bahtın söküp atamayacağı kazıdır, bilimsiz baht uzun sürmeyecek azıktır.” Zİ, MG, s. 84
- 1898) “Bilim değişir, rızık karışır.” Zİ, MG, s. 84
- 1899) “Bilim ile gücü birleştirenin yeri sağlam olup çalışması yükselir.” Zİ, MG, s. 84

- 1900) “Bilim öğrenmeden övünme, hüner kazanmadan hazırlanma.” Zİ, MG, s. 84
- 1901) “Bilim öğrenmek, iğne ile kuyu kazmak gibidir.” Zİ, MG, s. 84
- 1902) “Bilimi var aklı yok, aklı var, bilimi yok.” ÇP, s. 84
- 1903) “Bilimi, ağaç beşikten yer beşiğine kadar ara.” Zİ, MG, s. 84
- 1904) “Bilimin kadrini er bilir, bilginin kadrini halk bilir.” Zİ, MG, s. 84
- 1905) “Bilimin yolu açık olsun.” ÇP, s. 84
- 1906) “Bilimli adam bin yaşar, bilimsiz adam boş yaşar.” Zİ, MG, s. 84
- 1907) “Bilimli adamın sözü ipek, bilimsiz adamın sözü bilek gibidir.” Zİ, MG, s. 84
- 1908) “Bilimli başa bela gelmez.” ÇP, s. 84
- 1909) “Bilimli bilerek çalışır.” ÇP, s. 84
- 1910) “Bilimli ölürse kâğıtta adı kalır, üstad ölürse yaptığı işi kalır.” Zİ, MG, s. 85
- 1911) “Bilimli yiğit dost arar, bilimsiz yiğit aş arar.” Zİ, MG, s. 85
- 1912) “Bilimlide akıl çıkar, akıllı yaşlıdan nakıl (atasözü) çıkar.” Zİ, MG, s. 85
- 1913) “Bilimsiz adam, dilsiz hayvan.” ÇP, s. 84
- 1914) “Bilimsiz biri yıkar (yener), bilimli bini.” ÇP, s. 84
- 1915) “Bilimsizlik gözleri bağlanmaktan da kötü.” ÇP, s. 84
- 1916) “Bilmediğini bilenden sor.” ÇP, s. 84
- 1917) “Bilmediğini sormak insanlık.” ÇP, s. 85
- 1918) “Bilmemek ayıp değil, sormamak ayıp.” ÖAA, s. 189
- 1919) “Bilmeyenin bileği ağrımaz.” ÇP, s. 84
- 1920) “Bilmiyorsan bir bilenden sor.” MM, MG, s. 91
- 1921) “Bilseydim derdim olmazdı.” MM, MG, s. 92
- 1922) “Bin batman varın olacağına bir batman aklın olsun.” MM, MG, s. 92
- 1923) “Bin bilsen de bir bilenden sor.” MM, MG, s. 92

- 1924) “Bin kişi değmez bir kişiyi, bir kişi değer bin kişiyi.” RST, s. 44
- 1925) “Bin ölçüp bir biçmeli.” ÖAA, s. 191
- 1926) “Bir ağacın gölgesinde bir sürü koyun yatar.” RST, s. 18
- 1927) “Bir ambar buğdayın örneği bir avuçtur.” ÖAA, s. 192
- 1928) “Bir görüş, bir kör biliş.” ÖAA, s. 196
- 1929) “Bitmeyen hazine istersen ilim al.” ÇP, s. 87
- 1930) “Bulak toprağı göğertir (yeşertir), bilim halkı göğertir.” Zİ, MG, s. 84
- 1931) “Büyümeyen bilim gün geçtikçe küçülür. ÇP, s. 161
- 1932) “Cambaz iptede, balık dipte gerek.” ÖAA, s. 210
- 1933) “Cemal gider ama kemali kalır.” MY, s. 14
- 1934) “Çok bilen çok yanılır.” ÖAA, s. 222
- 1935) “Çul içinde aslan yatar.” ÖAA, s. 225
- 1936) “Denenmemiş bilimin sırrını öğren.” ÇP, s. 193
- 1937) “Dere ıssızlaşınca tilki bey kesilir.” RST, s. 15
- 1938) “Dilsiz de olsa kâmil bellidir.” MY, s. 14
- 1939) “Düşü görenden yoran kâmil gerek.” MY, s. 14
- 1940) “Ev mumla aydınlanır, baş bilimle.” MM, MG, s. 185
- 1941) “Gayretlinin aşamadığı engel olmaz, akıllının bulamadığı çare olmaz.”
Zİ, MG, s. 181
- 1942) “Göz budur dağın ardındakini görmeli, akıl budur başa geleceği
bilmeli.” MY, s. 14
- 1943) “Gücü olan günlüğünü kazanır, bilimi olan yıllığını kazanır.” Zİ, MG,
s. 196
- 1944) “Gücün ulaşmadığına dil ulaşır, dilin ulaşamadığına düşünce ulaşır.”
Zİ, MG, s. 197
- 1945) “Güçlü biri yıkar, bilim de bini yıkar (yener).” Zİ, MG, s. 197
- 1946) “Her makamın bir makal her ormanın bir çakalı vardır.” RST, s. 15

- 1947) “Her şey akla, akıl sınanmaya muhtaç.” ÇP, s. 130
- 1948) “Her şey bilen bir şey bilmez.” FFT, s. 286
- 1949) “İlim ağacı ter ile sulanır.” ÇP, s. 134
- 1950) “İlim ateşte de yanmaz.” ÇP, s. 134
- 1951) “İlim bitmeyen hazine.” ÇP, s. 134
- 1952) “İlim harcadıkça artar.” ÇP, s. 134
- 1953) “İlim kazanı aç kalmaz.” SK, s. 66
- 1954) “İlim, hayatın ışığı.” ÇP, s. 134
- 1955) “İlimde de zulüm vardır.” ÇP, s. 134
- 1956) “İlimin başı acı, sonu bal.” ÇP, s. 134
- 1957) “İlme ar olmaz, ar eden berhudar olmaz.” FFT, s. 308
- 1958) “İlmi Allah dileyene, malı dilediğine verir.” FFT, s. 308
- 1959) “İnsanın akli çıkmaktansa canı çıksın.” MY, s. 14
- 1960) “İnsanın aklına, ağanın yaşına değer biçilir.” MY, s. 15
- 1961) “İnsanın insanlığı irfanla, hayvanın hayvanlığı samanla beslenir.” RST, s. 46
- 1962) “Kafayla duvar delinmez, akılla delinir.” MY, s. 15
- 1963) “Kalem eğri kesilse de doğru yazar.” MM, MG, s. 247
- 1964) “Kalem fikrin tercümanıdır.” MM, MG, s. 247
- 1965) “Kalem kılıçtan keskindir.” MM, MG, s. 247
- 1966) “Kalem sultandır, kalem ehline rütbe verir.” MM, MG, s. 247
- 1967) “Kalem tutan el altta kalmaz.” MM, MG, s. 247
- 1968) “Kalemin yazdığını kılıç bozamaz.” MM, MG, s. 247
- 1969) “Karı hızlı büyürse bilim yavaş büyür.” ÇP, s. 186
- 1970) “Keskin akıl, keramete k.ç attırır.” MY, s. 15
- 1971) “Keten, gömlek olmaz dokutmayınca, evlât âlim olmaz okutmayınca.” RST, s. 186

- 1972) “Kişi bilmediğinin adûsudur (düşmanıdır).” FFT, s. 371
- 1973) “Kişi, noksanını bilmek gibi irfan olamaz.” MY, s. 15
- 1974) “Koyma akıl, akıl olmaz.” ÖAA, s. 369
- 1975) “Kördeki zekâ gözü açıkta bulunmaz.” MY, s. 15
- 1976) “Mahkeme söz ile değil baş (akıl) ile edilir.” ÇP, s. 197
- 1977) “Nasiplinin çocuğu başlı (yani akıllı) olur.” ÇP, s. 152
- 1978) “Ne mal iledir ne sel ile beyim ululuk kemal iledir.” RST, s. 7
- 1979) “Okumak bilim pınarı, bilim ömür ışığı.” ÇP, s. 157
- 1980) “Okumaya taş atan kendi kendini aldatmış.” ÇP, s. 157
- 1981) “Okumayan adam, kör balta gibi.” ÇP, s. 157
- 1982) “Okuyan bir, yenen başka.” ÇP, s. 157
- 1983) “Okuyandan anlayan üstün.” ÇP, s. 157
- 1984) “Öğrenmeye ar olmaz.” FFT, s. 445
- 1985) “Sohbet meclisinde konuşmadan ayrılmak da bilgeliktir.” İY, MG, s. 160
- 1986) “Unun çok olacağına ünün çok olsun.” RST, s. 10
- 1987) “Yaş, yaşadıkça akıl başa gelir.” MY, s. 15

Türk atalarına göre akıl en büyük zenginliktir. Akıl, insanın bitmez tükenmez hazinesidir, onu diğer varlıklardan farklı ve üstün kılandır. İnsan akıllı ve bilgisi ölçüsünde değer kazanır. Her insan kendi akıllı ölçüsünde muvaffak olur. İnsan başkalarının akıllıyla hareket ederek başarılı olamaz. Akıl ancak insanın şahsına aittir. Akıl, Tanrı'nın insana armağanıdır ancak bilgi ile geliştirilebilir.

İnsanı diğer yaratılmışlardan ayıran özelliği, aklıdır. İnsan onu değerlendirmeyi bilirse akıllı onun en büyük desteğidir. İnsan kendi aklını kullanmayı bilse bile başkalarıyla fikir alışverişinde bulunması gereken durumlar da olabilir. Herkes aynı düşünmediği için bazı konularda başkalarıyla istişare etmek faydalıdır.

Türk ataları her insanın kendi aklından memnun olduğunu da vurgular. Akıllı düşmanı akılsız dostu tercih eder. Bu da akıllı kişinin her zaman üstün tutulduğunu, akılsıza tercih edildiğini gösterir, denebilir.

Akıllı olmak kadar seri davranmak da önemlidir, insanoğlu karar verme konusunda fazla düşünürse bu, onun kaybı olabilir. Ayrıca insanoğlu faydasız işlerle uğraşarak aklını boşa harcamamalıdır.

Akla, bilgiye, bilimselliğe son derece ehemmiyet veren Türk ataları akıl ve bilim sahibi insanların nitelikleri ve insanlık için önemleri konusunu da dile getirmişlerdir. Türkçede akıl ve bilim sahibi insanlar bilgin, âlim sözcükleriyle ifade edilir. Türk atasözlerinde âlim; insanoğlunu bilgisizliğin, ahmaklığın karanlığından bilginin aydınlığına çıkararak ışıktır. Âlim, halkı aydınlatma yolunda fedakârca çalışır, bilgisini paylaşmada cömerttir, halkın öğretmenidir. Konuyla alakalı Türk atasözleri, İslâm dininin âlime verdiği önemle örtüşür.

Öğretme, öğrenme, inceleme ve araştırmayı; öğreten, öğrenen ve ilmi yücelten İslâm dininin ilk emri okudur: “Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı ‘alak’tan yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.”⁷¹ Bu ayetle insanın bilgisizlikten kurtulup bilgi sahibi olurken faydalandığı kalem ve talimden bahseden Kur’an ilim sahiplerini de yüceltmıştır.⁷² Her kötülüğün hatta şirkin sebebi bilgisizliktir. Kur’an-ı Kerim’in ifadesine göre “Kulları içinde Allah’ı ancak âlimler bilir.”⁷³

Hz. Peygamber de (s.a.v.) ilim ve âlimle ilgili olarak şöyle buyurmuşlardır:

“Âlimler, ancak miras olarak ilim bırakan peygamberlere vâris olanlardır. Bu ilim mirasını alan, bol ve büyük bir nasip almıştır”⁷⁴

“Âlimin âbide karşı üstünlüğü benim sizin en aşağı mertebede olanınıza karşı üstünlüğüm gibidir. Sonra Rasûlullah (s.a.) şöyle devam etti: Allah ve Melekleri, göklerin ve yerlerin halkı, hatta yuvasındaki karıncalar hatta balıklar, insanlara hayır ve faydalı şeyler öğreten kimseye dua ederler.”⁷⁵

“Kim ilim elde etmek için bir yol tutarsa Allah da onu Cennetine giden yola iletir. Melekler ilim öğrencisinin razı olması için kanatlarını indirirler. Bir âlim için,

⁷¹ Alâk 96/1,2,3,4,5; DİB, *a.g.e.*, s. 692.

⁷² Bk. Âl-i İmran 3/18; Nisâ 4/162; Mücâdele 58/11,15; Zümer 39/9; Fâtır 35/19,20,21; Ankebût 29/43.

⁷³ Bk. Fâtır 35/28.

⁷⁴ Buhârî, İlim 10; Tirmizî, İlim 19; İbn Mâce, Mukaddime 39; Ebû Dâvûd, İlim 1.

⁷⁵ Tirmizî, İlim 19; Dârimî, Mukaddime 29.

göktekiler ve yerdekiler hatta denizdeki balıklar bile o âlimin bağışlanması için, Allah'a yalvarırlar. Âlim-bilgili bir kimsenin cahillikle ibadet eden bir kimseye karşı üstünlüğü, Ay'ın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler peygamberlerin varisleridirler. Peygamberler miras olarak ne dinar ne de dirhem bırakmışlardır; onlar sadece miras olarak ilim bırakmışlardır. Kim, ilimden nasibini alırsa çok büyük hayırlara kavuşmuş olur.”⁷⁶

“İki kişiden başkasına gıpta olmaz: Allah tarafından kendisine mal verilip de hak yolunda o malı harcayabilen kimse, Allah tarafından kendisine hikmet verilip de onunla hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimse.”⁷⁷

“İlim, müminin yitik malıdır onu nerede bulursa almaya daha hak sahibidir.”⁷⁸

“Sadakanın en faziletlisi, bir Müslümanın ilim öğrenmesi, sonra da o ilmi Müslüman kardeşine öğretmesidir.”⁷⁹

“İlmin (kaldırılıp) yerine cehaletin gelmesi, içki ve zinanın da yaygınlaşması kıyamet alâmetlerindedir.”⁸⁰

Aklı, bilgiyi yücelten Türk İslâm kültürü aklın, bilginin zıttı ahmaklık ve bilgisizliği de yerer. Ahmak “aklını gereği gibi kullanamayan, bön, budala, aptal”⁸¹; bilgisiz “bilgi sahibi olmayan, bilisiz, malûmatsız, cahil”⁸² demektir. Türk kültürünün bilinen ilk eseri Orhun Âbideleri'nde bilgisizliğin kötü sonuçlarına değinilmiştir: Bilgili kağanların töreyi tuttuğundan, iyi işler yaptığını belirttikten sonra “Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruku da bilgisizmiş tabii, kötü imiş tabii. Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldaticı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti karşılıklı çekiştirtiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan

⁷⁶ Tirmizî, İlim 19; Ebû Dâvûd, İlim 1; İbn Mâce, Mukaddime 17; Dârimî, Mukaddime 32.

⁷⁷ Buhârî, İlim 15; Zekât 5; İbn Mâce, Zühd 22.

⁷⁸ Tirmizî, İlim 19; İbn Mâce, Zühd 15.

⁷⁹ İbn Mâce, Mukaddime 20.

⁸⁰ Buhârî, İlim 21.

⁸¹ TDK, *a.g.e.*, s. 55.

⁸² *a.g.e.*, s. 339.

yaptığı kağanını kaybedivermiş. Çin milletine beylik erkek evlâdı kul oldu, hanımlık kız evlâdı cariye oldu, Türk beyler Türk adını bıraktı...”⁸³

Türklerin ilk İslâmî eseri olan Kutadgu Bilig’de insanın değeri bilgisiyyle yükselmiş, bilgisizlik ise hastalıkla ilişkilendirilmiştir: “Bilgiyi büyük bil, anlayışı da ulu/ Bu iki (şey) yükseltir seçkin kulu.”; “Git ey bilgisiz, hastalığını onult/ Bilgisizin ilacını sen söyle, ey bilge, kurtar.”⁸⁴

Türk atasözlerinde akılsızlık deli, ahmak, aptal, cahil, ferasetsiz gibi sözcüklerle ifade edilir. Yapılan biri araştırmanın tespitlerine göre⁸⁵ halk arasında deli olarak adlandırılan ruh hastaları; kendi kendilerine konuşmuyorlarsa, gülmüyorlarsa, başkalarına saldırmıyorlarsa, kaçıp gitmiyorlarsa hasta kabul edilmezler. Türk atasözlerinde de insanların davranışları gözlemlenerek benzer bulgular doğrultusunda deli olduğuna kanaat getirilmiş olabilir. Sebepsiz yere oynayan, gülen insanların gözlemlenmesi sonucunda “Deliye her gün bayram.”, “Deli ağlamaz, akıllı gülmez.”; kendi kendine konuşan insanların gözlemlenmesi sonucunda “Deli kısmı kendi söyler kendi işitir.” gibi atasözleri söylenmiş olabilir.

Türk ataları, deli ile akıllının iletişim ve ilişkileri hakkında “Deli ile çıkma yola, başına getirir türlü belâ.”, “Deli ile helva yemekten uslu ile savaş yeğdir.” benzeri sözler söylemişlerdir.

Deli, akılsız, aptal, ahmak sözcükleriyle adlandırılan insanlar; uyumsuz davranışlarıyla en yakınındaki kişilerden başlayarak çevrelerini zor durumda bırakabilirler. Türk ataları “Deli arlanmaz, soyu arlanır.”, “Ölü ile deli sahibinindir” gibi sözlerle bu duruma dikkat çekmişlerdir. Ayrıca “Deli akşamdan azar.” atasözünden, akıl sahibi olmayan insanların davranışlarını etkileyen sebeplerin, karanlıkta daha etkili olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

1988) “Ağlama ölü için, ağla deli için.” MY, s. 16

1989) “Ağzı açığın malını gözü açık yer.” MY, s. 16

⁸³ Ergin, *a.g.e.*, s. 21.

⁸⁴ Dilâçar, *a.g.e.* s. 82.

⁸⁵ Tülay Sunman, Y. Savaşır, “Akıl Hastalıkları ve Akıllı Hastalarına Karşı Tutum ve İnançlar”, V. Milli Nöro-Psikiyatri Kongresi Tebliğleri, İzmir, 1970, s. 484.

- 1990) “Ahmağa ahmak güler, akıllı kendi kusurunu bilir.” Zİ, MG, s.21
- 1991) “Ahmağa söylenen söz kuma dökülen suya denktir. Akıllıya söylenen söz, elde tutulan tuğa denktir.” Zİ, MG, s.21
- 1992) “Ahmağın akli başında olmaz, tabanında olur.” MM, MG, s. 28
- 1993) “Ahmağın akli, öğleden sonra gelir. Rızkı kaybolanın iti, kendi gittikten sonra havlar.” Zİ, MG, s.22
- 1994) “Ahmağın atının yuları sürünür. Zİ, MG,” s.22
- 1995) “Ahmağın bilmesi, aklın fikrin kafasına girdiğine delalet eder.” Zİ, MG, s.22
- 1996) “Ahmağın dostu, itin bacanağı çoktur.” Zİ, MG, s.22
- 1997) “Ahmağın huzuruna gidersen aklını evine bırakıp git.” Zİ, MG, s.22
- 1998) “Ahmağın konuşası gelmez, atıp tutası gelir.” Zİ, MG, s.22
- 1999) “Ahmak adam çalıntı keçi ile gezmeye çıkar.” MM, MG, s. 28
- 2000) “Ahmak adam kendi yanlışını doğru bilir, akıllı düzeltir.” MM, MG, s. 28
- 2001) “Ahmak ahmağı bulur.” MM, MG, s. 28
- 2002) “Ahmak aracı iki tarafı da bozar.” SK, s. 33
- 2003) “Ahmak baş belâlı olur.” MM, MG, s. 28
- 2004) “Ahmak baş, ayağa yüküdür.” Zİ, MG, s.22
- 2005) “Ahmak başın belâsını ayaklar çeker.” MM, MG, s. 28
- 2006) “Ahmak baştan akıl çıkmaz, akıl çıksa da makul çıkmaz.” Zİ, MG, s.22
- 2007) “Ahmak dost, yabancından kötüdür.” SK, s. 33
- 2008) “Ahmak dostan akıllı düşman iyidir.” Zİ, MG, s.22
- 2009) “Ahmak düzeltmeye değil, bozmaya hazırdır.” Zİ, MG, s.22
- 2010) “Ahmak elçi iki halkın arasını bozar.” Zİ, MG, s.23
- 2011) “Ahmak gelin yengeyi halayığı sanır.” MY, s. 16
- 2012) “Ahmak iti yol kocaltır.” ÖAA, s.131
- 2013) “Ahmak kendini över, budala kızını.” SK, s. 33

- 2014) “Ahmak kişi parasını zapt edemez.” MY, s. 17
- 2015) “Ahmak odur dünya için gam yiye, ne bilirsın kim kazana ki yiye.”
MY, s. 17
- 2016) “Ahmak olan her zaman düşer.” MY, s. 17
- 2017) “Ahmak olana söz anlatmaktansa dağda domuz gütmek yeğdir.” MY,
s. 17
- 2018) “Ahmak yiğit devesine dil uzatarak atını över, atasına dil uzatarak
karısını över.” Zİ, MG, s.23
- 2019) “Ahmakla aş yiyeceğine akıllıya taş taşı.” Zİ, MG, s.23
- 2020) “Akıl az olanın saçması çok olur.” SK, s. 34
- 2021) “Akıl olmayan kişinin düzeni olmaz işinin.” Zİ, MG, s. 31
- 2022) “Akıl olmayanın zevki çok olur.” SK, s. 34
- 2023) “Akıl yapar, kafa çeker.” MY, s. 17
- 2024) “Akıl yok, göğe bakar.” ÇP, s. 127
- 2025) “Akılda da yok, fikirde de gömlek ister anası.” ÇP, s. 114
- 2026) “Akıllı adam bilimini artırmaya gayret eder, aptal bildiklerine de el
sallayıp gider.” ÇP, s. 128
- 2027) “Akıllı aş toplar, aptal taş toplar.” ÇP, s. 128
- 2028) “Akıllı birden anlar, akılsız binden de anlamaz.” ÇP, s. 128
- 2029) “Akıllı düşmandan korkma, deli dosttan kork.” MY, s. 17
- 2030) “Akıllı işi ile aptal ağzı ile.” ÇP, s. 128
- 2031) “Akıllı sözünü delillerle, deli sözünü yeminlerle.” MY, s. 17
- 2032) “Akıllının ayıp dediği ile ahmak iftihar eder.” MY, s. 17
- 2033) “Akılsız adam, anasını tanımaz, ahmak kusurunu bilmez.” Zİ, MG, s. 31
- 2034) “Akılsız adama nasihat etmek denize su dökmek gibidir.” MM, MG, s.
34
- 2035) “Akılsız baş, sahibine domuz güttürür.” MM, MG, s. 34

- 2036) “Akılsız başa devlet konmaz, konsa bile çok durmaz.” MY, s. 14
- 2037) “Akılsız başın cezasını ayak çeker.” ÖAA, s.130
- 2038) “Akılsız hareket eden ecelsiz ölür.” ÇP, s. 130
- 2039) “Akılsız iti yol kocaltır.” ÖAA, s.130
- 2040) “Akılsıza uyku tatlı gelir.” ÇP, s. 129
- 2041) “Akılsızlar ile bal kadehleri içmektense akıllılar ile kan kadehleri içerim.” ÇP, s. 129
- 2042) “Akılsızlar ile eğlencede olmaktan akıllılar ile savaşta olmak iyi.” ÇP, s. 129
- 2043) “Akı az olanın azabı çoktur.” İY, MG, s. 18
- 2044) “Akı kisanın dili uzun.” SK, s. 34
- 2045) “Akı tükenen arını satar, malı tükenen canını satar.” Zİ, MG, s. 31
- 2046) “Akı yetmeyenin devesini gütme.” RST, s. 11
- 2047) “Akıl olursa akla inan, akıl olmazsa nakle inan.” Zİ, MG, s. 32
- 2048) “Al Allah’ım kulunu, zapt et delini.” MY, s. 17
- 2049) “Alabalığın çorbası olmaz, aptal adamın düşüncesi olmaz.” MY, s. 17
- 2050) “Anlamayan bir kelleden bir kara taş iyidir, bu dünyada maldan mülkten bir akıllı baş iyidir.” MM, MG, s. 47
- 2051) “Aptal dünyanın zenginliğini, akıllı ise anlamayı umar.” ÇP, s. 65
- 2052) “Aptal kardeşten akıllı komşu iyi.” ÇP, s. 66
- 2053) “Aptal kendi başına düşman olur.” ÇP, s. 132
- 2054) “Aptal mal, soy ile akıllı ilim ile mağrur.” ÇP, s. 66
- 2055) “Aptal sonunu düşünmez.” ÇP, s. 65
- 2056) “Aptal söyler, ahmak inanır.” ÇP, s. 65
- 2057) “Aptala derman yok.” ÇP, s. 65
- 2058) “Aptala kanun yazılmamış.” ÇP, s. 66
- 2059) “Aptala sorma, kendisi söyler.” ÇP, s. 132

- 2060) “Aptala zahmet çok.” ÇP, s. 66
- 2061) “Aptala, yol doğru.” ÇP, s. 66
- 2062) “Aptaldan akıl sorma.” ÇP, s. 132
- 2063) “Aptalı konuşurmadan tanırsın.” ÇP, s. 132
- 2064) “Aptalı pay vererek durdur.” ÇP, s. 132
- 2065) “Aptalı ya konuşurup ya koşturup bak.” ÇP, s. 66
- 2066) “Aptalın boynuzu kulağı olmaz.” ÇP, s. 66
- 2067) “Aptalın zevki çok.” ÇP, s. 66
- 2068) “Arif eder, ahmak umut çeker.” MY, s. 17
- 2069) “At görür aksar, su görür susar.” MY, s. 17
- 2070) “Baktın deli, savul geri.” MY, s. 17
- 2071) “Balık ağa girdikten sonra akli başına gelir.” ÖAA, s. 178
- 2072) “Başta akıl olmazsa iki ayağa zor gelir.” SK, s. 46
- 2073) “Bin ahmak ile bir akıllı geçinemez.” MY, s. 18
- 2074) “Bir alaca dananın şerri yedi köye dokunur.” RST, s. 31
- 2075) “Bir deli bir kuyuya taş atmış, kırk akıllı çıkaramamış.” MY, s. 18
- 2076) “Cahil adam verimsiz, verimsiz ömür ilimsizdir.” Zİ, MG, s. 104
- 2077) “Cahil adam, meyvesiz ağaçtır.” Zİ, MG, s. 104
- 2078) “Cahil anlamaz, arsız dinlemez.” ÇP, s. 64
- 2079) “Cahil dosttan zeki düşman iyidir.” Zİ, MG, s. 104
- 2080) “Cahil elinden su içme, ab-ı hayat olsa.” MM, MG, s. 104
- 2081) “Cahil gözetir, âlim düzeltir.” Zİ, MG, s. 104
- 2082) “Cahil ile bal yeme, akıllı ile taş taşı.” MM, MG, s. 104
- 2083) “Cahil ile çıkma yola, başına getirir başına bin bir belâ.” MM, MG, s. 104
- 2084) “Cahil insanın, kılıcı elindedir.” RST, s. 18
- 2085) “Cahil kişi kolay inanır.” Zİ, MG, s. 104

- 2086) “Cahil yiğitten uysal öküz üstündür.” Zİ, MG, s. 104
- 2087) “Cahilden âlim ibret almış.” Zİ, MG, s. 104
- 2088) “Cahilden başkanın olursa yara düşersin.” Zİ, MG, s. 105
- 2089) “Cahile söz anlatmak, deveye hendek atlatmaktan zordur.” SK, s. 26
- 2090) “Cahile söz yetmez, çalıda gül bitmez.” RST, s. 10
- 2091) “Cahilin bütün ömründen âlimin bir günü daha değerlidir.” Zİ, MG, s. 105
- 2092) “Cahilin dostluğundan âlimin düşmanlığı yeğdir.” Vİ, s. 11
- 2093) “Cahilin düşmanı kendisidir.” MM, MG, s. 104
- 2094) “Cahilin öfkesi sözünde olur.” ÇP, s. 94
- 2095) “Cahille bir olma, sonra pişman olma.” Zİ, MG, s. 105
- 2096) “Cahilliği uzatan ya tazı kuyruğu kınalar ya tellak olur.” MM, MG, s. 104
- 2097) “Cahillik can azabıdır.” SK, s. 52
- 2098) “Cahillik çocukluktur.” Zİ, MG, s. 105
- 2099) “Cahillik fakirlikten beterdir.” SK, s. 52
- 2100) “Deli ağlamaz, akıllı gülmez.” MY, s. 18
- 2101) “Deli devran sürer, akıllı vakit bekler.” MY, s. 18
- 2102) “Deli ile çıkma yola, başına getirir türlü belâ.” MY, s. 18
- 2103) “Deli ile helva yemekten uslu ile savaş yeğdir.” MY, s. 18
- 2104) “Deli inek, buzağısını çiğner.” MY, s. 19
- 2105) “Deli kazanmış, akıllı yemiş.” MY, s. 19
- 2106) “Deli küser, nasibini keser.” MY, s. 19
- 2107) “Deli odur ki bir düştüğü çukura bir daha düşer.” MY, s. 19
- 2108) “Deli sözü kaleme gelmez.” MY, s. 19
- 2109) “Delinin efendisi olmaktansa akıllının uşağı olmak yeğdir.” MY, s. 19
- 2110) “Delinin ipiyle kuyuya inilmez.” MY, s. 19

- 2111) “Delinin parası akıllının cebinde biter.” MY, s. 19
- 2112) “Delinin sözü, sarhoşun gözü.” MY, s. 19
- 2113) “Delinin uyuklaması da deli, sayıklaması da.” MY, s. 19
- 2114) “Deliye ‘Kapıyı ört de gel!’ demişler, yüklenmiş de gelmiş.” MY, s. 20
- 2115) “Deliye ‘Oyna!’ demişler, ortalığı yıkmış.” MY, s. 20
- 2116) “Deliye bal tattırmışlar, çarşıda katran bırakmamış.” ÖAA, s. 232
- 2117) “Deliye taş anılmaz.” MY, s. 20
- 2118) “Deliye taş atma, başını yarar (başına taş yağdırır).” ÖAA, s. 232
- 2119) “Deliye uyan zirdelidir.” MY, s. 20
- 2120) “Deliyi beş paralık köpük helvasıyla aldatırlar.” MY, s. 20
- 2121) “Deliyi dövmeden korkut.” MY, s. 20
- 2122) “Deliyi düğüne davet etmişler, ‘Burası bizim evden iyidir.’ demiş.”
MY, s. 20
- 2123) “Deliyi ne döv ne de dövül.” MY, s. 20
- 2124) “Deliyle zengin aklına geleni eder.” MY, s. 20
- 2125) “Demir ıslanmaz, deli uslanmaz.” MY, s. 20
- 2126) “Densiz deveye binmiş de ‘Ben Allah’ı gördüm.’ demiş.” MY, s. 20
- 2127) “Deve ahmak olduğundan kılavuzu eşektir.” MY, s. 20
- 2128) “Dünyanın zor işi, anlayışsıza söz anlatmaktır.” ÇP, s. 103
- 2129) “Ebleh kehel (tembel) olmaz.” Vİ, s. 11
- 2130) “Eşeğin ahmağı şenliğin çokluk yerinde/kalabalıkta yıkılır.” MY, s. 21
- 2131) “Evinde ölüsü olan bir defa, delisi olan her vakit ağlarmış.” MY, s. 21
- 2132) “Ferasetsizliğin işareti, baytalını (iki yaşındaki kısrak) satıp at alır,
dostunun gönlünü kırıp düşmanının gönlünü şad eder.” Zİ, MG, s. 178
- 2133) “Gözsüze yol sorulmaz.” MY, s. 21
- 2134) “Gün geçer, ömür tükenir, deli sevinir ki bayram geliyor.” MY, s. 21
- 2135) “Halımın tozu biter, delinin sözü bitmez.” MY, s. 21

- 2136) “Hamama gider kurnaya, düğüne gider zurnaya âşık olur.” MY, s. 21
- 2137) “Hayvanın ahmağı kaz, insanın ahmağı cambaz.” MY, s. 21
- 2138) “İnsan ahmakla konuşa konuşa ahmak olur.” MY, s. 22
- 2139) “İnsanın söz anlamazı, atın gem almazı.” MY, s. 22
- 2140) “İt, kağrı gölgesinde yürür de kendi gölgesi sanırmış.” ÖAA, s. 334
- 2141) “İte selâm, deliye kelâm olmaz.” MY, s. 22
- 2142) “İtin akılsızı durur durur da kurban bayramında sılaya gider.” MY, s. 22
- 2143) “Kafa boşa göz işe yaramaz.” MY, s. 14
- 2144) “Kafa büyük içi boş, tut kulağından çifte koş.” MY, s. 22
- 2145) “Karnı tok it, gölgede yatar.” ÖAA, s. 347
- 2146) “Kaz yürüyüşü yürüyen tavuk, boynunu kırar.” MY, s. 22
- 2147) “Kokmuş ete tuz kâr etmez, anlamayana söz kâr etmez.” MY, s. 15
- 2148) “Köpeğin ahmağı baklavadan pay umar.” ÖAA, s. 371
- 2149) “Köpeğin ahmağı evvel kocar.” MY, s. 22
- 2150) “Körler sofrasında ışıkla kaşık aranmaz.” MY, s. 22
- 2151) “Okşandığını sığır bilmez, değer verildiğini öküz bilmez.” İY, MG, s. 144
- 2152) “Osmanlı tavşanı arabayla avlar.” MY, s. 23
- 2153) “Oyma akıl olmayınca koyma akıl ne kadar durur?” RST, s. 59
- 2154) “Ölüsü olan gülmüş de delisi olan gülmemiş.” MY, s. 23
- 2155) “Safdil kötünün kardeşidir.” Zİ, MG, s. 337
- 2156) “Sağıra söz, topala yol yetmez.” RST, s. 24
- 2157) “Sağırın kulağı duymaz, ahmağın her yanı.” MY, s. 23
- 2158) “Vaktini boşa harcamak akılsız başın işi.” ÇP, s. 223

İnsanı yöneten, yönlendiren akıldır. Akılsız insan amaçsızdır, ne yapacağını, hangi yöntemle yapacağını bilemez, düşüncesizce davranır. Düşüncesizce verdiği

kararlarda, yaptığı işlerde kötü sonuçları düzeltmek oldukça zordur, bu durum akılsızca hareket edenin hem kendisine hem de etrafındakilere zarar verir.

Akılsız insan, söylediği sözlerden habersizdir, düşünmeden konuşur. Hatalarından ders almayı bilemez. Aklını kullanmadığı için de üzüntüden uzaktır. Ona her gün bayram gibidir, üstelik kendinden habersiz olduğu için akıllı insanlara da akıl öğretmeye kalkar.

Akılsız kişi muhakeme gücünden mahrum olduğu için başkalarına öykünür, bu yüzden gülünç durumlara düşer. Akılsız insan haddini bilmeyen insandır.

Türk atasözlerinde aklını kullanmayan insanlar, çevrelerine zarar verirler. Diğer insanların bu durumdan korunmaları nasihat edilir.

3.1.4. Alçakgönüllülük

Alçakgönüllülük, kendini kimseden üstün görmemek, mütevazı olmaktır. Alçakgönüllü insanlar toplum tarafından sevilirken kendini başkalarından üstün görenler sevilmez, toplum tarafından dışlanırlar.

Mütevazı olmak, İslâm dininin de gereğidir. Allah, “Rahman’ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir...”⁸⁶ âyetiyle alçakgönüllü insanları yüceltir. Hz. Peygamber de bu konuda şöyle buyurmaktadır: “Kim Allah için alçakgönüllü davranırsa kuşkusuz Allah da onun derecesini yükseltir.”⁸⁷

Türk atasözlerinde alçakgönüllü olma değeri onun zıttı olan kibirle verilmiştir. Doğrudan alçakgönüllü olmayı öğütleyen atasözlerinden kibri yeren atasözleri daha fazladır.

2159) “Abdal ata binince bey oldum sanır, şalgam aşa girince yağ oldum sanır.” ÖAA, s. 106

2160) “Adam işi büyütür, iş adamı büyütmez.” MM, MG, s. 19

2161) “Akbaba tuzığa düşer, safkan at çukura düşer, kendisini beğenen yiğit kendinden üstüne düşer.” Zİ, MG, s. 24

⁸⁶ Furkan 25/63, Kur’an-ı Kerim Meali, DİB Yayınları, Ankara, 2011, s. 400

⁸⁷ Müslim Birr: 69.

- 2162) “Akıllı mağrur olmaz.” ÇP, s. 129
- 2163) “Alçak uçan yüce konar, yüce uçan alçak konar.” ÖAA, s. 135
- 2164) “Alçak yerde tepecik kendisini dağ sanır.” ÖAA, s. 135
- 2165) “At elin, torba emanet; bizim dahdahımız var.” MY, s. 310
- 2166) “Ayağında donu yok, fesleğen ister/takar başına.” MY, 311
- 2167) “Ayranı yok içmeye, gümüş köprü ister geçmeye.” MY, 311
- 2168) “Ayranım/yoğurdum ekşidir, diyen olmaz.” ÖAA, s. 169
- 2169) “Babam evi uzak olsa, övünmesi kolay olsa.” MY, 311
- 2170) “Babası ölen ağa oldum sanır, anası ölen hanım oldum sanır.” MY, 311
- 2171) “Başın göğe erse de gönlünü alçak tut.” SK, s. 46
- 2172) “Belinde bir tek tabancası var, boynu kayıştan görünmez.” MY, 311
- 2173) “Bilirim diye övünme, senden de bilgin bulunur.” Zİ, MG, s. 85
- 2174) “Burnu büyük olanın akli küçük olur.” MY, 311
- 2175) “Büyük lokma ye, büyük söyleme.” MY, 311
- 2176) “Çingene çoğaldıkça çeribaşı iftihar eder.” MY, 311
- 2177) “Deve hörgücünü görse çatlar.” MY, 311
- 2178) “Dilenciye bir hıyar vermişler de eğri diye beğenmemiş.” MY, 311
- 2179) “Dün yumurtadan çıktı, bugün kabuğunu beğenmiyor.” ÖÇ, s. 227
- 2180) “Eşeğin anırtısı kendine hoş gelir.” MY, s. 311
- 2181) “Eşeğini övmeyen/övmedik çerçi olmaz.” MY, s. 311
- 2182) “Evinde yok darı, geçer oturur herkesten yukarı.” MY, s. 312
- 2183) “Güzelim diye mağrur olma, tez savar vakt-i şebab.” MY, s. 312
- 2184) “Herkes aklını mezata vermiş, yine kendi aklını almış.” MY, s. 312
- 2185) “Herkes kendi aklını beğenir” MY, s. 312
- 2186) “Herkes kendi yurdunu beğenir.” MY, s. 312

- 2187) “Herkes kerameti kendinden bilir.” MY, s. 312
- 2188) “Herkesin işi kendine iyi görünür.” MY, s. 312
- 2189) “Herkesin serçesi kendine bülbüldür.” MY, s. 312
- 2190) “Herkesin yaptığı kendine güzel görünür.” MY, s. 312
- 2191) “Hiç güvenme mala mülke/ Deme, yok benim gibi/ Eser bir haince rüzgâr/ Savurur saman gibi.”⁸⁸
- 2192) “Hiç kimse yoğurdum kara, demez.” MY, s. 312
- 2193) “Horoz kendini çöp tepesinde görmüş de müezzin oldum, sanmış.” MY, s. 312
- 2194) “İnsan kendini beğenmezse çatlar.” MY, s. 312
- 2195) “Kaplumbağa kabuğuna bakıp ‘Ne büyük sarayım var.’ demiş.” ÇP, s. 203
- 2196) “Karga kendini kuş bilir, ısrıgan otu kendini aş bilir.” ÇP, s. 170
- 2197) “Karga yavrusuna bakmış, ‘Benim ak pak evlâdım.’ demiş.” MY, s. 312
- 2198) “Karga, kendi gözünde kartaldır.” MY, s. 312
- 2199) “Katır anasını tanımaz.” MY, s. 312
- 2200) “Kavurga yer, kavurma yedim diye bıyığımı siler.” MY, 312
- 2201) “Kendi hasırda, gönlü Mısır’da.” MY, s. 313
- 2202) “Kendi kendini çok beğenen, kimseye kendini beğendiremez.” SK, s. 81
- 2203) “Kendini çok öven imamın cemaati az olur.” MY, s. 313
- 2204) “Kibir horoza yakışır.” ÇP, s. 159
- 2205) “Kibirin arkasından zelillik gezer.” ÇP, s. 159
- 2206) “Kibirli yürek pis yürek.” ÇP, s. 159
- 2207) “Mağrur olma padişahım senden büyük Allah var.” MY, s. 313

⁸⁸ Kars yöresi atasözü, merhum Latife Acarlı’dan nakledilmiştir.

- 2208) “Mağrur olup deme yoktur ben gibi, bir muhalif rüzgâr eser savurur harman gibi.” MY, s. 313
- 2209) “Mezar taşı ile övünülmez.” MY, s. 313
- 2210) “Mütevazılık, büyük devlettir.” İY, MG, s. 141
- 2211) “Mütevazıyla küçülmezsin, kibirlilikle büyümezsin.” Zİ, MG, s. 315
- 2212) “Ne idik, ne olduk, ne olacağız.” MY, s. 313
- 2213) “Ne oldum, dememeli, ne olacağım demeli.” MY, s. 313
- 2214) “Oturduğu ahır sekisi, çağırdığı İstanbul türküsü.” MY, s. 313
- 2215) “Öldüğüne bakmaz da ceviz ağacından tabut ister.” MY, s. 313
- 2216) “Övünge adam en sonunda önüne bakar.” MY, s. 313
- 2217) “Tencere der: ‘Dibim altın.’, kepçe der: ‘Ben neredeyim?’” DLT, I, s. 52
- 2218) “Yanmış malla, ölmüş babayla övünülmez. MY, s. 313

Türk atasözlerinde kişinin kendini başkalarından üstün görmesi utanmasına sebeptir. Alçakgönüllü insan, başkalarına şefkat gösteren, yumuşak davranandır. Aza razı olandır, kendini bulunduğu durumdan yüksek göstermeye çalışmayandır.

Alçakgönüllülüğün zıttı olan kibir, insanı zillete düşürür. Kibirli insan, haddini bilmez, sahip olduğu nimetlere karşı da nankördür.

Türk ataları, başkalarını küçümseyerek kendini onlardan üstün gören insanı, toplum tarafından sevilmeyen insan olarak nitelendirir. Türk atasözlerine göre kibirli insanlar, kişiliği gelişmemiş, özgüveni olmayan insanlardır. Sahip olmadıkları özellikler kendilerinde varmış gibi davrandıklarından gülünç duruma düşerler, toplum tarafından dışlanırlar.

3.1.5. Ar Duygusu

Ar, utanmadır; örfе, âdete, inanca ve ahlâka aykırı davranışlardan sakınma duygusudur. Ar duygusu, insanın çirkin işler yapmasına mâni olur; onu iyiye ve güzele yönlendirir. Ar duygusu olmayan insanın ahlâk kurallarına bağlılığından söz edilemez,

diyebiliriz. Nitekim Hz. Peygamber, “Her dinin bir ahlâkı vardır, İslâm’ın ahlâkı da hayâdır.”⁸⁹ buyurmaktadır. Ar duygusu, dinine ve kültürüne son derece bağlı Türk’ün karakterini oluşturan özelliklerdendir.

Ar duygusu ile ilgili Türk atasözlerinde bu duygu; sadece utanma anlamında değil aynı zamanda namus, hatır sayma, kibarlık, nezaket, zarafet, görgülü olma gibi anlamlara da gelecek şekilde kullanılmıştır. Çocuk eğitiminde istifade edilebilecek bu atasözleri:

- 2219) “Adam adamdan korkmaz, utanır.” ÖAA, s. 115
- 2220) “Adamdan utanmayan Tanrı’dan korkmaz.” MY, s. 472
- 2221) “Ağacın damarına adamın arına bak.” Zİ, MG, s. 18
- 2222) “Âlemin maskarası, dostların yüz karası.” MY, s. 472
- 2223) “Ar çekmekten bar çekmek evlâdır.” MY, s. 472
- 2224) “Ar, yiğidin kamçısıdır.” MY, s. 473
- 2225) “Arını satan her şeyini satar.” Zİ, MG, s. 44
- 2226) “Arlı arından utanır, arsız neyinden utanır.” MY, s. 473
- 2227) “Arlı varını yer, arsız arını yer.” Zİ, MG, s. 44
- 2228) “Arsıza söz, kokmuş tuz kâr etmez.” RST, s. 48
- 2229) “Dağ üstünde kar olur, namusluda ar olur.” SK, s. 55
- 2230) “Deli arlanmaz, soyu/sahibi arlanır.” ÖAA, s. 231
- 2231) “Dilencinin yüzü kara, torbası doludur.” MY, s. 473
- 2232) “Elin arı, cehennem narından çetindir.” MY, s. 473
- 2233) “Eri namus, atı kamçı öldürür.” MY, s. 473
- 2234) “Eşeğe binmek ayıp, düşmek iki ayıp.” MY, s. 473
- 2235) “Gider kazan karası, gitmez yüz karası.” MY, s. 473
- 2236) “Git söyle sultana, herkes ettiğinden utana.” MY, s. 473
- 2237) “Haya ağır, namus pahalı.” GG, YK, s. 298

⁸⁹ İbn Mâce, Zühhd 17.

- 2238) “Hayâ imandadır.” MY, s. 473
- 2239) “Haya yüzde, şefkat gözde olur.” GG, YK, s. 298
- 2240) “Hayâ, imanın nurudur.” MY, s. 473
- 2241) “Hayalı kızarır, hayasız ağarır.” GG, YK, s. 298
- 2242) “Hayası olmayan oğlan kötü, çirkin huylu kız kötü.” GG, YK, s. 298
- 2243) “Hayâsı olmayanın insafı da olmaz.” MY, s. 473
- 2244) “Hayâsızda insaf olmaz, insafsızda hayâ.” MY, s. 473
- 2245) “Herkes ettiğinden utanır.” MY, s. 473
- 2246) “İrz ehli daima örtük gerek.” MY, s. 473
- 2247) “İrz ehli düşmez.” MY, s. 473
- 2248) “İrz ehlinin kapısı daima kapalı gerek.” MY, s. 473
- 2249) “İs karası çıkar, yüz karası çıkmaz.” MY, s. 473
- 2250) “Kıskancın içi dar, olmaz onda utanma, ar.” Zİ, MG, s. 273
- 2251) “Kokmuş et, tuz istemez; utanmaz yüz, söz istemez.” RST, s. 16
- 2252) “Kork soysuzun soylusundan, korkma soylunun soysuzundan.” RST, s. 139
- 2253) “Köpeği dövmeli, ama sahibinden utanmalı.” ÖAA, s. 371
- 2254) “Kulağı duymayanın yüzü kızarmaz.” MY, s. 473
- 2255) “Su her şeyi temizler, yalnız yüz karasını temizleyemez.” MY, s. 474
- 2256) “Tenim canımın sadakası, canım ar’ımın sadakası.” Zİ, MG, s. 363
- 2257) “Uşağını öven utanmış.” MY, s. 474
- 2258) “Utan utanmazdan, kork korkmazdan.” MY, s. 474
- 2259) “Utangaca üç gün bayram, utanmayana her gün bayram.” GG, YK, s. 298
- 2260) “Utanmak ölümden beter, hayasızın yüzü yırtık.” GG, YK, s. 298
- 2261) “Utanmayan iki kere yer.” ÇP, s. 220
- 2262) “Utanmayan insan için utanan adamın yüzü kızarır.” GG, YK, s. 298

- 2263) “Utanmayan Nogay, buyurulmadığı yemeği yer.” ÇP, s. 220
- 2264) “Utanmayandan utanan iyi.” GG, YK, s. 298
- 2265) “Utanmayanın sefası çoktur.” MY, s. 474
- 2266) “Utanmaz oğul kötü, haysiyetsiz kız.” GG, YK, s. 298
- 2267) “Yüz, yüzden utanır.” ÖAA, s. 481
- 2268) “Yüz, yüze bakmaya yer bırak.” MY, s. 474

Türk atasözlerinde ar duygusu; “utanma, sıkılma, namus, edep, Allah korkusu ile günahattan kaçınma”⁹⁰ olarak tanımlanan hayâ, “şan, şeref, namus, iffet”⁹¹ olarak tanımlanan ırz, namus sözcükleri ve yüz karası tamlamasıyla ifade edilir.

Türk atasözlerine göre utanma, din ve ahlâk kurallarına saygı ile eşdeğerdir. Hiç kimseden utanmayan bir insanın Allah’tan da korkusu yoktur. Nitekim utanmayı İslâm’ın ahlâkı addeden Hz. Peygamber de “Utanmadıktan sonra istediğini yap.”⁹² buyurmaktadır.

Türk atalarına göre utanma görgülü olmak, hatır saymak, dürüst ve namuslu olmaktır. İnsanın bütün lekelerden arınması mümkün olduğu halde namusuna sürülen lekeden arınması mümkün değildir. Dürüst ve namuslu insan her zaman doğru yoldadır. Çünkü hayâ imanın nurudur.

3.1.6. Barış

Türkçe sözlük, barış değerini “barışma işi, savaşın bittiğinin bir antlaşmayla belirtilmesinden sonraki durum, sulh, hazar, böyle bir antlaşmadan sonra insanlık tarihindeki süreç, uyum, karşılıklı anlayış ve hoşgörü ile oluşturulan ortam”⁹³ olarak tanımlar.

İnsanların barış içinde yaşamaları, mal ve can güvenliğinin korunmasıyla mümkündür. Türk kültüründe barış oldukça önemli bir değerdir. Barışa verilen önemi, Türk’ün bilinen ilk yazılı kaynağı Orhun Âbideleri’nden öğrenmek mümkündür:

⁹⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1970, s. 411.

⁹¹ a.g.e. s. 472.

⁹² Buhârî, Edeb 78, Enbiya 54.

⁹³ TDK, a.g.e., s. 255.

“Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet, hep bana tâbidir. Bunca milleti hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur... Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş. Bu yerde oturup Çin milleti ile anlaştım. Altını, gümüşü, ipeği, ipekliyi sıkıntısız öylece veriyor.⁹⁴...Doğuda Kadirkan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. Batıda Kengü Tarmana kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle düzene soktuk. Dört taraftaki milleti hep tâbi kıldım, düşmansız kıldım...”⁹⁵

Türk kağanlarının egemenlikleri altındaki milletin barış içinde yaşaması için gösterdiği çaba, Türk kültürünün barış değerine verdiği önemin delilidir, diyebiliriz.

Bilge Kağan’dan başlayarak Atatürk’ün dilinde “Yurtta sulh, cihanda sulh” ifadesi bulan barış değerinin kültür temelleri⁹⁶ olarak yorumlayabileceğimiz, çocuk eğitiminde faydalanılabilecek Türk atasözleri:

- 2269) “Akli başında olan kuru kavgaya düşmez.” MY, s. 299
- 2270) “At ile eşek tepişince arada sahibi ezilir.” MY, s. 299
- 2271) “Ateşe körükle güdülmez.” MY, s. 299
- 2272) “Bir söz ara bozar, bir söz ara düzer.” ÖAA, s. 199
- 2273) “Bir söz bin büyüye bedeldir.” ÖAA, s. 199
- 2274) “Bir söz yola getirir, bir söz yoldan çıkarır.” ÖAA, s.200
- 2275) “Çanak çanağa değer kırılır.” MY, s. 300
- 2276) “Çekişmeden pekişilmez.” ÖAA, s. 217
- 2277) “Çekişmeyi seven bir karış uzamaz.” ÜÇŞ, s. 138
- 2278) “Çingene çingeneye çatmadıkça kasnak boynuna geçmez.” ÖAA, s. 219
- 2279) “Dirlik olmayan yerde varlık olmaz.” MY, s. 70

⁹⁴ Ergin, *a.g.e.*, 1986, ss. 17-18.

⁹⁵ *a.g.e.*, 1986, ss. 23-24-25.

⁹⁶ Bayram Durbilmez, “Türk Dünyası Atasözlerinde Barış ve Hoşgörü”, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 38. İCANAS Bildiriler/ Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri, II. Cilt, 589-609, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay. Ankara, 2007.

- 2280) “Ekmeğimi al da dirliğimi alma.” MY, s. 70
- 2281) “Hazır ol cenge eğer ister isen sulh u salah.” MY, s. 70
- 2282) “Hır gür ya ölüm getirir ya zulüm.” RST, s. 121
- 2283) “İki bahadır çekişse biri kalır, biri ölür.” ÜÇŞ, s. 117
- 2284) “İki güreşenden biri yıkılır.” MY, s. 300
- 2285) “İki testi tokuşunca biri elbet kırılır.” ÖAA, s. 323
- 2286) “İnsan eti dirlikte tatlıdır.” MY, s. 70
- 2287) “İp kırıldığı (koptuğu) yerden ulanır (bağlanır).” ÖAA, s. 328
- 2288) “İş amana binince kavga uzamaz.” ÖAA, s. 329
- 2289) “İt ile çuval girilmez, kedi ile harara.” MY, s. 300
- 2290) “İtle dalaşmaktan çalıyı dolaşmak yeğdir.” ÖAA, s. 334
- 2291) “İyi dirliğe çok har gerek.” Vİ, s. 56
- 2292) “Kanı kanla yumazlar, kanı suyla yurlar.” ÖAA, s. 343
- 2293) “Kavga sen ben diye başlar.” ÇP, s. 173
- 2294) “Kavgacı bir onsa bir onmaz.” ÇP, s. 173
- 2295) “Kavgacı köpeğin dişleri tez düşer.” ÇP, s. 174
- 2296) “Kavgacı köpekte yara eksik olmaz.” MY, s. 301
- 2297) “Kavgacıdan korkma, doğru sözden kork.” ÇP, s. 173
- 2298) “Kavgalı tavşan avcı başındadır.” MY, s. 301
- 2299) “Kavganın iyisi boğaz kavgasıdır.” MY, s. 301
- 2300) “Kazma kuyuyu kendin düşersin.” ÖAA, s. 353
- 2301) “Münakaşa lekesiz (ayıpsız) olmaz. ÇP, s. 99
- 2302) “Mütareke sulh müjdesidir.” MY, s. 70
- 2303) “Rahmet düzene, lanet bozana.” MY, s. 70
- 2304) “Sana taşla vurana sen aşla vur.” ÖAA, s. 421
- 2305) “Savaşta yumruğu kim anar.” Vİ, s. 23
- 2306) “Sen bilirsin, deyince (değirmende) kavga olmaz.” ÖAA, s. 423

- 2307) “Su bulanmayınca durulmaz.” Vİ, s. 40
- 2308) “Su testisi taşa değerse kırılır, taş testiye değerse yine testi kırılır.” MY, s. 301
- 2309) “Uğraşma deli baş ile, yapabilirsen kurtul aş ile.” ÇP, s. 100
- 2310) “Yadlar barışsa kötüler yanar; dostlar kavga etse düşmanlar hoşnut olur.” ÇP, s. 241
- 2311) “Yılan adamın topuğunu gözler, adam yılanın başını.” MY, s. 301
- 2312) “Yırtıcı kuşun ömrü az olur.” ÖÇ, s. 480
- 2313) “Yorgan gitti, dava bitti.” MY, s. 301
- 2314) “Yurdu kutlu olanın ağzı tatlı olur.” RST, s. 181

Türk atasözlerine göre birliğin, dirliğin, bir arada yaşamanın şartı barış içinde olmaktır. Barış içinde yaşayan bir toplumda dirlik, düzen, anlaşma, uyuşma, sakinlik, dostluk vardır. Yapıları gereği toplumların dalgalanmalar yaşaması da doğaldır. Önemli olan bu dalgalanmalardan sonra durularak birlik, dirlik ve barışın sağlanmasıdır.

Barışı sağlayabilmenin belki de ilk kuralı dili iyi kullanmaktır. Bir insan yeri geldiğinde susmayı, yeri geldiğinde konuşmayı bilirse o zaman dirlik, düzen ve barış olur. Bazen bir söz iki insanı birbirine düşman eder, bazen de bir söz iki dargının barışmasına vesile olur.

Aklı başında bir insan, başkalarıyla barış içinde yaşar. Gereksiz tatsızlıklarla hayatı kendine zehir etmez. Geçimsiz insanların çevrelerine, birbirlerine en çok da kendilerine zararı dokunur.

İnsan ancak kavgasız bir ortamda mutlu yaşayabilir. “Ekmeğimi al, dirliğimi alma.” sözüyle Türk ataları barışın sosyal hayat için ne kadar önemli bir değer olduğuna işaret eder.

“Rahmet düzene, lânet bozana” barışın temini için gayret gösterenleri kullar da Allah da sever, toplumun huzurunu bozanlar ise lanetten kurtulamazlar. Barış her

zaman hayırlıdır.⁹⁷ Barışı temin eden müminler Allah tarafından methedilen, mükâfatlandırılacak olanlardır.⁹⁸ Allah, yeryüzünde bozgunculuk yapanları sevmez.⁹⁹

3.1.7. Cesaret

Cesaret, Türkçe sözlükte “güç veya tehlikeli bir işe girerken kişinin kendinde bulduğu güven; yüreklilik, yiğitlik, yürek ve göz peklığı, cüret, atılganlık”¹⁰⁰ olarak tanımlanır.

Cesaret, yiğitlik Türklerin asli özelliğidir, savaşçı bir kavim olmalarıyla özdeşleştirilir, denebilir. Kaşgarlı Mahmut DLT Türk maddesinde Türklerin cesaretine vurgu yaparak şöyle der:

“Nuh’un (a.s.) oğlunun adı. Nuh’un oğlu Türk’ün oğullarına yüce Allah (c.a.) tarafından verilmiş bir isimdir. Hel etâ ‘ale’l-insâni hi:nun mine’d-dehr-i (İnsan üzerinden -insan olarak anılacak bir varlık oluncaya kadar- uzun bir zaman geçmemiş midir?-76/1) ayetinde âdem aleyhisselâm’ın adının ‘insan’ olması gibi. Burada insan kelimesi bir kişi için kullanılmıştır. Bir başka ayette şöyle denir: leqad xaleqna’l-insâne fi: ahseni taqvi:min summe radedna: esfele sa:fili:n ille’llezi:ne a:menü: ve ‘amilu’s-sa:liha:ti (Biz insanı en güzel kıvam üzere yarattık. Sonra onu aşağıların en aşağısına attık. Ancak inananlar ve iyi iş yapanlar – 45/4-6) Burada (insan) topluluk ismidir; çünkü hiç kimse bu teklığın dışında kalamaz. Aynı şekilde burada da Türk, Nuh’un oğlunun adıdır; burada tekliktir. Oğulları söz konusu zaman topluluk ismidir; ‘beşer’ kelimesi gibi hem teklik hem topluluk için kullanılır. Bunun gibi ‘Rûm’da, İshak’ın (s.a.) oğlu ‘İyşû’nun oğlu Rûm’un adıdır. Oğulları da o isimle adlandırılmıştır. Ne var ki biz daha önce Türk’ün Allah tarafından verilmiş bir isim olduğunu söylemiştik. Bize şeyh, imam ve zahid Hüseyin bin Xalef el-Kâşgârî haber verdi ve kendisine de İbni Ebi’d-Dünyâ diye tanınan şeyh Ebû Bekr el-Mugîd el-Cercerânî, Allah’ın elçisine isnat ederek anlatmış. (Peygamber) dedi ki: “Allah (c.a.) dedi ki “Benim bir ordum vardır, onları Türk diye adlandırdım ve doğuya yerleştirdim. Bir kavme kızdığım zaman onları (Türkleri) onlara musallat ederim.” Bu, diğer bütün

⁹⁷ Bk. Nisâ 4/114, 128; Enfâl 8/1; Hucurât 49/9-10.

⁹⁸ Bk. Bakara 2/224; A’râf 7/142; Şûrâ 42/40

⁹⁹ Bk. Bakara, 2/205.

¹⁰⁰ TDK, *a.g.e.*, s. 455.

insanlara karşı, onlar için bir üstünlüktür. Çünkü onların adını bizzat O (c.a.) vermiş; onları en yüce ve yeryüzünde havası en güzel yere yerleştirmiş; onları kendi ordusu olarak adlandırmıştır. Bunun yanında onlar; güzellik, tatlılık, aydın yüzlülük, edep, yaşlılara hürmet ve riayet, ahde vefa, alçakgönüllülük, yiğitlik ve daha sayılamayacak birçok meziyeti hak etmişlerdir.”¹⁰¹

Cesaret değeriyle ilgili Türk atasözleri Türklerin yiğitlik, kahramanlık yönlerini ön plana çıkaran sözlerdir. Kahraman insan, aklıyla, sözleriyle, davranışlarıyla doğru olan insandır, diyebiliriz. Doğru bildiği değerleri -her ne pahasına olursa olsun- yaşatmaya çaba gösteren insandır, bilinçli insandır. Türk ataları kendilerinden sonraki nesillerin cesaret eğitiminde istifade edilebilecek şu sözleri söylemişlerdir:

- 2315) “Cesur kurt tay-kunanı (iki yaşındaki erkek at) yer, korkak kurt kuzu-oğlağı yer.” Zİ, MG, s. 106
- 2316) “Cesura ölüm korkunç gelmez.” SK, s. 26
- 2317) “Cesurun bakışı korkağın kılıcından keskindir.” SK, s. 26
- 2318) “Cesurun gözü kötü, ahmağın sözü kötüdür.” Zİ, MG, s. 107
- 2319) “Cesurun kendisinden gözü kötüdür.” Zİ, MG, s. 107
- 2320) “Yiğidin hançeri kınında durmaz.” MM, MG, s. 336
- 2321) “Yiğit eğildi, öldü.” MM, MG, s. 336
- 2322) “Yiğit meydanda bilinir.” MM, MG, s. 337
- 2323) “Yiğit odur attan düşüp atlansın, yiğit odur, her azaba katlansın.” MM, MG, s. 337
- 2324) “Yiğit oğul civan eyler atayı.” MM, MG, s. 337
- 2325) “Yiğit oğul düşmana yenilmez.” MM, MG, s. 337
- 2326) “Yiğit ölür ünü kalır, öküz ölür gönü kalır.” MM, MG, s. 337
- 2327) “Yiğit yarasız ölmez.” MM, MG, s. 337

¹⁰¹ Ahmet B. Ercilasun; Ziyat Akkoyunlu, *Kaşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s.151.

- 2328) “Yiğitliğin de yeri vardır.” MM, MG, s. 338
- 2329) “Yüz namert bir merde kurban olsun.” MM, MG, s. 341
- 2330) “Zindandan korkan halk kahramanı olmaz.” ÇP, s. 257

Türk atasözlerinin ifade ettiğine göre cesurun bakışı bile korkağın kılıcından keskindir. Cesur insan bakışıyla tasvip etmediği bir olay ya da duruma müdahale edebilir. Cesur insanın ölümden korkusu olmaz. Cesur insanlar her zaman korkak insanlara tercih edilir.

Cesur, yenilgiye yenilmeyendir. Cesur insanlar, çevresindekiler özellikle aileleri için iftihar kaynağıdır.

Cesaretin karşıtı olan korkaklık ile ilgili Türk atalarının ilginç tespitlerine tanık olduğumuz, bizleri korkaklıktan sakındıran Türk atasözleri:

- 2331) “Ayıbın babası korkaklıktır.” ÇP, s. 134
- 2332) “Kılıçlı korkağı sopalı batur yener.” Zİ, MG, s. 271
- 2333) “Korkağa yol kılavuzluğu yaptırma, şaşuya silah tutturma.” Zİ, MG, s. 282
- 2334) “Korkağı gözü, yalancıyı sözü bildirir.” ÇP, s. 183
- 2335) “Korkağı kuzu süser.” ÇP, s. 183
- 2336) “Korkağın arkasından ölüm kovalar.” ÇP, s. 183
- 2337) “Korkağın gözü büyük, ahmağın sözü büyük.” Zİ, MG, s. 282
- 2338) “Korkağın hanımı olacağına, baturun dolu ol.” Zİ, MG, s. 282
- 2339) “Korkağın sözüne inanma, şaşının gözüne inanma.” Zİ, MG, s. 282
- 2340) “Korkak adam çekingen, tembel adam erincek olur.” Zİ, MG, s. 283
- 2341) “Korkak ağabeyin olacağına batur kardeşin olsun.” Zİ, MG, s. 283
- 2342) “Korkak doğan oğlanı, develere binip çıksa köpek kapar.” ÇP, s.51
- 2343) “Korkakla korkak korkmadan görüşür.” Zİ, MG, s. 283

- 2344) “Korkakla yoldaş olursan zorda kalırsın, yürekliyle yoldaş olursan elin ulaşamadığını alırsın.” Zİ, MG, s. 283
- 2345) “Korkaktan çoban olmaz.” ÇP, s. 183
- 2346) “Korkan utanmaz.” ÇP, s. 184
- 2347) “Korkana çift çift görünür.” ÇP, s. 184
- 2348) “Korkandan kork.” ÇP, s. 183
- 2349) “Korkarsan değer in olmaz, düşmanı tüketmeden barış olamaz.” Zİ, MG, s. 284
- 2350) “Yiğit bir kere korkak bin kere ölür.” ÇP, s. 133

Türk atasözlerine göre korkak insandan yönetici olmaz. Korkak insanın korkaklığı davranışlarından, bakışlarından belli olur. Korkak insan, korkulmaması gereken olay ya da durumlardan da korkar. Korkak insanın başına gelenler, korktuğu şeylerdir.

Korkaklık, değiştirilmesi mümkün olmayan, kınanan bir kişilik özelliğidir. Korkak insanla evlilik bile tavsiye edilmez. Korkağın sözüne güvenilmez. Korkak insanla arkadaşlık eden zor durumda kalabilir. Korkak insanın diğer insanlar arasında bir değeri yoktur.

3.1.8. Cömertlik

Cömertlik, Türkçe sözlükte “cömert olma durumu, eli açıklık, ahilik, semahat, mürüvvet”; cömert ise Farsça cevân ve merd sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan “para ve malını esirgmeden veren, eli açık, selek, semih, ahi, bonkör”¹⁰² anlamına gelen sözcüklerdir.

Cömertlik Türk kültürünün vazgeçilmez değeridir. Türk hangi konumda olursa olsun her zaman cömerttir, cömert olmalıdır. Orhun Abidelerinde kağanın milletine karşı sorumluluklarından biri de cömert olmasıdır, kağan milletine karşı cömert olmalıdır, cömertliğiyle milletin refah seviyesini yükseltmelidir: “Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım... Milleti besleyeyim diye kuzeyde Oğuz

¹⁰² TDK, *a.g.e.*, s. 471.

kavmine doğru, doğuda Kıtay, Tatabı kavmine doğru, güneyde Çin'e doğru on iki defa büyük ordu sevk ettim, savaştım. Ondan sonra Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım.”¹⁰³

İnsanın sahip olduğu imkânları din, kanun, vicdanın doğru kabul ettiği sınırlar kapsamında, hiçbir karşılık beklemezsiniz, sadece Allah'ın rızasını gözeterek başkalarının istifadesine sunması, başkalarıyla paylaşması olarak tanımlayabileceğimiz cömertlik üstün bir değerdir. Cömertlik, Kur'ân-ı Kerim'de “Rahman'ın kulları” ifadesiyle bazı ahlâkî davranışlarından ve ibadetlerinden dolayı methedilen kişilerin¹⁰⁴ harcamadaki tercihleri olarak şöyle ifade edilmiştir: “Onlar harcadıklarında ne israf ne cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.”¹⁰⁵

Cömertlik, kişinin kendi farklılığını ortaya koymak, gösteriş yapmak, övünmek, ailesinin toplumda seçkin bir yere sahip olduğunu vurgulamak maksadıyla değil Allah'ın rızasını kazanmak maksadıyla sergilenmelidir. Bu konuyla ilgili bir ayette şöyle buyrulmaktadır: “Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.”¹⁰⁶

Cömert insan, cömertliği hususunda samimi olmalıdır, maddi ve manevi bir beklenti içinde olmamalıdır. Kur'ân-ı Kerim'de “iyiler” olarak nitelendirilen kişilerin özellikleri sıralanırken cömertlikle ilgili şöyle buyrulmaktadır: “Onlar seve seve yiyeceği, yoksula, yetime ve esire yedirirler. (Yedirdikleri kimselere şöyle derler) Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz.”¹⁰⁷

¹⁰³ Ergin, *a.g.e.* 1986, s. 25.

¹⁰⁴ Bk. Furkan 25/63-66.

¹⁰⁵ Furkan 25/67, DİB, *a.g.e.*, s. 400.

¹⁰⁶ Bakara 2/264, DİB, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁰⁷ İnsân 76/8-9, DİB, *a.g.e.*, s. 660.

Cömert insan, muhatabını rencide etmekten kaçınmalıdır.¹⁰⁸ Cömertliğine konu olan yardım, kendisinin gözden çıkardığı bir mal olmamalı, kendisinin de gözü kapalı kabul edebileceği cinsten olmalıdır.”¹⁰⁹

Cömertlik temalı Türk atasözleri incelendiğinde, birçoğunun Kur’ân-ı Kerim’in emrettiği cömertlikle örtüştüğü görülür:

- 2351) “Aç doyuran aç almaz.” MY, s. 110
- 2352) “Açık sofraya teklif istemez.” MY, s. 110
- 2353) “Ağa bahşişine karar almaz.” MY, s. 110
- 2354) “Ağalık vermekle olur.” MY, s. 110
- 2355) “Ağalık vermekle, yiğitlik vurmakla.” ÖAA, s. 119
- 2356) “Akmayan çeşmenin yanına kimse gelmez.” MY, s. 110
- 2357) “Alabilen elim verebilir.” Zİ, MG, s. 34
- 2358) “Alan verenden cömert.” ÇP, s. 82
- 2359) “Alma, vermenin kardeşidir.” MY, s. 110
- 2360) “Almadan vermek Allah’a mahsus.” ÖAA, s. 141
- 2361) “Asıl zengin, verendir. MY, s. 111
- 2362) “At yürümeyle yol alır, kibar vermekle ün alır.” MY, s. 111
- 2363) “Bir elin verdiğini öbür elin duymasın.” MY, s. 111
- 2364) “Cennetin kapısını cömert açar.” MY, s. 111
- 2365) “Cömerdin bir akçası, cimrinin hazinesinden bereketlidir.” MY, s. 111
- 2366) “Cömerdin eli tuba ağacına, namerdin eli zakkum ağacına bağlıymış, biri ‘vermeyin’ der, öteki ‘verin’ dermiş.” MY, s. 111
- 2367) “Cömerdin malı artar.” MY, s. 111
- 2368) “Cömert bulursa herkesle yer, cimri bulursa gizleyerek yer.” İY, MG, s. 55

¹⁰⁸ Bk. Bakara 2/262-263.

¹⁰⁹ Bk. Bakara 2/267.

- 2369) “Cömert demekle maldan ettiler, yiğit demekle candan ettiler.” MM, MG, s. 109
- 2370) “Cömert eli kimse kesmez.” V.İ. s. 24
- 2371) “Cömert eli tutulmaz.” MY, s. 111
- 2372) “Cömert için beş çoktur, cimri için altı azdır.” Zİ, MG, s. 108
- 2373) “Cömert kısmı atası için adam seçmez.” MY, s. 111
- 2374) “Cömert kişi, düzelir işi.” ÇP, s. 192
- 2375) “Cömert olayım diye şaşkın olma.” Zİ, MG, s. 108
- 2376) “Cömert olursan eksikliğin olmaz.” Zİ, MG, s. 108
- 2377) “Cömert tok olmasa da fakir olmaz.” Zİ, MG, s. 108
- 2378) “Cömert verdiği söylemez, er söylediğinden dönmez.” Zİ, MG, s. 108
- 2379) “Cömert vergisini hayırlıdan hayırsızdan esirgemez.” MY, s. 111
- 2380) “Cömert yokluğunu, hızlı at tokluğunu bildirmez.” Zİ, MG, s. 108
- 2381) “Cömert, vereceğini hayırlıdan hayırsızdan esirgemez.” MM, MG, s. 109
- 2382) “Çabuk veren iki kere verir.” MY, s. 111
- 2383) “El kesesinden cömertlik olmaz.” MY, s. 111
- 2384) “El kesesinden ikram etmek kolaydır.” MY, s. 111
- 2385) “El vergisi, gönül sevgisi.” MY, s. 111
- 2386) “Eve lazım olan mescide verilemez.” Vİ, s. 22
- 2387) “Fakir eline bakarsa sen kesene bak.” MY, s. 111
- 2388) “Fakiri doyur da ne yapacağını düşünme.” MY, s. 111
- 2389) “Fukaraya veren Allah’a verir.” MY, s. 112
- 2390) “Fukaraya veren Mevlâ’ya ödünç verir.” MY, s. 112
- 2391) “Gönülden kopan ihsanın hayırlısıdır.” MY, s. 112
- 2392) “Gönülsüz verilen sadakadan hayır gelmez.” MY, s. 112

- 2393) “Himmeti çok olanın, kıymeti de çok olur.” MY, s. 112
- 2394) “Himmetsiz dedenin kümbeti başına çöksün.” MY, s. 112
- 2395) “İki elin vergisi, gönlün sevgisi.” MY, s. 112
- 2396) “İnsan ihsan kuludur.” MY, s. 112
- 2397) “İnsanlar elindekine cömerttir.” ÇP, s. 109
- 2398) “İyilik yap denize at, balık bilmezse halik bilir.” MY, s. 112
- 2399) “Kapıdan alacaklı bakarken pencereden sadaka verilmez.” MY, s. 112
- 2400) “Kapıya geleni Hızır bil, ne verirsen hazır bil.” MY, s. 112
- 2401) “Karıncanın hediyesi çekirge ayağıdır.” MY, s. 112
- 2402) “Keremsiz kibarın fukaradan farkı ne?” MY, s. 112
- 2403) “Keremsizden kerem ummak hatadır.” MY, s. 112
- 2404) “Kerim olan varını saklamaz.” MY, s. 112
- 2405) “Kırk nasihatten bir el vermek iyidir.” MY, s. 112
- 2406) “Kocası cömert olmasa, karısı cimri olmaz.” ÇP, s. 111
- 2407) “Lokma karın doyurmaz muhabbet artırır.” Vİ, s. 29
- 2408) “Lûtfâ endaze olmaz.” MY, s. 112
- 2409) “Lütuf ve ihsanın ölçüsü olmaz.” MY, s. 112
- 2410) “Mal kazanılmakla şan kazanılmaz, kişi kerim gerek.” MY, s. 112
- 2411) “Meyve ağacına herkes hizmet eder.” MY, s. 112
- 2412) “Mürüvvete endaze olmaz.” MY, s. 112
- 2413) “Sadaka kaza savar.” MY, s. 112
- 2414) “Sadaka selamettir.” MY, s. 112
- 2415) “Sadaka verenin ömrü uzun olur.” MY, s. 113
- 2416) “Sorup verinceye kadar vurup ver.” MY, s. 113
- 2417) “Tavuğun sadakası bir yumurta.” MY, s. 113
- 2418) “Var eli titremez.” MY, s. 113
- 2419) “Varını veren utanmamış.” MY, s. 113

- 2420) “Verdiğin ziyan olmaz, gizlediğin kaybolur.” ÇP, s. 82
- 2421) “Verecek malın olmasın, dilinde balın olsun.” ÇP, s. 82
- 2422) “Veren alır, alan verir.” Vİ, s. 20
- 2423) “Veren el dert görmez.” MY, s. 113
- 2424) “Veren el, alan elden üstündür.” MY, s. 113
- 2425) “Veren eli herkes öper.” MY, s. 113
- 2426) “Veren eli kimse kesmez.” MY, s. 113
- 2427) “Verenden verip vermeyenden çıkarıp alırlar.” ÇP, s. 82
- 2428) “Verenin eli tutulmaz, amma söyleyenin dili tutulur.” MY, s. 113
- 2429) “Vergi, Allah vergisidir.” MY, s. 113
- 2430) “Verirsen doyur, vurursan duyur.” MY, s. 113
- 2431) “Vermek kerim adam işidir.” MY, s. 113
- 2432) “Yersen kuvvetin artar, verirsen hürmetin.” MM, MG, s. 333
- 2433) “Yiğitlik vurmakla zenginlik vermekle.” MY, s. 113

Türk atalarına göre cömertlik, yüce gönüllülüktür. Cömert, eli açık insan başkalarına maddi ve manevi yardım etmeye, şefkat göstermeye hazır insandır. Cömertlik insan sevgisiyle ilişkilidir, onun kutsal bir yanı vardır. Herhangi bir karşılık beklemezsiniz, sadece Allah rızasını gözeterek yapılan maddi, manevi her türlü yardım cömertliktir, Allah katında takdir görür. Cömertliğin zaman kaybetmeden, ihtiyacı olanlara, gösterişten uzak yapılması Türk kültüründe büyük erdemlerden kabul edilir.

Cömertlik gösteren insan, darda kalmaz. Allah, cömertlik edene yardım eder, onun mükâfatını verir. Cömert insan dünyada mutlu olduğu gibi cömertliği sayesinde ahiret mutluluğu da kazanır. Cömertlik insanın ömrünü uzatır, onu günahlarından temizler, cennetin kapısını açmasına vesile olur.

Cömert, yardımını gönül rahatlığıyla yapmalıdır; ama yardım etme hususunda dikkatli olmalıdır. Cömertlikte orta yolu tutmalı, cömertliği gücü nispetinde olmalıdır.

Kendini zor durumda bırakacak ya da israfa neden olacak yardımlardan, yardım ettiği insanları rencide etmekten de sakınmalıdır.

İnançları ve kültürü doğrultusunda cömertliği yücelten Türk ataları, onun zıttı olan cimriliği yerer. Cimrilik, eli sıkılık Türk atasözlerinde hasis, nekes, pinti gibi sözcüklerle de ifade edilir:

- 2434) “Cimri adam kiskanç, kurnaz adam kabahatçi olur” Zİ, MG, s. 107
- 2435) “Cimri adam kuralcı olur, kötü at doğru yürümez. Zİ, MG, s. 107
- 2436) “Cimri ile un öğütme.” ÇP, s. 170
- 2437) “Cimri zengin kesmeye kuzu bulamayıp fakirin tek toklusunu istemiş.” Zİ, MG, s. 107
- 2438) “Cimri zenginden cömert fakir daha iyidir.” Zİ, MG, s. 107
- 2439) “Cimri zengine kadından malı, akrabasından atı daha kıymetlidir.” Zİ, MG, s. 108
- 2440) “Cimri zenginin zenginliğinden cömert fakirin çayı daha iyidir.” Zİ, MG, s. 108
- 2441) “Cimriden borç alma, borç alsan da harcama.” İY, MG, s. 55
- 2442) “Cimriden çivit çıkmaz.” İY, MG, s. 55
- 2443) “Cimriden istersen gönlün yorulur, geçmişi kovarsan ömrün körlenir.” Zİ, MG, s. 108
- 2444) “Cimriden kaç.” ÇP, s. 170
- 2445) “Cimriden kışın buz da alamazsın.” ÇP, s. 179
- 2446) “Cimrinin yeri, ocağı olmaz.” ÇP, s. 177
- 2447) “Cimrinin aşı pişmez, kazanı ateşten düşmez.” Zİ, MG, s. 108
- 2448) “Cimrinin eli titrer.” ÇP, s. 170
- 2449) “Cimrinin karnı doymaz.” ÇP, s. 170
- 2450) “Cimrinin zararı cömerdin kârından fazla olur.” MY, s. 108

- 2451) “Cömertle nekesin harcı birdir.” ÖAA, s. 214
- 2452) “Çingene ciğer pişirir, yemeden karnını şişirir.” ÖAA, s. 219
- 2453) “Dili keskin, eli sıkı, Allah’ın verdiği büyük acı.” ÇP, s. 210
- 2454) “Eli sıkı varlıklınlığın konuğu olmaktansa eli açık yoksulun konuğu olmak yeğdir.” MY, s. 108
- 2455) “Hasis adam, nasibini kaybeden adam.” ÇP, s. 179
- 2456) “Hasis ile cömerdin sarfiyatı birdir.” Vİ, s. 21
- 2457) “Hasisin dumanını yel, sofrasını el görmez.” MY, s. 108
- 2458) “Hasisten sadaka istemişler, fetva söylemiş.” MY, s. 108
- 2459) “Kar kuytuda, para pintide eğleşir.” MY, s. 108
- 2460) “Nekes ne yer ne yedirir.” MY, s. 109
- 2461) “Nekesin dostu olmaz.” MY, s. 109
- 2462) “Pinti cennete girmez, girse de rahat bulmaz.” MY, s. 109
- 2463) “Ver!’ belini büker; ‘Al!’ canına sefa olur.” ÇP, s. 81
- 2464) “Yemeyenin malını yerler, demine hu çekerler, üstüne bir bardak su içerler.” ÖAA, s. 473

Türk atalarına göre cimrilik, bir insanın sahip olduğu şeyleri harcamamak uğruna bayağılığa varacak derecede alçalmasıdır. Cimri insan, onu insan yapan değerlerden mahrum kalmış; toplum tarafından da seilmeyen insandır.

Cimri insanın zararı yine kendisinedir. Cimrilik ettiği malını sağlığında gücünün yetmeyen kişiler, öldüğünde de mirasçıları yer. Sonuç olarak cimriliği yüzünde dünyada rahat edemeyen insan, öldüğünde de rahat edemez.

3.1.9. Çalışkanlık

Çalışmak, Türkçe Sözlük’te “bir şeyi oluşturmak veya ortaya çıkarmak için emek harcamak, herhangi bir iş üzerinde olmak, işi veya görevi olmak, bulunmak, bir şeyi yapmak için gereken çarelere başvurmak, o şeyi gerçekleştirmek için kendini

zorlamak, çaba harcamak, bir şeyi öğrenmek veya yapmak için emek vermek”; çalışkan “gayretli çalışmayı seven, faal”; çalışkanlık “çalışkan olma durumu, faaliyet”¹¹⁰ olarak tanımlanır.

Çalışkanlık, bir insanın edinebileceği en güzel, en onurlu alışkanlıktır, insanın sosyal hayattaki yeri çalışkanlığı ile belirlenir, diyebiliriz. Çünkü insan çalışarak rızkını kazanır, toplum tarafından sevilir. Çalışkanlık süreklilik gerektirir, çalışan insan kendini yeniler.

Tarih sahnesine çıktıkları ilk günden beri sürekli hareket halinde olan Türk milleti, çalışkan bir millettir. Bunu; milletinin varlığı, huzuru, mutluluğu için büyük fedakârlıklarla çalışan Türk kağanlarının gayretlerinden anlamak mümkündür. Türk kültürünün ilk yazılı belgeleri Orhun Âbideleri’nde çalışkanlık değerini işaret eden ifadeler şöyledir: “Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı.”¹¹¹; “Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Değerli illiden, değerli kağanlıdan daha iyi kıldım.”¹¹² “...Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için kağan oturdum. Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım... Babam, kağan, amcam kağan oturduğunda dört taraftaki milleti nasıl düzene sokmuş... Tanrı buyurduğu için kendim oturduğumda dört taraftaki milleti düzene soktum ve tertitledim... kıldım.”¹¹³; “... Kapgan Kağan oturdu. Gece uyumadı, gündüz oturmadı. Kızıl kanımı döktürerek, kara terimi koşturarak işi, gücü verdim hep...”¹¹⁴

İslâm dini de çalışmayı emreder. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerim’de: “İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir.”¹¹⁵ buyurmaktadır.

Hz. Peygamber, “Herhangi birinizin iplerini alıp dağa gitmesi ve sırtına bir bağ odun yüklenip getirerek onu satması ve Allah’ın bu sebeple onun yüz suyunu koruması,

¹¹⁰ TDK, *a.g.e.*, s. 487.

¹¹¹ Ergin, *a.g.e.*, 1986, s. 22.

¹¹² *a.g.e.*, 1986, s. 25

¹¹³ *a.g.e.*, 1986, s. 49.

¹¹⁴ *a.g.e.*, 1986, s. 60.

¹¹⁵ Necm 53/ 39-40, DİB, *a.g.e.*, s. 588.

verseler de vermeseler de insanlardan bir şey dilenmesinden çok hayırlıdır.”¹¹⁶ buyurarak çalışmayı tembellik ederek dilenmeye tercih ettiğini işaret etmiştir.

Çalışkanlık değerinin öğretilmesinde istifade edilebilecek Türk atasözleri:

- 2465) “Acı terden tatlı yemek çıkar.” Zİ, MG, s. 12
- 2466) “Adama devlet kendi ayağı ile gelmez.” MY, s. 114
- 2467) “Adamı iş öldürür, iş adamı diriltir.” MY, s. 114
- 2468) “Adamın iyisi iş başında belli olur.” ÖAA, s. 117
- 2469) “Ağaç yemişi ile, insan emeği ile.” ÇP, s. 208
- 2470) “Ağır işten tatlı ekmek çıkar.” Zİ, MG, s. 19
- 2471) “Ağlaya ağlaya ark kazarsan güle güle su içersin.” Zİ, MG, s. 19
- 2472) “Ağustosta beyni kaynayanın zemheride kazanı kaynar.” ÖAA, s.123
- 2473) “Ağustosta gölge kovan, zemheride karnın ovar.” ÖAA, s. 123
- 2474) “Ağzı diş, insanı iş süsler.” ÇP, s. 68
- 2475) “Akan taş yosun tutmaz.” ÖAA, s. 126
- 2476) “Akarsu çukurunu kendi kazar.” ÖAA, s. 126
- 2477) “Alın terlemeden mal olmaz.” ÇP, s. 147
- 2478) “Allah gayret edenin yanındadır.” MY, s. 114
- 2479) “Allah’tan bekleyeceğine iki eline güven.” Zİ, MG, s. 37
- 2480) “Allah’tan bekleyen (çalışmayan) boş kalır, çalışmasına güvenen ekin eker.” Zİ, MG, s. 37
- 2481) “Alnını terletmeyen mal, mal olmaz.” ÇP, s. 147
- 2482) “Altın yer altında değil, ter altındadır.” Zİ, MG, s. 39
- 2483) “Arı gibi eri olanın dağ kadar yeri olur.” MY, s. 114
- 2484) “Aşımı, işini bilen eşini bulur.” RST, s. 67
- 2485) “Aştan kal, işten kalma.” SK, s. 40
- 2486) “Ayak gitmez ise el getirmez.” RST, s. 119

¹¹⁶ Buhârî, Zekât 50.

- 2487) “Ayaklar yürüdükçe eller işsiz kalmaz.” SK, s. 42
- 2488) “Aylak durmaktansa aylıkla iş tutmak yeğdir.” Vİ, s. 10
- 2489) “Babadan kalan mal, yanan çıra gibidir.” SK, s. 43
- 2490) “Bağ çapa ister, tarla saban.” MY, s. 115
- 2491) “Bağa bak üzüm olsun, yemeye yüzün olsun.” ÖAA, s. 175
- 2492) “Bağını dolaşan pabuç parası kazanır.” MY, s. 115
- 2493) “Baharki hareket, güzki berekettir. Zİ, MG, s. 70
- 2494) “Bileğin getirdiğini dilek getirmez.” MY, s. 115
- 2495) “Boş gezmekten bedava çalışmak iyidir.” ÖAA, s. 205
- 2496) “Bugün çalışan yarın kazanır.” MY, s. 115
- 2497) “Can zora girmeden iş bitmez, istekli olmayan muradına ermez.” Zİ, MG, s. 105
- 2498) “Ceht eyle, malını etme israf; düşmana kalırsa da dosta olma muhtaç.” MY, s. 115
- 2499) “Cevizi kırmadan içini yiyemezsin.” SK, s. 53
- 2500) “Çalışan atın boynu boncuklu olur.” MM, MG, s. 111
- 2501) “Çalışan dağlar aşar, çalışmayan düz yolda şaşar.” MY, s. 115
- 2502) “Çalışan deve zilli olur.” MM, MG, s. 111
- 2503) “Çalışan ekmeğini taştan çıkarır.” MY, s. 115
- 2504) “Çalışan el dilenmez.” MY, s. 115
- 2505) “Çalışan el, tok karın üzerindedir.” MY, s. 115
- 2506) “Çalışan eli bıçak kesmez.” MM, MG, s. 111
- 2507) “Çalışan inci takar, çalışmayan yan bakar.” MM, MG, s. 111
- 2508) “Çalışan kazanır.” MY, s. 115
- 2509) “Çalışan kol bükülmez.” MY, s. 115
- 2510) “Çalışan kul mahrum kalmaz.” MY, s. 115
- 2511) “Çalışan muradına erer, mal ile zenginliğe de kavuşur.” Zİ, MG, s. 111

- 2512) “Çalışan taş ufalar.” SK, s. 91
- 2513) “Çalışan tok olur.” Zİ, MG, s. 111
- 2514) “Çalışanı aç, tembeli tok gören yoktur.” MM, MG, s. 111
- 2515) “Çalışanı Allah sever.” MY, s. 115
- 2516) “Çalışanın yatanda hakkı vardır.” ÖAA, s. 215
- 2517) “Çalışırsan erinmeden, doyar karnın dilenmeden.” Zİ, MG, s. 111
- 2518) “Çalışırsan kazanırsın.” Zİ, MG, s. 111
- 2519) “Çalışırsan yersin.” Zİ, MG, s. 111
- 2520) “Çalışkan adam tok oturur, tembel adam tek oturur.” Zİ, MG, s. 111
- 2521) “Çalışkan aş bulur, geveze belâ bulur.” Zİ, MG, s. 111
- 2522) “Çalışkan dağları aşar, tembel yolları şaşar. MY, s. 116
- 2523) “Çalışkan emer, tembelden ne çıkar.” Zİ, MG, s. 111
- 2524) “Çalışkan gururla göğe bakarsa erincek kızarıp yere bakar.” Zİ, MG, s. 111
- 2525) “Çalışkan kula Allah yardım eder.” MY, s. 116
- 2526) “Çalışkanın biri iki olursa erinceğin ikisi bir olur.” Zİ, MG, s. 112
- 2527) “Çalışkanın ekmeği tatlı, tembelin canı tatlıdır.” Zİ, MG, s. 112
- 2528) “Çalışkanlık adamı adam eder, tembellik adamı nadan (bilgisiz) eder.” Zİ, MG, s. 112
- 2529) “Çalışkanlık erin samıdır.” Zİ, MG, s. 112
- 2530) “Çalışkanlık, kutluluk; erinceklik, boşluk.” Zİ, MG, s. 112
- 2531) “Çalışma ata, yer (toprak) anadır.” Zİ, MG, s. 112
- 2532) “Çalışma çölü göle döndürür, tembellik gölü çöle döndürür.” Zİ, MG, s. 112
- 2533) “Çalışma da usûl (yöntem) ister, erlik de usûl (soy sop) ister.” Zİ, MG, s. 112
- 2534) “Çalışma el rızkı, er nefesidir.” Zİ, MG, s. 112

- 2535) “Çalışmadan er onmaz, bir olmadan millet onmaz.” Zİ, MG, s. 112
- 2536) “Çalışmadan halka küsme, terini dökmeden toprağa küsme.” Zİ, MG, s. 113
- 2537) “Çalışmadan iş bitmez, alışmadan güç olmaz.” Zİ, MG, s. 113
- 2538) “Çalışmadan iş bitmez, erinceğin kolu ulaşmaz.” Zİ, MG, s. 113
- 2539) “Çalışmadan kazandığın altından çalışıp kazandığın kurşun daha iyidir.” Zİ, MG, s. 113
- 2540) “Çalışmadan kazandığın mal hesapsız olur.” Zİ, MG, s. 113
- 2541) “Çalışmadan mal yetişmez, emeklemeden çocuk yetişmez.” Zİ, MG, s. 113
- 2542) “Çalışmadan rahatlık gelmez, meşakkatsiz baht gelmez.” Zİ, MG, s. 113
- 2543) “Çalışmak adamın ikinci anasıdır.” Zİ, MG, s. 113
- 2544) “Çalışmak ibadetin yarısıdır.” MY, s. 116
- 2545) “Çalışmak okumak, ağabey ile kardeşdir.” Zİ, MG, s. 114
- 2546) “Çalışmak ömrün şadlığı (mutluluk) çalışkanın olmaz yabancılığı.” Zİ, MG, s. 113
- 2547) “Çalışmak, zahmet değil, ziynettir.” Zİ, MG, s. 114
- 2548) “Çalışmakla bulduğun, şeker ile baldan tattığın gibidir.” Zİ, MG, s. 114
- 2549) “Çalışmakla her iş biter.” MY, s. 116
- 2550) “Çalışmakla kazanılan aş, bal; tembellikle kazanılan aş, zehirdir.” Zİ, MG, s. 114
- 2551) “Çalışman ikiz olursa zenginliğin sekiz olur.” Zİ, MG, s. 114
- 2552) “Çalışmanın neticesi bolluk, ticaretin neticesi borçtur.” Zİ, MG, s. 114
- 2553) “Çalışmanın sonu bereket, çokluğun sonu bayramdır.” Zİ, MG, s. 114
- 2554) “Çalışması hiçbir günü geçirir.” Zİ, MG, s. 114
- 2555) “Çalışmasına göre kazancı, ağacına göre kerestesi.” Zİ, MG, s. 114

- 2556) “Çalışmasına göre verimi, sabanına göre koşulanı.” Zİ, MG, s. 115
- 2557) “Çalışmaya utanan aç kalır.” MY, s. 116
- 2558) “Çalışmayan yiyemez.” Zİ, MG, s. 115
- 2559) “Çalışmayanla çalışanı bir yere yazmazlar.” MM, MG, s. 112
- 2560) “Çalışmayınca kazan kaynamaz.” MY, s. 116
- 2561) “Çalıştırıp yiyenden akıl sorma çalışıp yiyenden akıl sor.” Zİ, MG, s. 115
- 2562) “Çamur varsa hamur da var.” MY, s. 116
- 2563) “Çarşı iti ev (koyun) beklemez. ÖAA, s. 216
- 2564) “Çek deveyi güt koyunu, gittikçe beslenirsin.” MY, s. 116
- 2565) “Çobanın gönlü olursa tekeden yağ (süt) çıkarır.” ÖAA, s. 220
- 2566) “Çok bereket, çok hareketten.” MY, s. 116
- 2567) “Çok çalıştım senin için, şimdi oldu benim için.” MY, s. 116
- 2568) “Değirmen döndükçe yatağına un saklar.” RST, s. 47
- 2569) “Değirmenin önüne gelinmez, ununa gelinir.” RST, s. 10
- 2570) “Demircinin canı demirden berk gerek.” ÖAA, s. 233
- 2571) “Deveye burç (ağacın taze dalı) gerek olursa boynunu uzatır.” ÖAA, s. 239
- 2572) “Devlet adama ayağıyla gelmez.” MY, s. 116
- 2573) “Dokuz günlük ömre on günlük nafaka lâzım.” MY, s. 116
- 2574) “Doyuncaya kadar değil ölünceye kadar.” MY, s. 116
- 2575) “Dövmeyince buğday, keşkek olmaz.” RST, s. 60
- 2576) “Dua ile peynir gemisi yürümez.” MY, s. 116
- 2577) “Dünya dört (kırk) kulplu bir kazan, bir kulpundan tut da kazan.” ÖAA, s. 251
- 2578) “Düşünceli düşününceye kadar azimli iş bitirir.” ÇP, s. 157
- 2579) “Ekmeden biçilmez.” MY, s. 116
- 2580) “Ekmek kazanmayan, ekmeğin kıymetini bilmez.” MY, s. 116

- 2581) “El işler, kol övünür.” MY, s. 116
- 2582) “Emek olmadan yemek olmaz.” ÖAA, s. 267
- 2583) “Emek tartıya girmez.” MY, s. 116
- 2584) “Emek yerde kalmaz.” MY, s. 116
- 2585) “En kolay iş yemek, çiğnemedен yutulmaz.” ÖAA, s. 267
- 2586) “Er eline tükürürse dere tepe düz olur.” MY, s. 116
- 2587) “Er güvenince erimeyen dağ olmaz.” MY, s. 116
- 2588) “Er olan ekmeğini taştan çıkarır.” MY, s. 116
- 2589) “Erinen iki defa döner.” ÇP, s. 111
- 2590) “Erinen iki oturur, erinmeyen çuval doldurur.” ÇP, s. 111
- 2591) “Erinen yerinden kalkıncaya kadar erinmeyen işini bitirir.” ÇP, s. 111
- 2592) “Erinmeyen pişman olmaz.” ÇP, s. 112
- 2593) “Erken kalkan aldanmamış.” FFT, s. 221
- 2594) “Erken uyanan matlubuna erer.” FFT, s. 221
- 2595) “Eşek, yükü olunca anırmaz.” MY, s. 117
- 2596) “Eşkin (oldukça açık adımlarla yürüyen at) eve gelmiş, yorga (biniciyi sarsmadan, koşmaya yakın bir hızla yürüyen) yolda kalmış.” ÖAA, s. 275
- 2597) “Fakirlik ayıp değil, boş durmak ayıp.” ÇP, s. 164
- 2598) “Gayret çalışmaya yöneltir, çalışma erliğe yöneltir.” Zİ, MG, s. 180
- 2599) “Gayret edenin Allah yardımcısıdır.” MY, s. 117
- 2600) “Gayret imandandır.” MY, s. 117
- 2601) “Gayret, her müşküle galebe eder.” MY, s. 117
- 2602) “Gayret, komaz adamı.” MY, s. 117
- 2603) “Gayrete dağlar dayanmaz.” MY, s. 117
- 2604) “Gayreti olan kişinin lezzeti olur işinin.” Zİ, MG, s. 180
- 2605) “Gençlikte para kazan, taş taşı; kocalıkta kur kazan, ye aşı.” MY, s. 117

- 2606) “Gezen kurt aç kalmaz.” MY, s. 117
- 2607) “Git gel Kesin’e, oyna davul sesine.” RST, s. 13
- 2608) “Gölgeyi hoş gören tekneyi boş görür.” ÖAA, s. 289
- 2609) “Hareket olmadıkça bereket olmaz.” MY, s. 117
- 2610) “İki el bir baş içindir.” ÖAA, s. 322
- 2611) “İş bel doğrultur.” ÇP, s. 136
- 2612) “İş buyurmak hüner değil, işi yapmak hüner.” ÇP, s. 138
- 2613) “İş düşen yerde işle, aş düşen yerde ye.” ÇP, s. 138
- 2614) “İş eğlence, uyku dinlence.” MY, s. 117
- 2615) “İş ibadettir.” MY, s. 117
- 2616) “İş olan yerde aş olur.” MY, s. 117
- 2617) “İş sevmeyeni halk sevmez.” ÇP, s. 137
- 2618) “İş sevmeyeni kış sevmez.” ÇP, s. 137
- 2619) “İşi bitirenin kötüsü olmaz.” MY, s. 117
- 2620) “İşi olmayanın aşsı yok.” SK, s. 67
- 2621) “İşi yapan iştahtır.” ÇP, s. 137
- 2622) “İşin semeresi insanın emeğine bağılı.” SK, s. 68
- 2623) “İşlek kuyunun suyu tatlı olur.” MY, s. 117
- 2624) “İşlemeyen dişlemez.” ÇP, s. 137
- 2625) “İşleyen demir ışıldar.” SK, s. 68
- 2626) “İşleyen demir pas tutmaz.” ÖAA, s. 331
- 2627) “İşleyen el, ele açılmaz.” MY, s. 117
- 2628) “İşleyene azık, işlemeyene yazık.” ÇP, s. 137
- 2629) “İşleyene iş yetmez, işlemeyenden kaygı gitmez.” MY, s. 117
- 2630) “İşleyenin işi biter, işsiz gün biter.” SK, s. 68
- 2631) “İşli isen çiftin var, çiftin varsa yemeğin var.” ÇP, s. 137
- 2632) “İşsiz ömür, odsuz kömür.” SK, s. 68

- 2633) “İştahsız iş, tez yorar.” ÇP, s. 138
- 2634) “İşte terlemeyenin kazanı kaynamaz.” SK, s. 68
- 2635) “İşten bıkmama, işsizlikten bıkmama.” ÇP, s. 136
- 2636) “İşten korkmayan kıştan korkmaz.” SK, s. 68
- 2637) “İt sürü para kazan.” ÖAA, s. 334
- 2638) “İyi ve kâmil insanı güneş uykuda görmez.” FFT, s. 327
- 2639) “Kapıdan yetişme tosun olmaz.” RST, s. 150
- 2640) “Karıncadan ibret al, yazdan kışı karşılar.” MY, s. 118
- 2641) “Karnın doyana kadar yemek ye, tere batana kadar çalış.” SK, s. 39
- 2642) “Kazanan çöreğini kabartır, kazanmayan yüreğini.” MY, s. 118
- 2643) “Kazananın malı artar, kazanmayanın derdi.” MY, s. 118
- 2644) “Kazanmayınca kazan kaynamaz.” MY, s. 118
- 2645) “Keçi çayı bağıra bağıra geçer.” MY, s. 118
- 2646) “Kendin kazan kendin ye, kimseye minnet etme.” FFT, s. 355
- 2647) “Kısmet gökten zembille inmez.” MY, s. 118
- 2648) “Kisb (kazanç) ile meşgul, Allah’a makbul.” FFT, s. 370
- 2649) “Kul çalışır, Allah verir.” MY, s. 118
- 2650) “Kuldan hareket, Mevlâ’dan bereket.” MY, s. 118
- 2651) “Kuru gayret, çarık eskidir.” ÖAA, s. 379
- 2652) “Meramın elinden bir şey kurtulmaz.” ÖAA, s. 389
- 2653) “Nerede hareket, orada bereket.” ÖAA, s. 396
- 2654) “Oğlun güder, karın sağarsa koyun olur.” MY, s. 118
- 2655) “Öküze boynuzu yük olmaz.” MY, s. 118
- 2656) “Paça ıslanmadan balık tutulmaz.” ÖAA, s. 411
- 2657) “Sade pirinç zerde olmaz, bal gerektir kazana; baba malı tez tükenir
evlât gerek kazana.” MY, s. 118
- 2658) “Sen işlersen mal işler, insan öyle genişler.” ÖAA, s. 424

- 2659) “Sen işten korkma, iş senden korksun.” ÖAA, s. 424
- 2660) “Sen kazan da istersen düşmana kalsın.” MY, s. 118
- 2661) “Sinekte bal, tembelde mal olmaz.” RST, s. 36
- 2662) “Şef şef demekle şeftali ağıza düşmez.” İY, MG, s. 165
- 2663) “Tarlada izi olmayanı sofrada yüzü olmaz.” MM, MG, s. 309
- 2664) “Taş ol da baş yar.” MY, s. 118
- 2665) “Temiz su akar, durgun su kokar.” RST, s. 35
- 2666) “Ter dökene mi bakarsın, dil dökene mi?” MY, s. 119
- 2667) “Terlemeden para kazanılmaz, solumadan can verilmez.” FFT, s. 516
- 2668) “Terlemeden ücret alınmaz.” FFT, s. 156
- 2669) “Tıngır elek tangır saç, elim hamur karnım aç.” MY, s. 119
- 2670) “Toprağı işleyen, ekmeği dişler.” ÖAA, s. 450
- 2671) “Uçan kuş, mahrum kalmaz.” MY, s. 119
- 2672) “Üstüne gün doğdurma.” SK, s. 95
- 2673) “Vur çapayı, ye papayı (ekmek).” RST, s. 63
- 2674) “Yağmur ile yer yeşerir, emek ile il yeşerir.” SK, s. 95
- 2675) “Yatan aslandan gezen tilki yeğdir.” ÖAA, s. 469
- 2676) “Yatan öküze yem yok.” ÖAA, s. 469
- 2677) “Yatanın yürüyene borcu var.” Vİ, s. 38
- 2678) “Yaz günü terlemeyen kış günü donar.” MY, s. 119
- 2679) “Yazın gölge kovan, kışın karın ovar.” ÖAA, s. 471
- 2680) “Yazın yanmayan kışın ısınmaz.” ÖAA, s. 472
- 2681) “Yeğdir taş taşımak namerde muhtaç olmaktan.” FFT, s. 560
- 2682) “Yörük at yemini kendi artırır.” MY, s. 119
- 2683) “Yumurtlayan tavuk bağırgan olur.” MY, s. 119
- 2684) “Yuvarlanan taş yosun tutmaz.” ÖAA, s. 480
- 2685) “Yürüyen yiğide yol mu dayanır?” MY, s. 119

2686) “Yürüyen yol alır, yürümeyen yolda kalır.” MY, s. 119

2687) “Zahmetin noktası kalkınca rahmet olur.” MY, s. 119

2688) “Züğürtten sakın geç, çalışana dokun geç.” RST, s. 28

Çalışkanlık Türk kültüründe, her zaman takdir edilmiş bir değerdir. Bu değer Türk atasözlerinde işine bağlılık, sürekli gayret içinde olma gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bir insan kimseye muhtaç olmamak için çalışmak mecburiyetindedir. Hiç kimse çalışmadan, çaba göstermeden rızkını temin edemez, başarılı olamaz. Çalışma, alın teri ile kazanma yüce bir değerdir.

Çalışmak, insanın kendini iyi hissetmesine aynı zamanda sosyal hayatta itibar görmesine vesile olur. Türk İslâm kültüründe topluma hizmet gayesiyle gösterilen tüm çabalar kutsaldır. Bu nedenle çalışma, Türk atasözlerinde ibadet derecesine yükseltilmiştir. Nitekim İslâm dini de çalışmaya büyük önem verir hem dünya hem ahiret mutluluğu için çalışmayı teşvik eder.

H. Peygamber her konuda olduğu gibi çalışma konusunda da insanlığa örnektir. Çalışmaya çocuk yaşta başlamış ve hayatı çalışmakla geçmiştir. Küçük yaşlarda sütannesi Halime'nin koyunlarını otlatmış¹¹⁷ daha sonra da ücret karşılığında Kureyş'in koyunlarını gütmüştür.¹¹⁸ Çobanlık yaptığını şöyle dile getirmiştir: “Mûsa (a.s.) koyun çobanı iken peygamber olarak gönderildi. Dâvûd (a.s.) koyun çobanı iken peygamber olarak gönderilmiştir. Ben de Ecyad'da ailem için koyun güdüyordum.”¹¹⁹

Tembellikten Allah'a sığınan H. Peygamber (a.s.) şöyle dua ederdi: “Allah'ım, tembellikten ve borçlu olmaktan sana sığınırım. Yalancı Deccâl'in fitnesinden sana sığınırım. Cehennem azabından da sana sığınırım.”¹²⁰ H. Peygamber'in bu duası da çalışmanın önemini yeterince vurgulamaktadır.

Çalışmayı, çalışkanlığı yücelten Türk atasözleri, H. Peygamber'in de örneğinde tembelliği yerer. Tembel sözcüğü Türkçe Sözlük'te “iş görmeyi, çalışmayı sevmeyen, çaba göstermekten, sıkıntıdan kaçan (kimse), üşengeç”¹²¹

¹¹⁷ İbrahim Bayraktar, *H. Peygamberin Şemâili*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1990, s. 115.

¹¹⁸ Mustafa Karataş, *H. Peygamberin Beden Dili*, Nun Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 297.

¹¹⁹ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, (Çev. A. Fikri Yavuz), Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1979, C.I., s. 581.

¹²⁰ Buhârî, *a.g.e.*, 1979, C.II, s. 22.

¹²¹ TDK, *a.g.e.*, s. 2315.

tembellik de “Tembel olma durumu, atalet, tembelce davranış”¹²²olarak tanımlanmaktadır.

Türk atasözlerinde tembellerin niteliklerine, tembelliğin insana verdiği zararlara vurgu yapılır:

- 2689) “Ağustosta yatana, zemheride bügelek (hayvanları sokan bir sinek) tutar.” ÖAA, s. 124
- 2690) “Akçesizin kolu, tembelin donu kısadır.” Zİ, MG, s.25
- 2691) “Allah boş duranı sevmez.” MY, s. 450
- 2692) “Aylak kuşun, büyük ağzı olur.” MY, s. 451
- 2693) “Ayrana giden, çömleğin arkasından tutmaz.” MY, s. 451
- 2694) “Balsız kovanda arı durmaz.” MY, s. 451
- 2695) “Başı, boş bırakmaya gelmez.” MY, s. 451
- 2696) “Boş dolaşan aylak, bulur dayak.” ÇP, s. 176
- 2697) “Boş duracağına düşmanıyla taş taşı.” MY, s. 451
- 2698) “Boş durana şeytan iş bulur.” MY, s. 451
- 2699) “Çalışmaya utanan aç kalır.” MY, s. 451
- 2700) “Çalışmayanın kazanı kaynamaz.” MY, s. 451
- 2701) “Çalışmayı sevmeyen erinceğin, halkı sevdim demesi boş sözdür, ürünü olmayan çiftçinin toprağı sevdim demesi boş sözdür.” Zİ, MG, s. 115
- 2702) “Çalışmazsan halka küsme, ekin ekmezsen toprağa küsme.” Zİ, MG, s. 115
- 2703) “Dolaşmak aylak, kırkayak (aylak dolaşmak kırkayağın işi).” ÇP, s. 170
- 2704) “Dudağım yarık ıslık çalamam, ayağım büyük çalı sökmem.” MY, s. 451

¹²² a.g.e., s. 2316.

- 2705) “Ekinsiz başak dik durur.” MY, s. 451
- 2706) “Fakirliğin başı tembellik.” ÇP, s. 164
- 2707) “İşsizlik fakirliğin anahtarıdır.” MY, s. 452
- 2708) “Kalka kalka yaşarsan turna olursun, yata yata yaşarsan yosun olursun.” ÇP, s. 214
- 2709) “Kötüye sözün geçmez, tembele kamçın geçmez.” Zİ, MG, s. 296
- 2710) “Meyvesiz ağaca balta vururlar.” MY, s. 452
- 2711) “Nasihat istersen tembele iş buyur.” MY, s. 452
- 2712) “Tekeden süt, tembelden iş arama.” SK, s. 90
- 2713) “Tembel akşam yatmaz, sabah kalkmaz.” SK, s. 90
- 2714) “Tembel aş başında, çalışkan iş başında.” SK, s. 90
- 2715) “Tembel ceviz ister, kırmaya üşenir.” MY, s. 452
- 2716) “Tembel çocuğun olacağına, tez ayak atın olsun.” Zİ, MG, s.360
- 2717) “Tembel dağda kar görmüş yorganına bürünmüş.” MM, MG, s. 315
- 2718) “Tembel halka sığmaz.” Zİ, MG, s.360
- 2719) “Tembel hanım rızka bakmaz, kavgaya bakar. Boş ana gezip yürümeye bakar.” Zİ, MG, s.360
- 2720) “Tembel it, zahmetsiz bit aşağılıktır.” Zİ, MG, s.360
- 2721) “Tembel kadına çocuk bahane.” SK, s. 90
- 2722) “Tembel mal toplayamaz.” Zİ, MG, s.360
- 2723) “Tembel oturduğu yerden odun yarar.” İY, MG, s. 167
- 2724) “Tembel yemeye vardır, çalışmaya yoktur; acemi bozmaya vardır, düzeltmeye yoktur.” Zİ, MG, s.361
- 2725) “Tembel yıldı vurulduğunu bilmez, kötü delikanlı akrabasını bilmez.” Zİ, MG, s.361
- 2726) “Tembel yiğit darda kalır, çalışkan yiğit er olur.” Zİ, MG, s.361

- 2727) “Tembel zenginleşmez, dilenci semirmez.” Zİ, MG, s.361
- 2728) “Tembel, dilencinin kardeşidir.” MM, MG, s. 315
- 2729) “Tembele bugünden yarın kolaydır, korkağa sığınak olmaz sık orman.”
Zİ, MG, s.361
- 2730) “Tembele civardaki su da uzaktır.” Zİ, MG, s.361
- 2731) “Tembele eşik dağ olarak görünür.” Zİ, MG, s.361
- 2732) “Tembele güneş de vaktinde doğmaz.” SK, s. 91
- 2733) “Tembele her gün bayramdır.” MY, s. 452
- 2734) “Tembele iş buyur, sana akıl öğretsin.” MY, s. 452
- 2735) “Tembele iş buyursan başı ağrır.” SK, s. 90
- 2736) “Tembele kız, ikiyüzlüye yüz verme.” SK, s. 90
- 2737) “Tembele ocak başı aylık yerdir.” Zİ, MG, s. 361
- 2738) “Tembele söz ağır aksağa dayak geçmez.” Zİ, MG, s. 361
- 2739) “Tembele zenginlik yerine uyku verir, kötüye akıl yerine alay verir.”
Zİ, MG, s. 362
- 2740) “Tembelin bugün içi ağrırsa yarın dişi ağrır.” Zİ, MG, s. 362
- 2741) “Tembelin çalışkanlığı iş bittikten sonra başlar.” SK, s. 91
- 2742) “Tembelin evi toz olur, gevezenin ağzı kan olur.” Zİ, MG, s. 362
- 2743) “Tembelin işi bitmez, yaz gelse de kışı bitmez.” İY, MG, s. 167
- 2744) “Tembelin malı yazın da kötürümdür.” Zİ, MG, s. 362
- 2745) “Tembellik baht düşmanı.” SK, s. 91
- 2746) “Topraktan dileyen yetilir, gökten dileyen pişman olur.” Zİ, MG, s. 366
- 2747) “Yatan kurt tok olmaz.” ÇP, s. 240
- 2748) “Yatan küflenir.” ÇP, s. 240
- 2749) “Yazın yorulmayan kışın kurulmaz.” MY, s. 452

2750) “Zevk yorar, boşluk usandırır, iş eğlendirir.” MY, s. 452

Türk atasözlerine göre tembellik, kötülüklerin kaynağıdır. Bu yüzden Türk ataları, tembellik eden, boş duran bir insana şeytanın arkadaşlık edeceğine işaret ederler. Tembel insan, hiçbir çaba göstermeksizin her şeyin kendisine hazır olarak verilmesini ister, çalışmamak için her türlü bahanenin arkasına sığınır. Hâlbuki Türk ataları, boş durmak yerine düşmanla bile çalışmayı göze alır. Tembel insan eninde sonunda açlığa, fakirliğe daha da önemlisi itibarsızlığa mahkûm olur.

Tembellik eden insanı ne Allah ne de O'nun kulları sever. Türk atasözleri çalışanın çalışmasının meyvesini alacağını, tembelin tembelliğinin cezasını göreceğini vurgular. Türk kültüründe tembellik nefretle karşılanır; çünkü tembellik toplumu bir güve misali kemirir, toplumun gerilemesine neden olur.

3.1.10. Dayanışma

Dayanışma, Türkçe Sözlük'te “dayanışmak işi, bir toplumu oluşturanların duygu, düşünce ve ortak çıkarlarda birbirlerine karşılıklı bağlanması, tesanüt” şeklinde tanımlanmaktadır.

Kimseye muhtaç olmayan, tek olan sadece Allah'tır. İnsanın bazı işleri yaparken başkalarının yardımına ihtiyaç duyması doğaldır. Aynı toplumda yaşayan insanların bazen zihinsel bazen de bedensel olarak birbirleriyle dayanışma içinde olması gerekir ki zamandan, emekten tasarruf edilebilsin, yapılacak iş başarıyla sonuçlanabilsin. “Danışan dağı aşmış, danışmayan düzde şaşmış; otuz iki dişten çıkan, otuz iki mahalleye yayılır; bir elin nesi var, iki elin sesi var; komşu komşunun külüne muhtaçtır; bin bilsen de bir bilene danış; akıllıyı arkada tutma, akılsızı kılavuz etme; el eli yıkar el de döner yüzü yıkar.” gibi atasözleri tek başlılığın yeterli güç olmadığına vurgu yapar.

Dayanışma bir toplumun barış, huzur ve mutluluk içinde yaşamasını, kalıcılığını sağlar, diyebiliriz. Konargöçer yaşam süren eski Türklerin, yaşam mücadelesinin temelinde dayanışma vardır. Dayanışma; insanın sosyalleşmesine katkı sağlar, ona manevi güç verir.

Türk atasözlerinde dayanışma değeri şöyle ifade edilmiştir:

- 2751) “Ada bana adayım sana.” ÖAA, s. 114
- 2752) “Adam adama gerek olur, iki serçeden börek olur.” ÖAA, s. 114
- 2753) “Adam adama gerekli olmasa her biri bir dağ başında olurdu.” ÖAA, s. 114
- 2754) “Ağaç düşse de yakınına yaslanır.” ÖAA, s. 118
- 2755) “Ağaç yaprağıyla gürler (güzeldir)” ÖAA, s. 119
- 2756) “Az eli aştta gör, çok eli işte gör.” ÖAA, s. 170
- 2757) “Balta sapını yonamaz.” ÖAA, s. 179
- 2758) “Baş başa vermeyince iş bitmez.” RST, s. 49
- 2759) “Ben demek çöl, biz demek göldür.” Zİ, MG, s. 80
- 2760) “Beş evin başı bir olsa bir köy olur.” Zİ, MG, s. 80
- 2761) “Beş parmak bileğe, bilek yüreğe bağlıdır.” Zİ, MG, s. 81
- 2762) “Beş parmak bir olmadan iğne iliklenmez.” Zİ, MG, s. 81
- 2763) “Bir adamla aile olmaz.” ÇP, s. 85
- 2764) “Bir elin nesi var iki elin sesi var.” ÖAA, s. 195
- 2765) “Bir elin sesi çıkmaz.” DLT, III, s. 284
- 2766) “Bir senden büyüğün bir de senden küçüğün sözünü dinle.” ÖAA, s. 199
- 2767) “Bir tek kaz ötmez.” DLT, C.III, s. 384.
- 2768) “Birleşen bini yıkar.” SK, s. 50
- 2769) “Birlik ile halk kalkınır.” ÇP, s. 87
- 2770) “Birlik olmadan dirlik olmaz.” ÇP, s. 87
- 2771) “Birlik vursa öldürür, aşını verse güldürür.” SK, s. 50
- 2772) “Bütün halk birleşip üflerse yel olur.” ÇP, s. 76
- 2773) “Can canın yoldaşdır.” ÖAA, s. 211
- 2774) “Cemaat kazanı ateşsiz kaynar.” SK, s. 52
- 2775) “Cemaat sana değil de sen cemaate uymak zorundasın.” SK, s. 52
- 2776) “Cemaatin kestiği parmak kanamaz.” SK, s. 52

- 2777) “Cemaatin sözü dağ devirir.” SK, s. 53
- 2778) “Cemaatin taş koyduğu yere sen baş koy.” SK, s. 53
- 2779) “Cemaatle atılan taş uzak düşer.” SK, s. 53
- 2780) “Çingen çingene çatmayınca kasnak boyna geçmez.” RST, s. 59
- 2781) “Derdini söylemeyen derman bulamaz.” ÖAA, s. 235
- 2782) “Dilimlenen ekmeğ birikmez.” SK, s. 92
- 2783) “Dirliğin sapı birlik.” Zİ, MG, s. 138
- 2784) “Diş çoğalırsa güç çoğalı, diş azalırsa güç azalır.” Zİ, MG, s. 138
- 2785) “Dost bin ise azdır, düşman bir ise çoktur.” ÖAA, s. 247
- 2786) “Dost dostun eğerlenmiş atıdır.” ÖAA, s. 247
- 2787) “Düğün el ile harman yel ile.” ÖAA, s. 250
- 2788) “El el ile, değirmen yel ile.” ÖAA, s. 261
- 2789) “El elden üstündür.” ÖAA, s. 261
- 2790) “El eli yıkar, iki el yüzü yıkar.” ÖAA, s. 262
- 2791) “El, eli yıkar, ikisi de yüzünü yıkar.” ÇP, s. 181
- 2792) “Elde ise eldedir.” ÇP, s. 108
- 2793) “Halk ile kara gün de bayram olur.” ÇP, s. 108
- 2794) “Her sakaldan bir tel çekseler, köseye sakal olur.” ÖAA, s. 312
- 2795) “İki fındık bir cevizi kırar.” ÇP, s. 106
- 2796) “İki kedi bir aslana pes dedirir.” Vİ, s. 47
- 2797) “İlmek atılsa kilime faydadır.” ÇP, s. 134
- 2798) “İmece günü bulutlu, görmeyene ne mutlu.” ÖAA, s. 324
- 2799) “Kalabalık tükürse göl olur.” SK, s. 54
- 2800) “Kıl tane tane sakal olur.” RST, s. 135
- 2801) “Komşu da pişer, bize de düşer.” ÖAA, s. 367
- 2802) “Kurt görmeyince köyün köpekleri birleşmez.” ÇP, s. 67
- 2803) “Muhabbet iki baştan olur.” ÖAA, s. 393

- 2804) “Nerde birlik, orada dirlik.” ÖAA, s. 396
- 2805) “Samimi dostluk dev yıkar.” ÇP, s. 99
- 2806) “Su suya karıştığında güçlü olur.” MM, MG, s. 303
- 2807) “Taş taşa, baş başa dayanarak iş olur.” RST, s. 153
- 2808) “Taş taşa söykenir (yaslanır).” ÖAA, s. 443
- 2809) “Tek ağaçtan bağ olmaz.” MM, MG, s. 314
- 2810) “Tek el ile düğüm düğümlenmez.” MM, MG, s. 314
- 2811) “Tek elden ses çıkmaz.” MM, MG, s. 314
- 2812) “Tek gezen danayı kurt yer.” MM, MG, s. 314
- 2813) “Tek kanatla kuş uçmaz.” ÖAA, s. 445
- 2814) “Tek koyundan sürü olmaz.” MM, MG, s. 314
- 2815) “Tek taştan duvar olmaz.” MM, MG, s. 314
- 2816) “Yalnız ağaç bağ olmaz, yalnız taş kale olmaz.” ÇP, s.235
- 2817) “Yalnız ağaç orman olmaz, yalnız kerpiç kale olmaz.” Zİ, MG, s. 381
- 2818) “Yalnız at dinlenmez, yalnız yiğit eli boşalmaz.” Zİ, MG, s. 381
- 2819) “Yalnız atın tozu çıkmaz.” SK, s. 99
- 2820) “Yalnız kalanı kurt yer.” ÖAA, s. 465
- 2821) “Yalnız kazın sesi duyulmaz, yalnız kızın kaygısı duyulmaz.” Zİ, MG, s. 381
- 2822) “Yalnız odun yanmaz, yalnızın işi onmaz.” Zİ, MG, s. 381
- 2823) “Yalnız öküz çifte koşulmaz.” ÖAA, s. 466
- 2824) “Yalnız taş duvar olmaz.” ÖAA, s. 466
- 2825) “Yalnız yürüyüp yol bulacağına çokla birlikte kaybol.” Zİ, MG, s. 382
- 2826) “Yalnızın günü çıkmaz, yalnız karganın sesi çıkmaz.” Zİ, MG, s. 382
- 2827) “Yalnızın işi bitmez.” SK, s. 99
- 2828) “Yalnızın sarayında oturacağına çoğunluğun barakasında ol.” Zİ, MG, s. 382

- 2829) “Yalnızım yağı yok olsa da bulunmaz, çoğun oku yok olsa da bulunur.”
Zİ, MG, s. 382
- 2830) “Yalnızım yayı olacağına çoğun oku ol.” Zİ, MG, s. 382
- 2831) “Yalnızım yetmiş kösteği vardır.” Zİ, MG, s. 382
- 2832) “Yalnızlık Allah’a mahsustur.” ÖAA, s. 465
- 2833) “Yardımlaşan, düşmanı geri çevirir.” GG, YK, s. 215

İnsanın tek başına yaşaması, bazı işlerde tek başına başarılı olması mümkün değildir; bu yüzden başkalarının yardım ve desteğine, onlarla iş birliğine ihtiyaç duyar. Onun tehlikelerden korunabilmesi, başkalarıyla yardımlaşmasıyla mümkündür.

Dayanışma gerektiren bir işi tek başına yapmaya kalkmak yanlıştır, işin başarıyla sonuçlanması beklenemez. Dirlik ve düzenlik içinde yaşamamanın en önemli koşulu dayanışmadır, diyebiliriz. Dayanışma içinde olan insanlar, mutludur, güvenlidir. Dayanışma içinde olan insanın kendine ve dâhil olduğu, hayatını idame ettirdiği topluma saygısı vardır.

3.1.11. Duyarlılık

Duyarlılık, Türkçe Sözlük’te “duyarlı olma durumu, duygunluk, duyarlık, hassaslık”¹²³ şeklinde tanımlanmaktadır.

İnsan sosyal bir varlıktır, yaratılışı gereği toplum içinde yaşama zorunluluğu vardır. Duyarlı olmak, insanın içinde yaşadığı topluma karşı hak ve sorumluluklarının farkında olması, bunun gereğini yerine getirmesidir, diyebiliriz.

Sorumluluk bilinci; insanın önce kendine, sonra ailesine, daha sonra topluma karşı duyarlılığıdır. Akı başında olan her insanın kendine, ailesine, toplumuna karşı sorumlulukları vardır. “İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder?”¹²⁴ âyeti, insanoğlunun sorumluluk sahibi bir varlık olduğunun delilidir. Allah; insanoğluna akıl, bilgi, evlât, mal mülk, sağlık gibi sayısız nimetler vermiştir. İnsanoğlunun da bu nimetlere karşı, gücü nispetinde, sorumlulukları vardır. Belirli hak ve sorumluluklara sahip insanın bireysel sorumluluklarının yanı sıra toplumsal

¹²³ TDK, *a.g.e.*, s. 729.

¹²⁴ Kıyâme 75/36, DİB, *a.g.e.*, s. 658.

sorumlulukları da mevcuttur. Nitekim Hz. Peygamber: “Hepiniz çobansınız (sorumluluk sahibisiniz) ve hepimiz sürünüzden (yetki alanınızdan) sorumlusunuz. Devlet başkanı, sorumluluk sahibidir ve idaresi altındaki halktan sorumludur. Bir aile reisi, sorumluluk sahibidir ve ailesinden sorumludur...”¹²⁵ buyurarak insanın hem ailesine hem de çevresine karşı sorumlu olduğuna işaret etmektedir.

Her insanın dâhil olduğu topluma karşı sorumlulukları vardır. İnsan; kendine ve topluma zarar verecek davranışlardan uzak durmalı, toplum içinde yaşama kurallarına riayet etmeli, insan haklarına saygı göstermelidir; bunlara riayet etmeyenlere de göz yummamalıdır. Hz. Peygamber de: “Nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim ki ya iyiliği emir ve kötülükten men edersiniz yahut Allah Teâlâ, size azap (toplumsal kargaşa) gönderir. Sonra Allah’a yalvarırsınız da duanız kabul edilmez.”¹²⁶ buyurarak duyarsızlığın hoş bir tutum olmadığına dikkat çekmektedir. İnsanın topluma zararlı olan her şeyle mücadele etmek sorumluluğu vardır, bu sorumluluğunu yerine getirmese doğacak zararlardan toplumun bütün bireylerinin etkilenmesi kaçınılmazdır.

Toplumun her üyesi, gücü nispetinde duyarlı olmalıdır. Kimi akıyla, kimi ilmiyle, kimi maddi gücüyle, kimi de sözleriyle duyarlılık göstermelidir. Kalıplaşmış ifadeler olarak sözlü kültürün önemli bir parçası olan atasözleri de insancıl bir duyarlılığın ürünleridir, diyebiliriz. Kanaatimizce yaşam deneyimlerini sonraki kuşaklara aktarma, onları uyurma gereği hissetme de bir duyarlılıktır. Bu durumda çalışmamıza kaynaklık eden atasözlerinin tamamı, Türk atalarının kendilerinden sonraki nesillere karşı duyarlılığının göstergesidir, diyebiliriz.

Duyarlılık değerini konu alan Türk atasözlerini; duyarsızlığın ve bencilliğin yerildiği atasözleriyle birlikte vermeyi uygun gördük:

2834) “Abdalın dostluğu köy görününceye kadar.” MY, s. 302

2835) “Abdalın karnı doyunca gözü pabucundadır.” ÖAA, s. 106

2836) “Acı söz insanı dininden çıkarır, tatlı söz yılanı ininden çıkarır.” ÖAA, s. 109

¹²⁵ Buharî Cuma 11, Cenâiz 32.

¹²⁶ Tirmizî Fiten 9.

- 2837) “Adamın iyisi kusurunu kendine bakıp söyler.” SK, s. 32
- 2838) “Ağacı besleyen toprak, toprağı besleyen yaprak.” BAAD, s. 39
- 2839) “Ağaç sevgisi olmayanda evlât sevgisi olmaz.” BAAD, s. 39
- 2840) “Ağaç, ağaç içinde büyür.” BAAD, s. 39
- 2841) “Ağaçsız memleket, duvaksız geline benzer.” BAAD, s. 39
- 2842) “Ağlatan gülmez.” ÖAA, s. 123
- 2843) “Ak koyun bacağından, kara koyun kara bacağından.” ÖAA, s. 131
- 2844) “Alacakla borç ödenmez.” ÖAA, s. 134
- 2845) “Alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeğe kolay.” ÖAA, s. 134
- 2846) “Aman diyene kılıç kalkmaz.” ÖAA, s. 144
- 2847) “Anamın öleceğini bilsem bir kap kepeğe satıp yerdim.” İY, MG, s. 20
- 2848) “Anamın öleceğini bilseydim, bir acı soğana değışirdim.” ÖÇ, s. 82
- 2849) “Arkadaş bulmak kolay, korumak zor.” ÇP, s. 186
- 2850) “Arnavut’a sormuşlar, cehenneme gider misin, diye ‘Aylık kaç?’ demiş.” ÖAA, s. 153
- 2851) “Aslan yattığı yerden bellidir.” ÖAA, s. 154
- 2852) “Ata binersen Allah’ı, attan inersen atı unutma.” ÖAA, s. 158
- 2853) “Ateş düştüğü yeri yakar.” ÖAA, 161
- 2854) “Atına bakan ardına bakmaz.” ÖAA, s. 161
- 2855) “Ay ayakta, çoban yatakta, ay yatakta çoban ayakta.” ÖAA, s. 167
- 2856) “Ayağını yorganına göre uzat.” ÖAA, s. 166
- 2857) “Ayı sıkıya düşünce yavrusunu ayağı altına alır.” MKB, I, s. 43
- 2858) “Ayının boğazına su çıktığında, yavrusunu ayağının altına alır.” MM, MG, s. 70
- 2859) “Ayıyı fırına atmışlar, yavrusunu ayağının altına almış.” EKE, I, s. 30
- 2860) “Az ateş, çok odunu yakar.” ÖAA, s. 170

- 2861) “Azıksız yola çıkanın iki gözü el torbasında kalır.” ÖAA, s. 171
- 2862) “Babamın öleceğini bilseydim, arpa ekmeğine satardım.” ÇP, s. 60
- 2863) “Babanın öldüğünü ister misin, demişler. Allah esirgesin diyetini almak için öldürdüklerini isterim, demiş.” EKE, I, s. 32
- 2864) “Bakarsan bağ, bakmazsan dağ olur.” ÖAA, s. 176
- 2865) “Bana dokunmayan yılan bin yaşasın.” ÖAA, s. 179
- 2866) “Bana faydası olmayan göz çıksın.” MY, s. 303
- 2867) “Bana şule vermeyen göz çıksın.” Vİ, s. 25
- 2868) “Başkasına tuzak kuran kendi düşer tuzağa.” ÇP, s. 162
- 2869) “Başkasını suçlamadan önce kendini yargıla.” ÇP, s. 121
- 2870) “Ben öldükten sonra taş, taş üstünde kalmasın.” MY, s. 87
- 2871) “Ben ölürsem büyük kıyamet, karım ölürse küçük kıyamet.” MY, s. 87
- 2872) “Ben ölürsem yâre ne, yar ölürse çare ne?” MY, s. 87
- 2873) “Ben, demek, ‘şeytan’ demek.” MY, s. 87
- 2874) “Bilseydim atımın öleceğini, kulağı dolusu darıya satardım.” MM, MG, s. 92
- 2875) “Bir ağacın dibinde bir sürü barınır.” BAAD, s. 63
- 2876) “Bir ağacın gölgesinde bin bir kişi eğlenir.” BAAD, s. 63
- 2877) “Bir ağaç dikmek, yedi evlâttan hayırlıdır.” BAAD, s. 63
- 2878) “Bir handa bir kişi yatmaz.” RST, s. 52
- 2879) “Bir mih nal kurtarır, bir nal bir at kurtarır.” ÖAA, s. 198
- 2880) “Bugünkü işini yarına bırakma.” ÖAA, s. 206
- 2881) “Akara kokara bakma, çuvala girene bak.” ÖAA, s. 126
- 2882) “Can cümleden azizdir.” ÖAA, s. 211
- 2883) “Can çocuktan tatlıdır.” MM, MG, s. 104
- 2884) “Can, candan şirindir.” ÖAA, s. 211
- 2885) “Çıra dibi karanlık olur.” Vİ, s. 36

- 2886) “Dağda gez, belde gez insafı elden bırakma.” ÖAA, s. 227
- 2887) “Damlaya damlaya göl olur.” ÖAA, s. 228
- 2888) “Demir kapı, ağaç kapıya muhtaç olur.” BAAD, s. 88
- 2889) “Domuzdan bir kıl çekmek kârdır.” Vİ, s. 65
- 2890) “Eğilen baş kesilmez.” ÖAA, s. 257
- 2891) “El, elin iyisinde kötüsünde değil, kendi havasında.” MY, s. 88
- 2892) “Erken kalktım işime, şeker kattım aşıma.” ÖAA, s. 270
- 2893) “Eşeğini sağlam bağla, sonra Allah’a ısmarla.” ÖAA, s. 273
- 2894) “Evvel can, sonra canan.” MY, s. 88
- 2895) “Evvela mescidin içi, sonra dışı.” MY, s. 88
- 2896) “Garibe bir selam, bin altın değer.” ÖAA, s. 282
- 2897) “Gömlek cübbeden daha yakındır.” MY, s. 88
- 2898) “Gönül alma, bir elma.” ÖAA, s. 290
- 2899) “Gönül bir sırça saraydır, kırılırsa yapılmaz.” ÖAA, s. 290
- 2900) “Gören gözün hakkı vardır.” ÖAA, s. 292
- 2901) “Gülme komşuna gelir başına.” ÖAA, s. 295
- 2902) “Hamala semeri yük olmaz.” ÖAA, s. 301
- 2903) “Hatır için çiğ tavuk yenir.” ÖAA, s. 304
- 2904) “Hayır dile komşuna hayır gele başına.” ÖAA, s. 304
- 2905) “Her kişi kendi çöreğine köz eşer.” Vİ, s. 33
- 2906) “Herkes gübresini kendi tarlasına kor.” MY, s. 88
- 2907) “Herkes kendi çıkarına bakar.” MY, s. 88
- 2908) “Herkes kendi derdinden söyler.” MY, s. 88
- 2909) “Herkes kendi nefsini düşünür.” MY, s. 88
- 2910) “Herkes kendi ölüsü için ağlar.” ÖAA, s. 311
- 2911) “Herkes külü kendi çöreğinin üstüne çeker.” MY, s. 88
- 2912) “Herkesin camı tatlıdır.” MY, s. 88

- 2913) “İslâm’ın şartı beş, altıncısı insaf demişler.” ÖAA, s. 329
- 2914) “İş amana binince kavga uzamaz.” ÖAA, s. 329
- 2915) “İşi düşünce arar beni, aşı pişince kovar beni.” MY, s. 88
- 2916) “Kalp kalbe karşıdır.” ÖAA, s. 342
- 2917) “Kâr mı tatlı yar mı tatlı, evvela kâr sonra yar.” MY, s. 305
- 2918) “Karga öküzün başını kendi çıkarı için bitler.” MY, s. 88
- 2919) “Kaymağını yedim, ayranını kim içerse içsin.” MY, s. 88
- 2920) “Kendi gözündeki kütüğü görmez, başkasının gözündeki çöpü görür.
ÇP, s. 163
- 2921) “Kendine gelince eyvallah, halka gelince illallah.” MY, s. 89
- 2922) “Kendini başkasından alçak da yüksek de görme.” ÇP, s. 163
- 2923) “Komşu ekmeği komşuya borçtur.” ÖAA, s. 367
- 2924) “Komşu komşunun külüne muhtaçtır.” ÖAA, s. 368
- 2925) “Komşu, komşunun kaybını türkü çağırarak arar.” MY, s. 89
- 2926) “Komşun hakkı Tanrı’n hakkıdır.” ÖAA, s. 367
- 2927) “Komşun kör ise sen kıpa bak.” ÖAA, s. 368
- 2928) “Komşunu iki inekli iste ki kendin bir inekli olasın.” ÖAA, s. 368
- 2929) “Kurunun yanında yaş da yanar.” ÖAA, s. 379
- 2930) “Maymunu fırına atmışlar, yavrusunu ayağının altına almış.” ÖAA, s.
388
- 2931) “Menfaat sirke de olsa baldan tatlıdır.” MY, s. 305
- 2932) “Meyveli ağaca balta vurulmaz.” BAAD, s. 181
- 2933) “Ne ekersen onu biçersin.” ÖAA, s. 395
- 2934) “Öksüze eziyet etme.” ÇP, s. 159
- 2935) “Ölüm ile oç alınmaz.” ÖAA, s. 408
- 2936) “Önce iğneyi kendine batır, sonra çuvaldızı ele.” ÖAA, s. 409
- 2937) “Sakla beni varken bulunayım sana yokken.” ÖAA, s. 420

- 2938) “Sakla samanı, gelir zamanı.” ÖAA, s. 421
- 2939) “Saksağan danayı babası hayrına bitlemez.” Vİ, s. 50
- 2940) “Sizde yiyelim içelim, bizde gülüp oynayalım.” MY, s. 89
- 2941) “Tok acın halinden bilmez.” ÖAA, s. 449
- 2942) “Üvey çocuğuna doğru bakmayan kendininkini yer.” ÇP, s. 158
- 2943) “Ya işten artar ya dışten.” ÖAA, s. 464
- 2944) “Yağmur yağsın da varsın kerpiççi ağlasın.” MY, s. 306
- 2945) “Yerdeki yüze basılmaz.” ÖAA, s. 474
- 2946) “Yılanı sen tut, gözüne ben bakayım.” MY, s. 89
- 2947) “Yukarı doğru tükürme, dönüp yüzüne düşer.” ÇP, s. 161

Türk atasözlerinde duyarsızlık, insanın sadece kendi menfaatini düşünmesi şeytanla eş tutulmasına sebeptir. Duyarlı insan, birlikte yaşadığı insanların da menfaatlerini dikkate alan insandır. Tatlı dilli olma, tabiatı ve insanları sevip koruma, onlara zarar vermekten sakınma; iyilik etme, merhamet gösterme, iyiliğe iyilikle karşılık verme, barış içinde yaşamaya gayret gösterme, komşu hakkına riayet etme kısaca sorumluluk sahibi olma duyarlılık kapsamında işlenmiş değerlerdir.

Türk atasözlerinde insanın kendine ve topluma karşı sorumlulukları vardır. Duyarlı insan, başta zaman olmak üzere hiçbir şeyi israf etmez. Tasarrufa önem verir. İşini vaktinde yapar. Doğal ve sosyal çevreyi korur, gözetir. Doğal ve sosyal çevreye duyarsız kalan insan, bu durumdan kendi de zarar görür. “Kurunun yanında yaş da yanar.” atasözü bu duruma işaret eder. Nitekim Hz. Peygamber de: “Bir gemiyi paylaşan ve bir kısmı üstte bir kısmı altta bulunan insanları düşünün. Altta bulunanlar, su ihtiyaçlarını karşılamak için gemiyi delmek istediklerinde, üsttekiler buna mâni olmazlarsa gemi batar ve hepsi birden boğulur; eğer mâni olurlarsa hepsi birden kurtulur.”¹²⁷ buyurmakla duyarlılığın önemine vurgu yapmıştır.

¹²⁷ Buharî Şirket, 6.

3.1.12. Estetik

Estetik, Türkçe Sözlük'te “sanatsal yaratının genel yasalarıyla sanatta ve hayatta güzelliğin kuramsal bilimi, güzel duyu, bedii, bediiyat, güzellik duygusu ile ilgili olan, güzellik duygusuna uygun olan...”¹²⁸ olarak tanımlanmaktadır.

Estetik, güzellik duygusuna uygun olan şeyler olarak tanımlandığına göre gözü, kulağı ve gönlü okşayan, varlığı insana haz veren her şey güzeldir, diyebiliriz.

Yaratılışı gereği insanın güzel olana meyli vardır. İnsan, güzel olanı fark eder, ona kendince bir anlam yükler, böylece onun hayattan zevk alma yetisi gelişir.

Bir varlık ya da nesnenin onu gören insanda hoş tecrübeler yaşatmasına güzellik diyebiliriz. Bir insanın kendi değerlerine, beğenme duygusuna hitap eden onda hayranlık uyandıran varlık ona göre güzeldir. Bu durumda güzellik, kişiden kişiye hatta toplumdan topluma değişiklik arz eder.

Türk toplumunun estetik ve güzelliğe bakış açısına şahitlik ettiğimiz ilk eser, Türk uygarlığının, yüksek Türk kültürünün büyük vesikası Orhun Âbideleri'dir: “Ben ebedî taş yonturdum... Çin kağanından resimci getirttim, resimlettim. Benim sözümü kırmadı. Çin kağanının maiyetindeki resimciyi gönderdi. Ona bambaşka türbe yaptırdım. İçine dışına bambaşka resim vurdurdum. Taş yonturdum. Gönüldeki sözümü vurdurdum.”¹²⁹; “...Türbe yapıcı, resim yapan, kitâbe taşı yapıcısı olarak Çin kağanının yeğeni Çang general geldi... Kül Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu. Dokuzuncu ay, yirmi yedinci günde yas töreni tertip ettik. Türbesini, resmini (veya heykelini) kitâbe taşını maymun yılında yedinci ay, yirmi yedinci günde hep bitirdik...”¹³⁰; “Bilge Kağan kitâbesini Yollug Tigin, yazdım. Bunca türbeyi, resimi, sanatı... kağanın yeğeni Yollug Tigin ben bir ay dört gün oturup yazdım, resimledim...”¹³¹ anıt mezarların yapılış ve varlığına dair bu ifadeler, estetikle ilgili bulguları oluşturmaktadır.

¹²⁸ TDK, *a.g.e.*, s. 821.

¹²⁹ Ergin, *a.g.e.*, 1986, s. 19.

¹³⁰ *a.g.e.*, 1986, ss. 30-31.

¹³¹ Ergin, *a.g.e.*, 1986, s. 51.

Türklerin sözlü kültürüne ait mahsuller olan masallar¹³², türküler¹³³, maniler¹³⁴ ve atasözlerinde de estetik değerine ilişkin kavramlara, söylemlere yer verilmiştir.

Türk atasözlerinde estetik değeri ve ona verilen önemi şu örneklerle kavramak mümkündür:

- 2948) “Ağacı yaprakları bezer.” MM, MG, s. 23
- 2949) “Ak yüzde kara hal (ben) ziynettir, kara yüzde ak hal pisliktir.” MM, MG, s. 30
- 2950) “Al ile yeşil yakışır, mavi de katılırsa gözün kamaşır.” ÇP, s. 47
- 2951) “At alırsan başına ve göğsüne bak; kadın alırsan gözü ile kaşına bak. ÇP, S. 60
- 2952) “Bahar, çiçeğiyle güzeldir.” MY, s. 257
- 2953) “Ben yüzün bezeğidir.” MM, MG, s. 88
- 2954) “Benli yüz güzel olur.” MM, MG, s. 88
- 2955) “Beyaz ile kardan adamın nuru doğar, iki tane karadan b.k böceğinin piri doğar.” GG, YK, s. 21
- 2956) “Bezir bardağına zambak yakışmaz.” RST, s. 52
- 2957) “Bir dirhem et, bin ayıp örter.” ÖAA, s. 194
- 2958) “Cevizle ekmek yemesi, güzelle muhabbet etmesi iyi olur.” MY, s. 257
- 2959) “Çiçek ömrün ziynetidir.” SK, s. 53
- 2960) “Çirkin ile yola gitme, güzel ile taş taşı.” MY, s. 257
- 2961) “Çirkin sen burada dur, ben güzelini arayayım.” MY, s. 257
- 2962) “Çirkinin adı mecliste anılmaz.” MY, s. 258
- 2963) “Dikensiz gül ile nazsız güzel olmaz.” MY, s. 258

¹³² Bk. Necati Demir, *Anadolu Türk Masallarından Derlemeler*, 2.Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2008.

¹³³ Bk. Cemal Kurnaz, *Türkülerin Gücü*, Kurgan Edebiyat, Ankara, 2013.

¹³⁴ Bk. Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

- 2964) “Doydum usandım yüzü güzelden, doyup usanamadım huyu güzelden.” MY, s. 258
- 2965) “Duvar suvağından, gelin duvağından güzeldir.” RST, s. 13
- 2966) “Duvarda kula, yüzde göz.” ÇP, s. 202
- 2967) “Elmas bardakla çirkin elinden su içmekten, toprak bardakla güzel elinden zehir içmek yeğdir.” MY, s. 258
- 2968) “Erkeği güzeli tıraşından, kadının güzeli yürüyüşünden bellidir.” MY, s. 258
- 2969) “Erkekler tıraşla kadınlar ilaçla güzelleşir.” MY, s. 258
- 2970) “Esmer ile sarışından cennet hurisi doğar, sarışın ile sarışından bembeyaz peri doğar, esmer ile esmerden gözümün nuru doğar.” GG, YK, s. 136
- 2971) “Esmere al bağla, geç karşısına ağla.” ÖAA, s. 271
- 2972) “Eşek hoşaftan ne anlar.” ÖAA, s. 275
- 2973) “Fark insanda atta, taşta bellidir; güzellik nişanı gözle kaşta bellidir.” GG, YK, s. 255
- 2974) “Gelininki duvak, evinki sıvak.” MY, s. 258
- 2975) “Göz kara, kaş kara, sevgiyi onda ara.” MY, s. 258
- 2976) “Göz, güzelde olur.” MY, s. 258
- 2977) “Güzel bakmaya doyulmaz.” FFT, s. 266
- 2978) “Güzel bürünür, çirkin görünür.” ÇP, s. 55
- 2979) “Güzel görünür, çirkin bürünür.” MM, MG, s. 205
- 2980) “Güzel gülün ömrü kısa.” ÇP, s. 55
- 2981) “Güzel her yerde hürmet görür.” MY, s. 258
- 2982) “Güzel kanda (nerede) kavga anda (orada).” ÖAA, s. 298
- 2983) “Güzel kuş elde gezer, güzel hanım dilde gezer.” MY, s. 258
- 2984) “Güzel olmak gözdendir.” ÇP, s. 187

- 2985) “Güzel üstüne güzel sevmek, bela üstüne bela demek.” MY, s. 258
- 2986) “Güzel yüz nefsin nasibi, güzel ses ruhun rızkıdır.” MY, s. 258
- 2987) “Güzel, güzel değil; sevdiğin güzel.” ÇP, s. 55
- 2988) “Güzeldin hani kaşın karası, zengindin hani diba parası.” MY, s. 258
- 2989) “Güzele bakmak göz kaidesidir.” MM, MG, s. 205
- 2990) “Güzele bakmak sevaptır.” ÖAA, s. 297
- 2991) “Güzele bakmanın gönül sefası vardır.” MM, MG, s. 205
- 2992) “Güzele bakmanın göze faydası var.” ÖAA, s. 297
- 2993) “Güzele göz ağrısı da yakışır.” ÖAA, s. 297
- 2994) “Güzele kırk günde doyulur, iyi huyluya kırk yılda doyulmaz.” ÖAA, s. 297
- 2995) “Güzele köken yakışır, çirkine allar neylesin.” ÖAA, s. 298
- 2996) “Güzele ne giydirirsen yakışır, çirkine nerede bulayım alla yeşil.” MY, s. 258
- 2997) “Güzele ne yaraşmaz.” ÖAA, s. 298
- 2998) “Güzele uykudan kalkınca, çirkine hamamdan gelince bakmalı.” MY, s. 258
- 2999) “Güzeli güzel için sevmeli, çirkini de Allah için sevmeli.” MY, s. 258
- 3000) “Güzeli herkes sever.” ÖAA, s. 298
- 3001) “Güzelin kadrini ne bilir ahmak, mürüvvet değil mi yüzüne bakmak.” FFT, s. 266
- 3002) “Güzellerin talihi çirkin olur.” ÖAA, s. 298
- 3003) “Güzelliğe doyulmaz.” SK, s. 65
- 3004) “Güzellik akşama kadar, iyilik ölünceye kadar.” ÇP, s. 55
- 3005) “Güzellik bin bir türlüdür, hepsinin başı huy güzelliğidir.” MY, s. 258
- 3006) “Güzellik geçer, ahlâk kalır.” ÇP, s. 55
- 3007) “Güzellik kaşandır.” ÇP, s. 55

- 3008) “Güzellik ondur, dokuzu dondur.” MM, MG, s. 205
- 3009) “İki huriden bir kuru, iki kurudan bir huri.” BAAD, s. 144
- 3010) “Kara giyen kaygılanmaz, içi yanan kaygılanır.” ÇP, s. 168
- 3011) “Kaşla göz gerisi söz.” MY, s. 258
- 3012) “Koz gölgesi kız gölgesi, söğüt gölgesi yiğit gölgesi, dut gölgesi it gölgesi.” ÖAA, s. 370
- 3013) “Sıcak mısır, soğuk su dişin zehiri, yaşlı adama genç kadın evin zehiri.” ÇP, s. 136
- 3014) “Yakışıklılık saçtandır.” ÇP, s. 136
- 3015) “Yüz güzelliği hamamdan eve, huy güzelliği Urum’dan Şam’a.” ÖAA, s. 451

Türk atalarına göre güzeli sevmeyen kimse yoktur. Güzeli sevmeyi, güzelden haz almayı çeşitli varlıklar üzerinden dile getirmişlerdir. Tabiata dair estetik anlayışında bir ağacı bezeyen, güzel gösteren onun yapraklarıdır. Baharı aynı zamanda ömrü güzel kılan, süsleyen çiçeklerdir. Renklerin estetiği birbirlerine uyumuna bağlıdır. Kırmızı yeşile yakışan renktir.

Türk ataları, estetiği ağaçların gölgesinde bile arar. Onların gözlemlerine, tecrübelerine göre ceviz ağacının gölgesi koyudur, güzeldir; ancak orada karınca olduğu için gölgelenenin keyfini kaçırabilir. Kızlarla birlikte oturan insan hem mutlu olur hem de çevredekilerin olumsuz davranışlarından rahatsızlık duyar. Söğüt, boylu poslu bir ağaç olarak koruyucu yığıde benzer. Gölgesi huzur ve mutluluk verir. Dut gölgesi de alaca bir gölgedir. Dut ağacının gölgesinde oturmak zevksizliğe delalettir; meyvesi altına dökülür, insanın üstünü kirletir, sineklerin üşüşmesine ayrıca köpeklerin gelmesine sebep olur, kirlidir, estetik açıdan insanın dinlenmesine, gölgelenmesine müsait bir yer değildir. Bu yüzden koz (ceviz) gölgesini kız gölgesine, söğüt gölgesini yiğit gölgesine, dut gölgesini de it gölgesine benzeterek dinlenecek, gölgelenecek yerde bile güzellik, estetik aranması gerektiğini işaret ederler.

İnsanlar arası iletişimde dikkat çeken ilk organ gözlerdir. İnsanın duygularının yansıdığı gözler ona bağlı olarak kaşlar güzelse insan güzeldir. Ayrıca kara kaş, kara göz güzelliğin, sevginin kaynağıdır.

İnsanı güzel gösteren, onun güzelliğini tamamlayan güzel giysidir. Esmer bir insana kırmızının yakışmayacağı iddia edilir. İnsanın temizliğine, bakımına dikkat etmesi güzelliğin şartlarından. Bu durumun aksini iddia eden atasözleri de vardır. Güzel, güzel olduğu için ne giyse yakışır, ayağına ip bağlasa ziynet görünür.

Güzelden alınan bütün hazlara rağmen, onun da bir sonu vardır. Önemli olan ahlâk güzelliğidir. Yüzü güzel olanı sadece çevresindekiler görüp beğendiği halde ahlâkı güzel olanı uzak ülke insanları bile hayranlıkla anar.

Maddi ya da manevi güzellik; insan her ikisinden de haz alır, her ikisine de hayranlık duyar. Güzele bakmak, güzeli sevmek sevaptır. Çünkü insan güzel olana bakarken Allah'ın büyüklüğünü düşünür, O'na şükreder.

Türk atasözlerinin öğretilerine göre güzel ve estetik olan her şey insan tarafından benimsenir. “Andolsun, Allah'ın Resûlü'nde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel örnek vardır.”¹³⁵ âyetinde emredildiği gibi her konuda ümmetine örnek olan Hz. Peygamber'in hayatı incelendiğinde güzellik ve estetiğe verdiği önem dikkat çekicidir. Hz. Peygamber, mescitte itikafa girdiğinde dahi hanımlarına saçlarını yıkatmış, taranmış ve aynaya bakmıştır.¹³⁶

Hz. Peygamber'in estetiğe verdiği önemi, katıldığı bir cenaze merasimindeki tavrından anlamak mümkündür. Ölenin yakınlarının kazdığı mezarın bir köşesinde düzeltilmemiş bir yer gören Hz. Peygamber, o tümseğin de kazılmasını ister. Yanındakiler, “Az sonra üzerine toprak döküleceğiz kapanacak, ne zararı olabilir?” dediklerinde Hz. Peygamber: “Orayı da düzeltiniz; zira Müslüman yaptığı işi güzel yapar.” buyurmuştur.¹³⁷

¹³⁵ Ahzâb 33/21, DİB, *a.g.e.*, s. 464.

¹³⁶ Buhârî, *Libas* 74-77.

¹³⁷ Bk. Karataş, *a.g.e.*, s. 304.

Bir savaşta burnu kesilen sahâbî, gümüştan taktırdığı burnundan şikâyet edince Hz. Peygamber altın taktırmasına izin verir. Bu iznin sağlıkla ilgisi olabileceği gibi estetik yönü de göz ardı edilemez.¹³⁸

Türk atasözleri incelendiğinde güzellik ve estetik saç, kaş ve göz güzelliği ile sınırlandırılmış ağız bakımı, diş sağlığı ile ilgili “Sıcak mısır, soğuk su dişin zehiri, yaşlı adama genç kadın evin zehiri.” sözünün dışında bir atasözüne rastlanmamıştır. Hâlbuki Hz. Peygamber, insan yüzünde kaş ve gözden sonra dikkat çeken ağzın bakımı, dişlerin sağlığı konusunda da oldukça duyarlıdır.”¹³⁹ Ayrıca Hz. Peygamber: “Sizden biriniz bir ayağına ayakkabı giyerek yürümesin, ikisini de giysin veya ikisini de çıkarsın.”¹⁴⁰ buyurmakla estetiğin bir diğer yönünün bütünlük olduğuna işaret etmiştir, diyebiliriz.

Sonuç olarak “Allah güzeldir, güzeli sever.”¹⁴¹; hadis-i şerifi ile “Güzele bakmak sevaptır.” atasözü Türk İslâm kültürünün güzellik ve estetiğe bakış açısının özetidir, şeklinde yorumlanabilir.

3.1.13. Hoşgörü

Hoşgörü, Türkçe Sözlük’te “her şeyi anlayışla karşılayarak olabildiği kadar hoş görme durumu, müsamaha, tolerans”¹⁴² şeklinde tanımlanmaktadır. “Müsamaha bir terim olarak olgun ve iyi niyet sahibi kimselerin çevresinde bulunan herkese ayırım yapmadan uyguladıkları anlayışlı ve yumuşak davranıştır.”¹⁴³

Hoşgörü “insanın kendisi gibi olmayanı, kendisi gibi düşünüp davranmayı yadırgamama, dışlamama, onaylaması”¹⁴⁴ olarak da tanımlanabilir.

¹³⁸ Nesâî, Zînet 41.

¹³⁹ Buhârî, Vudû 53.

¹⁴⁰ Müslim, Libâs 68.

¹⁴¹ Müslim, İmân 147.

¹⁴² TDK, *a.g.e.*, s. 1112.

¹⁴³ İsmail Hakkı Atçeken, “İslâm’da Hoşgörü ve Hz. Peygamber’in Hoşgörü Anlayışı”, Ribat Dergisi, S. 281, Mayıs 2006, ss. 45-50.

¹⁴⁴ Fuat Bozkurt, “Türk Halk Kültüründe Hoşgörü”, Uluslararası Hoşgörü Kongresi Bildirileri Antalya, 10-12 Haziran 1995.

Hoşgörülü bir insan kendinden farklı düşünen, kendinden farklı değerlere sahip insanlara karşı kınayıcı olmaz, onlara sevecenlikle yaklaşır, tahammül etmeyi bilir, diyebiliriz.

Düşüncelerin, inançların, hayata bakış açısının farklılığı da bir güzelliştir. Düşünceleri farklı insanları “her yayladan bir çiçek” olarak algılayıp her çiçeğin renginin, kokusunun da farklı olduğunu kabul etmek gerekir.

Türklerin hoşgörülü bir millet olduğunu gösteren birçok bilgi ve belgenin ilki Orhun Âbideleri’dir: “Türk beylerini, milletini besleyin, zahmet çektirmeyin, incitmeyin!”¹⁴⁵; DLT’de hoşgörüle ilgili birçok sözcüğün yanı sıra “Ot tütünsüz, yiğit yazuksuz bolmas (Ateş dumansız, genç günahsız olmaz.), Yalnuk oğlu munsuz bolmas (İnsanoğlu kusursuz olmaz).” savlarına yer verilir.

Hoşgörü, Türk kültürünün gelenek ve göreneklerine; masallarına, halk hikâyelerine, anonim halk şiirine vb. birçok türe nakış nakış işlenmiş bir motiftir. Bu motifin Türk atasözlerindeki yansıması ise şöyledir:

- 3016) “Arpa samanıyla, kömür dumanıyla.” ÖAA, s. 153
- 3017) “At tökezlemekle ayağı kesilmez.” RST, s. 8
- 3018) “Ateş dumansız olmaz, genç günahsız olmaz.” DLT, I, s. 400
- 3019) “Ayıpsız yar isteyen yarsız kalır.” Vİ, s. 17
- 3020) “Balı seviyorsan arının acısına dayan.” ÜÇŞ, s. 54
- 3021) “Bir pire için yorgan yakılmaz.” ÖAA, s. 199
- 3022) “Gül dikensiz olmaz.” Vİ, s. 17
- 3023) “Gülü seven dikenine katlanır.” ÖAA, s. 295
- 3024) “Hatasız kul olmaz.” ÖAA, s. 304
- 3025) “Her güzelin bir kusuru vardır.” ÖAA, s. 307
- 3026) “İnsanoğlu kusursuz olmaz.” DLT, III, s. 103.
- 3027) “İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kötülüğe iyilik er kişinin kârı.” ÖAA, s.

¹⁴⁵ Ergin, *a.g.e.*, 1986, s. 50.

- 3028) “Kanatsız kuş, ayıpsız er olmaz.” ÇP, s. 167
- 3029) “Köpek sürünmekle etek kesilmez.” MY, s. 276
- 3030) “Kul kusursuz olmaz.” Vİ, s. 17
- 3031) “Kusursuz dost arayan dostsuz kalır.” ÖAA, s. 379
- 3032) “Kusursuz güzel olmaz.” ÖAA, s. 380
- 3033) “Yanılmayan ağız olmaz.” ÇP, s. 234

Türk atasözlerinin işaret ettiği gibi hiçbir insan kusursuz değildir. Her insanı kendine has özellikleriyle kabul etmek, hatalarını hoşgörülle karşılamak gerekir. Hata yapmayan insan olmayacağına göre ortak hususlarda uzlaşmak gerekir. Kusursuz, ayıpsız dost, arkadaş arayan dostsuz, arkadaşsız kalır.

Hoşgörülü olmayan, öfkesine yenik düşen insan kendine zarar verir. Türk atalarının öfkeyle ilgili sözleri hoşgörülü olmaya teşvik eden nasihat değerindedir:

- 3034) “Ağızdan çıkan söz pişmanlıkla hatırlanır.” ÇP, s. 68
- 3035) “Aklına akıl kat, öfkene sabır.” SK, s. 34
- 3036) “Ana tavuğa kış deme, civcivlerinden olursun.” MY, s. 373
- 3037) “Ateşe ateş değil su atılır.” MY, s. 373
- 3038) “Ateşin üzerine ateşle gidilmez.” MY, s. 373
- 3039) “Bugünkü öfkeni yarinkine bırak.” ÜÇŞ, s. 80
- 3040) “Dağ ile yarışan davarından çıkar.” Vİ, s. 59
- 3041) “Delişmen postunu kaybeder.” ÇP, s. 208
- 3042) “Gazap gelince akıl gider.” MY, s. 374
- 3043) “Gazap her fenalığın başıdır.” MY, s. 374
- 3044) “Gözü kararan en sevdiğin karalar.” MY, s. 374
- 3045) “Hırs gelir göz kararır, hırs geçer öz kararır.” MY, s. 374
- 3046) “Hiddet her fenalığın başıdır.” MY, s. 374
- 3047) “Hiddet tatlı ama meyvesi acıdır, nasihat acı ama meyvesi tatlıdır.”
MY, s. 374

- 3048) “Karı hışmı alay bağlar, erkek hışmı sinek avlar.” MY, s. 195
- 3049) “Karı öfkelenirse kar üstünde buz kaynatır.” SK, s. 38
- 3050) “Keskin sirke kabına zarar.” SK, s. 73
- 3051) “Öfke baldan tatlıdır.” MY, s. 374
- 3052) “Öfke düşman, akıl dost.” SK, s. 32
- 3053) “Öfke gelir göz kızarır, öfke gider yüz kararır.” MY, s. 374
- 3054) “Öfke kanını bozar, sabır sağlığını bozar.” ÇP, s. 174
- 3055) “Öfke tatlıdır, ama sonu acıdır.” MY, s. 375
- 3056) “Öfkeli başta akıl olmaz.” MY, s. 375
- 3057) “Öfkeli canda ölüm var.” ÇP, s. 158
- 3058) “Öfkeli dilencinin torbası boş kalır.” MY, s. 375
- 3059) “Öfkenin devlete zararı vardır.” MY, s. 375
- 3060) “Öfkeye egemen olma, düşmanı yenme gibidir.” MY, s. 375
- 3061) “Öfkeyle kalkan zararlar oturur.” ÖAA, s. 405
- 3062) “Rüzgâr eken, fırtına biçer.” MY, s. 375
- 3063) “Sağanaklı yağmur tez geçer.” MY, s. 375
- 3064) “Sirke keskin olsa öz kabını çatlatır.” MY, s. 375
- 3065) “Yangına körükle gidilmez.” MY, s. 375
- 3066) “Yavuz sirke küpüne ziyan eyler.” Vİ, s. 40
- 3067) “Yöneticinin öfkeleneni, pişman olanı.” ÇP, s. 127

Türk atasözlerine göre öfke gelir göz kararır, öfke gider yüz kızarır, insan öfkeliyken sağlıklı davranamaz, bu yüzden insanın öfke geçmeden hareket etmemesi, öfkesinin sonuçlarını da düşünmesi gerekir. Ayrıca öfkeye kapılmış insanı kışkırtmak tehlikelidir, bu yüzden onu yatıştırmanın yollarını bulmak gerekir.

Öfkesini yenen insanı Allah da sever. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerim’de “Onlar bollukta ve darlıkta, Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları

affedenlerdir. Allah, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları sever.”¹⁴⁶ buyurmaktadır.

Hz. Peygamber “Güçlü kimse güreşte rakibini yenen değildir. Asıl güçlü, öfke anında kendine sahip olandır.”¹⁴⁷ hadis-i şerifiyle öfkesini yenen insanı güçlü insan olarak nitelendirmektedir.

3.1.14. İyilik

İyilik, Türkçe Sözlük’te “iyi olma durumu, salah, karşılık beklenilmeden yapılan yardım, sağlığı yerinde olma durumu, esenlik, yarar veya elverişlilik, nimet”¹⁴⁸ şeklinde tanımlanmaktadır.

Türkçenin bilinen ilk sözlüğü Dîvânu Lugâti’t-Türk’te iyiliğe birçok anlam yüklenmiştir. Uluğ maddesindeki beyitte “Büyükliğe eriştiğin zaman iyi huylu ol, Beyler yanında iyiliğe araç olan kişi ol”¹⁴⁹ öğüdüyle insanın güç ve yetki sahibi olduğu zaman huyunu güzelleştirmesi, hayırlara vesile olması, iyilik olarak açıklanmaktadır.

İyilik alâmeti olarak anlam verilen “adh” maddesindeki “Hastanın vasiyet etmesi iyilik getirir.”¹⁵⁰ savıyla vasiyetin de iyilik alâmeti olduğuna işaret edilmiştir.

Edgü (iyi, güzel) maddesindeki şiirde “Konuya komşuya ve hısımına iyilik et, onları ağırla, armağan alıp güzel, uğurlu mallar hazırla.”¹⁵¹ ifadeleriyle iyiliğin komşuyu, akrabayı gözetmek, misafirperverlik, cömertlik, hediyeleşme olduğuna vurgu yapılmıştır.

Yine DLT’deki: “Sana bir kimse gelse yüzüne yakar kül atma, ağzın gülerek iyilikle bak.”¹⁵²; “Birisi yüzüne gülerek gelse, güler yüzle görün. Kötülükten dilini gözet; iyi şöhret dile.”¹⁵³; “Baharın güzelliğine inanma, suya dayanma, kötülüğe

¹⁴⁶ Âl-i İmrân 3/134, DİB, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁴⁷ Buhârî, Edeb, 76; Müslim, Birr, 107, 108.

¹⁴⁸ TDK, *a.g.e.*, s. 1237.

¹⁴⁹ Atalay, *a.g.e.*, C.I, s. 64.

¹⁵⁰ *a.g.e.*, C.I, s. 79.

¹⁵¹ *a.g.e.*, C.I, s. 114.

¹⁵² *a.g.e.*, C.I, s. 129.

¹⁵³ *a.g.e.*, C.III, s. 43.

hazırlanma, iyi söz dilden çıkar.”¹⁵⁴ gibi ifadelere göre iyilik; tatlı dilli, güler yüzlü olmaktır.

DLT’de “tirilgen: bu, her zaman iyi ün ile yaşayan kimsedir.”¹⁵⁵; “İyi adamın kemiği çürür, adı kalır.”¹⁵⁶; “Âdemoğlu yok olur; iyi adı kalır.”¹⁵⁷ gibi açıklama ve savlar, insan ancak yaptığı iyiliklerle ölümsüzleşir, şeklinde yorumlanabilir.

İyilik, kâinatın mutluluğu, huzuru için çaba göstermektir. İnsanın kendisi için istediğini başkaları için de istemesi, kötülükten uzak durmasıdır.

İyilik, Dîvânu Lugâti’t-Türk’te olduğu gibi Türk İslâm edebiyatının bilinen ilk eseri Kutadgu Bilig’e göre de en büyük erdemdir. Hayır işlemek, affedici olmak, sözüne sadık olmak iyiliktir. İnsanı ölümsüz kılan yaptığı iyiliklerdir.¹⁵⁸

Sevgi, saygı, tatlı dil, güler yüz, misafirperverlik, cömertlik, duyarlılık kısaca güzel ahlâk olarak nitelendirebileceğimiz iyilik, Türk atasözlerine şöyle yansımıştır:

- 3068) “İyilik eyle suya sal, eğer iyilik iyilik ise o seni bulur.” Vİ, s. 10
- 3069) “Elinden gelen iyiliği esirgeme.” MY, s. 288
- 3070) “Et iyiliği at denize; balık bilmezse Halik bilir.” MY, s. 288
- 3071) “Hayır dile eşine, hayır gele başına.” MY, s. 289
- 3072) “Her hayrın mukabilinde on şer bağışlanır.” MY, s. 289
- 3073) “Her insana iyilik yaramaz.” MY, s. 289
- 3074) “İyi adama kötü laf söylenmez.” MY, s. 289
- 3075) “İyi at kendine çubuk çaldırmaz.” MY, s. 289
- 3076) “İyi gelir işe, kötü gelir aş’a.” SK, s. 96
- 3077) “İyi insan nerede olsa belli olur.” MY, s. 289
- 3078) “İyi kadın dünya zenginliği.” SK, s. 96
- 3079) “İyi kadın ev sahibi, kötü kadın el sahibi.” SK, s. 96

¹⁵⁴ Atalay, *a.g.e.*, C.III, s. 161.

¹⁵⁵ *a.g.e.*, C.I, s. 523.

¹⁵⁶ *a.g.e.*, C.III, s. 367.

¹⁵⁷ *a.g.e.*, C.III, s. 384.

¹⁵⁸ Bk. Dilâçar, *a.g.e.*, s. 83.

- 3080) “İyi kadın evin gülü.” SK, s. 96
- 3081) “İyi kadın işli olur, kötü kadın dişli olur.” SK, s. 96
- 3082) “İyi kadının kocası elbisesinden belli.” SK, s. 96
- 3083) “İyi kişi kötü söz söylemez.” SK, s. 97
- 3084) “İyi kişi selâmından belli.” SK, s. 97
- 3085) “İyi kişide kötülük olmaz.” SK, s. 97
- 3086) “İyi niyet yarım devlet (saadet).” İY, MG, s. 117
- 3087) “İyi, gördüğünü söyler, kötü verdiğini söyler.” ÇP, s. 242
- 3088) “İyide kötülük durmaz.” MY, s. 289
- 3089) “İyiden hüner al, kötüden ibret al.” SK, s. 97
- 3090) “İyiden kötülük gelmez.” MY, s. 289
- 3091) “İyiden nam kalır, kötüden kan kalır.” SK, s. 97
- 3092) “İyilerin her işi iyidir.” ÇP, s. 243
- 3093) “İyilerin örneği yanıp duran mum gibi, hatiplerin sözleri akıp duran bal gibi.” Zİ, MG, s. 244
- 3094) “İyiliğe fenalık şer adam işi, iyiliğe iyilik her adam işi, fenalığa iyilik er adam işi.” MY, s. 289
- 3095) “İyiliğe giden ağarır, kötülüğe giden kararır.” Zİ, MG, s. 245
- 3096) “İyiliğe iyilik şaşırılacak iş değil, iyiliğe kötülük insanlığın işi değil.” Zİ, MG, s. 245
- 3097) “İyiliği bulan doğruluğun olduğu yeri de bulur.” ÇP, s. 244
- 3098) “İyiliği çok yapan baht ve zenginliğe kavuşur.” Zİ, MG, s. 245
- 3099) “İyiliğin başı doğruluk.” ÇP, s. 243
- 3100) “İyiliğin erkeni geçi yoktur.” Zİ, MG, s. 245
- 3101) “İyiliğin geçi tezi olmaz.” ÇP, s. 243
- 3102) “İyiliğin gömüldüğü yer, yalan tepesi.” ÇP, s. 243
- 3103) “İyiliğin tohumunu eken bende, kötülük görmez ömründe.” Zİ, MG, s. 245

- 3104) “İyilik ağaç başında, kötülük ayak altındadır.” Zİ, MG, s. 245
- 3105) “İyilik eden iyilik bulur, kötülük eden kötülük bulur.” MY, s. 289
- 3106) “İyilik eden, iyilik bulur.” ÖAA, s. 336
- 3107) “İyilik gibi âlemde sermaye olmaz.” MY, s. 300
- 3108) “İyilik Hak yanında zayi olmaz.” MY, s. 300
- 3109) “İyilik iki baştan olur.” MY, s. 300
- 3110) “İyilik işine giren, sürünmeden geçer bin zirveden.” Zİ, MG, s. 245
- 3111) “İyilik unutulmaz, kemlik yutulmaz.” MY, s. 300
- 3112) “İyilik yap, taş altına koy.” MY, s. 300
- 3113) “İyilik yerde kalmaz.” Zİ, MG, s. 245
- 3114) “İyilikle kötülük ikizdir.” Zİ, MG, s. 246
- 3115) “İyilikte acele et.” ÇP, s. 243
- 3116) “İyinin aslını sorma, kötünü neslini.” SK, s. 97
- 3117) “İyinin bir ahlâkı fazla.” ÇP, s. 244
- 3118) “İyinin canı cennettir.” Zİ, MG, s. 246
- 3119) “İyinin ekmeği gökyüzünde, kötünün ekmeği dizinin dibinde.” MY, s. 300
- 3120) “İyinin eli cömert.” ÇP, s. 244
- 3121) “İyinin elini yoksulluk bağlar.” Zİ, MG, s. 246
- 3122) “İyinin günde bir evi olur, kötünün bir evi eksilir.” Zİ, MG, s. 246
- 3123) “İyinin içinde kötülük durmaz.” SK, s. 98
- 3124) “İyinin iyiliği, kötünün kötülüğü dokunur.” ÇP, s. 244
- 3125) “İyinin kendi ölse de işi ölmez.” SK, s. 98
- 3126) “İyinin kini dilinde, kötünün kini gönlündedir.” Zİ, MG, s. 246
- 3127) “İyinin malı çoğalırsa akrabasının yoksuluna yardım eder, kötünün malı çoğalırsa herkesle itçe dalaşır.” Zİ, MG, s. 246
- 3128) “İyinin yanında kötü de yola gelir.” ÇP, s. 244

- 3129) “İyinin yattığı vakit, kötünün kalktığı vakit.” SK, s. 98
- 3130) “İyinin yüceliği Sabah Yıldızı gibi yüksektedir.” ÇP, s. 244
- 3131) “İyiye kötü yapışmaz.” SK, s. 97
- 3132) “İyiye uyan iyi olur, kötüye uyan kötü olur.” SK, s. 97
- 3133) “İyiye yol yok, kötüye ölüm.” SK, s. 97
- 3134) “İyiye gör de şükür et, kötüyü gör de fikir et.” SK, s. 97
- 3135) “İyiye övsen yakışır, kötüyü övsen yolunu şaşırır.” SK, s. 97
- 3136) “İyiyle dost olursan kötü düş görmezsin.” SK, s. 97
- 3137) “İyiyle dost olursan muradına erersin, kötüyle dost olursan maskaradan betersin.” SK, s. 97
- 3138) “Komşunu iki inekli iste ki kendin bir inekli ol.” MY, s. 300
- 3139) “Mermer iyi taştan, iyilik iki baştan.” MY, s. 300
- 3140) “Sana kötülük edene sen iyilik et.” MY, s. 300
- 3141) “Sana taş atana sen aşla dokun.” MY, s. 300
- 3142) “Yatan itin kuyruğuna basılmaz.” RST, s. 12

Türk atalarına göre iyi insan kıyafetinden, insanlarla iletişim kurma şeklinden belli olur. İyi insan her zaman her yerde tavırlarıyla tanınır. İyi insan kötü söz söylemez. İyi insan çalışkandır, cömerttir, yardımlaşmaya hazırdır. Bir insanın en büyük zenginliği iyi huyudur. İyi insan, kimseye kötülük düşünmez.

İyilik doğruluk, dürüstlüktür. Yalan söylememek, kimseyi incitmemektir. Özü iyi olan insan, kötü olamaz, herkese faydası dokunur. İyi insan kimseye zarar vermediği gibi doğayı da korur.

İyilik eden başkalarından da iyilik görür. İyinin mükâfatını Allah verir, onları kimseye muhtaç etmez. İyi, dünya hayatında iyiliğinin karşılığını bulamasa bile ahirette yeri cennettir; çünkü iyilik günahların bağışlanmasına vesile olur. İyilik eden toprak olsa bile adı ölümsüzdür.

İnsanoğlu yüreğine ekilen tuba ve zakkumdan hangisini sularsa onu büyütür. İyilik ya da kötülük insan iradesine bağlıdır. İyilik de kötülük de onun elindedir.

İyiliği en büyük erdem olarak değerlendiren Türk ataları, kötülüğün verdiği/vereceği zararlar konusunda kendilerinden sonraki nesillere şu öğütleri verir:

- 3143) “Acı soğan kabuğunu acıtır.” MY, s. 327
- 3144) “Açma kapıyı el ucuyla, açarlar kapını el gücüyle.” MY, s. 519
- 3145) “Ağlatan gülmez.” MY, s. 519
- 3146) “Ağzı kana değen kurt, daha da çok azar.” MY, s. 519
- 3147) “Ah olan onmaz.” MY, s. 519
- 3148) “Âlemin kapısını vurma parmaklan, senin kafanı vururlar tokmaklan.” MY, s. 519
- 3149) “Alıcı kuşun gagası eğri olur.” MY, s. 519
- 3150) “Allah süsücü hayvana boynuz vermez.” MY, s. 519
- 3151) “Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste.” MY, s. 519
- 3152) “Alttan kuyu kazan üstte kalmaz.” MY, s. 519
- 3153) “Baş kesenin başı olmaz.” MY, s. 520
- 3154) “Başkasına fenalık eden kendine etmiş olur.” MY, s. 327
- 3155) “Bedduadan korkmayan belâsına uğrar.” MY, s. 327
- 3156) “Biberciden sor kırlangıcın zararlarını.” MY, s. 327
- 3157) “Bin akçalık kılıcı çek, bir akçalık yayı çekme.” Vİ, s. 51
- 3158) “Bir adamın adı çıkacağına canı çıksın.” MY, s. 276
- 3159) “Bir fit bin iftiranın yerini tutar.” MY, s. 327
- 3160) “Boğultma bir kimseyi bir kaşık su içinde.” MY, s. 520
- 3161) “Can yakanın canı yakılır.” MY, s. 520
- 3162) “Çalınır çalanın kapısı.” MY, s. 327
- 3163) “Demir donlu ölüp gider, deri donlu kalıp yaşar.” MY, s. 520
- 3164) “Diken olup ayağa sokulacağına gül ol da yakaya takıl.” MY, s. 327

- 3165) “Ekmekle oynayanın ekmeğiyle oynanır.” MY, s. 520
- 3166) “El ağlatan gülmez.” MY, s. 520
- 3167) “El için kuyu kazan iptida kendi düşer içine.” MY, s. 520
- 3168) “Elbette olur ev yıkanın hanesi viran.” MY, s. 520
- 3169) “Ele attığın taş başını yarar.” MY, s. 520
- 3170) “Eşeğin sırtına bir yük tüfek yüklemişler de eşeği gene kurt kapmış.”
MY, s. 520
- 3171) “Eşer eşer, eştiği kuyuya düşer.” MY, s. 520
- 3172) “Eşini ağlatan gülmemiş.” MY, s. 520
- 3173) “Etme kulan, gelir yolan.” RST, s. 184
- 3174) “Etme kulum bulursun, ingildeye ingildeye ölürsün.” MY, s. 520
- 3175) “Ev yıkanın evi olmaz.” MY, s. 520
- 3176) “Fena insan, kömüre benzer ya yanar ya kararır.” MY, s. 328
- 3177) “Gaddarın hakkından zalim gelir.” MY, s. 520
- 3178) “Geniş kaz, derin kaz, özün düşersin, dümbelek baz.” MY, s. 520
- 3179) “Gönül yıkan Tanrı’ya ermez.” MY, s. 520
- 3180) “Gül, bülbülden ziyade insan elinden neler çeker.” MY, s. 521
- 3181) “Haramzade dalaştırır, helalzade barıştırır.” MY, s. 328
- 3182) “Harmanı yakarım, diyen orağa yetişmemiş.” MY, s. 521
- 3183) “Hayırsız adamdan taş evlâ.” MY, s. 328
- 3184) “Her gün gezen kırda, bir gün uğrar kurda.” ÖAA, s. 307
- 3185) “İllet ile dirilen mihnet ile can verir.” MY, s. 521
- 3186) “İtin uluyanı uğursuz olur.” MY, s. 328
- 3187) “Kalp bir sırça saraydır, değme çabuk kırılır.” MY, s. 521
- 3188) “Kalp kırma, günaha girme.” MY, s. 521

- 3189) “Kanma kötünün sözüne, bilse iyisini söyler.” MY, s. 328
- 3190) “Kem söz, kem akça sahibinindir.” MY, s. 328
- 3191) “Kemlikle mertlik olmaz.” MY, s. 328
- 3192) “Kimsenin kötülüğü kimseye bulaşmaz.” MY, s. 328
- 3193) “Kora kar dayanmaz.” MY, s. 521
- 3194) “Koyunun çıkardığı toz, kurdun gözünden kaçmaz.” MY, s. 521
- 3195) “Kötü adam akrabasını yabancıya satar, fakir olacak yiğit kısrağını ata satar.” Zİ, MG, s. 287
- 3196) “Kötü adam kendisi yapamaz, yapanları da çekemez.” Zİ, MG, s. 287
- 3197) “Kötü adın çıkacağına tatlı canın çıksın.” SK, s. 98
- 3198) “Kötü ağızdan doğru söz çıkmaz, kötü elden helâl aş çıkmaz.” Zİ, MG, s. 288
- 3199) “Kötü akrabandan iyi komşun daha iyidir.” Zİ, MG, s. 288
- 3200) “Kötü araba yol bozar, kötü kişi ev bozar.” SK, s. 98
- 3201) “Kötü arkadaştan iyi at daha iyidir.” Zİ, MG, s. 288
- 3202) “Kötü at yelesenirse üstüne torskuk bağlatmaz, kötü adam zenginleşirse yanına komşu kondurmaz.” Zİ, MG, s. 288
- 3203) “Kötü atı yeledi diye satın alma, kötü insana zengin diye yaklaşma.” Zİ, MG, s. 288
- 3204) “Kötü aygırın yolu olmaz.” Zİ, MG, s. 288
- 3205) “Kötü bozar, iyi düzeltir.” Zİ, MG, s. 289
- 3206) “Kötü büyümüş kamışta su içinde yangın çıkar, hareketi kötü olan delikanlıyı at üstünden it ısırır.” Zİ, MG, s. 289
- 3207) “Kötü çoban yaylanın otunu bir günde yer.” Zİ, MG, s. 289
- 3208) “Kötü deve otladığı yeri bir günde bitirir.” Zİ, MG, s. 289
- 3209) “Kötü deve örtüsünü yer, kötü yiğit çevresini yer.” Zİ, MG, s. 289

- 3210) “Kötü dost aşka ortak, başa tokmak.” SK, s. 98
- 3211) “Kötü düşüp yatarken kayana gülmüş.” Zİ, MG, s. 289
- 3212) “Kötü eyere bindiğimden eyersiz daha iyi, kötü kadınla evlendiğimden bekârım daha iyi.” Zİ, MG, s. 289
- 3213) “Kötü gölün suyu, kötü adamın dili acıdır.” Zİ, MG, s. 289
- 3214) “Kötü hava iyi olur ama kötü adam iyi olmaz.” SK, s. 98
- 3215) “Kötü ile gezmek yılan ile oynamak.” ÇP, s.231
- 3216) “Kötü ile pilav yemektense iyi ile taş taşı.” ÇP, s.231
- 3217) “Kötü inek tepici, kötü insan geveze olur.” s. 290
- 3218) “Kötü işe akıl çok gerek, gence örnek çok gerek.” Zİ, MG, s. 290
- 3219) “Kötü kadın kocasını çabuk yaşlandırır.” SK, s. 99
- 3220) “Kötü kan, kötü komşu, kötü at; birini boşa, birini boşla, birini sat.” MY, s. 328
- 3221) “Kötü niyetli adam eğri söyler, iyi niyetli adam doğru söyler.” Zİ, MG, s. 291
- 3222) “Kötü olarak halka görüneceğine iyi olarak ölmek daha iyidir.” Zİ, MG, s. 291
- 3223) “Kötü olsan asarlar, yumuşak olsan basarlar.” ÇP, s.231
- 3224) “Kötü terbiyeli görünür, cahil bilgelik taslar.” Zİ, MG, s. 292
- 3225) “Kötü toplanıp baş olmaz.” Zİ, MG, s. 292
- 3226) “Kötü yiğit dilemeyi sever, cimri yiğit bakmayı sever.” Zİ, MG, s. 293
- 3227) “Kötü yiğit kendini düşünür, iyi yiğit dostunu düşünür.” Zİ, MG, s. 293
- 3228) “Kötü, boğaya buzağı doğurtur.” ÇP, s.233
- 3229) “Kötü, canını bezdirir; iyi başını yüceltir.” ÇP, s.232
- 3230) “Kötü, duvarını yıkar.” ÇP, s.232

- 3231) “Kötü, mal bulsa köyünü tanımaz; kart kız, çocuk bulsa soyunu tanımaz.” SK, s. 99
- 3232) “Kötü, yemek yer de ayakkabısına bakar.” SK, s. 98
- 3233) “Kötüden borç alırsan dar yerde (zamanda) canını sıkar.” Zİ, MG, s. 293
- 3234) “Kötüden iyilik bekleme.” SK, s. 99
- 3235) “Kötüden kaç, iyiye kucak aç.” SK, s. 99
- 3236) “Kötülerin başı dertten kurtulmaz.” MY, s. 328
- 3237) “Kötülerin sözü ölümden güçtür.” MY, s. 328
- 3238) “Kötülerle bal yemektense iyilerle kaygıda ortaklık etmek iyi.” ÇP, s. 232
- 3239) “Kötülüğü çok yapan bir belaya girer.” Zİ, MG, s. 293
- 3240) “Kötülüğün önünü al, iyilik nereye varır.” Zİ, MG, s. 293
- 3241) “Kötülük eden, iyilik beklememelidir.” MY, s. 328
- 3242) “Kötülük eken keder biçer.” ÇP, s.233
- 3243) “Kötülük eken pişmanlık biçer.” MY, s. 328
- 3244) “Kötülük etsen kendine, iyilik etsen de kendine, gökyüzüne doğru ok atsan döner değer gözüne.” Zİ, MG, s. 293
- 3245) “Kötülük gördüğün yerden emekleyerek git, iyilik gördüğün yere de emekleyerek git.” Zİ, MG, s. 293
- 3246) “Kötülük yakın, iyilik uzaktır.” Zİ, MG, s. 294
- 3247) “Kötülük, bir kızıl gömlektir ya yeninden ya yakasından çıkar.” MY, s. 328
- 3248) “Kötülükten kaç, iyiliğin tohumunu saç.” Zİ, MG, s. 294
- 3249) “Kötülükten uzak ol, iyilikle arkadaş ol.” Zİ, MG, s. 294
- 3250) “Kötünün attan düşüşü de kötüdür.” Zİ, MG, s. 294

- 3251) “Kötünün başına yatacağına iyinin ayağına yat.” Zİ, MG, s. 294
- 3252) “Kötünün bezini alacağına iyinin sözünü al.” Zİ, MG, s. 294
- 3253) “Kötünün eline vereceğine iyinin yoluna ver.” Zİ, MG, s. 294
- 3254) “Kötünün iftirası, kazanın karası bulaşır.” ÇP, s.233
- 3255) “Kötünün işi yarı yolda kalır.” SK, s. 99
- 3256) “Kötünün iyisi olacağına, iyinin kötüsü ol, karamuğun tanesi olacağına akbuğdayın samanı ol.” Zİ, MG, s. 294
- 3257) “Kötünün kendi belâsı kendine yeter.” MY, s. 329
- 3258) “Kötünün kendi utanmaz, soyu utanır.” SK, s. 99
- 3259) “Kötüye iyilik etmek, iyiye kötülük etmek gibidir.” MY, s. 329
- 3260) “Kötüye yapılan iyilikten köpeğe atılan kemik yeğdir.” MY, s. 329
- 3261) “Kötüyle yoldaş olsan da koldaş olma.” Zİ, MG, s. 297
- 3262) “Kuduz yaşamaz, ama daladığı da onmaz.” MY, s. 521
- 3263) “Kurt eline geçmiş kuzu sağ çıkmamış.” MY, s. 521
- 3264) “Kurt olmasaydı keçi Mekke’ye giderdi.” MY, s. 521
- 3265) “Kutsuz kuşun yuvası doğan yanında olur.” MY, s. 521
- 3266) “Leşin bulunduğu yerde karga da bulunur.” RST, s. 10
- 3267) “Mazlumun ahı, indirir şahı.” MY, s. 521
- 3268) “Mümine eziyet haramdır.” MY, s. 521
- 3269) “Özgeye kuyu kazan özü düşer.” MY, s. 522
- 3270) “Sağıra söylediğin sözüne yazık, kötüye bakan gözüne yazık.” SK, s. 84
- 3271) “Soğanın tatlısı olmaz, en tatlısı yaş döktürür.” MY, s. 522
- 3272) “Süseğen ineğe Tanrı boynuz vermez.” MY, s. 522
- 3273) “Şerrin azı da çoktur.” MY, s. 329
- 3274) “Yakma evimi, yakarlar evini.” MY, s. 522

- 3275) “Yaramaz yarasız olmaz.” MY, s. 329
- 3276) “Yaş ağaca balta vuran el onmaz.” MY, s. 522
- 3277) “Yaş kesen, baş kesen, taş kesen onmaz.” MY, s. 522
- 3278) “Yaş kesenin, baş kesenin, taş kesenin karnı doymaz.” MY, s. 522
- 3279) “Yıkmak kolay, yapmak güç.” MY, s. 522
- 3280) “Yuvasını yıkmadıkça yılanın kökü kesilmez.” MY, s. 329
- 3281) “Zalim ettiğini bulur.” MY, s. 522
- 3282) “Zalim olma asılırsın, mazlum olma basılırsın.” MY, s. 522
- 3283) “Zalime yardım, halka zulümdür.” MY, s. 522
- 3284) “Zalimin ettiği yanına kalmaz.” MY, s. 522
- 3285) “Zalimin ömrü az olur.” MY, s. 522
- 3286) “Zor ile menzil alınmaz.” MY, s. 522
- 3287) “Zor kapıdan girerse şeriat bacadan çıkar.” MY, s. 522
- 3288) “Zor oyunu bozar.” MY, s. 522
- 3289) “Zorlunun hakkından Allah gelir.” MY, s. 522
- 3290) “Zulmün süreklisi olmaz.” MY, s. 522
- 3291) “Zulüm eken, isyan biçer.” MY, s. 522
- 3292) “Zulüm ile abad olanın sonu berbad olur.” MY, s. 522
- 3293) “Zulüm ile Bağdat viran olur.” MY, s. 522

Türk atasözlerine göre iyilik; her zaman kazanan, kazandıran bir kuvvet olduğu halde kötülük her zaman kaybeden/kaybettiren bir zillettir. Kötü herkesten önce kendine zarar verir. Kötüler, kötülük er geç cezasını bulur. Başkalarına kötülük eden, onun karşılığını misliyle alır.

Kalp kırmak, yalan söylemek, gevezelik etmek, ara bozuculuk etmek, etrafındakilere yardım etmekten imtina edip onlara ve doğaya zarar vermek, bilgisizlik, dilencilik, cimrilik; kötülerle arkadaşlık, kul hakkına riayet etmemek, Allah

tarafından kendisine emanet edilen değerlere ihanet etmek kötülüktür. Kötülükten sakınmayanın dünyası da ahireti de berbat olur.

İyiliği yüceltip kötülüğü yasaklayan Türk atasözlerinin amacı, İslâm dininin emrettiği hayat tarzına uygun nesillerin yetişmesine katkıda bulunmak olarak yorumlanabilir. Allah'ın emirlerine uygun söz ve davranışlar iyilik; uygun olmayanlar da kötülüktür. Kur'ân-ı Kerim, iyiliği emreder, kötülükten sakındırır.¹⁵⁹

3.1.15. Misafirperverlik

Arapçada 'yolcu' anlamındaki misafir, DLT'de konuk sözcüğünün karşılığı olarak ifade edilir.¹⁶⁰ "Arap dilinde bu mânada daha çok dayf kelimesi geçer. Aynı kökten dıyâfe (ziyafet) 'misafir ağırlama, konuklara ikramda bulunma' demektir."¹⁶¹

Misafirperver ise Arapça "müsâfir" sözcüğüyle Farsça "perver" sözcüklerinin birleşmesinden oluşur, Türkçe konuksever anlamındadır.¹⁶² Türklerle özdeşleşmiş değerlerden biri de misafirperverliktir. Misafirperverlik ya da konukseverlik, Türklerin yüzyıllar öncesine dayanan, hâlâ da varlığını koruyan değeridir. Türk kültüründe misafire verilen önemi Türkçenin söz varlığındaki sözcüklerden de anlamak mümkündür. Türk kültüründe uzak bir yerden bir akraba geldiğinde, aynı şekilde akrabanın dönüşünde davet verilir, bu davete akrabalar ve diğerleri çağrılır. Sonra onlara hediyelerle birlikte dönüş izni verilir, buna "boşug aş" yani "izin yemeği"¹⁶³ adı verilir. Ayrıca geceleyin davetsiz gelen misafirlere verilen içkili ziyafet de kestem;¹⁶⁴ sözcüğüyle adlandırılır. DLT'deki bir şiir de şöyle der: "Eğer bir misafir senden yiyecek isterse ve onun için sana gelirse ona ver; çünkü ağırlama kötü ise misafir ev sahibine lanet eder."¹⁶⁵ Bu şiirde dile getirilenler; boşug aş ve kestem sözcüklerine verilen anlamlar, Türklerin misafirperverliği hakkında bilgi verir.

DLT'de yemekten ne hazırsa konuğun önüne koymakla yemek verilmemiş sayılmaz anlamına gelen (Anuk utru tutsa yokka sanmas: Hazır olan öne konsa yok

¹⁵⁹ Bk. Âl-i İmran 3/104, 110, 114; Araf 7/157, Tevbe 9/67, 71, 112; Hac 22/41; Lokman 31/17.

¹⁶⁰ Atalay, *a.g.e.* C. I, s. 384.

¹⁶¹ Mustafa Çağrı, "Misafir", DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, C. 30, s. 171.

¹⁶² TDK, *a.g.e.* s. 1689.

¹⁶³ Ercilasun, Akkoyunlu *a.g.e.* s. 160.

¹⁶⁴ *a.g.e.* s. 706.

¹⁶⁵ *a.g.e.* s. 123.

sayılmaz.) sav, ev sahibinin gücü yettiği şeyi hazırlayabilmesi için söylenir.¹⁶⁶ Yine DLT’de uma maddesinde uma (eve gelen konuk) sözcüğü açıklanır, sonra misafirle beraber mutluluğun geleceğini belirten “Uma gelse kut gelir (Konuk gelse uğur gelir).” savına yer verilir; ardından da “Sana yoksul bir konuk gelirse onun önüne hazır bulunan aşı getir, geciktirme.” anlamındaki bir beyitle nasihat edilir.¹⁶⁷

Türk kültüründe misafir sözcüğü genellikle Tanrı misafiri tamlaması şeklinde kullanılır. Onun Tanrı tarafından gönderildiğine inanıldığı için misafir; kutsaldır, baş tacıdır, ona ikramda kusur edilmez. Zaten misafir rızıkıyla gelmiştir.

Türk atalarının yol üstünde kervansaraylar, hanlar, misafirhaneler inşa etmesi de misafirperver bir millet olduğunun ispatıdır, diyebiliriz. Yolcuya, yoksula, düşküne yardım etmek İslâm inancının da gereklerindedir. Misafirlik sığınma, korunma ihtiyacından bir zorunluluk ya da ziyaret şeklinde ortaya çıkan bir durumdur. Her iki durumda da misafiri rahat ettirmek, onun ihtiyaçlarını karşılamak, ona yardımcı olmak, ev sahibinin -gücü nispetinde- görevidir.

Türk edebiyatı tarihinin en büyük âlimi Prof. Fuat Köprülü’nün: “Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut’u öbür gözüne koysanız yine Dede Korkut ağır basar.”¹⁶⁸ şeklinde değerlendirdiği Dede Korkut hikâyelerinde de “Misafir gelmeyen kara evler yıkılsa daha iyi.”¹⁶⁹ sözü Türklerde misafire verilen değeri gösterir. Dede Korkut, misafir ağırlayan kadını da evin dayacağı, desteği, direği olarak nitelendirilir: “Ozan evin dayacağı odur ki kırdan eve bir misafir gelse, kocası evde olmasa, o onu yedirir içirir, ağırlar, azizler gönderir. O Âyişe, Fâtıma soyundandır hanım. Onun bebekleri yetişsin. Ocağına bunun gibi kadın gelsin.”¹⁷⁰ der. Misafir ağırlayan kadının Hz.Âişe, Hz. Fâtıma soyuna dayandırılması Türk kültürünün misafire bakış açısı, İslâm inancının misafire bakış açısıyla örtüşür, şeklinde yorumlanabilir.

¹⁶⁶ Atalay, *a.g.e.*, C.I, s. 68.

¹⁶⁷, *a.g.e.*, C.I, s. 93.

¹⁶⁸ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, 8. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1988, s. 5.

¹⁶⁹ Ergin, *a.g.e.*, 1988, s. 16.

¹⁷⁰ *a.g.e.*, 1988, s. 18.

Hız. Peygamber: “Allah’a ve ahiret gününe inanan misafirine ikramda bulunsun. Bir gün ve bir geceden ibaret olan caizesini yerine getirsin.”¹⁷¹ hadis-i şerifinde misafire ikram ile imanı bir arada zikrederek misafirin önemine işaret eder.¹⁷²

Misafir, misafirperverlik, misafirlik adabı Türk atasözlerine de şöyle yansımıştır:

- 3294) “Adam adama yük değil, can gövdeye mülk değil.” ÖAA, s. 114
- 3295) “Akşamdan sonra misafir gelenin aşısı ya bir soğan ya bir söven.” MY, s. 345
- 3296) “Ayda gelen doğan olur, yılda gelen soğan.” MY, s. 345
- 3297) “Balıkla misafir üç günlük oluncaya kadar.” MY, s. 346
- 3298) “Bir günün misafiri, kırk yılın tellalıdır.” RST, s. 92
- 3299) “Buğday ekmeğın yoksa buğday dilin de mi yok?” ÖAA, s. 207
- 3300) “Çağrılan yere erinme, çağrılmayan yere görünme.” MM, MG, s. 110
- 3301) “Çağrıldığın yere (gitmeye) ar eyleme, çağrılmadığın yere gidip yerini dar eyleme.” MY, s. 346
- 3302) “Çağrılmamış konuğu köpekler karşılar.” MM, MG, s. 110
- 3303) “Çağrılmamış konuk süpürülmemiş yerde oturur.” MM, MG, s. 110
- 3304) “Çağrılmayan yere börekçi ile çörekçi gider.” MY, s. 346
- 3305) “Davetsiz gelen/giden döşeksiz oturur.” MY, s. 346
- 3306) “Dervişe ‘git’ demezler, lokmasını keserler.” MY, s. 346
- 3307) “Destursuz bağa girilmez/gireni sopa ile kovarlar/ girenin yediği sopayı Mevlâ bilir.” MY, s. 346
- 3308) “Dosta çok varan kişi ekşi yüz görür.” MY, s. 346
- 3309) “Düğün aşısıyla dost ağırlanmaz.” ÖAA, s. 250
- 3310) “Ekmekli konuk gelirse kaynar ver çayını.” ÇP, s. 107
- 3311) “Eli boşa ‘Ağa uyur.’ derler; eli doluya ‘Ağa buyur.’ derler.” MY, s. 346

¹⁷¹ Buharî, es-Sahîh, K.Edep, 15, VII/104.

¹⁷² M.Zeki Duman, *Kur’an-ı Kerim’de Adâb-ı Muaşeret*, İpek Yayın Dağıtım, İstanbul, 2002, s. 296.

- 3312) “Eli ile getirir, ağız ile götürür.” MY, s. 346
- 3313) “Ev sahibi misafirin hizmetkârıdır.” MY, s. 346
- 3314) “Geç gelen konuk yanından yer.” ÇP, s. 118
- 3315) “Gelene git denmez.” ÖAA, s. 285
- 3316) “Gelmek irade, gitmek icâzet (iledir).” MY, s. 346
- 3317) “Hoş geldiniz de misafir ağılamanın yarısı.” ÇP, s. 228
- 3318) “Konak, konaktan uludur.” İY, MG, s. 128
- 3319) “Konuğa aşını verme, kaşını ver (yani güleryüz göster)” ÇP, s. 182
- 3320) “Konuğa elinden geldiğince hürmet et.” Zİ, MG, s. 280
- 3321) “Konuğa hürmet eyle, eğerçi kâfir olsa da.” MY, s. 346
- 3322) “Konuğa verdiği geri döner, Han’a verdiği geri dönmez.” Zİ, MG, s. 280
- 3323) “Konuğu çok olan evin çocuğu tok olur.” Zİ, MG, s. 280
- 3324) “Konuğu çok olan evin kazanı boş durmaz.” Zİ, MG, s. 280
- 3325) “Konuğu giyim kuşamıyla karşılarlar, aklıyla uğurlarlar.” ÇP, s. 182
- 3326) “Konuğu kovmak kurnazın işi, konuğu soymak merhametsizin işidir.” Zİ, MG, s. 281
- 3327) “Konuğu uğurlayandan konuk olmaz.” ÇP, s. 182
- 3328) “Konuğun arkadaşı kalsın, kuyrukçusu ölsün.” ÇP, s. 182
- 3329) “Konuğun eline göz bakar.” ÇP, s. 182
- 3330) “Konuğun rızkı ardından gelir.” MY, s. 346
- 3331) “Konuğuna boş sözü bırakıp aş getir, imkânın olursa koyun kesip baş getir.” Zİ, MG, s. 281
- 3332) “Konuğunu sevmeyen çocuğunu döver ya da evini süpürür.” Zİ, MG, s. 281
- 3333) “Konuk babandan kıymetlidir.” Zİ, MG, s. 281
- 3334) “Konuk ev sahibinin devesidir, nerde bağlarsa orada durur.” MY, s. 347

- 3335) “Konuk gelirse eşige, koşarak çık gecikme, karşılamazsan konuğu, tesiri olur nasibe.” Zİ, MG, s. 281
- 3336) “Konuk gidersen konuk gelir.” ÇP, s. 182
- 3337) “Konuk isteyen ateş yakar.” ÇP, s. 183
- 3338) “Konuk konarsa ağırla, konak konması mutluluktur.” Zİ, MG, s. 281
- 3339) “Konuk sevenin sofrası boş kalmaz.” MY, s. 347
- 3340) “Konuk sevmeyen çocuklarını döver.” ÇP, s. 183
- 3341) “Konuk, konuğu sevmez.” ÇP, s. 183
- 3342) “Konuksuz ev uğursuz olur.” MM, MG, s. 265
- 3343) “Konuksuz ev, susuz değirmendir.” MM, MG, s. 265
- 3344) “Konuktan esirgediğin şeytana nasip olur.” Zİ, MG, s. 282
- 3345) “Köylü ‘Misafir kabul etmeyiz.’ demez, ‘Konacak konak yoktur.’ der.” MY, s. 347
- 3346) “Köylünün kahve cezvesi karaca, amma sürece.” MY, s. 347
- 3347) “Misafir ayağı uğurludur.” MY, s. 347
- 3348) “Misafir aziz, ev sahibi lezizdir.” İY, MG, s. 139
- 3349) “Misafir gelen evden bereket eksik olmaz.” İY, MG, s. 139
- 3350) “Misafir gelir eşikten, rızkı gelir delikten.” İY, MG, s. 139
- 3351) “Misafir gelse et pişer, et pişmese, bet pişer.” SK, s. 78
- 3352) “Misafir ilk gün altın, ikinci gün gümüş, üçüncü gün kuruş, dördüncü gün kurbağadır.” İY, MG, s. 139
- 3353) “Misafir izzette ev sahibi hizmette.” İY, MG, s. 139
- 3354) “Misafir kendi rızkıyla gelir.” İY, MG, s. 139
- 3355) “Misafir on kismetle gelir; birini yer, dokuzunu evde bırakır.” ÖAA, s. 392
- 3356) “Misafir sorarak yemez.” İY, MG, s. 139
- 3357) “Misafir umduğunu yemez, bulduğunu yer.” MY, s. 347

- 3358) “Misafir üç gün misafirdir.” MY, s. 347
- 3359) “Misafir, aş için gelmez.” İY, MG, s. 139
- 3360) “Misafire ‘git’ demezler, altına yatak sermezler.” MY, s. 347
- 3361) “Misafire karşı evini yık, yüzünü yıkma.” RST, s. 123
- 3362) “Misafiri horoz olanın arpa kalmaz ambarında.” MY, s. 347
- 3363) “Misafirin gidişini sorma, gelişin sor.” İY, MG, s. 140
- 3364) “Misafirin rızkı kendisinden önce gelir.” İY, MG, s. 140
- 3365) “Misafirin sözü ev sahibine emirdir.” SK, s. 78
- 3366) “Misafirlik erlik hayatının ziynetidir.” İY, MG, s. 140
- 3367) “Misafirlik üç gündür.” ÇP, s. 182
- 3368) “Sahibinden evvel ahıra girme.” MY, s. 347
- 3369) “Seyrek git sen, sıkça varma dostuna, yatar arka üstüne.” MY, s. 347
- 3370) “Seyrek görüşmek, sevip öpüşmek.” ÇP, s. 194
- 3371) “Tanrı misafirinin kendi kısmeti vardır.” MM, MG, s. 309
- 3372) “Yağlı dilimin yoksa yağlı dilin de mi yok?” ÖAA, s. 464
- 3373) “Yalnız, konuk olduğu evde de hüznü olur.” ÇP, s. 183
- 3374) “Yedi yaşında misafir gelse yetmiş yaşındaki karşılamaya çıkar.” SK, s. 101

Misafir/konuk ve misafirperverlik/konukseverlik, misafirlik adabı Türk atasözlerinde en ince ayrıntısına kadar işlenmiştir. Misafir, misafir geldiği yerde uzun süre kalıcı değildir. Can bile insana emanettir, onun için misafir ağırlamaktan sakınmamak gerekir. Misafire son derece saygı göstermek, onu en güzel şekilde ağırlamak gerekir. Misafire ilk ikram, onu güler yüzle karşılamak, onunla sohbet etmektir. Nitekim Allah Teâlâ: “(Ey Muhammed!) İbrahim’in ağırlanan misafirlerinin haberi sana geldi mi? Hani onlar, İbrahim’in yanına varmışlar ve ‘Selâm olsun sana!’ demişlerdi. O da ‘Size selâm olsun.’ demiş, ‘Bunlar tanınmamış (yabancı) kimseler’ (diye düşünmüştü). Hissettirmeden ailesinin yanına gidip (pişirilmiş) semiz bir buzağı

getirdi. Onu önlerine koydu. ‘Yemez misiniz?’ dedi.”¹⁷³ âyetleriyle misafirin karşılanma, ağırlanma şekline işaret eder. Ev sahibinin misafiri karşılama şekli, bütün ikramlarının özetidir, diyebiliriz.

Türk atasözlerine göre misafir, evin en mutena yerinde ağırlanmalıdır. Gelen çocuk, ev sahibi yaşlı bile olsa misafir, kapıda karşılanmalıdır.

Türk atasözleri, misafir ağırlamanın adabının yanı sıra misafirlik adabına da değinir. Misafir, ziyaret edeceği eve, izinsiz girmemelidir, gelmeden önce haber vermelidir, gelmek için uygun zamanı beklemelidir. İslâm dini de aynı adaba işaret eder. Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerim’de evleri “insanların emniyet duyacağı, soğuk ve sıcaktan korunup istirahat edeceği yerler olarak”¹⁷⁴ yaratmış olduğunu beyan ederek evlerin, başkalarına karşı mahremiyeti olan yerler olduğuna dikkat çekmiştir.

Türk atasözlerine göre misafirliğin süresi bellidir, üç günden fazla kalan misafir, ev sahibinin canını sıkar. Misafirden rahatsız olan ev sahibi, bu durumu çocuğunu dövmek, misafire ikramı kesmek gibi davranışlarla belli eder. Ayrıca misafirin, geldiği eve hediye getirmesi görgü kuralları gereğidir.

3.1.16. Özgürlük

Özgürlük, Türkçe sözlükte “herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumu, serbesti, her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi iradesine, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi durumu, hürriyet”¹⁷⁵ olarak tanımlanır.

Özgürlüğüne son derece düşkün Türklerin dilinde özgürlük; bağımsızlık, hürriyet, istiklal sözcükleriyle de ifade edilir. Türk milleti kadar bağımsızlığına düşkün, bağımsızlığına önem veren başka bir millet yoktur, diyebiliriz. Türk adını taşıyan iki büyük devletin kurucuları Bilge Kağan ve Atatürk, Türk milletinin haysiyetli bir millet olarak yaşamasının bağımsızlıkla mümkün olacağına vurgu yapmışlardır. Bilge Kağan’ın ağzından taşa kazılan Kül Tigin yazıtında, ünlü kağanlar gelip göçtükten sonra “Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş elbette. Oğulları

¹⁷³ Zâriyât 51/24,25,26,27, DİB, *a.g.e.*, s. 579.

¹⁷⁴ Bk. Nahl 16/80.

¹⁷⁵ TDK, *a.g.e.*, s. 1869.

kağan olmuş elbette. Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi, oğlu babası gibi yaratılmamış olacak ki (tahta) bilgisiz kağan oturmuştur. Elbette buyruğu (vezir, nazır) da bilgisizmiş, kötü imiş. Beyleri, milleti adaletsiz ve uyumsuz olduğu için, milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, küçük kardeşle büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, beyle milleti karşılıklı çekiştirdiği için, Türk milleti devlet haline getirdiği ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş. Çin milletine bey olmaya lâayık erkek evlâdı kul oldu, hanımlığa lâayık kız evlâdı cariyeye oldu. Türk beyleri Türk adını bıraktılar. Çin'deki beyler Çin adını alıp Çin kağanına itaat etmişler.”¹⁷⁶

Atatürk ise *Nutuk*'ta: “Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas, ancak tam bağımsızlığa sahip olmakla temin olunabilir. Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun, bağımsızlıktan mahrum bir millet, medeni insanlık karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleye lâayık olamaz.

Yabancı bir devletin himaye ve kollayıcılığını kabul etmek, insanlık vasıflarından mahrumiyeti, acz ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildir. Hakikaten bu derekeye düşmemiş olanların isteyerek başlarına bir yabancı efendi getirmelerine asla ihtimal verilemez.

Hâlbuki Türk'ün haysiyet ve izzetinefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır!

Dolayısıyla ya istiklâl ya ölüm!”¹⁷⁷

Esarete tahammülü olmayan Türk ataları, kendinden sonraki nesillere özgürlükle ilgili çok az sayıda söz bırakmışlar. Özgürlük değeri ile ilgili az sayıda atasözü derleyebilmemizi, Türk atalarının bu konuda fazla söz söylemeye gerek duymamalarını; özgürlüğün Türk'ün ruhu, karakteri olmasından kaynaklanmasındır, şeklinde yorumlayabiliriz.

3375) “Az yaşa, azat yaşa.” MY, s. 388

¹⁷⁶ Zeynep Korkmaz, “Türk Devlet Kurucuları Olarak Bilge Kağan'dan Mustafa Kemal Atatürk'e”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1-2*, Üçüncü baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, ss. 1303-1314.

¹⁷⁷ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Birinci Basım, Kaynak Yayınları: 812, İstanbul, 2015, ss. 38-39.

3376) “Bülbülü altın kafese koymuşlar ‘Ah vatanım!’ demiş.” ÖAA, s. 208

3377) “Dünya bol olmuş neye yarar, pabuç dar olduktan sonra.” ÖAA, s. 251

3378) “Köle olarak yaşamaktansa savaşıp ölmek daha iyi.” ÇP, s. 185

3379) “Kurdu ne kadar beslersen besle, o hep dağa bakar.” MY, s. 388

3380) “Kuş altın kafeste de olsa zindanda sayılır.” MY, s. 388

Türk atasözlerine göre yaşamak, özgür olmakla anlamlıdır. Bir insan, bir millet, özgür değilse uzun yaşaması, her türlü zenginliğe sahip olması hiçbir şey ifade etmez. Asıl zenginlik, mutluluk özgürlüktedir.

Türklerin karakteri olan özgürlük, İslâm tarihinde Ebu Osman Amr b. Bahr el-Cahiz tarafından 840-859 yılları arasında kaleme alınan, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri* adıyla Türkçeye çevrilen *Fezâ'ilü'l-etrâk* adlı eserde de zikredilir. Cahiz'e göre Türkler methedici sözlerden hoşlanmaz, boş sözler söylemez, münafıklık etmez, dostlarına karşı kibirli değildir, arkadaşlarına ihanet etmezler, hile ile kazanılan malları helâl kabul etmezler. Hiçbir milletin vatan sevgisi Türklerin vatan sevgisi ile mukayese edilemez. Türkler, boş işlerle uğraşmazlar, gittikleri yerde uzun süre kalmazlar, onların bünyeleri çok hareket etmeye alışkındır, sürekli hareket halindedirler.

Cahiz eserinde Türkler hakkında sadece kendi görüşlerine değil etraftan duyduklarına da yer vermiştir. Cahiz, Türklerle ilgili gözlemlerine yer verilen isimlerden biri olan Yazid b. Mazyad'ın “Allah'a yemin olsun ki Türk, eli kolu bağlı olarak bir kuyuya atılsa mutlak bir çaresini bulup kurtulur.”¹⁷⁸ dediğini kaydetmiştir.

Türk'ün bağımsızlık anlayışı, “İstiklâl Marşı”nın adında, kendinde ve son dizelerinde saklıdır: “Hakkıdır, Hakk'a tapan milletimin istiklâl!”

¹⁷⁸ Cahiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, (çev. Ramazan Şeşen), Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1967, s. 71.

3.1.17. Sağlık

Türkçe Sözlük'te “bireyin fiziksel, sosyal ve ruhsal yönden tam bir iyilik durumunda olması, vücut esenliği, esenlik, sıhhat, afiyet, sağ, canlı, diri olma durumu”¹⁷⁹ şeklinde tanımlanan sağlık, Allah'ın imandan sonra insanlara verdiği en büyük nimettir.

İnsanın huzuru, mutluluğu, hayatın lezzetine varması sağlıklı olmasıyla mümkündür. İnsan sağlıklı olursa yaşar, öğrenir, çalışır, ibadet edebilir. Ruh ve beden sağlığıyla yaşanan her an dünya saltanatından sayılır; fakat sağlık kadar hastalık da insan içindir. İnsan hasta olduğunda sağlığın kıymetini anlayabilir.

Hz. Peygamber: “İki nimet vardır ki insanların çoğu bunların kıymetini bilmez. Bunlar sağlık ve boş vakittir.”¹⁸⁰; “Sağlıklı olmak bir dünya mala sahip olmaktan daha hayırlıdır...”¹⁸¹; “Hastalanmadan önce sağlığın, ölüm gelmeden önce de hayatın kıymetini bilin!”¹⁸² hadisi şerifleriyle sağlıklı olmanın, sağlıklı bir hayat sürdürmenin önemini vurgulamıştır.

Türk ataları da sağlığın ehemmiyetini belirten birçok sözü kendilerinden sonraki nesillere miras bırakmışlardır:

- 3381) “Ağız hastalığına (veya ağrısına) şap.” ÇP, s. 67
- 3382) “Ağrı geçer, âdet gitmez.” MM, MG, s. 26
- 3383) “Ağrıdığıında ilaç arayacağına ağrımayacak yol ara.” Zİ, MG, s. 20
- 3384) “Ağrımayan baş yastığa gelmez.” MM, MG, s. 26
- 3385) “Ağrımayan başa örtü bağlamazlar.” MM, MG, s. 26
- 3386) “Ağrımayan dişe kerpeten ne lâzım.” MM, MG, s. 26
- 3387) “Ağrımaz baş kabirde olur.” MM, MG, s. 26
- 3388) “Ağrısız baş, yastık istemez.” MY, s. 395
- 3389) “Ağrıya beylerin borcu vardır.” Vİ, s. 47

¹⁷⁹ TDK, *a.g.e.*, s. 2006.

¹⁸⁰ Buhârî, Rikak 1.

¹⁸¹ İbn Mace, Ticarat 1.

¹⁸² Buhârî, Rikak 3; Tirmizî, Zühd 25.

- 3390) “Ağzıma tat karnıma feryat.” MM, MG, s. 27
- 3391) “Allah eti dişsizlere verir.” MY, s. 395
- 3392) “Altın leğenin kan kusana ne faydası var.” MY, s. 395
- 3393) “At tırnaktan insan kulaktan kapar.” MY, s. 395
- 3394) “Ay hastalığını (veya hastasını) gün iyileştirir.” ÇP, s. 69
- 3395) “Ayağımı sıcak tut, başımı serin; gönlünü ferah tut, düşünme derin.”
ÖAA, s. 166
- 3396) “Az hastalık, çabuk ölüm.” ÇP, s. 72
- 3397) “Baş sağ ise börk bulunur.” ÇP, s. 77
- 3398) “Baş sağ oldukça kuyruk kıvılgıdır.” ÇP, s. 77
- 3399) “Baş sağ olsun da mal bulunur.” SK, s. 46
- 3400) “Başı ağrımayanın keyfi yerindedir.” Zİ, MG, s. 74
- 3401) “Başın sağlığı dünya varlığı.” ÖAA, s. 182
- 3402) “Beden başa der ki: ‘Koru beni, koruyayım seni.’” MM, MG, s. 87
- 3403) “Bin bir derdin bin bir dermanı vardır.” MM, MG, s. 92
- 3404) “Can ağrırsa ten zayıflar, kaygı basarsa can zayıflar.” Zİ, MG, s. 105
- 3405) “Can boğazdan gelir.” ÖAA, s. 211
- 3406) “Can bostanda bitmez.” ÖAA, s. 211
- 3407) “Can sağlığı, dünya varlığı.” MM, MG, s. 105
- 3408) “Cana gelecek zarar mala gelsin.” ÖAA, s. 211
- 3409) “Canın sağ olursa zordayım deme, tenin sağ olursa fakirim deme.” Zİ,
MG, s. 106
- 3410) “Çaresiz derde Lokman da acizdir.” MM, MG, s. 112
- 3411) “Çaresiz dert olmaz.” MM, MG, s. 112
- 3412) “Çiğnemedi yiyen hastalanmadan ölür.” SK, s. 53
- 3413) “Çingene oğlumun hastalığına yanmam, huyu değişir, demiş.” MY, s. 396
- 3414) “Çok hastalanan yarı doktor.” ÇP, s. 143

- 3415) “Dermansız hastalık, sebepsiz ölüm olmaz.” ÇP, s. 110
- 3416) “Diz ağrısını can çeker.” MM, MG, s. 148
- 3417) “Duvarı nem yıkar, insanı gam.” MM, MG, s. 159
- 3418) “Elbise yamalığa, can hekime düşmesin.” RST, s. 183
- 3419) “Elmayı soyup ye, armudu sayıp ye.” MM, MG, s. 175
- 3420) “Eme varma, emsiz kalma.” MY, s. 396
- 3421) “En acı şey, ihtiyarlık ve hastalık.” ÇP, s. 136
- 3422) “En büyük devlet, baş sağlığı.” MY, s. 396
- 3423) “Esneyen hasta kendine gelir.” ÇP, s. 115
- 3424) “Esvap yamaya, can hekime düşmesin.” MY, s. 396
- 3425) “Eşek der ki ‘Başım sağ olursa denizden bile su içerim.’” MY, s. 396
- 3426) “Etin çiği et getirir, hamurun çiği dert.” MM, MG, s. 184
- 3427) “Etle deri, yemekle diri.” ÖAA, s. 276
- 3428) “Evlâtsizın hastalanması ölmekten ağır.” ÇP, s. 65
- 3429) “Gece uyanıp su içilmez, içilirse dertten geçilmez.” MY, s. 396
- 3430) “Gençlikten kocalığa sağlık saklamalı.” MY, s. 396
- 3431) “Güneş girmeyen eve doktor girer.” ÖAA, s. 296
- 3432) “Halkta sağlık olursa doktor hastalanır.” ÇP, s. 109
- 3433) “Hasta acele etse de elma zamanından önce olgunlaşmaz.” ÇP, s. 67
- 3434) “Hasta azığı ile.” ÇP, s. 67
- 3435) “Hasta bakmaktan hastalanmak rahat.” ÇP, s. 67
- 3436) “Hasta döşekte düzelir.” MY, s. 396
- 3437) “Hasta hekimden derman aranmaz.” MY, s. 396
- 3438) “Hasta olanın canı tez olur.” MY, s. 396
- 3439) “Hasta sağ olacaksa hekim kapıya gelir.” MY, s. 396
- 3440) “Hasta yatmak, hastaya bakmaktan iyidir.” MM, MG, s. 213
- 3441) “Hasta, sahibine saygılı.” ÇP, s. 67

- 3442) “Hastalık arslan yıkmış.” ÇP, s. 67
- 3443) “Hastalık atlı gelir, yaya gider.” MM, MG, s. 213
- 3444) “Hastalık batman batman gelir, miskal miskal çıkar.” MM, MG, s. 214
- 3445) “Hastalık iğne deliğinden girip han kapısından zor çıkar.” MY, s. 396
- 3446) “Hastalık sağlık, sayrılık bizim için.” MY, s. 396
- 3447) “Hastanın hâinden sağ anlamaz.” ÇP, s. 67
- 3448) “Hastanın hâlini hastalanan iyi bilir.” ÇP, s. 67
- 3449) “Hastanın önünde eceli gelen ölür.” ÇP, s. 67
- 3450) “Hastanın yanında sağlıklı semirir.” ÇP, s. 67
- 3451) “Hastaya bakmaktan hasta olması yeğdir.” MY, s. 396
- 3452) “Hastaya döşek yatak sorulmaz.” MY, s. 396
- 3453) “Hastaya döşek, aç çörek lazım.” MM, MG, s. 214
- 3454) “Hastayı buza, âşığı söze yollamamalıdır.” MY, s. 396
- 3455) “Her derdin bir dermanı var.” ÇP, s. 130
- 3456) “Her işin başı sağlık.” ÖAA, s. 308
- 3457) “İç yel (romatizma) p.ç yel.” ÇP, s. 133
- 3458) “İnsan ayaktan, at tırnaktan kapar.” ÖAA, s. 325
- 3459) “İnsan gençliğinde ihtiyarlığı, sağlığında hastalığı düşünmeli.” MY, s. 397
- 3460) “İnsana her hastalık bulaşır, kırıkla çıkıktan başka.” MY, s. 397
- 3461) “İnsanoğlu ayıpsız ve hastaliksız olmaz.” DLT, III, s. 141
- 3462) “İyi olacak hastanın hekim ayağına gelir.” MY, s. 397
- 3463) “Keder can ağrısı, kalanı vücut ağrısı.” ÇP, s. 165
- 3464) “Kendini dinleyenin kaygısı uzakta olmaz.” ÇP, s. 171
- 3465) “Kendini kollayan hekimdir.” MY, s. 397
- 3466) “Kışın yaşa, yazın taşa oturulmaz.” MY, s. 397
- 3467) “Kulak sağırılığı yarı hastalık, yürek sağırılığı gerçek hastalık.” ÇP, s.

- 3468) “Lokman hekim uzun ömür isteyen; başını serin, kalbini ferah, ayağını sıcak tutmalı, demiş.” MY, s. 397
- 3469) “Mide derdin, perhiz devanın başıdır.” MY, s. 397
- 3470) “Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi.” MY, s. 397
- 3471) “Örümcek ağı olan evde hastalık var.” ÇP, s. 64
- 3472) “Sağ baş yastık istemez.” MY, s. 397
- 3473) “Sağ olana her gün düğün bayram.” MY, s. 397
- 3474) “Sağ olsun da dağ ardında olsun.” ÖAA, s. 420
- 3475) “Sağalırsa hekimim, sağalmazsa ben kimim?” MY, s. 397
- 3476) “Sağlam ruh, sağlam bedende olur.” MM, MG, s. 294
- 3477) “Sağlığa varlık lazım.” MY, s. 397
- 3478) “Sağlığın kadrini hastalar bilir.” MM, MG, s. 294
- 3479) “Sağlık en büyük varlıktır.” MM, MG, s. 294
- 3480) “Sağlık istersen az ye, iyi çiğneyip sık ye.” ÇP, s. 192
- 3481) “Sağlık istersen çok yeme, saygı istersen çok deme.” RST, s. 22
- 3482) “Sağlık istersen temiz ol.” ÇP, s. 192
- 3483) “Sağlık sultanlıktır.” MM, MG, s. 294
- 3484) “Sağlık varlıktan yeğdir.” ÖAA, s. 420
- 3485) “Sağlık, en büyük saadettir.” MY, s. 397
- 3486) “Sağlıklı aklın yenemeyeceği belâ olmaz.” ÇP, s. 192
- 3487) “Sıhhat gibi insan sermaye olmaz.” MY, s. 397
- 3488) “Sırtını pek tut, ayağa bakma.” MY, s. 397
- 3489) “Sıtma, ben tuttuğumu kırk yıl sonra tanırım, demiş.” MY, s. 397
- 3490) “Soğuk ile soysuzdan kork.” RST, s. 16
- 3491) “Şaşı gözü merhem düzeltmez.” ÇP, s. 177
- 3492) “Şifa Hak’tandır, hekim sebeptir.” MM, MG, s. 308
- 3493) “Taş altında olmasın da dağ ardında olsun.” ÖAA, s. 443

- 3494) “Tatlı dile hastalık yok.” ÇP, s. 205
- 3495) “Temizlik sağlığın temeli, sağlık zenginliğin temeldir.” Zİ, MG, s. 362
- 3496) “Tok iken yemek yiyen mezarını dişıyla kazar.” ÖAA, s. 449
- 3497) “Vücut hastalanırsa baş dinler, baş ağrırsa ne dinler?” ÇP, s. 190
- 3498) “Yara iyileşir, izi kalır.” MM, MG, s. 327
- 3499) “Yara vardır bağlarlar, yara vardır dağlarlar.” MM, MG, s. 327
- 3500) “Yarası iyileşecek olanın tabibi önüne çıkar.” MM, MG, s. 327
- 3501) “Yiğidin sermayesi sağlık.” MY, s. 397
- 3502) “Zeytinli ağaç, hastaya gerek.” ÇP, s. 257

Türk atasözlerine göre dünyanın en büyük zenginliği sağlıktır. İnsanın bu zenginliği kaybetmemek, yaşamını idame ettirebilmek için dengeli beslemeye, çok yememeye dikkat etmesi gerekir.

İnsan sağlıklı olabilmek için, vücut direncini artıran, birçok mikrobu öldüren güneşin girdiği evde oturmalıdır. Birçok hastalık insanın ayaklarını üşütmesi sebebiyle gelebilir, bu yüzden ayaklar sıcak tutulmalı, kışın yaşa, yazın taşa oturulmamalıdır. Ayrıca kulak yoluyla gelen hastalıkların iyileşmesi zaman alacağından kulaktan mikrop kapmamaya dikkat etmelidir.

İnsanın yapacağı her iş, sağlıklı olmasına bağlıdır. İnsan sağlıklı olursa her işi başarabilir. İnsanın asıl işi, sağlığını korumaktır.

Sağlığı yerinde olmayan bir insan elindeki nimetlerin zevkine çıkaramaz.

Türk atalarının sağlıklı kalmak ve bazı hastalıkların tedavisi ile ilgili önerileri de vardır. Birçok hastalığın kaynağı çok yemektir. İnsan tokken yemek yememeli, gece uyanıp su içmemelidir. Lokmaları çok çiğnemeli, elmayı kabuğuyla yememeli, armut yemeyi abartmamalıdır. Çiğ et yemek insanın kilo almasına, çiğ hamur yemek hasta olmasına sebep olur. Baş ağrısına şap iyi gelir.

En ufak bir dikkatsizlik insanı hasta edebilir. İnsanın hasta olması ne kadar yakınsa sağlığına kavuşması o kadar uzaktır. Hasta olan insan soğuktan ve soğuk besinlerden uzak durmalıdır.

Bir evde örümcek ağının olması hastalığa işarettir, diyen Türk ataları sağlıklı olmanın temizlikle ilgisine dikkat çeker.

Her hastalığın çaresi vardır. Hastalıkların tedavi yöntemleri farklıdır. Allah, bir insanın iyileşmesini dilerse tabibi karşısına çıkarır. Doktor da kaderdir. Bu konuda Hz. Peygamber de “Her hastalığın bir ilacı vardır. Bu ilaç bulunduğu zaman hastalık Allah’ın izniyle iyileşir.”¹⁸³ buyurmaktadır.

3.1.18. Saygı

Türkçe Sözlük’te saygı, “değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram; başkalarını rahatsız etmekten çekinme duygusu”¹⁸⁴ şeklinde tanımlanmaktadır.

Her insan kişiliği, cinsiyeti, sahip olduğu maddi ve manevi imkânlar bakımından farklılık arz eder; ancak insan olma vasfında eşittir. Bu yüzden birlikte yaşamak mecburiyetinde olan insanların birbirlerinin haklarını gözetmeleri, birbirlerine saygı duymaları insan olmalarının gereğidir.

İnsanların, genel ahlâk kuralları ölçüsünde birbirlerinin düşünce, inanç, gelenek ve göreneklerine değer vermesi; yaşadığı çevreyi koruması, sahip olduğu nimetlerin kıymetini bilmesi saygı olarak açıklanabilir.

Saygı, insanların mensubu oldukları milletin değer yargılarına göre sözlerine ve davranışlarına yansır. Türk toplumunda selâm verme, hal hatır sorma, iletişimde olduğu kişiyle göz teması kurma, kendisine anlatılanları dikkatle dinleme; büyükleri geldiğinde küçüklerin ayağa kalkması, onların elini öpmesi, onların karşısında bacak bacak üstüne atmaması gibi davranışlar saygı göstergesi olarak kabul edilir. Bütün bunların yanı sıra saygı genellikle sevgiyle anılan bir değerdir. Büyükler küçükleri sevmeli, küçükler büyüklere karşı söz ve davranışlarında saygılı olmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber de “Küçüklerimize merhamet etmeyen, büyüklerimize saygı

¹⁸³ Müslim, Selâm 69.

¹⁸⁴ TDK, *a.g.e.*, s. 2047.

göstermeyen bizden değildir.”¹⁸⁵ buyurmakla küçüklere sevgi, büyüklere saygı göstermenin Müslümanların vasfı olduğuna dikkat çekmiştir.

Türk toplumunun saygı değerine verdiği önem, atasözlerinde şöyle ifade edilir:

- 3503) “Alçak olan yüce konar, yüce uçan alçak konar.” ÖAA, s. 135
- 3504) “Ana babasını horlayan kendi horlanır.” SK, s. 37
- 3505) “Ana babaya karşılık verme.” SK, s. 37
- 3506) “Ana babaya ne yaparsan önüne o gelir.” SK, s. 37
- 3507) “Anan baban sağ iken hürmet et, öldükten sonra ziyaret et.” SK, s. 37
- 3508) “Atalar sözü tutan yüce dağlar aşar.” MY, s. 58
- 3509) “Atalar sözünü tutmayan yabana atılır, ahrette tamu ehline katılır.” MY, s. 58
- 3510) “Atalar sözünü tutmayanı yabana atarlar.” MY, s. 58
- 3511) “Başsız evde babası durup çocuğu söylenir.” SK, s. 47
- 3512) “Bilgini görürsen saygı göster, cahili görürsen sabret.” Zİ, MG, s. 83
- 3513) “Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı olur.” ÖAA, s. 196
- 3514) “Bir selam bin hatır yapar.” ÖAA, s. 199
- 3515) “Büyüğe hürmet et, küçüğü koru.” ÇP, s. 218
- 3516) “Büyüğün dediğini yapmayan büyük babasına it olsun.” ÇP, s. 218
- 3517) “Büyüğün dediğini yapmayan büyümez.” ÇP, s. 218
- 3518) “Büyük olan yerde küçük konuşmaz.” MM, MG, s. 103
- 3519) “Büyük, evin kıblesidir.” MM, MG, s. 103
- 3520) “Büyüklerine hürmet eden saadet bulur.” DLT, I, s. 225
- 3521) “Cevabı uysal olan çocuk anneye bahar.” ÇP, s. 94
- 3522) “Deniz suya, insan saygıya doymaz.” ÇP, s. 100
- 3523) “Duvarın beri yüzü beri, öte yüzü öte.” ÖAA, s. 249
- 3524) “Günücü gün görmez, dedikoducu saygı görmez.” ÇP, s. 125

¹⁸⁵ Tirmizî, Birr, 15.

- 3525) “Hünersiz, aynı zamanda hürmetsiz olur.” ÇP, s. 170
- 3526) “Hürmet helâl emekle kazanılır.” SK, s. 95
- 3527) “İnsan kıymetini insan bilir.” ÖAA, s. 327
- 3528) “Kendi anasına hürmet eden, başkasını horlamaz.” SK, s. 81
- 3529) “Kendi halkına en başta sen saygı göster.” ÇP, s. 162
- 3530) “Kendin ata binip babanı merkebe bindirme.” RST, s. 137
- 3531) “Köpek bile yal yediği kapıya pislemez.” ÖAA, s. 372
- 3532) “Köpek sahibini ısırılmaz.” ÖAA, s. 372
- 3533) “Latife latif gerek.” ÖAA, s. 384
- 3534) “Oğula devlet gerek ise ataya anaya hürmet eyleye.” Vİ, s. 61
- 3535) “Öz anasına hürmet etmeyenden hürmet bekleme.” SK, s. 81
- 3536) “Say beni sayayım seni.” ÖAA, s. 422
- 3537) “Saygı görmek istersen, annene babana saygı göster.” ÇP, s. 41
- 3538) “Saygı isteyen çok söylemez, sağlık isteyen çok yemez.” SK, s. 84
- 3539) “Saygı ve sevgi iki taraflı olur.” SK, s. 84
- 3540) “Saygıya saygıyla cevap ver.” SK, s. 84
- 3541) “Senden büyükse taş da sor.” ÇP, s. 163
- 3542) “Su küçüğün saygı büyüğün.” ÇP, s. 198
- 3543) “Tanınmış şeytan, tanınmadık adamdan daha iyidir.” DLT, III, s. 160
- 3544) “Ulu sözü dinlemeyen uluya kalır.” MY, s. 59
- 3545) “Ulular ile urgan çekişme.” Vİ, s. 11
- 3546) “Ulular köprü olsa basıp geçme.” Vİ, s. 19
- 3547) “Yaşlı olsan da genç olsan da saygılı ol diriliğinde, kalır bir gün altın baş, kazılan mezarın dibinde.” Zİ, MG, s. 386
- 3548) “Yaşlıları sayıp hürmet edersen yaşlandığında sana da edilir hürmet.” Zİ, MG, s. 386

3549) “Yiğit adama kötülük etme, onu zayıf düşürme, yüğrük atın sırtını yağrlatma.” DLT, I, s. 139

Türk atasözlerine göre saygı insanı mutlu eden bir değerdir. Saygı karşılıklıdır. İnsan ne kadar saygı gösterirse o kadar saygı görür; ancak saygı görmenin en önemli koşulu büyüklere özellikle ana babaya saygı göstermektir. Yaşlandığında saygı görmek isteyen; büyüklere, yaşlılara, anne babasına saygı göstermelidir. Sözle ya da davranışla saygısızlık etmemelidir.

Saygı bir nezaket kuralıdır. “Tanınmış şeytan, tanınmadık adamdan daha iyidir.”; “Yiğit adama kötülük etme, onu zayıf düşürme, yüğrük atın sırtını yağrlatma.” atasözlerinden anlaşılacağı üzere insan, özellikle tanıdıklarına saygı göstermelidir.

3.1.19. Sevgi

Türkçe sözlükte “insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu”¹⁸⁶ olarak tanımlanan sevgi, dünyadaki bütün iyiliklerin, bütün güzelliklerin membaıdır.

Sevgi, insanı bir şeye veya bir kimseye yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu olarak tanımlandığına göre sevgi çeşitlidir. İnsanoğlu kendini yaratan Allah’a; dünya ve ahiret saadetinin yolunu gösteren peygamberine; dünyaya gelmesine vesile olan anne babasına; neslini devam ettirecek evlâdına, içinde doğup büyüdüğü vatanına, kendini ifade etmeye yarayan ana diline ve benzeri birçok maddi, manevi varlığa sevgi duyabilir.

Güzel ve iyi olan her şeyin kaynağı sevgidir. Sevgi insanları birbirlerine yaklaştırır, birliktelikler sevgiyle kurulur. Güven, dostluk, fedakârlık, şefkat, merhamet, vefa, yardımlaşma, dayanışma gibi birçok hasletin kaynağı sevgidir. Sevgi, Yaratan’ın yarattıklarına bir lütfudur. Sevme duygusunu kalplere yerleştiren Allah’tır. Bütün sevgilerin kaynağı da O’dur. Allah’ın güzel isimlerinden olan el-Vedûd “sevmek, temenni etmek, arzu etmek ve dilemek anlamlarına gelmektedir. Bu isim, mübalağa sıygasıdır. Yani çok seven demektir. Aynı kelime hem ism-i fâil hem de

¹⁸⁶ TDK, *a.g.e.*, s. 2081.

ismi mef'ûl olarak kullanılır. Allah hem kullarını sever hem de kulları tarafından çok sevilir.”¹⁸⁷

İnsanı insan yapan en büyük değer sevgidir. Kur'ân-ı Kerim'e göre Allah güzel davrananları, adaletli olanları, takva sahiplerini, sabredenleri, kendisine tevekkül edenleri, temizlenenleri, tövbe edenleri, kendi yolunda cihat edenleri sever.¹⁸⁸ “İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da O'na ortak koşanlar vardır. Onları Allah'ı severcesine severler. Müminlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü sevgidir...”¹⁸⁹ âyetiyle Allah, kullarının da her şeyden çok Rablerini sevmelerini emreder.

İnsanoğlunun Allah'tan başka varlığa duyduğu sevgi haddi aşmamalı, itidal üzere olmalıdır. İnsanoğluna Allah tarafından bahşedilen, yokluğu da aşırılığı da zarar veren sevginin yeri, zamanı ve ölçüsü olmalıdır. Sevgi olmasaydı kâinat bu kadar güzel olmazdı, diyebiliriz.

Sevginin vatan, millet, bayrak, anne, baba, kardeş, evlât, hayvan, ağaç, servet gibi birçok çeşidi vardır. Aile birliğine son derece önem veren Türk kültüründe aile bireylerine duyulan sevgiye ilk Orhun Âbideleri'nde rastlanır. Bilge Kağan çok sevdiği kardeşi Kül Tigin'in vefat ettiğinde duygularını şöyle ifade etmiştir: “Küçük kardeşim Kül Tigin vefat etti. Kendim düşünceye daldım. Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu. Kendim düşünceye daldım. Zamanı Tanrı yaşar. İnsanoğlu hep ölmek için türemiş. Gözden yaş gelse mâni olarak, gönülden ağlamak gelse geri çevirerek düşünceye daldım. Müthiş düşünceye daldım. İki şadın ve küçük kardeş yeğenimin, oğlumun, beylerimin, milletimin gözü kaşı kötü olacak deyip düşünceye daldım.”¹⁹⁰ Yine Bilge Kağan'ın vefatı oğlunda derin üzüntü yaratır ve oğul, babasına duyduğu sevgiyi “Bilge Kağan uçtu, yaz olsa üstte gök davulu gürler gibi, öylece ve dağda yabani geyik gürlerse, öylece mateme gark oluyorum.”¹⁹¹ sözleriyle ifade eder.

¹⁸⁷ Ramazan Sönmez, *Esmâ-i Hüsnâ*, 2. Baskı, Konevî Yayınları, Konya 2014, s. 321.

¹⁸⁸ Bk. Bakara 2/195, Maide 5/42, Âl-i İmran 3/76, Âl-i İmran 3/146, Âl-i İmran 3/159, Tevbe 9/100, Bakara 2/222, Saff 61/4.

¹⁸⁹ Bakara 2/165, DİB, *a.g.e.* s. 31.

¹⁹⁰ Ergin, *a.g.e.*, 1986, ss. 29-30.

¹⁹¹ *a.g.e.*, 1986, s. 51.

Türk atalarının da sevgi temalı atasözleri aile bireylerini, sevginin yeri, zamanı ve ölçüsünü; sevginin gücünü kapsar. Türk ataları bu duyguyu şefkat, merhamet, acımak gibi sözcüklerin yanı sıra insanın “duygu merkezi, yürekteki manevi taraf”¹⁹² anlamına gelen gönül sözcüğüyle de ifade etmişlerdir.

- 3550) “Acıyan çok, ama ekmek veren yok.” MY, s. 405
- 3551) “Açık yaraya tuz ekilmez.” ÖAA, s. 111
- 3552) “Ağabeyi ölmek, ay (gibi) boynuzu kırılmak.” ÇP, s. 46
- 3553) “Ana yüreği güveç gibi, baba yüreği bakır tencere gibi kaynarmış.”
BAAD, s. 41
- 3554) “Atasına düşman olan, evlâdına dost olmaz.” BAAD, s. 47
- 3555) “Ayı sevdiği yavrusunu hırpalır.” ÖAA, s. 168
- 3556) “Ayı, eniğini severken öldürür.” BAAD, s. 51
- 3557) “Baba ölüp çocuk kalırsa miras olur, çocuk ölüp baba kalırsa bomboş olur.” Zİ, MG, s. 69
- 3558) “Çocuğun çocuğu baldan tatlı.” ÇP, s. 74
- 3559) “Çocuk seversen beşikte, koca seversen döşekte.” ÖAA, s. 221
- 3560) “Çocuklarından esirgeyen babadan baba olmaz.” ÇP, s. 239
- 3561) “Er gönülü ibrişim dolaşırsa açılmaz.” ÖAA, s. 268
- 3562) “Ev yanığı etekte, evlât yanığı yürekte.” MY, s. 382
- 3563) “Gönül ferman dinlemez.” ÖAA, s. 290
- 3564) “Gönül karımaz.” ÖAA, s. 290
- 3565) “Gönül kimi severse güzel odur.” ÖAA, s. 291
- 3566) “Gönül ummadığı yere küser.” ÖAA, s. 291
- 3567) “Gönülden gönüle yol vardır.” ÖAA, s. 290
- 3568) “Güzellik geçici, sevgi kalıcı.” ÇP, s. 56
- 3569) “Her şeye yama bulunur, ciğere yama bulunmaz.” BAAD, s. 137

¹⁹² Bk. Nihad Sami Banarlı, *Türkçenin Sırları*, “Gönül Sözüne Dâir”, 11. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1988.

- 3570) “Herkesin balası özüne makul.” BAAD, s. 135
- 3571) “Kalp kalbe karşıdır.” ÖAA, s. 342
- 3572) “Karga yavrusuna apağım, kirpi yavrusuna yumuşağım dermiş.” ÇP, s. 169
- 3573) “Karga yavrusuna bakmış, benim ak pak evlâdım, demiş.” ÖAA, s. 346
- 3574) “Kız, bir sevgi ile doğar bin sevgiye çıkar; oğlan bin sevgi ile doğar, bir sevgiye iner.” BAAD, s. 165
- 3575) “Kişi umduğuna küser.” ÖAA, s. 366
- 3576) “Komşunun sıpası tay gibidir, anasına kızı ay gibidir.” BAAD, s. 170
- 3577) “Kuzguna yavrusu anka (şahin, güzel) görünür.” ÖAA, s. 381
- 3578) “Merhamet merhamet, töre; merhamet, adamına göre.” ÇP, s. 188
- 3579) “Merhametli adam meyveli ağaçtır.” ÇP, s. 188
- 3580) “Mihribanlığı (merhameti) olmayanın yardımı olmaz.” Zİ, MG, s. 313
- 3581) “Şefkat demiri eritir, kahır taşı yara.” İY, MG, s. 165
- 3582) “Tabak, sevdiği deriyi yerden yere çarpar.” ÖAA, s. 440
- 3583) “Yaylak (otlak) olmasa mal zayıflar, merhamet olmazsa can zayıflar.” Zİ, MG, s. 388

Türk ataları “Sen seversen yavrunu, o da sever yavrusunu.” sözüyle insanoğlunun önce sevmeyi sonra sevmeyi öğrendiğini vurgular. Çocuk, yeterince sevmelidir ki büyüklerinden aldıklarını o da çocuklarına versin.¹⁹³ “Çocuk seversen beşikte, koca seversen döşekte.” atasözü de sevginin yeri ve zamanına işaret eder.

Türk atasözleri sevgide ölçülü olmayı; sevginin, merhametin lâıyk olana gösterilmesi gerektiğini öğütlerken herkesin kendi çocuğuna, yakınına sevgi gösterdiğine de vurgu yapar.

¹⁹³ İhsan Kurt, *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*, Genişletilmiş 2. Baskı, Mikro Yayınları, Konya, 1997, s. 19.

Türk atalarının evlât acısını tasvir eden sözleri de sevginin derecesiyle alakalıdır. Sevgi; insanı yaşatan, hayata bağlayan en güçlü duygudur, diyebiliriz. İnsan yaşansa da gönlünde sevgi diridir.

Sevmek, sevilene nazik davranmayı, onu incitmemeyi gerektirir. Sevilenin sevdiğini incitmesi başkalarının incitmesinden daha yaralayıcıdır. Yaralanan, incitilen bir gönlün tedavisi de neredeyse mümkün değildir.

Türk atasözlerine göre “Kalp kalbe karşıdır.” insanlar birbirlerine hangi duygu ile bağlanırsa birbirlerine karşı davranışları da o duygunun gereği gibidir. Seven sevilir, sevilen sever.

Ayrıca insan, sevdiği ve değer verdiği kişinin gelişimi, iyiliği, eğitimi için onu hırpalarcasına çalıştırır. Bu durum sevgi göstergesi olarak yorumlanır.

3.1.20. Temizlik

Sağlıklı ve mutlu bir hayat sürdürmenin şartlarından biri olan temizliği ruhun, bedenini, söz ve davranışların; çevrenin her türlü kirden arındırılmasıdır, şeklinde tanımlayabiliriz.

İnsan ruhunu; bedenini, giysilerini, yiyecek ve içeceklerini, yaşadığı çevreyi temiz tutmaya gayret ederse sağlıklı ve mutlu olur.

Temizliğe son derece önem veren Türk milletinin temizlik anlayışı atasözlerine şu şekilde yansımıştır:

3584) “Ak libas tez kirlenir.” MY, s. 453

3585) “Akan su temiz olur.” MM, MG, s. 30

3586) “Akarsu pislik tutmaz.” ÖAA, s. 126

3587) “Bedenini temiz tut, gafil ecel gelir.” MM, MG, s. 87

3588) “Bulaşık kap kullananın, bulaşık hastalık mirasıdır.” MY, s. 453

3589) “Erken süpür el görsün, akşam süpür er görsün.” MY, s. 453

3590) “Evini temiz tut, konuk gelir; kendini temiz tut, ölüm gelir.” MY, 453

3591) “Evlâdına özen göstermeyeninin temizlikten de payı yok.” ÇP, s. 65

3592) “Hastalık, temizlikten şikâyetçidir.” MM, MG, s. 214

- 3593) “İliya ılıya yaz, soğuya soğuya kış gelir.” RST, s. 57
- 3594) “Kalp temizliği yüz temizliğinden daha gerekli.” MY, s. 454
- 3595) “Kes elinin tırnağını kuldan utan, kes ayağının tırnağını Allah’tan utan.” MY, s. 454
- 3596) “Ölüyü, diriye temiz eden sudur.” MY, s. 454
- 3597) “Pak kadın, çamaşırından belli olur.” MY, s. 454
- 3598) “Paklık sağlığın yardımcısı.” MY, s. 454
- 3599) “Su her şeyi temizler.” MY, s. 454
- 3600) “Su mundarlık götürmez.” MY, s. 454
- 3601) “Tanrı’ya dolu ellerle değil temiz ellerle dua edilir.” MY, s. 454
- 3602) “Temiz hava derde deva.” İY, MG, s. 167
- 3603) “Temiz su akar, durgun su kokar.” MY, s. 454
- 3604) “Temizi ateş de yakmaz, pisi su da temizlemez.” ÇP, s. 207
- 3605) “Temizliği pisten öğren.” İY, MG, s. 167
- 3606) “Temizliğin sağlığındır.” İY, MG, s. 167
- 3607) “Temizlik imandan gelir.” MY, s. 454
- 3608) “Temizlik sağlığın bulağı.” ÇP, s. 207
- 3609) “Vücudunu kirden, ağızını küfürden, kalbini kibirden koru.” MY, s. 454
- 3610) “Yoğurdun akına, insanın pakına bak.” RST, s. 55

Türk atasözlerine göre temizliğin şartı sudur, su olmadan temizlik olmaz; ancak su sadece değdiği her şeyi temizler; ancak ruh temizliğine herhangi bir katkısı olmaz. Suyun da temizi, temiz olmayanı vardır. Akan su temizdir, durgun su temiz değildir.

Yaşadığı mekânları temiz tutmaya gayret eden Türkler bunu bir tedbir vesilesi olarak açıklar. Misafir gelme ihtimaline karşı evi, ölüm gelme ihtimaline karşı da bedeni temiz tutmayı öğütler.

Sağlıklı olmanın şartı temizliktir. Temizliğe dikkat etmeyen insan hastalığa davetiye çıkarır.

Bir kadının temizliğe verdiği değer evinden, çamaşırından belli olur. Temiz kadın evini sık sık süpürür, yıkadığı çamaşır da temiz olur.

Temizlik sadece başkalarının görebileceği yerleri temizlemek değildir. Başkaları için temiz olan, başkalarının görebileceği yerleri temizleyen zararlı kendinedir. Sağlıklı yaşamın koşulu temizliktir.

Türk ataları ev, beden, çevre temizliği gibi maddi temizliğin yanı sıra manevi temizliğin önemine de işaret eder. İnsanın dış görünüşüne önem vermesi, bedeninin ve kıyafetinin temiz, bakımlı olması mutlaka takdirle karşılaşır; ancak insanın manevi temizliği, huy güzelliği daha önemlidir. Allah gösteriş için ibadet edenlerin değil dürüst ve temiz olanların duasını kabul eder.

Temizlik, her Müslümanın son derece dikkat etmesi gereken bir husustur. İbadetlerin şartı temizliktir. Bir Müslümanın ibadetlerden önce su, suyun bulunamadığı yerde toprakla temizlenmesinin farz olması, ilahi bir terbiyedir.¹⁹⁴ İslâm dinine göre çevre temizliği, bir insanın kıyafetinin de temiz olmasını gerektirir. Sosyal hayattaki her insan, güzel görünümlü, tertipli, temiz ve bakımlı olmalıdır. Bu konuda Allah Teâlâ'nın "Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin)..."¹⁹⁵ emri, Hz. Peygamber'in üzerinde kirliliği bulunan adamı gördüğünde "Bu adam kıyafetini yıkayacak bir şey bulamıyor mu?"¹⁹⁶ sözü kıyafet temizliğine dikkat edilmesini işaret eder. İslâm dini, her gün ve devam eden ibadetlerde kıyafet temizliğini şart kılmıştır.

İslâm dininin mekân temizliğine verdiği önemi Hz. Peygamber'in: "Allah güzeldir ve güzeli sever, cömerttir ve cömerdi sever, kerimdir ve kerimi sever, temizdir ve temizi sever. Evlerinizin çevresini temizleyin..."¹⁹⁷ hadis-i şerifinden anlamak mümkündür. Evlerin, sokakların, caddelerin, ibadethânelerin kısaca insanların sürekli ya da ara sıra bulunmak zorunda oldukları mekânların temiz tutulması hem sağlık hem inanç hem kültür gereğidir. Türk toplumunda kültür ve inancın gereği eve ayakkabıyla

¹⁹⁴ Bk. Mâide 5/6; Nisâ 4/43.

¹⁹⁵ A'râf 7/31, DİB, *a.g.e.*, s. 167.

¹⁹⁶ Ebû Dâvûd, Libas 14.

¹⁹⁷ Tirmizî, Edeb 41.

girilmez. Eve ayakkabıyla girmek sağlığı tehdit eder; ayrıca namaz kılınan yerin temiz olması şarttır. Nitekim Hz. Peygamber de: “Namazın anahtarı temizliktir.”¹⁹⁸ buyurmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim, birçok ayette müminlere yiyeceklerin helâl ve temiz olanını yemeyi emreder.¹⁹⁹ Araştırmamızda Türk atalarının yiyeceklerin temizliği ile sözlerine rastlanmamıştır.

“Temizlik imandan gelir.” atasözünü de “Temizlik imanın yarısıdır.”²⁰⁰ hadis-i şerifinden mülhem bir atasözüdür, şeklinde yorumlayabiliriz.

3.1.21. Vatanseverlik

Vatan, “Arapçadan Türkçeye geçmiş ve Türkçeleşmiş bir kelimedir. Lügatte ‘yerleşmek, ikamet etmek’ anlamlarına gelmektedir. Istilahî olarak da ‘bir milletin ya da milletler topluluğunun hayatını sürdürdüğü belli sınırlar içerisinde bulunan toprak parçası’na denir. Vatan sevgisi ise kişiyi o toprak parçasına bağlayan en kuvvetli bağıdır.”²⁰¹

Bir insan topluluğunun millet olabilmesi ırk, dil ve vatan birliği ile mümkündür. Bir millet dilini, topyekûn yaşam biçimi olan kültürünü bağımsız bir vatana sahip olmadan yaşayamaz.

Vatan sevgisi candan azizdir. Kur’ân-ı Kerim’de: “Mûsâ’dan sonra İsrailoğullarının ileri gelenlerini görmedin mi (ne yaptılar)? Hani peygamberlerinden birine, ‘Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım.’ demişlerdi. O ‘Ya üzerinize savaş farz kılındığı halde, savaşmayacak olursanız?’ demişti. Onlar ‘Yurdumuzdan çıkarılmış, çocuklarımızdan uzaklaştırılmış olduğumuz halde Allah yolunda niye savaşmayalım?’ diye cevap vermişlerdi. Ama onlara savaş farz kılınca içlerinden pek azı hariç, yüz çevirdiler. Allah, zalimleri hakkıyla bilendir.”²⁰² âyeti, vatanlarından çıkarılan insanların yine o vatanlarını kazanabilmek için canlarını feda

¹⁹⁸ Ebû Dâvûd, Salat 73; Tirmizî, Tahâret 3.

¹⁹⁹ Bk. Bakara 2/168, 172, 173; Âl-i İmrân 3/93, 94; Nisâ 4/160; Mâide 5/3, 4, 5, 87, 88; Nahl 16/114, Kehf 18/19.

²⁰⁰ Müslim, Tahâret 1.

²⁰¹ Musa Yıldız, “Vatan Sevgisi”, Diyanet Aylık Dergi, S.185, 2006, ss. 42-43.

²⁰² Bakara 2/246, DİB, a.g.e., s. 48.

etmeye hazır olduklarını ortaya koymaktadır. Bir başka âyette de insanların vatanlarına bağlılığı vurgulanmaktadır.²⁰³

Hz. Peygamber'in "İki gözü cehennem ateşi yakmayacaktır. Bunlardan biri Allah korkusundan ağlayan göz, diğeri Allah yolunda (sınırlarında) nöbet bekleyerek geceyi geçiren gözdür."²⁰⁴ hadis-i şerifi vatani sevmenin mükafatını vurgulamaktadır.

Vatani sevmek, müdafaa etmek, gerektiğinde onun için canını feda etmek kutsal bir vazifedir. Türk kültüründe vatan kutsaldır. Türkler, vatan sevgisini her kıymetin üstünde tutarlar. Büyük Hun İmparatoru Mete düşmanın kendisinden istediği atını, eşini vermeyi kabul edip de sıra toprağa gelince²⁰⁵ "Toprak milletin köküdür onu nasıl verebilirim."²⁰⁶ sözü vatan sevgisinin eskiliği, derinliği ve kutsallığının delilidir.

Türklerin bilinen ilk yazılı kaynağı Orhun Âbideleri'ndeki şu ifadeler: "Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahipsiz olmasın diye az milletini tanzim ve tertip edip..."²⁰⁷; "Yukarıda Türk Tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İleriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır. Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış. Dışarı yürüyor diye ses şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş. Toplanıp yetmiş er olmuş. Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşman koyun gibi imiş. Doğuya, batıya sevk edip toplamış, yıgılmış. Hepsi yedi yüz er olmuş. Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış, milleti cariye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş."²⁰⁸; "Ben on dokuz yıl şad olarak oturdum, on dokuz yıl kağan olarak oturdum, il tuttum... Türk'üm için milletim için öylece kazanıverdim."²⁰⁹; "Tanrı korusun, bu Türk milleti arasında silahlı düşmanı koşturmadım, damgalı atı koşturmadım. İleriş Kağan kazanmasa ve ben kendim kazanmasam, il de millet de yok olacaktı. Kazandığı için ve kendim kazandığım için il de il oldu, millet de millet oldu."²¹⁰ Türk kağanlarının ecdat emaneti

²⁰³ Bk. Nisâ 4/66.

²⁰⁴ Tirmizî, Fezâilu'l-Cihâd, Bab 12, IV, 175.

²⁰⁵ Bk. Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

²⁰⁶ Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İkinci Baskı, Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsani Esasları, C. I, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 158.

²⁰⁷ Ergin, *a.g.e.*, 1986, s. 23.

²⁰⁸ *a.g.e.*, 1986, ss. 35-36.

²⁰⁹ *a.g.e.*, 1986, s. 45.

²¹⁰ *a.g.e.*, 1986, s. 60.

olan ili yani vatani korumak ve milletini yaşatmak için gösterdikleri gayreti, bir milletin millet olmasında vatanın ve milli şuurun etkisini vurgular.

Ayrıca Orhun Âbideleri'nde Türklerin Ötüken'i mübarek saymaları²¹¹, atalardan kalma yurtlarına bağlılıkları, vatan şuur ve sevgisinin en güzel örneklerindedir.

Vatan sevgisi, Türk atasözlerinde ise şöyle anlam bulmaktadır:

3611) “Adamın iyisi yurdundan, atın iyisi yerinden gitmez.” Zİ, MG, s. 17

3612) “Ağaç bir yerde yeşerir.” Zİ, MG, s. 18

3613) “Altın çıkan yaban elden, doğup büyüdüğü yer güzel.”²¹²

3614) “Altın kafesten, dikenli yuva iyi.”²¹³

3615) “Ana gibi yâr olmaz, vatan gibi yer olmaz.” SK, s. 37

3616) “Anasının terk ettiği tayı kurt, vatanın dışladığı yiğidi mezar yer.”²¹⁴

3617) “Ayrılmayın ülkenizden, kuvvet gider belinizden.”²¹⁵

3618) “Bağ meyvesi ile yurt insanı ile abat.”²¹⁶

3619) “Bülbül bağdan ayrılmaz, insan yurdundan.”²¹⁷

3620) “Bülbül çimeni, insan vatanını sever.”²¹⁸

3621) “Bülbüle altın kafes bile zindandır.” SK, s. 52

3622) “Bülbülü altın kafeste tutsan da gül ağacını özler.” SK, s. 52

3623) “Doğduğun ana bir, doğduğun vatan bir.” SK, s. 93

3624) “Doğduğun memleketin yeri cennet, suyu şerbet.” SK, s. 93

3625) “Doğduğun yer gibi olmaz, doğduğun halk gibi halk olmaz.” Zİ, MG, s. 139

²¹¹ Bk. Ergin, *a.g.e.*, 1986, s. 4.

²¹² Levent Doğan, “Uygur Atasözlerinde Yüceltilen Değerler”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 11, Sayı 1, Haziran 2009, ss. 87-104.

²¹³ *a.g.e.*, s. 89.

²¹⁴ *a.g.e.*, s. 89.

²¹⁵ *a.g.e.*, s. 89.

²¹⁶ *a.g.e.*, s. 89.

²¹⁷ *a.g.e.*, s. 90.

²¹⁸ *a.g.e.*, s. 90.

- 3626) “Doğduğun yerin gündüzü de gecesi de sıcak.”²¹⁹
- 3627) “Ecdadını seven vatanını sever.” GG, YK, s. 39
- 3628) “Er mekânı vatandır.” ÇP, s. 113
- 3629) “Halkını satan korkağın mumu yanmasın.” ÇP, s. 109
- 3630) “Kişinin vatani imanıdır.” Vİ, s. 45
- 3631) “Kuşa gümüş kafeste durmaktansa sade dalda (durmak) iyi.” ÇP, s. 187
- 3632) “Milletine namert olan babasını satar.” ÇP, s. 224
- 3633) “Oturup uyu, kalkıp ye, yurdunda yaşa.” ÇP, s. 154
- 3634) “Öz yurdun neredeyse cennet o yerde.”²²⁰
- 3635) “Senin vatanın ve bağı, senin cennetin ve Bağdat’ın.” ÇP, s. 193
- 3636) “Suda balığın izi yok, vatansızın yüzü yok.”²²¹
- 3637) “Ülken bir feryat çekse sen bin feryat çek.”²²²
- 3638) “Vatan için ateşe düşsen yanmazsın.” SK, s. 95
- 3639) “Vatan için öleceksen gülerек öl.”²²³
- 3640) “Vatan ikinci anan.” SK, s. 95
- 3641) “Vatan kadrini bilmeyen öz kadrini de bilmez.” Zİ, MG, s. 374
- 3642) “Vatan öz anan ise gurbet üvey anan.” SK, s. 95
- 3643) “Vatan sevgisi iman eseridir.” MM, MG, s. 322
- 3644) “Vatan vatandan aziz.” GG, YK, s. 335
- 3645) “Vatan virane de olsa cennettir.” MM, MG, s. 322
- 3646) “Vatana ihanet, bağışlanmaz cinayet.”²²⁴
- 3647) “Vatana kötülük yaparsan, iyilik- esenlik bulmazsın.”²²⁵
- 3648) “Vatandaşım kardeşim, zor günde sırdaşım.” ÇP, s. 224

²¹⁹ a.g.e., s. 90.

²²⁰ Doğan, a.g.e., s. 90.

²²¹ a.g.e., s. 90.

²²² a.g.e., s. 89.

²²³ a.g.e., s. 89.

²²⁴ a.g.e., s. 90.

²²⁵ a.g.e., s. 89.

- 3649) “Vatanı bölük deme talebi birdir, parmakları ayrı deme bileği birdir.”
GG, YK, s. 335
- 3650) “Vatanı haydut (düşman) bozar.” GG, YK, s. 335
- 3651) “Vatanı olmayandan vatandaş olmaz.” ÇP, s. 224
- 3652) “Vatanı sevmeyen insan olmaz, olursa o şahısta vicdan olmaz.” MM,
MG, s. 322
- 3653) “Vatanı unutan iflâs etmiş.” ÇP, s. 224
- 3654) “Vatanın barıştaysa sen de barıştasın.” Zİ, MG, s. 374
- 3655) “Vatanın kadrini göç eden bilir.” GG, YK, s. 335
- 3656) “Vatanın zenginliği, senin zenginliğin.” ÇP, s. 224
- 3657) “Vatanına ihanet eden, babasını da satar.” ÇP, s. 224
- 3658) “Vatanından ayrılan adam onmaz, sürüsünden ayrılan mal onmaz.” Zİ,
MG, s. 374
- 3659) “Vatanından ayrılanı kadar canından ayrıl.”²²⁶
- 3660) “Vatanını satan er olmaz.” Zİ, MG, s. 374
- 3661) “Vatanının huzursuzluğu ömrünün bitişidir.” Zİ, MG, s. 374
- 3662) “Vatanının içi altın beşik.”²²⁷
- 3663) “Vatansız adam şarkısız bülbül.” SK, s. 95
- 3664) “Vatansız adam, ormansız bülbüldür.” Zİ, MG, s. 375
- 3665) “Vatansızın sığınağı deniz.” ÇP, s. 224
- 3666) “Yad ellerin yazı da çirkin.” ÇP, s. 240
- 3667) “Yersiz halk yetim, elsiz (halksız) yer de yetimdir.” Zİ, MG, s. 394
- 3668) “Yiğit kendi vatanında, gül kendi yerinde güzel.”²²⁸
- 3669) “Yurdun otlusundan kutlusu yeğdir.” ÖAA, s. 479

²²⁶ Doğan, *a.g.e.*, s. 89.

²²⁷ *a.g.e.*, s. 90.

²²⁸ *a.g.e.*, s. 89.

Türk atasözlerine göre vatan, anne kadar değerli ve kutsaldır, ecdat yadigâridir. Birlik ve beraberlik içinde kardeşçe yaşamının, millet olmanın gereğidir. İnsanın vatanından başka bir yerde mutlu olması, hayatını idame ettirebilmesi düşünülemez.

Vatanın kıymetini bilmeyen, onu sevmeyen bir insanın kendine de saygısı yoktur. Vatan sevgisi her sevgiden azizdir. Bir insanın vatani uğruna ölmesi mutluluktur.

Vatani olmayan adam, ormansız, şarkısız bülbül gibidir. Vatan hasreti dayanılması güç bir hasrettir. Göçebe Türkmenlerin şu atasözleri: “Yerinden ayrılan yedi yıl, yurdundan ayrılan ölünceye değin ağlar. Devletli devlet arar; devletsiz vatan arar. Yalnız balam algin pendim (nasihatim): Yurdun terk edici bolma, özünden gayri nâmerdin nimetin çekici bolma.”²²⁹ Türklerin vatana bakış açısını özetler, diyebiliriz.

3.1.22. Vefa

Vefa, *Kâmûs-ı Türkî*'de “sözünde durma, taahhüdü veya borcu ifâ ve edâ etme, ödeme, muhabette sadakat ve devam ve sebat; yetişme, kifayet, kâfi ve vâfi olma”²³⁰ şeklinde tanımlanmaktadır.

Vefa, edilen iyiliği unutmama, iyiliğe iyilikle karşılık verme, en azından iyilik edenini hatırlamadır. İyilik insanları birbirine yaklaştırır, insanların birbirlerini sevmelerine vesile olur, işte vefa bu sevgiden doğar ve onu besler.

Kur'ân-ı Kerim'in iki cihan saadeti için yer verdiği birçok değerden biri de vefadır. “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten

²²⁹ Yusuf Azmun, *Türkmen Halk Edebiyatı Hakkında*, (Reşit Rahmeti Arat için), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, ss. 38-42.

²³⁰ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 2. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 1494.

sakınanların ta kendileridir.”²³¹; “Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin...”²³² âyetleri, vefa ve ona dair hakikatler hakkında ilahi bir terbiyedir.

Vefa, erdemdir, insanı insan yapan meziyettir. Vefalı insan sadıktır, sözünde durur, güvenilirdir, sorumluluk sahibidir, fedakârdır, hatıraya saygı duyup onu koruyup kollayandır.

İnsanlar arası ilişkilerde vefa gösterilmeye en lâıyk olanlar anne ve babalardır. Onlara vefası olmayanın Allah’a vefasından söz etmek güçtür. Türk İslâm inancına göre sağlıklarında onlara hizmet edip onların hayır dualarını almak, onlara “...Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı.”²³³; “Rabbimiz! Hesabın görüleceği günde beni, ana babamı ve inanları koru.”²³⁴ şeklinde dua etmek, varsa borçlarını ödemek, verilmiş sözlerini yerine getirmek, onlar adına iyilik etmek vefa gereğidir.

Türk ataları anne babadan sonra diğer insanlarla ilişkilerde vefaya “Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır.”, “tuz ekmek hakkı” gibi sözlerle dikkat çekmişlerdir.²³⁵ Vefanın zıttı olan nankörlük de “gördüğü iyiliği unutan; tuz ekmek hakkı bilmeyen”²³⁶ anlamına gelmektedir.

Türk atasözlerinde vefa değeri iyi, mert, hayırlı, vefalı, kadir bilir gibi söz ya da söz gruplarıyla nankörlük ise kötü, nankör, vefasız, hayırsız gibi sözlerle ifade edilmektedir.

3670) “Altın don giyersen atanı unutma, ormana gidersen baltanı unutma.”

Zİ, MG, s. 38

3671) “Ana baba kadrini çocuğun olduktan sonra bilirsin.” SK, s. 36

3672) “Ana babadan başka dünyada her şey bulunur.” SK, s. 36

3673) “Ana babaya iyilik yapmayan, kendi de iyilik görmez.” SK, s. 37

²³¹ Bakara 2/177, DİB, *a.g.e.*, s. 33.

²³² Mâide 5/1, DİB, *a.g.e.*, s. 116.

²³³ İsrâ 17/24, DİB, *a.g.e.*, s. 304.

²³⁴ İbrâhim, 14/41, DİB, *a.g.e.*, s. 278.

²³⁵ Bk. Mustafa Argunşah, “Garib-Nâme’de Kültürel Öğeler, Âşık Paşa ve Anadolu’da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu 2013”, Kırşehir Valiliği Yayınları, Kırşehir, 2015.

²³⁶ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 964.

- 3674) “Anası merhametli olanın kızı ağlayık/ Babası merhametli olanın oğlu ağlayık.” ÜÇŞ, s. 121
- 3675) “Andı bozanı ant vurur.” Zİ, MG, s. 42
- 3676) “Anne babayı azarlayanın cübbesi ateşten olurmuş.” GG, YK, s. 120
- 3677) “Annen baban yaşlansa da satıp köle alma.” ÇP, s. 61
- 3678) “Annesine babasına hürmet etmeyen hürmetten düşer.” ÇP, s.59
- 3679) “Ata dostu oğula mirastır.” ÖAA, s. 158
- 3680) “Ata olmayan ata, ana olmayan ana kadrini bilmez.” MM, MG, s. 60
- 3681) “Ata-anana hürmet edersen sen de onun gibi iyilik görürsün.” Zİ, MG, s. 52
- 3682) “Ata-ananın kadrini, çocuğun olduğunda bilirsın; gerçek dostun kadrini, iftira atıldığında bilirsın.” Zİ, MG, s. 53
- 3683) “Ata-ananın oturduğu evin damına çıkma.” Zİ, MG, s. 53
- 3684) “Atana ne yaparsan başına o gelir.” Zİ, MG, s. 55
- 3685) “Atanın duası eser eyler, ananın ahı.” MKB, I, s. 37
- 3686) “Atanın duası, ananın ahı.” ÜÇŞ, s. 35.
- 3687) “Atasını tanımayan Allah’ını tanımaz.” EKE, I, s. 26
- 3688) “Baba ve anneni sayarsan kendi çocuğundan vefa görürsün.” ÜÇŞ, s. 34
- 3689) “Baban yaşlanınca köle etme/ Annen yaşlanınca cariye etme.” ÜÇŞ, s. 35
- 3690) “Babana ne dersin çocuğundan onu görürsün.” ÜÇŞ, s. 36
- 3691) “Bir gün tuz yediğin yere kırk gün selâm var.” İY, MG, s. 47
- 3692) “Büyüğün dediğini yapmayan büyümez.” ÇP, s. 218
- 3693) “Doyduğın yere dokuz gün başvur (temenna et).” ÇP, s. 213
- 3694) “Erdem, azda da çokta da değil, kadrini bilmekte.” ÇP, s. 188
- 3695) “Hayırlı evlât neylesin malı, hayırsız evlât neylesin malı.” ÖAA, s. 304
- 3696) “İyi evlâdın varsa neylersin malı.” EKE, I, s. 142

3697) “Sana iyilik yapan adama iyilik edemezsen bari yaptığı iyiliği unutma.” ÇP, s. 190

3698) “Sofrada velini, mecliste dilini sakla.” RST, s. 130

Türk ataları ana babaya vefa göstermenin ehemmiyetini, Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerim'deki “Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, ana-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa sakın onlara “Öf!” bile deme, onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle.”²³⁷ emrine uygun olarak ifade etmişlerdir.

İnsanoğlunun hayatı boyunca borçlu kalacağı, üzerindeki hakkını asla ödeyemeyeceği kişiler ana ve babalardır. Ana babaya vefa göstermek, Allah'ın rızasını kazanmaktır. Ana babaya iyilik eden onların duasını alan hem dünya hem ahiret hayatında mutlu olur, işleri kolaylaşır. Ana babaya karşı söz ve davranışlarda saygılı olmak gerekir. Ana babaya iyilik etmeyen, iyilik görmez. İnsan ana babasına nasıl davranırsa evlâtları da ona öyle davranır.

Ana babaya iyilik o kadar önemlidir ki Allah'ın sevgisini kazanmak ana babaya vefa ile mümkündür. Onlara kötü davrananın, vefasızlık edenin onları azarlayanın dünya ve ahireti zindan olur, yeri cehennemdir, ona şefaahat edilmez.

Bir aileye en büyük zararı hayırsız evlât verir. Hayırsız evlât, varlığı istenmeyen evlâttır.

Bir insanın sevdiklerini hayırla yâd etmesi, onların sevdiklerini sevmesi de vefa tezahürlerindedir. İyi ya da kötü günde ana babayı, dost ve yakınları unutmamak, hayırla yâd etmek gerekir. Nitekim altı yaşındayken annesini kaybeden Hz. Peygamber'in, hicrî altıncı yılda arkadaşlarıyla birlikte annesinin vefat ettiği yere, Ebvâ'ya, uğrayıp annesinin kabrini düzeltmesi, onun şefkat ve merhametini hatırlayarak ağlaması; sütannesi Halime'ye ve onun aile bireylerine gösterdiği yakın ilgi, maddi ve manevi yardımları bu çeşit vefaya örnektir. Ayrıca “Ata dostu oğula mirastır.” atasözünün mesajını Hz. Peygamber'in, vefatından sonra Hz. Hatice'yi

²³⁷ İsrâ 17/23, DİB, a.g.e., s. 304.

sevgiyle anması, onun arkadaşlarına hediyeler göndermesi, Hz. Hatice'nin kardeşi Hâle'nin ziyaretiyle heyecanlanmasındaki vefa ile algılayabiliriz.²³⁸

Türk atasözlerinde vefa, sözünde durmak; yapılan iyiliğe iyilikle mukabele etmek, hiç olmazsa yapılan iyiliği unutmamaktır. Tuz ekmek hakkını bilmektir.

Türk ataları vefa değerini yüceltirken vefasızlığı, nankörlüğü yerer. Onlar, dünyada hiçbir şeyin sonsuza kadar kalmayacağını kesinliği kadar insanlar arasında da vefasız olanlar olabileceği, insanoğluna iyiliğin yaramayacağı kanaatindedir. Bir insanın güvenilirliği, vefası ana babasına tavrıyla ölçülür. Ana babasına nankörlük eden, onları aldatan insan herkesi aldatır. Menfaat söz konusu olduğunda insan, yakınlarından bile kötülük görebilir.

Nankör evlâdın ana babasına hayrı dokunmaz; güç ya da zenginlik kazandığında ana babasını bile unuttur.

Yapılan iyiliğin her zaman kıymeti bilinmez, o yüzden iyilik yapılan insanlara karşı tedbirli olmayı nasihat eden Türk ataları, nankörlüğün cezasız kalmayacağına da işaret eder.

3699) “Ağaca balta vurmuşlar “sapı bedenimden” demiş.” ÖAA, s. 118

3700) “Ağanın gözü öküzü (ineği) semiz eder.” ÖAA, s. 120

3701) “Âlemde beka, insan vefa yoktur.” MY, s. 68

3702) “Ata binse babasını tanımaz.” SK, s. 40

3703) “Babasını aldatan eli de aldatır.” SK, s. 43

3704) “Besle kargayı oysun gözünü.” MY, s. 350

3705) “Besledik büyüttük danayı, şimdi tanımaz oldu anayı.” EKE, I, s. 39

3706) “Bir ana baba on çocuğa dayanır, on çocuk bir ana babaya dayanmaz.”
ÜÇŞ, s. 67

3707) “Bir ana baba otuz çocuğa bakar, otuz çocuk bir ana babaya bakmaz.”
ÜÇŞ, s. 67

3708) “Bir baba kırk çocuğa bakar da kırk çocuk babasına bakamaz.” SK, s. 49

²³⁸ Bk. Karataş, *a.g.e.*, ss. 305-306.

- 3709) “Bir baba kırk çocuğa bakar da kırk çocuk babasına bakamaz.” SK, s. 49
- 3710) “Ekmek veren el ısırılmaz.” MY, s. 350
- 3711) “El uzatılan yere ayak uzatılmaz.” MY, s. 350
- 3712) “Ev yapan kazma dışarı kalır.” MY, s. 351
- 3713) “Hayırsız bulut denize yağar.” SK, s. 66
- 3714) “Hayırsız evlât altıncı parmak gibidir, kesersen ağrıtır, korursun çirkin gösterir.” MM, MG, s. 215
- 3715) “Hayırsız oğul babasının malını yağmalar.” GG, YK, s. 181
- 3716) “Hayırsız oğuldan kara bir taş daha iyidir.” MM, MG, s. 215
- 3717) “Hayırsız ot, tez büyür.” EKE, I, s. 259
- 3718) “İnsanoğlu çiğ süt emmiştir.” MY, s. 351
- 3719) “İyi babanın kaşıkla topladığını kötü evlât kepçeyle saçar.” ÜÇŞ, s. 81
- 3720) “İyiliğe iyilik olsaydı koca öküze bıçak olmazdı.” MY, s. 351
- 3721) “İyilik bilmeyen katında su getiren ile su kabı kıran birdir.” MY, s. 351
- 3722) “İyilik bilmeyenden sakın kendini.” MY, s. 351
- 3723) “Kartala bir ok demiş yine kendi yeleğinden.” EKE, I, s. 151
- 3724) “Kâse yalar sonra döner sahibine salar.” MY, s. 351
- 3725) “Kırk oğul büyütenin yaşlanınca varacak kapısı yok.” GG, YK, s. 220
- 3726) “Köpek bile yediği kaba pislemez.” MY, s. 351
- 3727) “Kötü evlât fazla parmağa benzer; kessen acıtır, kesmesen üzer.” ÇP, s. 231
- 3728) “Kötü evlât hataya meyilli olur.” MM, MG, s. 267
- 3729) “Kötü evlât, babası öldüğünde kabarır (şişer).” ÜÇŞ, s. 92
- 3730) “Kötüye ver aşını ite bıraksın başını.” Zİ, MG, s. 295
- 3731) “Larvadan üreyen kurbağa, büyüdüğünde kendini unuttur.” İY, MG, s. 134
- 3732) “Nankör, ekmeği verenin kabına pisler.” MY, s. 351

- 3733) “Nimet yediğin kapıya ihanet etme, bir gün olur sürünürsün.” MY, s. 351
- 3734) “Oğlan yalan, kız yalan, ömrüme düştü talan.” GG, YK, s. 236
- 3735) “Osmanlı kılıcı nankörlükle çekilmez.” MY, s. 351
- 3736) “Öksüz besle hasmın olsun, karga besle gözün oysun.” MY, s. 351
- 3737) “Öksüzün karın doyunca yakacak samanlık arar.” MY, s. 352
- 3738) “Tuz ekmek hakkı bilmeyen itten de beterdir.” MY, s. 352
- 3739) “Türk’ün ekmeğini yiyip Moskof’a dua olmaz.” MY, s. 352
- 3740) “Ulusun bilmeyen Tanrı’sın bilmez.” EKE, I, s. 231
- 3741) “Vaade vefa mert kişinin işi, vaade vefasızlık sözünde durmayanın işidir.” İY, MG, s. 173
- 3742) “Vefasız yardan cefalı darağacı iyidir.” İY, MG, s. 174
- 3743) “Yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı.” ÖAA, s. 470
- 3744) “Yük altında eşek kalır.” MY, s. 352

Türk atasözlerinde nankörlük asla hoş karşılanmaz. Nankörlük, kime neye karşı olursa olsun son tahlilde Allah’a karşı nankörlük etmek olarak ifade edilmektedir.

3.2. Din Eğitimi ve Öğretimiyle İlgili Atasözleri

“Dünyayı ve kâinatı bir ezeli ve ebedi yaratıcının iradesine bağlayan; insanları ise o yaratıcının istediği ölçülere çağıran müesseseye din denir.”²³⁹

Milletler, insanların gelişigüzel bir arada buldukları insan yığınları değildir. Onları bir araya getiren ve onların millet adıyla anılmalarını sağlayan unsur, kültürleridir.

“Bir topluluğun ihtiyaçlarını karşılamak üzere benimsemiş bulunduğu hayat tarzı, bütün maddi ve manevi unsurlarıyla birlikte onun kültürünü teşkil etmektedir.”²⁴⁰

²³⁹ Sadık K. Tural, *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 994, Ankara, 1988, s. 88.

²⁴⁰ Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1976, s. 75.

Yeryüzünün halifesi olan insan, kendisine bahşedilen tabiatı tahakkümü altına almaya çalışır; onu imar eder, onun imkân ve nimetlerini keşfeder, ondan gücü nispetinde faydalanır. İşte bu yolda vücuda getirdiği maddi ve manevi her şey kültür alanına dâhil olur. Bir toplumun yaşadığı coğrafya, kullandığı mimari, hayatını idame ettirdiği mekân, inandığı din, konuştuğu dil, giydiği kıyafet, tercih ettiği yiyecek, içecek, yaptığı ticaret, bağlı olduğu gelenek ve görenek, kendi kültürünün unsurudur, yansımasıdır. Kısaca kültür bir toplumun topyekûn yaşam biçimidir. Dil kültürü kontrol eder; din ananeleri sıraya koyar.

Her milletin kendine özgü kültürü olmak zorundadır; ancak bu kültür her zaman aynı kalmaz. Uygar milletler, başka milletlerin kültürlerinden kendi yapılarına uygunluğu nispetinde faydalanırlar. Özgür yaşama, dünyaya egemen olma düşüncesine sahip, akıncı bir kavim olma özelliğine rağmen Türkler de gittikleri ve yerleştikleri yerlerde yabancı kültürlerden etkilenmişlerdir.

Onuncu yüzyılda kitleler halinde Müslüman olan Türkler üzerinde İslâmiyet'in büyük etkisi hâlâ devam etmektedir.

Türkler İslâmiyeti, akıncı ve cesur karakterlerine uygun buldukları için benimsemiş, hayatlarına tatbik etmiş, yüzyıllar boyunca canlı tutmuşlardır. Ruhun sonsuzluk özlemine; sevgi, adalet, aşk, vatan, aile, hürriyet, kendine güven, birlikte yaşama, mülk edinme gibi arzularına cevap veren İslâmiyet, Türklerin kültür hazinelerindedir.

Devletine, milletine, ordusuna, bayrağına saf ve temiz bir aşkla bağlı olan Türkler, aynı saflık ve temizlikle dinine de bağlıdır. Bu bağlılıkları sözlü kültür unsuru atasözlerine de yansımıştır. Bu atasözleri, din eğitim ve öğretiminde daha çok soyut olan kavramların anlaşılır hale gelmesine yardımcı olur.

Din eğitimi ile ilgili Türk atasözlerini iman, ibadet başlığı altında incelemek mümkündür.

3.2.1. İmanla İlgili Atasözleri

Sözlük anlamı “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” olan imanın terimsel anlamı “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak”tır.²⁴¹

Kur’ân-ı Kerim ve hadis kaynaklarında oldukça geniş yer verilen iman kavramı²⁴² Türk atasözlerine de yansımıştır. Bu atasözlerinde bir işe beslemeyle başlamanın önemi, Allah’ın birliği ve yüceliği, iman ve mümin, kader, hak ve batıl, rızık, dünya ve ahiret, ecel konularına yer verilmiştir.

Besmele, “Rahmân ve rahîm olan Allah’ın adıyla” anlamındaki “Bismillâhirrahmânirrahîm” cümlesinin adıdır.²⁴³ İslâm inancı, din ve ahlâk kurallarına uygun her işe Allah adıyla başlamayı gerekli kılar. Böyle davranması kişiyi kötülükten uzak tutar, yaptığı iş Allah’ın rızasına uygun olur, şeytan onu aldatamaz. Çünkü kul Allah’a yönelirse Allah da kula yönelir.²⁴⁴ Besmele kulun Rahmân’a sevgisi, saygısı, itaatidir. Bir Müslüman’ın besmele ile meşru bir işe başlaması, o işi Allah’ın emriyle O’nun rızasını gözeterek yapmak istediğini ifade etmesidir.

Hiz. Peygamber’e ilk vahyolunan “Yaratan Rabbinin adıyla oku!..”²⁴⁵ ayetine göre her işe Allah’ın adıyla başlamak ilahi terbiyedir. Hiz. Peygamber de “Elhamdülillah diyerek başlanmayan her önemli iş sonuçsuz kalmaya mahkûmdur.”²⁴⁶ buyurmaktadır.

Her işe Allah’ın adıyla başlamanın zarureti, Türk atasözlerine şöyle yansımıştır:

3745) “Allah Allah demeyince işler olmaz.” FFT, s. 48

3746) “Besmelesiz çıkma yola başa gelir türlü belâ” FFT, s. 108

3747) “Besmelesiz işe şeytan karıştır.” FFT, s. 108

²⁴¹ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, C. 22, s. 212.

²⁴² Bk., Sinanoğlu, *a.g.e.*, s. 212-214.

²⁴³ Yazır, *a.g.e.*, C.I, ss. 53-60.

²⁴⁴ Mevdûdi, *Tefhimu’l-Kur’ân*, (Çev. Komisyon), İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, C. I, s. 40

²⁴⁵ Alâk 96/1. DİB, *a.g.e.*, s. 692.

²⁴⁶ Ebû Dâvûd, Edeb 18; İbn Mâce, Nikâh 19.

3748) “Besmelesizden hayır gelmez.” FFT, s. 108

3749) “Yemeğin başı bismillah, aya elhamdülillah.” FFT, s. 556

3750) “Allah diyen aç kalmaz.” ÇP, s. 49

Kur’ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflere paralel olarak Türk atasözlerine göre de her işe besleme ile başlamak gerekir. Allah’ın adını anmadan yapılan işe şeytan karışır, o işten asla hayır gelmez. Hatta karı koca ilişkilerinde bile bismelenin zaruretine işaret eden Türk ataları, yemeğe bismillah ile başlayıp yemeği elhamdülillah ile bitirmeyi nasihat eder. Bu atasözü de Hz. Peygamber’in “Evlâdım yemeğe besmeleyle başla, sağ elinle ye ve önünden ye.”²⁴⁷; “Bir kimse yemek yedikten sonra elhamdülillah... derse geçmiş günahları bağışlanır.” hadis-i şeriflerinin tesiriyle söylenmiştir, diyebiliriz.²⁴⁸

Allah’ın birliği ve yüceliği, Allah’a güven, kader ve kadere rıza, hak batıl, ölüm ve ölümün kaçınılmazlığı gibi konulara temas eden Türk atasözleri:

3751) “Ağaç kapı kapandıysa altın kapı açılır.” Vİ, s. 42

3752) “Ağlatırsa Mevlâ’m yine güldürür.” MY, s. 291

3753) “Ağrısız baş mezarda gerek.” ÖAA, s. 123

3754) “Ahiretin azabından dünyalık görevler güçlü.” ÇP, s. 68

3755) “Akacak kan damarda durmaz.” ÖAA, s.125

3756) “Alın yazısı değişmez.” ÖAA, s. 136

3757) “Alın yazısını kullar değiştiremez.” FFT, s. 47

3758) “Alına yazılan başa gelir.” FFT, s. 47

3759) “Alında yazılan görülür.” FFT, s. 47

3760) “Allah açtığı boğazı aç bırakmaz.” MY, s. 40

3761) “Allah adama ya akıl verir ya zenginlik.” MM, MG, s. 40

3762) “Allah balmumu yakana balmumu, yağ mumu yakana yağ mumu verir.” ÖAA, s. 137

²⁴⁷ Buhârî, Et’ime 2; Ebû Dâvûd, Et’ime 19; Tirmizî, Et’ime 47; İbn Mâce, Et’ime 8.

²⁴⁸ Ebû Dâvûd, Libas 1; Tirmizî, Daavât 55; İbn Mâce, Zühd 10.

- 3763) “Allah bile kulun hatasını yüzüne vurmaz.” MY, s. 41
- 3764) “Allah bilir ama kul da sezer.” ÖAA, s. 138
- 3765) “Allah bilir kulunu, giydirir çulunu.” MY, s. 41
- 3766) “Allah bir adamdan alırsa yel götürür, sel götürür, el götürür.” MY, s. 41
- 3767) “Allah bir kapıyı kaparsa bin kapıyı açar.” Vİ, s. 42
- 3768) “Allah bir karıncasından bile geçmez.” MY, s. 41
- 3769) “Allah bir yandan bağlarsa bir yandan çözer.” MM, MG, s. 40
- 3770) “Allah büyüktür.” MY, s. 41
- 3771) “Allah dağına göre kar verir.” ÖAA, s. 138
- 3772) “Allah derdi çekene verir.” MM, MG, s. 40
- 3773) “Allah doğrunun yardımcısıdır.” ÖAA, s. 138
- 3774) “Allah dokuzda verdiği sekizde almaz.” ÖAA, s. 138
- 3775) “Allah gümüş kapıyı kaparsa altın kapıyı açar.” ÖAA, s. 138
- 3776) “Allah hakkı haksıza vermez.” MM, MG, s. 42
- 3777) “Allah hasetçiye pay vermez, verse de karnı doymaz.” MM, MG, s. 40
- 3778) “Allah ile kul arasına girilmez.” MY, s. 41
- 3779) “Allah ilmi dileylene malı dilediğine verir.” MY, s. 41
- 3780) “Allah imhal eder, ihmal etmez.” MY, s. 41
- 3781) “Allah isterse bir kulun işini, mermere geçirir dişini; istemezse işini, muhallebi yerken kırar dişini.” ÖAA, s. 139
- 3782) “Allah kerimdir, kuyusu da derindir.” MM, MG, s. 41
- 3783) “Allah kırkılmış kuzuya göre yel estirir.” MY, s. 41
- 3784) “Allah kimine bal verir parmak vermez, kimine parmak verir bal vermez.” MY, s. 41
- 3785) “Allah kimisine keş verir diş vermez, diş verir keş vermez.” MY, s. 41

- 3786) “Allah kimseye kaldıramayacağı yük vermez.” MY, s. 41
- 3787) “Allah kulu kısmetiyle yaratır.” MY, s. 42
- 3788) “Allah kuluna nefesi sayısıyla vermiş.” MY, s. 42
- 3789) “Allah kulundan geçmez.” MY, s. 42
- 3790) “Allah kulunu her vakit darda komaz.” MY, s. 291
- 3791) “Allah kulunu kesmeyince kısmetini kesmez.” MY, s. 42
- 3792) “Allah kulunu kısmeti ile yaratır.” ÖAA, s. 139
- 3793) “Allah ne verir de kul götürmez?” MY, s. 42
- 3794) “Allah rızkın kefilidir.” FFT, s. 50
- 3795) “Allah sağ eli sol ele muhtaç etmesin.” ÖAA, s. 140
- 3796) “Allah sevdiğine dert verir.” ÖAA, s. 140
- 3797) “Allah son gürlüğü versin.” ÖAA, s. 140
- 3798) “Allah uçmayan kuşa alçacık dal verir.” ÖAA, s. 140
- 3799) “Allah verdiği bilir.” MM, MG, s. 41
- 3800) “Allah verince kimin oğlu kimin kızı demez.” ÖAA, s. 140
- 3801) “Allah verirse el getirir, sel getirir, yel getirir.” ÖAA, s. 141
- 3802) “Allah vermeyince kul neylesin.” MM, MG, s. 41
- 3803) “Allah vermez kuluna, kalır vuruna vuruna.” MM, MG, s. 41
- 3804) “Allah yapar, ne yaparsa.” MY, s. 42
- 3805) “Allah yaparsa işini, mermere geçirir dişini; Allah yapmazsa işini, muhallebide kırar dişini.” MY, s. 42
- 3806) “Allah yardım ederse kuluna her şey girer yoluna.” FFT, s. 50
- 3807) “Allah yollarsa nallar da yollar.” MY, s. 42
- 3808) “Allah, çam isteyene çam mum isteyene mum verir.” ÖAA, s. 138
- 3809) “Allah, diyen aldanmaz.” MY, s. 41

- 3810) “Allah, kulunun yardımcısıdır.” MY, s. 42
- 3811) “Allah’a inanmayan kuluna da inanmaz.” MM, MG, s. 42
- 3812) “Allah’ın bildiği kuldan saklanamaz.” ÖAA, s. 138
- 3813) “Allah’ın dediği olur.” MY, s. 42
- 3814) “Allah’ın emri olmasın daldan yaprak kopmaz.” MY, s. 42
- 3815) “Allah’ın işi bilinmez.” MM, MG, s. 42
- 3816) “Allah’ın işine karışılmaz.” MY, s. 42
- 3817) “Allah’ın ondurmadığını kul onduramaz.” MY, s. 43
- 3818) “Allah’ın ondurmadığını peygamber sopa ile kovar.” ÖAA, s. 139
- 3819) “Allah’ın öldürmediğini kimse öldüremez.” MY, s. 43
- 3820) “Allah’ın sakladığını kurt yemez.” MY, s. 43
- 3821) “Allah’ın sevmediğini kul da sevmez.” MY, s. 43
- 3822) “Allah’ın verdiği taşar dökülür, kulun verdiği başa kakılır.” MY, s. 43
- 3823) “Allah’ın verdiği kul alamaz.” MY, s. 42
- 3824) “Allah’tan iste, hayır bulasın.” MY, s. 43
- 3825) “Allah’tan korkmayan kuldan utanmaz.” MM, MG, s. 42
- 3826) “Allah’tan umut kesilmez.” ÖAA, s. 140
- 3827) “Almadan vermek Allah’a mahsustur.” ÖAA, s. 141
- 3828) “Altı olur, yedi olur, hep Allah’ın dediği olur.” ÖAA, s. 144
- 3829) “Ana baba verir görümlük, Allah vergisi doyumluk.” MY, s. 43
- 3830) “Anadan doğmak ölmek için.” MY, s. 381
- 3831) “Asılacak, suda boğulmaz.” MY, s. 35
- 3832) “Atalar çıkarayım der tahta, döner dolaşır gelir bahta.” MY, s. 35
- 3833) “Attan düşen yine atlanır.” MY, s. 291
- 3834) “Ayın on beşi karanlık olsa on beşi aydınlık olur.” MY, s. 292

- 3835) “Az yaşa çok yaşa, akıbet gelir başa.” FFT, s. 85
- 3836) “Azrail gelince oğul uşak tanımaz.” MY, s. 381
- 3837) “Azrail keskin bizli, açgözlü, boş döner mi can almaya geldikten sonra?” ÇP, s. 72
- 3838) “Azrail’e bahane bulunmaz.” MY, s. 381
- 3839) “Bahanesiz ölüm olmaz.” MY, s. 381
- 3840) “Başa gelen başta kalmaz.” MY, s. 292
- 3841) “Başı ağrıyıp baldırı sızlamayanın Tanrı’yla işi olmaz.” Zİ, MG, s. 74
- 3842) “Batan günün atan tanı var.” SK, s. 47
- 3843) “Baykuşun kısmeti ayağına gelir.” MY, s. 35
- 3844) “Belaya sabreden ecrini alır.” MY, s. 151
- 3845) “Beşer şeytansız olmaz.” MM, MG, s. 89
- 3846) “Beterin beteri var.” MY, s. 292
- 3847) “Bey de ölür aptal da.” MY, s. 381
- 3848) “Bir gemide iki kaptan olmaz.” FFT, s. 117
- 3849) “Bir kararda bir Allah.” ÖAA, s. 197
- 3850) “Bir şem’a ki Hak yaka, halk üflese sönmez.”²⁴⁹
- 3851) “Bir tahtta iki şah olmaz.” FFT, s. 122
- 3852) “Birdir imanla ikrar demişler.” FFT, s. 123
- 3853) “Böyle kalmaz bir gün olur baht uyanır.” MY, s. 292
- 3854) “Bu bir kervansaraydır, konan göçer.” FFT, s. 130
- 3855) “Bunalan ölmez, kara gün kararıp kalmaz.” MY, s. 292
- 3856) “Can senin, cehennem Tanrı’nın.” MM, MG, s. 105

²⁴⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Atasözleri ve Deyimler*, 1. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 61

- 3857) “Cin bismillahtan korkar.” MM, MG, s. 108
- 3858) “Cümlemizin gireceği kara topraktır.” MY, s. 382
- 3859) “Çanağa ne doğrarsan kaşığa o çıkar.” Vİ, s. 48
- 3860) “Çıkmadık candan umut kesilmez.” ÖAA, s. 218
- 3861) “Çıkmayan canda ümit var.” SK, s. 54
- 3862) “Çok gün ağlamanın bir gün gülmesi var.” MY, s. 292
- 3863) “Çok söz Kur’ân’a yakıştır.” ÇP, s. 145
- 3864) “Dağın ardındaki gelir, taşın altındaki gelmez.” MY, s. 382
- 3865) “Dağın kışına bakma, Allah’ın işine bak.” MY, s. 43
- 3866) “Dağlar kadar günaha darı kadar iman.” MY, s. 152
- 3867) “Dertsiz baş terkide gerek.” ÖAA, s. 237
- 3868) “Deve çökmedik ev varmış amma ölüm girmedik ev yokmuş.” MY, s. 382
- 3869) “Din yıkılmazsa düşman yıkılmaz.” MY, s. 152
- 3870) “Dinini pula satan, dinden de olur puldan da.” MY, s. 152
- 3871) “Doğmaz doğurmaz bir Allah.” MY, s. 43
- 3872) “Doğrunun yardımcısı Allah’tır.” ÖAA, s. 244
- 3873) “Düğünsüz ev olur, ölümsüz ev olmaz.” MY, s. 382
- 3874) “Dünya kâfire cennettir.” FFT, s. 198
- 3875) “Dünya müminlere cehennemdir.” FFT, s. 198
- 3876) “Dünyada bir iki dinliden bir de iki donludan korkmalı.” MY, s. 152
- 3877) “Dünyada eken ahirette biçer.” FFT, s. 199
- 3878) “Dünyada mekân, ahirette iman.” MY, s. 152
- 3879) “Düşmez kalkmaz bir Allah.” ÖAA, s. 254
- 3880) “Ecel Allah’tan gelir.” MY, s. 382

- 3881) “Ecel geldi cihâne, baş ağrısı bahane.” FFT, s. 202
- 3882) “Ecel gelmezse adama hiçbir şey olmaz.” MY, s. 382
- 3883) “Ecel ile nikâhın günü şaşmaz.” MY, s. 382
- 3884) “Ecel ne bir saat geri ne bir saat ileri.” FFT, s. 202
- 3885) “Ecelden kaçılmaz, nerede olsa gelir, bulur.” FFT, s. 202
- 3886) “Eceli gelenle laf olmaz.” MY, s. 382
- 3887) “Ecelsiz ölüm yok.” MY, s. 382
- 3888) “Evlenenle ev alana Allah yardım eder.” ÖAA, s. 279
- 3889) “Falan ölmüş, filan ölmüş; bir gün derler Sinan ölmüş.” MY, s. 382
- 3890) “Felekle dövüşen akıbet yenilir.” MY, s. 36
- 3891) “Fellah bilmez, Allah bilir.” MY, s. 43
- 3892) “Fellahın dediği olmaz, Allah’ın dediği olur.” FFT, s. 236
- 3893) “Gâibi Allah’tan başka kimse bilmez.” FFT, s. 241
- 3894) “Garip kuşun yuvasını Allah yapar.” ÖAA, s. 283
- 3895) “Gecenin en karanlık zamanı şafaktan önceki zamandır.” MY, s. 292
- 3896) “Gelin atta, buyruk Hak’ta.” ÖAA, s. 285
- 3897) “Gelin girmedik ev olur, ölüm girmedik ev olmaz.” ÖAA, s. 286
- 3898) “Gelini ata bindirmişler ‘ya nasip’ demiş.” ÖAA, s. 286
- 3899) “Gemiye batıran iki kaptandır.” FFT, s. 577
- 3900) “Gitti gelmez, yitti bulunmaz.” MY, s. 292
- 3901) “Gök gürlenmeyince ‘Allah Allah’ demez.” MY, s. 152
- 3902) “Güçlük içinde de bir kolaylık bulunur.” MY, s. 292
- 3903) “Gün doğmadan neler doğar.” ÖAA, s. 295
- 3904) “Hak gelince batıl gider.” FFT, s. 269
- 3905) “Hak yapar, pak yapar.” MY, s. 43

- 3906) “Hak, diyen mahrum kalmaz.” MY, s. 43
- 3907) “Hakkı tanıyan batıla baş eğmez.”²⁵⁰
- 3908) “Hakkı tanıyan halka baş eğmez.” FFT, s. 270
- 3909) “Hangi gün vardır akşam olmadı.” ÖAA, s. 301
- 3910) “Hasta yatan ölmez, eceli yeten ölür.” ÖAA, s. 303
- 3911) “Hayır Allah’tan şer Allah’tan.” FFT, s. 278
- 3912) “Hepsi yalan, ölüm gerçek.” MY, s. 382
- 3913) “Her ağlamanın bir gülmesi, her yokuşun bir inişi vardır.” MY, s. 292
- 3914) “Her bir üsrün (zorluğun) bir yüsrü (kolaylığı) vardır. FFT, s. 282
- 3915) “Her iş itikada bağlıdır.” MY, s. 152
- 3916) “Her işte bir hayır vardır.” ÖAA, s. 308
- 3917) “Her ne kadar cehdedersen murada, nasip olmaz mukadderden ziyade.”
VI, s. 48
- 3918) “Her şey yed-i ilâhiyededir.” FFT, s. 287
- 3919) “Her şeye kadir Cenab-ı Hak’tır.” FFT, s. 287
- 3920) “Her şeyin bir sonu vardır.” FFT, s. 287
- 3921) “Her zararda bir hayır vardır.” FFT, s. 289
- 3922) “Herkes ektiğini biçer.” ÖAA, s. 365
- 3923) “Herkes kendi günahına göre yanar.” MY, s. 152
- 3924) “Herkes nasibini bulur.” FFT, s. 291
- 3925) “Herkes nasibini yer.” FFT, s. 291
- 3926) “Herkesin nasibini Allah verir.” MY, s. 43
- 3927) “Hırlamanın ölüme faydası yok.” MY, s. 382

²⁵⁰ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 49.

- 3928) “Hikmetinden sual olunmaz.” FFT, s. 295
- 3929) “Hüsnü zan sünnettir.” MY, s. 292
- 3930) “İmanı pula satmak olmaz.” MY, s. 153
- 3931) “İndirici bindirici bir Mevlâ” MY, s. 44
- 3932) “İnsaf dinin yarısıdır.” MM, MG, s. 232
- 3933) “İnsan kısmetini aramazsa kısmeti insanı arar.” MY, s. 36
- 3934) “İnsan öleceğini bilse mezarını kendi kazar.” MY, s. 383
- 3935) “İş itikada bağlıdır.” MY, s. 153
- 3936) “İş olacağına varır.” ÖAA, s. 331
- 3937) “İyi olacak hastanın hekim ayağına gelir.” ÖAA, s. 337
- 3938) “Kaçan da Allah’ı çağırır, kovalayan da.” MY, s. 44
- 3939) “Kaderde varsa görülür.” FFT, s. 327
- 3940) “Kaderden kaçılmaz.” MY, s. 36
- 3941) “Kadere keder olmaz.” MY, s. 36
- 3942) “Kaderin yaptığını kimse yapamaz.” MY, s. 36
- 3943) “Kaderinde ne varsa kaşığına o çıkar.” MY, s. 36
- 3944) “Kara günün ömrü az olur.” MY, s. 292
- 3945) “Karar gün kararıp kalmaz, koç yiğit bunalıp ölmez.” MY, s. 292
- 3946) “Kaşığına ne gelirse bahtına.” MY, s. 36
- 3947) “Kırk yıl kıran olmuş, eceli gelen ölmüş.” MY, s. 383
- 3948) “Kırk yılda bir ölet olur, eceli gelen ölür.” ÖAA, s. 360
- 3949) “Kısmet ise gelir Hint’ten, Yemen’den; kısmet değilse ne gelir elden.”
MY, s. 36
- 3950) “Kısmetin seni arar bulur.” MY, s. 36
- 3951) “Kısmetinde ne varsa kaşığında o çıkar.” MY, s. 36

- 3952) “Kısmetinden fazlasını yiyemezsin.” MY, s. 36
- 3953) “Kısmetse karşına çıkar.” MY, s. 36
- 3954) “Kıştan sonra bahar olur.” MY, s. 292
- 3955) “Kimse kimsenin çukurunu dolduramaz.” ÖAA, s. 364
- 3956) “Kimse kimsenin kısmetini yemez.” ÖAA, s. 364
- 3957) “Kimsenin ahı kimsede kalmaz.” ÖAA, s. 364
- 3958) “Kimsenin çırası tana kadar yanmaz.” ÖAA, s. 365
- 3959) “Kimsenin ettiği yanına kalmaz.” ÖAA, s. 365
- 3960) “Kişi ne yaparsa kendine yapar.” ÖAA, s. 365
- 3961) “Kişinin ayıbını bir avuç toprak örter.” MY, s. 383
- 3962) “Kişiye talep fayda etmez, nasip olmayınca.” Vİ, s. 48
- 3963) “Kork Allah’tan korkmayandan.” ÖAA, s. 369
- 3964) “Korkunun ecele faydası yoktur.” FFT, s. 377
- 3965) “Kör Allah’a nasıl bakarsa Allah da köre öyle bakar.” ÖAA, s. 373
- 3966) “Kör köre nasıl bakarsa Tanrı da köre öyle bakar.” MY, s. 44
- 3967) “Kör kuşun yuvasını Allah yapar.” MY, s. 44
- 3968) “Kul ile Tanrı’nın arasına girilmez.” MY, s. 44
- 3969) “Kul verdiği duyurur, Hak verdiği doyurur.” MY, s. 44
- 3970) “Kul yazısını, baş sızısını çeker.” MY, s. 36
- 3971) “Kulun dediği olmaz, Allah’ın dediği olur.” MY, s. 44
- 3972) “Kusursuz bir Allah.” MY, s. 44
- 3973) “Kuşa süt nasip olsa anasından olurdu.” ÖAA, s. 380
- 3974) “Mazlumun ahı indirir şahı.” ÖAA, s. 388
- 3975) “Murat insandan, takdir Allah’tan.” MY, s. 44
- 3976) “Mümin kalbi beytullah.” FFT, s. 422

- 3977) “Mümin, yüzünden bellidir.”²⁵¹
- 3978) “Nasıl yaşarsan öyle ölürsün.”²⁵²
- 3979) “Nasihat istersen komşunun ölümü.” MY, s. 383
- 3980) “Nasipse olur.” MY, s. 37
- 3981) “Nasipten fazla olmaz.” MY, s. 37
- 3982) “Ne doğrarsan aşına, o çıkar karşına.” ÖAA, s. 395
- 3983) “Ne geçmemiş ki bu da geçmesin.” MY, s. 292
- 3984) “Ne gelirse kula, Hak’tan gelir.” MY, s. 37
- 3985) “Ne istersen Allah’tan iste, kuldandan isteme.” MY, s. 44
- 3986) “Ne kadar da büyük olsa onun şanı, taştır onun nişanı.” MY, s. 383
- 3987) “Nefsine uyan şeytana uyar.” MY, s. 430
- 3988) “Nefsini bilmeyen, Allah’ını bilmez.” FFT, s. 432
- 3989) “Neler geldi neler gitti cihâne, ecel geldi baş ağrısı bahane.” MY, s. 383
- 3990) “Neler gelmez felekten, develer geçer elekten.” MY, s. 37
- 3991) “Nereye gidersen kısmetin de beraber gider.” MY, s. 37
- 3992) “Nimeti nimet bilmeyen belâyı başına alır.” ÇP, s. 153
- 3993) “Olacağa çare yoktur.” MY, s. 37
- 3994) “Olacakla öleceğe çare bulunmaz.” ÖAA, s. 400
- 3995) “On iki imama yalvaracağına bir Allah’a yalvar.” MY, s. 44
- 3996) “Ölecek karga kırılacak dala konar.” MY, s. 383
- 3997) “Ölen ardınca kimse ölmedi.” Vİ, s. 44
- 3998) “Ölen ile kim ölmüş, herkes sırasını bekler.” MY, s. 383
- 3999) “Ölenleri çekiştirme, kalanları çek çevir.” MY, s. 384

²⁵¹ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 240.

²⁵² *a.g.e.*, s. 246.

- 4000) “Ölü ile düğün yolda kalmaz.” MY, s. 384
- 4001) “Ölü ölüyle diri diriyle.” MY, s. 384
- 4002) “Ölü rahmet bulsun da nasıl olursa olsun.” MY, s. 384
- 4003) “Ölüden şeytan da el çeker.” MY, s. 384
- 4004) “Ölüm Allah’ın emri.” MY, s. 384
- 4005) “Ölüm bir kara devedir ki herkesin kapısına çöker.” MY, s. 384
- 4006) “Ölüm dirim bizim için.” MY, s. 384
- 4007) “Ölüm döşeginde yatan ecel teri döker.” MY, s. 384
- 4008) “Ölüm genç koca demez.” MY, s. 384
- 4009) “Ölüm, ölüm hırlaması ne zulüm.” MY, s. 384
- 4010) “Ölümden başka her şeyin çaresi vardır.” MY, s. 384
- 4011) “Ölümden korkan korkudan ölür.” MY, s. 384
- 4012) “Ölümden korkmak fayda vermez.” MY, s. 384
- 4013) “Ölümden o yana köy yok.” MY, s. 384
- 4014) “Ölümden öte yol gitmez, mezardan öte sal gitmez.” MY, s. 385
- 4015) “Ölüme çare bulunmaz.” ÖAA, s. 256
- 4016) “Ölüme korkmak fayda vermez.” FFT, s. 448
- 4017) “Ölümlle misafir ansızın gelir.” MY, s. 385
- 4018) “Ömrün nasıl olursa ölümün de öyle olur.” SK, s. 81
- 4019) “Padişah olsan da er kişi niyetine, derler.” MY, s. 385
- 4020) “Parasız pazara, imansız mezara girilmez.” MY, s. 153
- 4021) “Parmığı uzun olan bal yemez, kısmeti olan yer.” MY, s. 37
- 4022) “Rahat ararsan cennette.” FFT, s. 460
- 4023) “Rahat ararsan mezarda.” ÖAA, s. 415

- 4024) “Seyidim naçar ağlarım, her günler geçer ağlarım, bir kapıyı kapatan Allah bir kapıyı açar ağlarım.”²⁵³
- 4025) “Sıkıntı görürsen üzülme, rahatlığı da bulursun.” ÇP, s. 178
- 4026) “Son nefeste iman selâmeti.” MY, s. 153
- 4027) “Şaşmaz yanılmaz bir Allah.” MY, s. 44
- 4028) “Şeytan olmasa kurt koyunla gezer.” MM, MG, s. 307
- 4029) “Şeytandan uzak olan Allah’a yakın olur.” MY, s. 430
- 4030) “Şeytanın üzüntüsü iyi adamdan gelir.” MM, MG, s. 307
- 4031) “Şeytanın dostluğu dar günlere kadardır.” MM, MG, s. 307
- 4032) “Şeytanla ortak olan buğday eker, saman biçer.” MM, MG, s. 307
- 4033) “Takdir ile yazılan tedbir ile bozulmaz.” MM, MG, s. 309
- 4034) “Takdir ne ise o olur.” MY, s. 37
- 4035) “Takdir tedbiri bozar.” FFT, s. 505
- 4036) “Takdire rızadan gayrı çare olmaz.” MY, s. 37
- 4037) “Takdir-i Hüda kuvve-i bâzû ile dönmez.” MY, s. 37
- 4038) “Takdirle yazılan tedbirle bozulmaz.” FFT, s. 505
- 4039) “Tanrı kulunun rızkını verir.” FFT, s. 507
- 4040) “Tanrı kulunun yardımcısıdır.” MY, s. 44
- 4041) “Tanrı vermeli olacak, leylek yuvasında dahi verir.” Vİ, s. 36
- 4042) “Tanrı, kimsesizlerin kimsesidir.” MY, s. 44
- 4043) “Tanrı’nın çarkı yavaş öğütür, ama un ufak eder.” MY, s. 44
- 4044) “Tanrı’nın koruduğunu kurt yemez.” MM, MG, s. 309
- 4045) “Tevekkelin gemisi batmaz.” MY, s. 44

²⁵³ Kayseri yöresi atasözü, merhum Esmâ Öner’den nakledilmiştir.

- 4046) “Uzun çarşı baştan başa çıkırcı, hepsinin rızkını Allah verir.” MY, s. 44
- 4047) “Vade yetmeyince taşın altında bastırsan ölmez.” MY, s. 385
- 4048) “Vadesi yetmiş çare yoktur.” MY, s. 385
- 4049) “Vermeyince Mabut, ne yapsın Mahmut?” ÖAA, s. 461
- 4050) “Yağını veren Allah, bulgurunu da aşını da verir.” MY, s. 44
- 4051) “Yağmurun arkası güneştir.” MY, s. 292
- 4052) “Yalancı dünyada rahat olmaz.” FFT, s. 546
- 4053) “Yalnızların arkadaşı şeytan olur.” MY, s. 430
- 4054) “Yaratan kısmetini de yaratır.” FFT, s. 550
- 4055) “Yatalak gitmez, rızkı tükenen gider.” MY, s. 385
- 4056) “Yazıdan kaçılmaz.” MM, MG, s. 330
- 4057) “Yazıdan kaçmak olmaz.” FFT, s. 554
- 4058) “Yazılan başa gelir.” FFT, s. 554
- 4059) “Yazılan bozulmaz.” FFT, 554
- 4060) “Yazılan olur, yanı başında.” ÇP, s. 246
- 4061) “Yazılmış da bozulmuş yok.” FFT, s. 554
- 4062) “Yazılmış olan görünür.” MY, s. 37
- 4063) “Yoktan var etmek Allah’a vergidir.” MY, s. 44
- 4064) “Zerre kadar iman, dünya kadar günaha yeter.” FFT, s. 577
- 4065) “Zulmet içinde nur doğar.” MY, s. 292

Türk atalarının özellikle din temalı sözleri “...Pek eskiden Türk diyarlarında birçok peygamberler, hakîmler gelip geçmiştir ve bu elimizdeki atasözlerinin bir kısmı onların mukaddes kitapları müfadıdır. Belki de aynı ayetlerdir. Atalar sözü Kur’ân’a girmez, yanınca yilişür (beraberce koşar).”²⁵⁴ ifadelerini doğrular mahiyettedir ve bu

²⁵⁴ İzbudak, *a.g.e.*, s. 4-5, 9.

sözler genellikle Kur'ân-ı Kerim'den, kudsî hadislerden, hadis-i şeriflerden kaynaklanmaktadır.

İman başlığı altında verilen atasözleri değerlendirildiğinde şu sonuçlara varılır: Evren varlıklar kitabıdır, Allah'ın varlığı, gücü, otoritesi hakkında kısmen bilgi verir, Allah'ı, O'nun yarattığı varlıklardan hareketle -kısmen de olsa- tanımak mümkündür; ancak Allah'ı en iyi tanıtan Kur'ân-ı Kerim'dir.

Hız. Peygamber, konuşmaya henüz başlayan çocuklara Allah'ı tanıtmak için şu ayeti öğretirdi:²⁵⁵ “O, göklerin ve yeryüzünün mülkü (hükümranlığı) kendine ait olandır. Çocuk edinmemiştir. Mülkünde hiçbir ortağı da yoktur. O, her şeyi yaratmış ve yarattığı o şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir.”²⁵⁶ Bu ayetten başka “Hamd, çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, zillet ve acizliğin gerektirdiği bir yardımcıya ihtiyacı bulunmayan Allah'a mahsustur, de ve O'nu tekbir ile yücelt.”²⁵⁷ âyetini de öğrettiği rivayet edilir.²⁵⁸

Ayrıca ayetlerin efendisi olarak nitelenen Ayete'l- Kürsi²⁵⁹, Hız. Peygamber'in ölmek üzere olan kişilere okunmasını tavsiye ettiği²⁶⁰ Yasin suresi ve Hız. Peygamber'in Kur'ân'ın üçte birine eşit²⁶¹ olduğunu beyan ettiği İhlas suresi Allah'ı farklı özellik ve boyutlarıyla insanoğluna tanıtır. Allah birdir, sürekli olarak yaratandır, hiç kimseye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır, her şeye gücü yetendir, doğmamış ve doğrulmamıştır. “Allah Samed'dir (her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir. O'ndan çocuk olmamıştır, kendisi de doğmamıştır.”²⁶² ayetleri Türk atasözlerine “Düşmez kalkmaz bir Allah.” “Doğmaz doğurmaz bir Allah.” şeklinde yansımıştır.

“Her şeye kadir Cenab-ı Haktır.” atasözü “Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”²⁶³ âyetini hatırlatır.

²⁵⁵ Mevdûdî, *a.g.e.*, C. 3, s. 572.

²⁵⁶ Furkan 25/2, DİB, *a.g.e.*, s. 394.

²⁵⁷ İsrâ 17/111, DİB, *a.g.e.*, s. 314.

²⁵⁸ Bk. Sönmez, *a.g.e.*

²⁵⁹ Bakara 2/255.

²⁶⁰ Ebû Dâvûd, Cenâiz 20; İbn Mâce, Cenâiz 4.

²⁶¹ Bk., *a.g.e.*

²⁶² İhlâs 112/2-3, DİB, *a.g.e.*, s. 704.

²⁶³ Âl-i İmrân 3/189, DİB, *a.g.e.*, s. 84.

Allah'tan başka ilahlar olmadığını somut örneklerle dile getiren “Bir gemide iki kaptan olmaz.” “Bir tahtta iki şah olmaz.” “Gemiye batıran iki kaptandır.” gibi atasözlerinin ise “Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arş'ın Rabbi Allah, onların nitelermelerinden uzaktır.”²⁶⁴ âyetinden kaynaklandığını düşünebiliriz.

Allah sevgisi, O'nu tanımakla artar. İnsan; bilgisi ölçüsünde Allah'ı sever, O'nun yüceliğini, gücünü, rahmet ve merhametini öğrendikçe sevgisi artar. Çok bilen çok sever. Yaratan en çok sevilendir. Allah hem sever hem sevilir. Rahmetinden dolayı, kendine şirk koşmadıkları müddetçe günahkâr kullarını affeder. Allah'ın affediciliğini vurgulayan “Zerre kadar iman, dünya kadar günaha yeter.” Türk atasözünün kaynakları “Yüce Allah şöyle buyurdu: Ey insanoğlu, senin günahların gökleri dolduracak bir yekûne ulaşırsa sonra benden mağfiret dilesen günahına aldırmandan seni bağışlarım. Ey insanoğlu, sen bana yeryüzü dolusunca günahla gelsen sonra da bana ortak koşmaksızın kavuşsan ben de yeryüzü dolusu bağışla seni karşılarım.”²⁶⁵ kudsî hadisi ile Hz. Peygamber'in “...Kalbinde hardal tanesi ağırlığınca imanı olan kimse cehenneme gitmeyecektir.”²⁶⁶ hadis-i şerifi olabilir.

Türk ataları, insanın Allah'tan başka kimseye baş eğmemesini, her ne isteyecekse Allah'tan istemesini nasihat eder. “Ne istersen Allah'tan iste, kuldan isteme.” atasözü, zaten kul ile Allah arasında sözleşme olarak düşünebileceğimiz, Kur'ân-ı Kerim'in ilk suresi Fatihâ'nın “(Allah'ım!) Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz.”²⁶⁷ âyetinden ilhamla söylenmiş olabilir.

Allah'ı tanıyan, seven O'ndan başka kimseye baş eğmez. Bu konuya işaret eden “Hakkı tanıyan halka baş eğmez.” atasözü de “Yaratan'a isyan olduğu yerde yaratılana baş eğme yoktur.”²⁶⁸ hadis-i şerifinin yansıması kabul edilebilir.

İnsan, kulluğu ölçüsünde Rabbi tarafından mükâfatlandırılır. “Yüce Allah buyuruyor ki: Ben kulumun beni zannettiği ve ümit ettiği gibiyim. Beni andığı zaman ben de onunla beraberim. O beni gönlünde gizlice zikrederse ben de onu öylece

²⁶⁴ Enbiyâ 21/22, DİB, *a.g.e.*, s. 353.

²⁶⁵ Tirmizî, Daavat 98; Dârimî, Rikak 72.

²⁶⁶ Ebû Dâvûd, Libas 29.

²⁶⁷ Fâtiha 1/5, DİB, *a.g.e.*, s. 2.

²⁶⁸ Buhârî, Âhad, 1; Ebû Dâvûd, Cihad 87.

anarım. Eğer o beni bir topluluk içinde zikrederse ben de onu daha hayırlı bir topluluk içinde yâd ederim. O kulum bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. Kulum bana bir arşın yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak varırım.”²⁶⁹ kudsî hadisi “Kör Allah’a nasıl bakarsa Allah da köre öyle bakar.” atasözüne kaynaklık etmiş olabilir. Yine “Allah yardım ederse kuluna her şey girer yoluna.” atasözünün kaynağı “... Ben kulumu sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, göreceği gözü, tutacağı eli ve yürüyeceği ayağı olurum. Eğer benden bir şey dilerse onu verir, bana sığırsa muhakkak ki onu himaye ederim...”²⁷⁰ kudsî hadisi olabilir.

Allah’ın nurunu söndürmeye kimsenin gücü yetmez. “Allah’ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Oysa kâfirler hoşlanmasa da Allah, nurunu tamamlamaktan başka bir şeye razı olmaz.”²⁷¹; “Onlar ağızıyla Allah’ın nurunu söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır.”²⁷² âyetleri Türk atasözlerine “Bir şem’a ki Hak yaka, halk üflese sönmez.” şeklinde yansımıştır, diyebiliriz.

Her şey Allah’ın takdirine bağlıdır. Allah, yaptıklarından dolayı asla sorgulanamaz. “O, yaptığından sorgulanamaz, fakat onlar sorgulanırlar.”²⁷³ ayeti Türk atasözlerinde “Hikmetinden sual olunmaz.” ifadeleriyle yer etmiştir. “Her şey yed-i ilâhiyededir.” atasözünün de “Hükümranlık elinde olan Allah, yücedir.”²⁷⁴ âyetiyle “Kalpler Allah’ın iki parmağı arasındadır. Onları dilediği şekle çevirir.”²⁷⁵ hadis-i şerifinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Akıl ve duyular yoluyla hakkında bilgi edinilmesi mümkün olmayan gaybı, sadece Allah bilir. “Gâibi Allah’tan başka kimse bilmez.” atasözünün kaynağı

²⁶⁹ Buhârî, Tevhid 15,35; Tirmizî, Zühd 51; İbn Mâce, Edeb 58.

²⁷⁰ Buhârî, Rikak 38.

²⁷¹ Tevbe 9/32, DİB, *a.g.e.*, s. 208.

²⁷² Saff 61/8, DİB, *a.g.e.*, s. 621.

²⁷³ Enbiyâ, 21/23, DİB, *a.g.e.*, s. 354.

²⁷⁴ Mülk 67/1, DİB, *a.g.e.*, s. 633.

²⁷⁵ Tirmizî, Kader 7; İbn Mâce, Mukaddime 13.

“Şüphesiz Allah, göklerin ve yerin gaybını bilir”²⁷⁶ ayetiyle; “...Onları Allah’tan başka kimse bilmez.”²⁷⁷ hadis-i şerifleridir, diyebiliriz.

“Fellahın dediği olmaz, Allah’ın dediği olur.”, “Altı olur, yedi olur, hep Allah’ın dediği olur.” atasözlerinin kaynağı “O, yaşatan ve öldürenidir. Bir şeye karar verdiğinde, ona sadece ‘ol’ der, o da oluverir”²⁷⁸ ayeti ve “...Bu, Allah’ın takdiridir, O ne dilerse yapar, de.”²⁷⁹ hadis-i şerifidir, şeklinde yorumlayabiliriz.

Türk ataları imanını “Birdir imanla ikrar demişler.” sözüyle ifade etmişlerdir. Bu sözün kaynağı da “İman kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve azalarla amel etmektir.”²⁸⁰ hadis-i şerifidir diyebiliriz. “Dünya müminlere cehennemdir.” sözünün kaynağı da “Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir.”²⁸¹ hadis-i şerifi olabilir.

Türk ataları hak ve batıl konusuna da yer vermiştir. “Hak gelince batıl gider.” köksüz ve güçsüz batılın yok olmaya mahkûm olduğunu ifade eden atasözü “De ki: Hak geldi batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, yok olmaya mahkûmdur.”²⁸² âyetiyle Hz. Peygamber’in Mekke’yi fethettiğinde Kâbe’de bulunan üç yüz altmış puta elindeki sopayla vururken²⁸³ buyurduğu “Hak geldi, batıl yok oldu. Çünkü batıl yok olmaya mahkûmdur.”²⁸⁴ hadis-i şerifidir.

İman başlığı altında toplanan Türk atasözlerinde kader, rızık, dünya-ahiret, ölüm, hayır-şer, kolaylık-zorluk gibi konulara da yer verilmiştir. Bu konularda söylenen sözlerin de kaynağı yine Kur’ân-ı Kerim ve hadis-i şerifleridir.²⁸⁵

3.2.2. İbadetle İlgili Atasözleri

Sözlükte “boyun eğme, alçakgönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma anlamlarına gelen ibadet, dini bir terim olarak insanın Allah’a saygı, sevgi ve itaatini

²⁷⁶ Hucurât 49/18, DİB, *a.g.e.*, s. 573.

²⁷⁷ Buhârî, İman 37.

²⁷⁸ Mü’min 40/68, DİB, *a.g.e.*, s. 524.

²⁷⁹ İbn Mâce, Mukaddime 10.

²⁸⁰ İbn Mâce, Mukaddime 9.

²⁸¹ Tirmizî, Zühd 16; İbn Mâce, Zühd 3.

²⁸² İsrâ 17/81, DİB, *a.g.e.*, s. 310.

²⁸³ Selman Başaran, *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 1994, s. 21.

²⁸⁴ Buhârî, Mezalim 34.

²⁸⁵ Bk. Bakara 2/216; Âl-i İmran 3/145, 154; Araf 7/ 34; Zâriyât 51/58; En’am 55/2; İnşirâh 94/5-6; Buhârî, Rikak 3; Tirmizî, Zühd 25; İbn Mâce, Zühd 3.

göstermek, O'nun hoşnutluğunu kazanmak niyetiyle ortaya koyduğu belirli tutum ve gerçekleştirdiği davranışlar için kullanıldığı gibi daha genel olarak aynı mahiyetteki düşünüş, duyuş ve sözleri de ifade eder.”²⁸⁶

İbadet ile ilgili Türk atasözlerinde dua, niyet, namaz, oruç, sadaka, zekât gibi konulara yer verilmiştir.

- 4066) “Abdestsiz namaz olmaz.” MM, MG, s. 11
- 4067) “Adam elini bir defa yandırır.” MM, MG, s. 19
- 4068) “Ağızdan çıkan başa gelir.” MM, MG, s. 25
- 4069) “Alaca namaz Hakk’a yaramaz.” BAAD, s. 35
- 4070) “Allah herkesin gönlüne verir.” MY, s. 41
- 4071) “Allah’a iyi görüneyim dersen ezanın olsun, Han’a iyi görüneyim dersen kazanın olsun.” Zİ, MG, s. 36
- 4072) “Aş1 yok, oruç tutar; işi yok, namaz kılar.” ÇP, s. 59
- 4073) “Ay gör oruç tut, ay gör bayram eyle.” FFT, s. 79
- 4074) “Ay gördünse bayram et.” FFT, s. 79
- 4075) “Ayda yılda bir namaz, onu da şeytan komaz.” MY, s. 151
- 4076) “Az sadaka çok belâ defeder.” MY, s. 111
- 4077) “Az veren candan, çok veren maldan.” ÖAA, s. 172
- 4078) “Bir elin verdiği öbür elin görmesin.” ÖAA, s. 194
- 4079) “Böyle duanın böyle olur âmini.” MY, s. 151
- 4080) “Cennet, cehennem dünyada, hangisini kazanırsan.” MY, s. 151
- 4081) “Derdini gizleyen derman, dinini gizleyen aman bulmaz.” MY, s. 152
- 4082) “Dünya dua ile durur.” MY, s. 152
- 4083) “Dünyada eken ahirette biçer.” MY, s. 152

²⁸⁶ Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, C. 19, s. 233.

- 4084) “Ezansız köye şeytan girer.” MY, s. 152
- 4085) “Farzdan önce farz var.” MY, s. 152
- 4086) “Fıkaraya veren Mevlâ’ya ödünç verir.” FFT, s. 238
- 4087) “Fitnecinin dilinde balı, küçük dilinde zehiri olur.” ÇP, s. 165
- 4088) “Fitnecinin sözüne bak, kendisine bakma.” ÇP, s. 165
- 4089) “Gece şarap gündüz kumar; bu masalla cennet umar.” MY, s. 152
- 4090) “Gönülsüz namaz göğe ağmaz.” ÖAA, s. 291
- 4091) “Her ağızda bir dua vardır.” MY, s. 152
- 4092) “Her koyun kendi bacağından asılır.” ÖAA, s. 312
- 4093) “İsmarlama dua kabul olunmaz.” MY, s. 152
- 4094) “İsmarlama hac hac olmaz.” ÖAA, s. 319
- 4095) “İbadet de gizli, kabahat de.” ÖAA, s. 320
- 4096) “İbadet de kabahat de kul içindir.” MY, s. 152
- 4097) “İbadetle cennete girilmez, temiz kalp gerek.” MY, s. 153
- 4098) “İbadette riya, kabahatte haya olmaz.” MY, s. 153
- 4099) “İki elimiz yanımıza gelecek.” MY, s. 153
- 4100) “İki kıblesi olanda din olmaz.” MY, s. 153
- 4101) “İnsanı kıblesi vicdanı olmalı.” MY, s. 153
- 4102) “İsteyenin bir yüzü kara vermeyenin iki yüzü.” ÖAA, s. 329
- 4103) “Kardeş, din kardeşidir.” MY, s. 153
- 4104) “Kıl namazı, tut orucu, gelmez sorucu.” MY, s. 153
- 4105) “Kılavuzsuz cennete bile girilmez.” MY, s. 153
- 4106) “Kıyamette ibadet olmaz.” MY, s. 153
- 4107) “Kul kullukta gerek.” MY, s. 153
- 4108) “Kula yakışan kulluktur.” MY, s. 153

- 4109) “Mal fitnedir, kandeyse (nerede olursa) fitne koparır.” FFT, s. 408
- 4110) “Malın bekçisi sadakadır.” MY, s. 112
- 4111) “Malın bekçisi zekâttır.” FFT, s. 409
- 4112) “Mümin müminin aynasıdır.” MY, s. 153
- 4113) “Müminin duasına gökteki melekler ‘Âmin!’ der.” MY, s. 153
- 4114) “Müminlerin duası müstecaptır (kabul görendir).” FFT, s. 422
- 4115) “Namaz adamı yabanda komaz.” MY, s. 153
- 4116) “Namaz Müslümanın miracıdır.” FFT, s. 425
- 4117) “Namaz Müslümanın misbahıdır (lambasıdır).” FFT, s. 425
- 4118) “Namaza meyli olanın kulağı ezanda olur.” MM, MG, s. 277
- 4119) “Namaza meyli olmayanın kulağı ezanda olmaz.” MY, s. 153
- 4120) “Ne verirsen elinle o gider seninle” MY, s. 112
- 4121) “Oruçlunun odası boş olmaz.” ÇP, s. 155
- 4122) “Peygamber de kendisi için dua etmiş.” ÇP, s. 165
- 4123) “Riyasız namaz kılanın dizi yorulmaz.” MY, s. 153
- 4124) “Sağ elinin verdiği sol elin görmesin.” ÖAA, s. 419
- 4125) “Tanrı’ya dolu ellerle değil, temiz ellerle dua edilir.” MY, s. 153
- 4126) “Veren el alan elin üstünde olur.” MM, MG, s. 322
- 4127) “Veren el alandan üstündür.” FFT, s. 539
- 4128) “Vermekle mal tükenmez.” MY, s. 113
- 4129) “Zorla kılınan namaz, Allah’a yaramaz.” SK, s. 105

Hız. Peygamber “İslâm beş şey üzerine kurulmuştur: Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın Rasûl’ü olduğuna şahadet etmek, namaz

kılmak, zekât vermek, hacetmek, ramazan orucunu tutmak”²⁸⁷ buyurmuştur. Türk atasözlerinde bu beş unsurdan sadece namaz, oruç, zekât kavramlarına yer verir.

Gerçek kulluk Allah’a ibadeti, ibadette samimiyeti gerektirir. Gösteriş için ibadet edilmez. Türk ataları “İbadette riya, kabahatte haya olmaz.” sözüyle iki yönlü manevi terbiyeye işaret eder. Biri ibadetlerin gösteriş için yapılmaması gerektiği diğeri ise kabahatin insanın utanma duygusunu körelttiğidir. Bu atasözü kısmen de olsa Hz. Peygamber’in: “Utanma duygun yoksa dilediğini yap.”²⁸⁸ hadis-i şerifini hatırlatır. “İbadet de gizli kabahat de.” atasözünün birinci kısmında sadaka vermenin adabı öğretilir; ikinci kısmında günahların ifşa edilmemesi nasihat edilir. Sadakanın gizli verilmesiyle ilgili adabın kaynağı, kıyamet gününde Allah’ın gölgesinde gölgelenecek yedi grup insandan birinin gizli sadaka veren insan olduğunu bildiren²⁸⁹ hadis-i şeriftir. “Ümmetimin hepsi affedilmiştir. Yalnız kabahatlerini gizlemeyip açığa çıkaranlar müstesna.”²⁹⁰ hadis-i şerifi de atasözünün ikinci bölümüne kaynaklık etmiştir, diyebiliriz.

Namazla ilgili Türk atasözlerine Kur’ân-ı Kerim’deki birçok ayetin yanı sıra Hz. Peygamber’in “Namaz bir nurdur.”²⁹¹ hadis-i şerifi kaynaklık eder. “Alaca namaz Hakk’a yaramaz.” atasözü gösteriş için namaz kılanları yerer. Nitekim namazı gösteriş için kılanlar, Kur’ân-ı Kerim’de kınanmışlardır.²⁹²

Türk kültüründe ibadet etmemeye bahane olarak algılanan “Gönül hoşluğu ile olur ibadet” atasözünün Hz. Peygamber Zeyneb bint Cahş’ın çok namaz kılıp yorulduğunu, bu yüzden tutunmak için odaya ip bağladığını duyunca söylediği “Sizden biri dinç ve gönüllü halde iken namaz kılsın, isteksizlik olunca ya da gevşeklik hissedince otursun.”²⁹³ hadis-i şerifinden; “Farzdan önce farz var.” atasözünün de “Akşam yemeği hazırken namaz için kamet getirilir ise önce yemeği yiyiniz.”²⁹⁴ hadis-i şerifinden kaynakladığı kanaatindeyiz.

²⁸⁷ Buhârî, İmân 1,2; Müslim, İmân 19,22; Tirmizî, İmân 3; Nesâî, İmân 13.

²⁸⁸ Buhârî, Edeb 78; Ebû Dâvûd, Edeb 6; İbn Mâce, Zühd 17.

²⁸⁹ Bk. Buhârî, Ezan 36, Tirmizî, Zühd 53; Akt.: Başaran, *a.g.e.*, 37.

²⁹⁰ Buhârî, Edeb 60.

²⁹¹ Tirmizî, Daavat 8; Nesâî, Zekât 1; İbn Mâce, Taharet 5.

²⁹² Mâ’ûn 107/4,5,6. DİB, *a.g.e.*, s. 702.

²⁹³ Buhârî, Teheccüd 18. Akt.: Başaran, *a.g.e.*, s. 40.

²⁹⁴ Buhârî, Et’ime 58; Müslim, Ebû Dâvûd, Et’ime 10; Tirmizî, Mevakît 145; Nesâî, İmame 51; İbn Mâce, İkame 4.

Oruçla ilgili atasözleri genellikle yergi mahiyetindedir. “Ay gör oruç tut, ay gör bayram eyle.” atasözü orucun başlangıç ve bitişiyile ilgili bir terbiyedir. Bunun kaynağı da Hz. Peygamber’in: “Ayı gördüğünüzde oruç tutunuz, ayı gördüğünüzde orucu bozup bayram ediniz.”²⁹⁵ hadis-i şerifidir, diyebiliriz.

Sadaka ve zekât ibadetiyle ilgili Türk atasözleri başkalarına maddi yardımı teşvik eder, mahiyettedir. Bu konuyla ilgili “Veren el, alan elden üstündür.” atasözü, Hz. Peygamber’in: “Veren el alan elden hayırlıdır.”²⁹⁶ hadis-i şerifiyle birebir örtüşmektedir.

“Sağ elinin verdiğini sol elin görmesin.” atasözüne “Kıyamet günü Allah’ın gölgesinde gölgelenecek yedi grup insandan birisi de sağ elin verdiğini sol eli bilmeyecek derecede gizli sadaka veren kimsedir...”²⁹⁷ hadis-i şerifi; “Az veren candan, çok veren maldan.” atasözüne “Bir parça hurma vermekle de olsa cehennemden korununuz.”²⁹⁸ hadis-i şerifi; “Ne verirsen elinle o gider seninle.” atasözüne “Hz. Peygamber, varislerinin malı hanginize kendi malından daha sevimlidir? diye sordu. Ashab, ey Allah’ın Elçisi, içimizde kendi malını daha çok sevmeyen kimse yoktur, dediler. Bunun üzerine Rasulullah şöyle buyurdu: ‘Kişinin ölmeden önce tasadduk edip sevabını ahirete sakladığı mal kendi malı, öldükten sonra geride bıraktıkları ise varislerinin malıdır.’”²⁹⁹ hadis-i şerifi kaynaklık etmiştir, diyebiliriz.

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerim’de: “(Ey Muhammed) de ki: Duanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin!” buyurmakla duanın önemini vurgulamıştır.

Türk ataları da “Dünya dua ile durur.”, “Müminin duasına gökteki melekler ‘Âmin!’ der.” gibi sözlerle duanın önemine işaret eder. “Müminin duasına gökteki melekler ‘Âmin!’ der.” atasözünü “Sizden biri namazda âmin dediği zaman gökteki melekler de âmin der. Bunlardan biri diğeriyle aynı âna rastlarsa o kimsenin geçmiş günahları bağışlanır.”³⁰⁰ hadis-i şerifiyle anlamlandırılacak olursak bu atasözü, namaza teşvik amacıyla da söylenmiştir, diyebiliriz.

²⁹⁵ Buhârî, Savm 11; Nesâî, Sıyam 10; İbn Mâce, Sıyam 7.

²⁹⁶ Buhârî, Zekât 18; Ebû Dâvûd, Zekât 28; Tirmizî, Zekât 38.

²⁹⁷ Buhârî, Zekât 13; Tirmizî, Cennet 25.

²⁹⁸ Buhârî Zekât 10.

²⁹⁹ Buhârî, Rikak 11.

³⁰⁰ Buhârî, Ezan 112.

Duayla ilgili “Müminlerin duası müstecaptır.” atasözünü ise “Müslüman kişinin, kardeşinin gıyabında yaptığı dua makbul ve müstecaptır. Onun yanı başında görevli iki melek bulunur. Kişinin kardeşine her dua edişinde o melek ‘Âmin, bir o kadarı da sana olsun.’ der.”³⁰¹ hadis-i şerifine bağlayabiliriz.

Bu bölümde yer verdiğimiz “İsmarlama hac hac olmaz.” atasözündeki “hac” sözcüğü mecaz anlamda kullanılmıştır. Atasözü, insanın kendi sorumluluğunda olan bir işi başkasına yaptırmaması gerektiğini nasihat etmektedir. Hac ibadeti ile ilgili olmadığı kanaatindeyiz.

³⁰¹ Tirmizî, Birr 50; İbn Mâce, Menâsik 5.

SONUÇ

Türk kültürünün çok önemli varlıkları olan deyim ve atasözlerinden çocuk temalı olanları derlenerek tasnif edilmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışmamıza kaynaklık eden eserlerden konumuzla ilgili 4129, atasözü ve 450 deyim tespit edilmiştir. Çocuk ve aile ile ilgili deyimlerin sayısı 450; atasözlerinin sayısı 1283, çocuğun eğitim ve öğretimiyle ilgili atasözlerinin sayısı 346, çocuk ve İslâm ile ilgili atasözlerinin sayısı 2500'dür. Çalışmamızın bulguları bu atasözlerinden elde edilmiştir.

Aile ve çocuk ile ilgili atasözlerinde Türk aile yapısı ve akrabalık ilişkileri hakkında bilgiler edinilmiştir. Türk atasözlerinde çocuğun içine doğduğu aile bütün ayrıntılarıyla dile getirilip işlenmiştir. Ulaşılabilen bu atasözlerine göre Türk ailesini bir arada tutan saygı, sevgi, güven ve otoritedir. Aile içindeki düzenin temeli karı/anne-koca/babanın birbirlerine karşı tutum ve davranışlarına bağlıdır. Türk atasözleri evlenmeden önce hem kadına hem erkeğe nasihat eder. Evlilik ilişkilerinde bazı küçük problemler olabileceğine işaret eder. Bu problemlerin büyütülmemesini, tartışmalarda ileri gidilmemesini ayrıca eşlerin birbirleriyle ilgili problemlerine başkasının karışmaması/karıştırılmamasını da nasihat eder.

Karı/anne- koca/ baba ilişkisinin niteliği evin genel havasını belirler. Uyumlu ve sağlıklı ilişkiler ebeveynlerden evlâtlara doğru sirayet eder. Gergin ve sağlıklı ebeveyn ilişkileri evlâtları güvensiz bir ortama sürükler. Bu ilişkilerin yapısı, niteliği, tesirleri ve problemleri atasözlerinde dile getirilmiştir.

Türk atasözlerinde kız ve erkek evlâda bakış açısı ve onlarla iletişim farklıdır. Erkek evlât umuttur, güvencedir. Kız evlât, evlenip gideceği için misafir kabul edildiği halde, genellikle ev işlerinde kendisinden yardım beklenendir. Kız evlâdın terbiyesine daha dikkat edilir. Baba otoriter yapısına rağmen erkek evlâda, anne de kız evlâda her konuda modeldir. Baba-oğul, anne-kız arasına düşmanlık giremez. Ancak anne-oğul ilişkisi içli dışlı ve müşfik; baba-oğul ilişkisi ise babanın rolü gereği daha ciddidir. Bu ilişkilerde vazgeçilmez unsur, her zaman sevgidir. “Karı/anne-koca/baba”, “ebeveynler-evlâtlar” arasında pek fazla problem yoktur. Ancak “kardeş-kardeş”

ilişkilerinde bazı problemlere, iletişim bozukluklarına işaret edilir. Kardeşler hem birbirlerine bağlı hem de karşıdırlar ama sevgileri daimdir.

Akrabalık ilişkilerinde babanın erkek kardeşi amca, baba; annenin kız kardeşi teyze, anne yarısı olarak kabul edilir. Buna rağmen amcaya nazaran annenin erkek kardeşi olan dayıya yakınlık ve güven daha ağır basar. Sevgi, şefkat ve ilgide teyze, anne ile eşit tutulduğu halde babanın kız kardeşi hala, annenin yerini tutamaz. Erkek evlâtların dayıya, kız evlâtların halaya benzediğine vurgu yapılır.

Türk atasözlerinde ailenin diğer üyeleri olan gelin, damat ve bunların kayınvalide-kayınpeder ile ilişkilerine de değinilir. Buna göre gelin-kayınvalide ilişkilerinde iyi bir etkileşim olmadığı, daha çok gerginliğin hâkim olduğu gözlemlenir. Gelin, aileye dâhil olana kadar kayınvalideye heyecan verir, onu mutlu eder; aileye dâhil olduktan sonra ikisi arasında problemler baş gösterir. Gelin, çalışkanlığı nispetinde makbuldür. Gelinin kız evlâdın yerini tutamadığı gibi damat da erkek evlâdın yerini tutamaz. Biri elkızı, diğeri eloğlu olarak vasıflandırılır. Her ikisi de eşlerini mutlu ettikleri oranda sevilip sayılırlar. İçgüveysi tabir edilen, damadın kız evine gelip yerleşmesi durumu da tasvip edilmez.

Öksüz ve yetim çocuklar, Türk atasözlerine göre korunması, kollanması gereken çocuklardır. Onlara eziyet edenler, onların hakkını gasp edenler dünya ve ahiret hayatında yeri olmayan insanlardır. Üvey ya da evlâtlık çocuklar konusunda ise analık ve babalık tabir edilen üvey anne ve babaya olumlu roller yüklenmez.

Birinci bölümde, ulaşılabilen atasözleri doğrultusunda, Türk milletinin aile yapısı ve çocuğa bakış açısı irdelenmiş, bölümün sonuna konuyla ilgili deyimler ilave edilmiştir.

Çocuğun eğitimi ve öğretiminde ailenin rolü ile ilgili atasözleri Türk milletinin çocuk eğitimine verdiği önemi göstermektedir. Atasözlerine göre çocuğun doğuştan getirdiği kalıtsal özellikler, ailesi, çevresi eğitiminde oldukça etkilidir. Bu yüzden eğitim, planlı ya da plansız, erken yaşlarda başlamalıdır. Topluma yararlı evlât yetiştirmenin kaynağı ve kesintiye uğramadan devam eden başlangıç noktası kuşkusuz ailedir. Çocuk, anne ve babasının hal ve tavırlarını gözlemleyerek, sözlerini işiterek kişilik, edep, ahlâk yönünden şekillenir. Buna rağmen ebeveynlerine benzemeyen

çocuklar da olabilir. İyi bir aileden kötü evlât, kötü bir aileden de iyi bir evlât yetişebilir. Türk atasözleri böyle durumları da işaret eder.

Çocuk eğitimi zor ve zahmetli bir süreçtir. Bu konuda en büyük sorumluluk ebeveynlerin sorumluluğudur. Onlar sevgi ve otorite arasında denge kurmak zorundadırlar. Ailede başlayarak okulda devam eden eğitim sürecinde öğreten ve öğrenenin de şüphesiz sorumlulukları vardır. Türk ataları bu konuya da temas etmişler, çocuk eğitiminin başlangıcı, özellikleri ve yöntemiyle ilgili sözleriyle eğitim konusundaki tecrübelerini gelecek kuşaklara aktarmışlardır.

Türk ataları dini, milli ve manevi değer taşıyan sözleriyle bu değerlerin eğitim ve öğretimde yol gösterici olmuşlardır. Bu sözlerden birçoğunun Kur'ân-ı Kerim ve sünnette yer alan emir ve yasaklarla örtüştüğü, onlardan mülhem olduğu tespit edilmiştir. Buna istinaden bu sözlerin din eğitimi ve öğretiminde kullanılmaya uygun olduğu sonucuna varabiliriz.

Atasözleri ve deyimler, içinden doğduğu kültürün olumlu olumsuz hayat tecrübelerini yansıtan yoğun sözlerdir. Çalışmamızda esas aldığımız atasözleri ve deyimler de Türk kültürünün bir yansımasıdır.

Çalışmamızın yapılacak benzer çalışmalara örnek teşkil edeceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- AKSAN**, Doğan; *Dil Bilim ve Türkçe Yazıları*, Multilingual, İstanbul, 2004.
- AKSAN**, Doğan; *Dil, Şu Büyüklü Düzen*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2017.
- AKSAN**, Doğan; *Türkçenin Gücü*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2017.
- AKSOY**, Ömer Asım; *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, yedinci baskı, İnkılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1993.
- ARAT**, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig I (Metin)*, TDK Yayınları, Ankara 2007.
- ARAT**, Reşit Rahmeti; *Kutadgu Bilig II*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1988.
- ARGUNŞAH**, Mustafa; “Garib-Nâme’de Kültürel Öğeler, Âşık Paşa ve Anadolu’da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu 2013”, Kırşehir Valiliği Yayınları, Kırşehir, 2015.
- ARI**, Ramazan; *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yayın, Ankara, 2005.
- ATALAY**, Besim; *Divânü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985.
- ATÇEKEN**, İsmail Hakkı; “İslâm’da Hoşgörü ve Hz. Peygamber’in Hoşgörü Anlayışı”, Ribat Dergisi, S. 281, Mayıs 2006, ss. 45-50.
- AVCI**, Yıldız Yenen; “Türk Atasözlerinde Çocuğa Bakış”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 6, S. 11, 2014 Güz, ss.230-226.
- AZMUN**, Yusuf; *Türkmen Halk Edebiyatı Hakkında* (Reşit Rahmeti Arat için), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, ss. 38-42.
- BANARLI**, Nihad Sami; *Türkçenin Sırları, “Gönül Sözüne Dâir”*, 11. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1988.
- BAŞARAN**, İbrahim Ethem; *Eğitime Giriş*, Gül Yayınevi-Sevinç Matbaası, Ankara, 1984.
- BAŞARAN**, Selman; *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 1994.
- BAYRAKTAR**, İbrahim; *Hız. Peygamberin Şemâili*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1990.
- BİLMEN**, Ömer Nasuhi, *Kur’ân Nasihatleri*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2007.
- BOLAY**, Süleyman Hayri; “Mehmed Âkif’in Aileye Bakışı”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Kültürü Aylık Dergisi, Y. XXIV., Mehmed Âkif Ersoy Sayısı S. 284, 1986, ss. 757-763.
- BOZKURT**, Fuat; “Türk Halk Kültüründe Hoşgörü”, Uluslararası Hoşgörü Kongresi Bildirileri Antalya, 10-12 Haziran 1995.
- Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler*, altıncı baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.
- BUHÂRÎ**, *el-Edebü’l-Müfred*, (Çev. A. Fikri Yavuz), Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1979, C.I.

- CAHİZ**, *Hilafet Ordusunun Menkabeleri ve Türklerin Faziletleri*, (çev. Ramazan Şeşen), Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1967.
- CANAN**, İbrahim; *Kütüb-i Sitte Hadis Ansiklopedisi*, Akçağ Yayınları, 2016.
- COŞAN**, M. Esad; *İstanbul'un Fethi ve Fatih*, Server İletişim, İstanbul, 2008.
- ÇAĞRICI**, Mustafa; "Misafir", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, C. 30, s. 171.
- ÇOBANOĞLU**, Özkul; *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.
- DEMİR**, Necati; *Anadolu Türk Masallarından Derlemeler*, 2. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.
- DEVELLİOĞLU**, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1970.
- DİLÂÇAR**, Agop; *908. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi*, 5. Baskı, Ankara 2016.
- Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, TDK, Ankara, 1949.
- DOĞAN**, Levent; "Uygur Atasözlerinde Yüceltilen Değerler", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, Haziran 2009, ss. 87-104.
- DUMAN**, Zeki; *Kur'an-ı Kerim'de Âdâb-ı Muâşeret*, İpek Yayın, İstanbul, 2002.
- DURBİLMEZ**, Bayram; "Türk Dünyası Atasözlerinde Barış ve Hoşgörü", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi 38. ICANAS Bildiriler/ Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri*, II. Cilt, 589-609, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay. Ankara, 2007.
- EKER**, Gülin Öğüt; "Yazılı Kaynaklarda Türk Ailesi", *Atatürk Kültür Merkezi, Erdem Dergisi*, C.13, S. 37, Türk Halk Kültürü Özel Sayısı-I, Ankara, 2002, ss. 131-157.
- EKER**, Süer; "*Kutadgu Bilig'de (tenri azze ve celle öğdisin ayur) Türkçe İslami Terimlerin Kaynakları Üzerine*", *bilig*, Yaz/2006, S. 38, ss. 103-122.
- ELÇİN**, Şükrü; *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- ELÇİN**, Şükrü; *Halk Edebiyatına Giriş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- ENGİNÜN**, İnci, **KERMAN**, Zeynep; *Mehmet Kaplan'dan Seçmeler I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- ERCİLASUN**, Ahmet B.; **AKKOYUNLU**, Ziyat; *Kaşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, 3. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- ERCİLASUN**, Ahmet Bican; *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013.
- ERGİN**, Muharrem; *Dede Korkut Kitabı*, 8. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1988.

- ERGİN**, Prof. Dr. Muharrem; *Orhun Âbideleri*, II. Baskı, Boğaziçi Yayınları:1, İstanbul, 1986.
- ERSOY**, Mehmet Âkif, (Haz. Ertuğrul Düzdağ); *Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, DİB Yayınları, Ankara, 2013.
- ESAD**, Gümülcineli, (Haz. Fatih Atak); *Türk Dilinde Darb-ı Meseller*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2017.
- EYÜBOĞLU**, E. Kemal; *On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, Doğan Kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş., İstanbul, 1973.
- FOULQUİE**, Paul (Çev. Cenap Karakaya); *Pedagoji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1994.
- GAZÂLÎ**, *İhyâ-i Ulûm-id-din*, (çev. Ali Arslan) Arslan Yayınları, İstanbul, 1979. C.6.
- GAZİ MUSTAFA KEMAL**; *Nutuk*, Birinci Basım, Kaynak Yayınları: 812, İstanbul, 2015.
- GELDİYEV**, Gurbandurdi, **KARAYUNUSOĞLU**, Yaşar; *Karşılaştırılmalı Türkmen Atasözleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.
- GÖLPINARLI**, Abdülbaki; *Tasavvuftan Dilimize Geçen Atasözleri ve Deyimler*, 1. Baskı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005.
- GÜNAY**, Umay; “*Folklor Mahsullerinin Tabiatı*”, Milli Folklor, Güz, Sayı 11, 1991, ss. 9-11.
- GÜNGÖR**, Erol; *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1976.
- GÜVENÇ**, Bozkurt; *Türk Kimliği-Kültür Tarihinin Kaynakları*, 3.Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.
- GÜZEL**, Abdurrahman, **KARADAĞ**, Özay; “*Kelime Sıklığı Açısından Türk Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme*”, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.9, S.1, Nisan 2013, ss. 274-280.
- HAMİDULLAH**, Muhammad, (Çev. M. Sait Mutlu); *İslâm Peygamberi*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1966.
- HATİPOĞLU**, Vecihe; *Türk Dilinde İkileme*, (Gözden geçirilmiş ikinci baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları 328, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981.
- İSMAİL**, Zeyneş, Muhittin Gümüş; *Türkçe Açıklamalı Kazak Atasözleri*, Engin Yayınevi, Ankara, 1995.
- İZBUDAK**, Velet; *Atalar Sözü*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1936.
- KAFESOĞLU**, İbrahim; *Türk Milli Kültürü*, 18. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998.
- KAPLAN**, Mehmet; *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.
- KARA**, Necati; *Kur’ân’da Beden Dili*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2004.
- KARATAŞ**, Mustafa; *Hz. Peygamberin Beden Dili*, Nun Yayıncılık, İstanbul 2008.

- KIRBAŞ**, Selçuk; *Kırım-Tatar Atasözleri*, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012.
- KORKMAZ**, Zeynep; “Türk Devlet Kurucuları Olarak Bilge Kağan’dan Mustafa Kemal Atatürk’e”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1-2*, Üçüncü baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017, ss. 1303-1314.
- Kur’an-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- KURNAZ**, Cemal; *Türkülerin Gücü*, Kurgan Edebiyat, Ankara, 2013.
- KURT**, İhsan; “*Atasözlerinde Aile*”, Türk Kültürü Dergisi, Yıl XXI, S. 233, Eylül 1982, ss. 625-649
- KURT**, İhsan; *Türk Atasözlerine Psikolojik Yaklaşım*, Genişletilmiş 2. Baskı, Mikro Yayınları, Konya, 1997.
- MERİÇ**, Cemil; *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- METK**, 1739 Sayılı Kanun, 1973.
- MEVDÛDÎ**, (Çev. Komisyon); *Tefhimu’l-Kur’ân I-II-III*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.
- MEVDÛDÎ**, (Çev. Memiş Tekin); *İslâm’da Aile Hukuku*, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 2011.
- MUSAOĞLU**, Mehman, **GÜMÜŞ**, Muhittin; *Türkçe Açıklamalı Azerbaycan Atasözleri*, Engin Yayınevi, Ankara, 1995.
- NIŞANYAN**, Sevan; *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, Liber Plus Yayınları, İstanbul, 2018.
- OY**, Aydın; “Atasözü”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, C.4, ss. 44-46.
- ÖGEL**, Bahaeddin; *Türk Mitolojisi I*, MEB Yayınları, İstanbul 1993.
- ÖGEL**, Bahaeddin; *Türk Mitolojisi II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.
- ÖZKAN**, Fatma, **ÖZKAN**; İsa; “*Karapapak Terekeme Türklerinin Atasözleri ve Deyimleri*”. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, C.6, S. 17, Yaz 2017, ss. 547-562.
- PAKALIN**, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.
- PALA**, İskender; *İki Dirhem Bir Çekirdek*, 25. Basım, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.
- PEKACAR**, Çetin; *Kumuk Türklerinin Atasözleri İnceleme-Metin-Dizinler*, Meyil Matbaacılık, Ankara, 2006.
- SABAN**, Ahmet; “*Türk Atasözlerinin Bakış Açısıyla Eğitim*”, Milli Eğitim, S. 203, Yaz 2014, ss. 37-54.
- SARAÇBAŞI**, Ertuğrul; *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü I-II Cilt*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- SARAÇBAŞI**, M. Ertuğrul, **MİNNETOĞLU**, İbrahim; *Örnekli ve Açıklamalı Türk Atasözleri*, Bilge Sanat Yapım Yayınları, İstanbul, 2002.
- SARIÇAM**, İbrahim; *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yayınları, Ankara, 2002.

- SEYYİD**, Kutub; *Belâ ve İmtihan*, Ravza Yayınları, İstanbul, 2007.
- SİNANOĞLU**, Mustafa; “İbadet”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 1999, C. 19, s. 233.
- SİNANOĞLU**, Mustafa; “İman”, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, C. 22, s. 212.
- SÖNMEZ**, Ramazan; *Esmâ-i Hüsnâ*, Konevî Yayınları, Konya, 2014.
- SUNMAN**, Tülay; **SAVAŞIR**, Y; “*Akl Hastalıkları ve Akli Hastalarına Karşı Tutum ve İnançlar*”, V. Milli Nöro-Psikiyatri Kongresi Tebliğleri, İzmir, 1970.
- ŞAVK**, Ülkü Çelik; *Kırgız Atasözleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- ŞEMSEDDİN SAMİ**, *Kâmûs-ı Türkî*, 2. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987.
- ŞEN**, Serkan; *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.
- ŞİNASI**, (Haz. Süreyya Beyzadeoğlu); *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniye*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 3775, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 1315, Araştırma-İnceleme, İstanbul, 2003.
- TATAR**, Recep S.; *Bu Toprağın Atasözleri*, Su Yayınları, İstanbul, 2007.
- TEKEZADE**, M.Said; *Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye*, Kasbar Matbaası, Dersaadet, 1311.
- TEKİN**, Talat; *Orhon Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- TEKİN**, Talat; *XI. Yüzyıl Türk Şiiri, Divânu Lügâti't-Türk'teki Manzum Parçalar*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2017.
- TOKMAKÇIOĞLU**, Erdoğan; *Türkçenin Anatomisi*, Geçit Kitabevi, İstanbul, 2008.
- TOPSAKAL**, Cem; “*Orhun Yazıtlarının Eğitim Bilimleri Açısından İncelenmesi*”, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 4, S. 8, 2018, ss. 296-312.
- TURAL**, S. Kemal; *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 994, Ankara, 1988.
- TURAN**, Osman; *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İkinci Baskı, Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsani Esasları, C. I, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1978.
- TÜLBENTÇİ**, Feridun Fazıl; *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, 2. Baskı, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1977.
- Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2174, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 485, Araştırma-İnceleme:15, İstanbul, 1992.
- Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II*, Milli Kütüphane Başkanlığı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2001.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.
- TÜRKMEN**, Sabri; “*Kur'an'da Nezaket*”, Diyanet İlmî Dergi, C. 43, S. 4, Ekim-Kasım-Aralık 2007, ss. 30-58.
- YAZIR**, Elmalılı M. Hamdi; *Hak Dîni Kur'an Dili*, Yenda Yayın-Dağıtım, İstanbul, 2000.

- YILDIRIM**, Dursun; *Türk Bitiği -Araştırma İnceleme Yazıları-*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- YILDIZ**, Musa; “Vatan Sevgisi”, Diyanet Aylık Dergi, S.185, 2006, ss. 42-43.
- YILMAZ**, Ahmet; “*Müstakim-zâde ve Durûb-ı Emsâlinin Türk Edebiyatındaki Yeri ve Önemi*”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.6, 1999, ss. 225-271.
- YILMAZ**, Ahmet; “*XVIII. Yüzyılda Yapılmış Bir Atasözü Derlemesi*”, Yeni Türkiye Osmanlı Özel Sayısı, S. 34, 2000.
- YOLDAŞEV**, İbrahim, Muhittin Gümüş; *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri*, Engin Yayınevi, Ankara, 1995.
- YURTBAŞI**, Metin; “*Özbekistan ve Anadolu’dan Çocuk Atasözleri*”, Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi, 2014-2 (Temmuz-Aralık), ss. 85-146.
- YURTBAŞI**, Metin; *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, Doğan Ofset Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş., İstanbul, 2013.
- YURTBAŞI**, Metin; *Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü*, Doğan Ofset Yayıncılık ve Matbaacılık A.Ş., İstanbul, 2013.
- ZÜLFİKAR**, Hamza; *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler İnceleme-Sözlük*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 628, Ankara, 1995.

ÖZ GEÇMİŞ

1969'da Kayseri'de dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini Kayseri'de tamamladı. 1986'da öğrenim görmeye hak kazandığı Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden Ocak 1991'de Türk Filoloğu unvanıyla mezun oldu. Türkçe/Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği sertifikalarını Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nden; Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretmenliği sertifikasını da Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezinden aldı. 1991'den itibaren Kayseri, Kars, Karaman ve Konya'da eğitim veren lise ve üniversitelere hazırlık kurslarında Türkçe ve Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği; Konya'daki KPSS, ALES, DGS kurslarında Türkçe öğretmenliğinin yanı sıra Türkçe ve Türk Dili Edebiyatı öğretmenliği alan derslerini, Açık Öğretim kurslarında Osmanlı Türkçesi Grameri, Eski Türk Dili ve Eski Türk Edebiyatı derslerini yürüttü. Konya Büyükşehir (KOMEK) ve Meram (MERMEK) Belediyeleri bünyesindeki kurslarda diksiyon dersleri verdi. 2014'te KTO Karatay Üniversitesi'nde Türkçe okutmanı olarak göreve başladı. 2018'de bu görevinden ayrıldı. Halen Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi'nde görev yapmaktadır.